

PRŮZKUMY

PAMÁTEK

I/2023

PRŮZKUMY PAMÁTEK

RECENZOVANÉ PERIODIKUM

DENKMALFORSCHUNG

HISTORICAL MONUMENTS'

RESEARCH & DOCUMENTATION

Ročník XXX., číslo 1

www.pruzkumypamatek.cz

Časopis Průzkumy památek vydává Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště středních Čech v Praze.

Vydávání periodika je podpořeno úkolem DKRVO Prezentace výsledků výzkumu a vývoje NPÚ a podpůrná vědecká činnost pro výzkumné a vývojové pracovníky NPÚ – podpora recenzovaného periodika Průzkumy památek.

Studie a materiále procházejí nezávislým lektorským posouzením.

Časopis je indexován v databázi EBSCO (od roku 2021).

Vedoucí redaktor: Mgr. Jan Kypta, Ph.D.

Výkonný redaktor: PhDr. Olga Klapetková

Redakční rada: Mgr. et Mgr. Jan Dienstbier, Ph.D. et Ph.D.; PhDr. Zdeněk Dragoun; JUDr. PhDr. Pavel Kroupa; PhDr. Martin Krummholz, Ph.D.; Dr. Thomas Kühtreiber; Mgr. Jan Kypta, Ph.D.; Ing. Petr Macek, Ph.D.; PhDr. Vladislav Razím; doc. Ing. Michael Rykl, Ph.D.; Ing. Jan Sommer; prof. Ing. arch. Jiří Škabrada, CSc.; JUDr. Jiří Varhaník; Mgr. Helena Zápalková, Ph.D.; doc. PhDr. Jana Zapletalová, Ph.D.

Adresa redakce:

Sabinova 373/5 130 11 Praha 3

tel.: 274 008 283

e-mail: klapetkova.olga@npu.cz

Distribuce a předplatné:

Mgr. Dita Roubíčková

tel.: 274 008 285

e-mail: roubickova.dita@npu.cz

Tisková příprava: Vojtěch Hytha, DiS.

Překlady anglických anotací: Mgr. Lucie Kasíková

Překlady německých resumé: PhDr. Jindřich Noll

Tisk: Tiskárny Havlíčkův Brod, a. s.

© Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště středních Čech v Praze, 2023

Layout: © Lepton studio, 1994–2023

Registrace povolena pod číslem MK ČR E 6836

Vychází 2× ročně

ISSN: 1212-1487

Za původnost a věcnou správnost

uverejňených příspěvků odpovídají autoři.

Vyšlo: 15. 9. 2023

Titulní strana: Tomáš ze Štítného, Knížky šestery o obecných věcech křesťanských – iluminace v úvodu kapitoly o křtu (© NK ČR).

Zadní strana: Nejstarší známý prospekt města Kolína, odpovídající v hrubých rysech skutečnosti (1772). Kostel sv. Bartoloměje je zachycen poněkud zkráceně.

Úvodník

O potřebě kontinuity v područí scientometrie

Vom Bedürfnis der Kontinuität in Unterordnung der Szientometrie

Jan Kypta 1–2

Studie

Středověké kamenné křtitelnice ze 14. až 16. století na jihu a jihozápadě Čech

Typologie, tvarosloví, výzdoba

Mittelalterliche Taufsteine aus dem 14. bis 16. Jahrhundert in Süd- und Südwestböhmen

Typologie, Formensprache, Ausschmückung

Roman Lavička 3–74

Materiále

Poznámky k stavební historii kostela sv. Kunhuty v Hostěradicích

Glossen Zur Baugeschichte der st. Kunigundenkirche in Hostěradice

Matěj Kruntorád – Klára Komosná 75–101

K raně gotické podobě chrámu sv. Bartoloměje v Kolíně

Nález fragmentů jižního portálu trojlodí

Zur frühgotischen Gestalt Der st. Bartholomäuskirche in Kolín

Der Fund der Südportalfragmente vom Hallenbau der Kirche

Jan Kypta – Filip Laval – Zdeněk Neustupný 101–106

Středověká podoba hornické kaple u vsi Švařec

Die mittelalterliche Gestalt der Bergkapelle bei Švařec

Jan Večeřa 107–119

Dodatky k soupisu pozdně gotických božích muk na jižní Moravě

Nachträge zu spätgotischen Martein Südmährens

Zdeněk Vácha 119–132

NÁRODNÍ
PAMÁTKOVÝ
ÚSTAV

ÚZEMNÍ ODBORNÉ PRACOVISŤE
STŘEDNÍCH ČECH V PRAZE

O POTŘEBĚ KONTINUITY V PODRUČÍ SCIENTOMETRIE

MGR. JAN KYPTA, PH.D.

Předchozím sešitem se uzavřela jedna etapa v historii tohoto časopisu. Je takřka neuvěřitelné, že dlouhých 29 let na jeho kvalitu dohlížela redakční rada, která od prvního ročníku doznala jen minimálních personálních změn. O vznik časopisu se zasloužil především Vladislav Razím, který od samého počátku až do loňského roku zastával post vedoucího redaktora. Zároveň drží prvenství jakožto autor, který na stránkách *Průzkumů památek* publikoval největší počet příspěvků. Nutno ale hned zdůraznit, že v tomto případě kvantita umocňuje kvalitu. Jeho hojné příspěvky fungovaly jako měřítko formálních i obsahových nároků na publikace vzešlé z terénní činnosti nazývané stavebněhistorický průzkum. Stejnou úlohu sehráli i někteří členové redakční rady, v první řadě Zdeněk Dragoun, Jan Sommer, Jiří Škabrada a Jiří Varhaník. Z osobností mimo redakční radu, jež kvalitu časopisu napomohly pozdvihnout nemenší měrou, je třeba jmenovat alespoň Jana Anderleho a Jiřího Bláhu. Každý z uvedených autorů se vyznačuje dobře rozpoznatelným badatelským naturelem, projevujícím se v tematickém záběru a koncepci psaného projevu stejně dobře jako ve výběru a formě obrazového doprovodu. Hlavně díky jejich plodné publikační činnosti, vyznačující se navíc precizností, představovala náplň časopisu vzor pro přinejmenším jednu generaci stavebních historiků.

Je přirozené, že výše jmenovaní autoři postupem let polevíli v počtu odevzdávaných příspěvků. Zvláště citelná je dlouhodobá absence příspěvků Jana Anderleho. Jeho monografické články o západočeských hradech patří k tomu nejpodstatnějšímu, co bylo v časopisu publikováno. Skupinu kmenových autorů v uplynulém patnáctiletí rozšířili badatelé, kteří si renomé vydobyli mimo jiné právě na stránkách *Průzkumů památek*. V posledních letech se oporou časopisu stali Roman Lavička, Jan Štětina a Radim Vrla.

Jakožto nástupce Vladislava Razíma na postu vedoucího redaktora беру výše nastíněnou tradici jako závazek k tomu, že *Průzkumy památek* by měly primárně plnit úlohu prestižní publikační platformy stavebních historiků. Pro ně se před rokem 2000 naskýtalo jen málo publikačních alternativ. V poslední době se situace zásadně změnila, mimo jiné proto, že začaly vycházet sborníky z konferencí *Dějiny staveb* a *Sborník*. Časopis *Průzkumy památek* však stále nabízí zdaleka nejlepší podmínky pro publikaci výsledků stavebněhistorických průzkumů, což je dáno kombinací kvalitního tisku a poměrně velkého formátu tiskové plochy. Při pročitání jiných periodik a sborníků často s údivem zjišťuji, že mnozí autoři akceptují neúměrné zmenšení klíčových plánů, což zásadně devaluje celé jejich úsilí v terénu i u počítače.

Už od prvních ročníků se stal časopis vyhledávanou platformou pro další specialisty zabývající se nemovitými památkami. Nejen z řad archeologů, ale i historiků umění.

Na jeho stránkách bylo publikováno mnoho zásadních studií o nástěnných malbách a zpráv o archeologických objevech. V tomto ohledu však v současnosti nejpálčivěji vystupují limity časopisu způsobené stále větším vlivem scientometrie. Hlavně z praktických důvodů ubylo článků, které do redakce *Průzkumů památek* zasílají badatelé působící v akademických a univerzitních pracovištích. Pro uplatnění svých grantových výstupů potřebují najít platformu sledovanou patřičnými ratingovými agenturami, sídlícími v zahraničí. Chtě nechtě se tomuto absurdnímu trendu musíme přizpůsobit, což je ovšem běh na dlouhou trať. Je přitom zřejmé, že typické články *Průzkumů památek* nedoznávají ze své podstaty příliš velkého impaktového indexu. Jejich hodnota tkví nikoli v okamžitém ohlasu, ale v kvalitní formě publikace důležitých objevů, vzešlých z terénního výzkumu.

Zároveň s nástupem nového vedoucího redaktora došlo i na znatelnou obměnu redakční rady. Výběr nových členů byl motivován snahou o zpestření tematického záběru *Průzkumů památek*. Zkrátka řečeno, aby se periodikum zaměřené primárně na terénní hloubkový výzkum staveb transformovalo tak, že se významně zvýší podíl článků zaměřených jednak na výzdobu a vybavení staveb, jednak na nejružnější movité památky – textiliemi počínaje a zlatnickými výrobky konče. Nedělám si iluze, že se tento úkol podaří brzy splnit, jelikož už z debaty nad výběrem nových členů redakční rady vyplynula jedna znepokojivá skutečnost: je obecný nedostatek renomovaných znalců nábytku, keramiky, militárií, textilu atp. Určitě tedy nenastanou radikální změny tematického zaměření časopisu, nicméně i pomalou evoluci bych považoval za úspěch. V tomto kontextu chci ocenit rozsáhlou stať Romana Lavičky, která následuje za mým úvodníkem. Jde o práci mimořádnou tím, že zhodnocuje výsledky dlouhodobé systematické dokumentační činnosti určitého druhu movitých památek v širší oblasti. Doufejme, že podnítí další badatele k sepsání prací podobného typu, ať o stavebních prvcích (dveřích, oknech atd.) či jiných artefaktech z druhově široké oblasti interiérového vybavení.

S potěšením lze sledovat emancipaci restaurátorů, z nichž se stávají plnohodnotní partneři historiků umění i stavebních historiků. V tomto ohledu vyniká řada monografických sešitů vydávaných Muzeem umění v Olomouci u příležitosti restaurování významných výtvarných děl. Uvítal bych, pokud by podobné výstupy spolupráce restaurátorů a humanitních vědců častěji docházely i do redakce *Průzkumů památek*. Zároveň je ale třeba dodat, že se v poslední době množí snahy publikovat restaurátorské zprávy, aniž by po žánrové stránce překračovaly úroveň utilitárních rukopisných elaborátů svého druhu. Takové texty, psané v ptydepe, bude redakce odmítat, resp. požadovat jejich přepracování a zkrácení. Totéž ovšem platí i pro mnohé texty stavebních historiků.

Renomé tohoto časopisu tkví v článcích vzešlých z terénního výzkumu, ať se jedná o rozsáhlé příspěvky, nebo krátké nálezové zprávy. V tomto aspektu je bezmála třicet dosavadních ročníků víceméně stejných. Některé sešity obsahují hned několik příspěvků, které zásadním způsobem posouvají poznání stavební podoby sídel elity, kostelů, měšťanských domů atd. Jen některé z nich mají širší komparační přesah, přesto jsou i bez těchto ambicí nedocenitelné, protože přinášejí podrobnou kresebnou a fotografickou dokumentaci. Předchozích 58 sešitů představuje bohatý pramenný depozit, jehož význam není třeba blíže charakterizovat. Pod mechanickým dohledem scientometrie ale bude dozajista marginalizován. Je otázka, jak budeme schopni pod tímto tlakem kličkovat.

Mám-li závěrem stručně vystihnout své záměry, je mým cílem postupná diverzifikace autorského profilu *Průzkumů památek*. Nechci nijak potlačovat tradičně dominantní zastoupení stavebních historiků, spíše mi jde o zesílení podílu znalců rozličných nemovitých památek.

STŘEDOVĚKÉ KAMENNÉ KŘTITELNICE ZE 14. AŽ 16. STOLETÍ NA JIHU A JIHOZÁPADĚ ČECH

TIPOLOGIE, TVAROSLOVÍ, VÝZDOBA

ROMAN LAVIČKA

Medieval Stone Baptismal Fonts from the 14th–16th Centuries in South and Southwest Bohemia. Typology, Shapes, Decoration

The study of the medieval stone baptismal fonts in South and Southwest Bohemia is based on long-term research and the documentation of more than a hundred of specimens that have survived with various degrees of completeness. The study aims to clarify the reasons behind the final form of the baptismal font and its influence affected by liturgical requirements and the possible provision of baptismal water. The author deals with the background of the markedly large number of baptismal fonts produced in the late 14th and early 15th centuries, their destiny during the Hussite Wars, and the creation of new ones towards the close of the Middle Ages. The study also deals with the future use of the baptismal fonts after their removal from the church as well as the superstitious use of baptismal water in folk magic. The text provides information about the material, decoration, and lost surface treatment. Based on the shape, the collection of baptismal fonts can be divided into several related groups and, in some cases, even define the source that influenced the fonts' form, or rather decoration. Furthermore, the study discusses the importance of emblems with heraldic figures, generally regarded as the noble coats of arms. Nevertheless, each of them has a general Marian and Christological content with emphasis placed on the importance of baptism. In several cases, the donor was identified which concretised the assumed time of the specimens' origin.

Key words: baptismal font – shapes – typology – heraldry – donors – armorial decoration – Middle Ages – South Bohemia

Studie o středověkých kamenných křtitelních na jihu a jihozápadě Čech vznikla na základě dlouhodobého studia a dokumentace více jak sta exemplářů zachovaných v různém stupni úplnosti. Cílem je objasnit důvody výsledné podoby křtitelnic a jejího ovlivnění na základě liturgických požadavků a případného zabezpečení křestní vody. Autor se zabývá příčinami vzniku nápadně velkého počtu křtitelnic na přelomu 14. a 15. století, jejich osudem během husitských válek a vznikem nových exemplářů na konci středověku. Stranou pozornosti nezůstává ani využití křtitelnic poté, co byly vyřazeny z vybavení kostela, stejně jako pověrečné užívání křestní vody v lidové magii. Text přináší poznatky o použitém materiálu, výzdobě a ztracené povrchové úpravě. Na základě tvarosloví lze soubor křestních nádob rámcově rozdělit do několika příbuzných skupin a v několika případech určit i zdrojovou stavbu, která ovlivnila jejich podobu, respektive výzdobu. Studie se zabývá rovněž významem znakových štítků s heraldickými figurami obecně považovanými za šlechtické erby. Část z nich má však obecný mariánsko-christologický obsah s důrazem na význam křtu. V několika případech se podařilo identifikovat osobu donátora, a zpřesnit tak zvažovanou dobu vzniku konkrétních exemplářů.

Klíčová slova: křtitelnice – tvarosloví – typologie – heraldika – donátoři – erbovní výzdoba – středověk – jižní Čechy

<https://doi.org/10.56112/pp.2023.1.01>

ÚVOD

Přestože studovaná oblast jižních Čech, tak jak ji známe dnes, nebyla historicky a majetkově zcela homogenním útvarem, její krajinná morfologie a po většinu středověku i velmi významná vláda rodu Rožmberků přeci jen vytvořila podmínky pro to, abychom i dnes byli v tomto regionu schopni rozpoznat společné rysy jak v architektuře, tak i výtvarném umění. Záměrem studie je nejen komplexní poznání této, pro dějiny umění bohužel stále okrajové problematiky, zahrnující vznik, rozšíření a typologii tvaru a výzdoby kamenných křtitelnic, ale i ukázat možnosti, respektive limity poznání specifického druhu památek, o jejichž vzniku a užívání dnes máme jen minimum soudobých písemných pramenů. Svátost křtu však vždy byla a stále je první a zásadní, neboť podmiňuje udělení dalších svátostí, jak uvedl roku 1349 první provinciální církevní sněm v Praze ve vydaných statutech¹⁾ a připo-

Obr. 1: Tomáš ze Štítného, o. c. v pozn. 2 – iluminace z roku 1376 v úvodu kapitoly o křtu (© NK ČR).

1) Jaroslav V. Polc – Zdeňka Hledíková edd., Pražské synody a koncily předhusitské doby. Praha 2002, s. 115–164, XIII. Statuta provinciálie (Praha 11.–12. Novembris 1349), zde s. 142.

mínal např. roku 1376 kazatel Tomáš Štítný ze Štítného: „*Nayprwnye swatost gest krzest. tuy vstawyl Kristus, kdyz gest kazal aposstolom, aby kazaly slowo bozye. krzstyez lydy we ymye otcze, y syna, y swateho ducha. a ta swatost gest zaklad wssech gynnych.*“²⁾

DOSAVADNÍ VÝZKUM, STUDIUM A POZNÁNÍ JIHOČESKÝCH KŘTITELNIC

Plošnou evidenci a do jisté míry i poznání výskytu křtitelnic na jihu Čech, byť v neúplné formě přinesly jednotlivé svazky Soupisu památek historických a uměleckých v království Českém, které vycházely v letech 1898–1921. Během dvou desetiletí zpracovalo několik autorů tehdejší okresy milevský (1898), česko-budějovický (1900), třeboňský (1900), jindřichohradecký (1901), pelhřimovský (1903), písecký (1910), prachatický (1913), krumlovský (1918) a kaplický (1921).³⁾ Bohužel nedokončeno, a tedy nezveřejněno zůstalo Strakonicko, Tábořsko a okolí Týna nad Vltavou, což se dodnes projevuje jako velká mezera v celkovém poznání uměleckého fondu na území jižních Čech. Jelikož jsou svazky odlišné úrovně, nelze někdy ze samotného textu rozpoznat, zda se jedná o středověkou křtitelnicu, obvykle totiž není ani specifikován její tvar, pokud se nejedná z pohledu autora o výjimečný kus. V roce 1916 zveřejnil pražský katecheta dp. Vojtěch Fährnich⁴⁾ v časopisu Památky archaeologické studii s příznačným názvem Jihočeské křtitelnice,⁵⁾ kde přinesl zatím nejucelenější pohled na tento typ sakrálního umění v období středověku. V práci doprovázené na svou dobu bohatou a kvalitní fotografickou dokumentací podrobněji popsal a srovnal především křtitelnic na Prachaticku a v sousední části Strakonicka, ale neopomenul stručně uvést jako srovnání i příklady z jiných částí jižních Čech. Po deseti letech na dané téma volně navázal blatenský děkan Msqr. Jan Pavel Hille⁶⁾ spíše stručnou výčetovou prací o cílových křtitelních z období 16. – 18. století na Písecku.⁷⁾ Umělecké památky Čech vydané v letech 1977–1982 při-

nesly v popisech sakrálních staveb opět jen krátké zmínky o křtitelních, spíše evidenčního charakteru a někdy i s předpokládanou datací.⁸⁾ Mimo jednotlivých studií ke konkrétním křtitelním⁹⁾ a stručných zmínek v literatuře však nenalezneme žádnou souhrnnou práci, která by se zabývala středověkými křestními nádobami přinejmenším v jižních Čechách.

Pro poznání a studium zdejších křtitelnic bychom jistě neměli opomenout práce ze sousedních zemí. V Rakousku se tomuto tématu ve větším měřítku věnoval počátkem 90. let 20. století Rudolf Christiner ve své disertaci.¹⁰⁾ V německých zemích křtitelnice, převážně z prostředí velkých domů období středověku systematicky studovala v prvním decenniu 21. století Silvia Schlegel,¹¹⁾ v obecnější rovině bez ohledu na stáří artefaktu se problematikou zabýval v nedávné době Bertram Schulin.¹²⁾ Na Slovensku přinesl základní přehled o výskytu a typologii kamenných středověkých křtitelnic Martin Novák.¹³⁾ I v těchto oblastech bychom našli nespočet drobnějších studií k jednotlivým artefaktům, které však samy o sobě nemohou nabídnout komplexnější pohled na problematiku křtitelnic.

OBEČNÁ CHARAKTERISTIKA FONDU

„Středověkých kamenných křtitelnic jest zde hojnost“

Na jihu a jihozápadě Čech¹⁴⁾ se zachoval relativně početný soubor středověkých kamenných křtitelnic, které patřily k neodmyslitelnému vybavení farních kostelů v minulosti stejně jako dnes. Obvykle bývají za nejstarší považovány exempláře velmi jednoduchých tvarů, což vychází z předpokladu, že starší umění je v principu jednodušší a méně dokonalé. Ve skutečnosti se u těchto exemplářů stáří právě kvůli absenci jakéhokoliv tvarosloví a výzdoby nedá spolehlivě prokázat. Jednoduchá a hmotná křestní nádoba bez výzdoby nemusí být totiž vždy dokladem jejího vysokého stáří, ale naopak nedostatku prostředků na její zhotovení, a tím i redukce požadavků na její výzdobu.

2) Národní knihovna České republiky (dále jen NK ČR), Tomáš ze Štítného, Knížky šestery o obecných věcech křesťanských, rkp., sign. XVII A 6, fol. 114v, dostupné on-line: <https://www.manuscriptorium.com/apps/index.php#search> [19. 01. 2023].

3) *Kolektiv autorů*, Soupis památek historických a uměleckých v království Českém od pravěku do počátku XIX. století. Díl V, VIII, X, XIV, XVIII, XXXIII, XXXVIII, XLI, XLII. Praha 1898–1921.

4) Vojtěch Fährnich se narodil 11. března 1862 ve Slaném, v letech 1876–1882 absolvoval gymnázium v Písku, pak vystudoval Arcibiskupský kněžský seminář v Praze a v roce 1886 byl vysvěcen na kněze. Poté působil v Praze jako katecheta ve školách na Královských Vinohradech a od roku v Praze na Hrádku. Kontakt s jižními Čechami bezpochyby neztratil, a ještě v roce 1932 se po 50 letech účastnil setkání abiturientů píseckého gymnasia v roce 1882. Jeho zájem o historii a umění prozrazuje také např. dar 13 razítek k ozdobení svíček, 2 rukopisů a 6 map do sbírek Musea království českého (Národního muzea) v roce 1901.

5) Vojtěch Fährnich, Jihočeské křtitelnice, Památky archaeologické a mistopisné XXVIII, 1916, s. 122–123, s. 158–159.

6) Badatel a publicista se zájmem o regionální historii Jan Pavel Hille (*1861 – † 1943) se narodil v Písku, kde v letech 1872–1879 absolvoval gymnázium. V roce 1884 byl vysvěcen na kněze a začal působit v Kadově, později přešel do Kasejovic (od r. 1911) a nakonec do Blatné (od r. 1924).

7) Jan Pavel Hille, Staré křtitelnice na Písecku, Otavan, Obrazkový měsíčník pro národní, kulturní a hospodářské zájmy města Písku a kraje Prácheňského XI (XXXXVI), č. 2. 30. listopadu 1928, s. 23.

8) Emanuel Poche ed., Umělecké památky Čech 1–4. Praha 1977–1982.

9) Např. Bořivoj Nechvátal, Středověká křtitelnice v Radomyšli u Strakonice, Výběr, časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech 34, č. 4, 1997, s. 253–257; týž, Heraldika středověké křtitelnice v Radomyšli u Strakonice, Heraldika a genealogie 30, č. 3–4, Praha 1997, s. 181–188; Friedrich Kobler, Der Taufstein von Gollau/Kájov, in: Ostbairische Grenzmarken. Passauer Jahrbuch für Geschichte, Kunst und Volkskunde XLI, Passau 1999, s. 81–84; Roman Lavička, Pozdně gotické kostely na rožmberském panství. České Budějovice 2013, s. 98–100; Jaroslav Skopec, Vybrané části středověkého zařízení a vybavení, in: J. Skopec ed., Středověké kostely v okrese Louny. Ústí nad Labem 2022, s. 155–163, zde s. 162–163, a řada dalších.

10) Rudolf Christiner, Mittelalterliche Taufbecken in Österreich, Eine formalgeschichtliche und ikonographische Untersuchung. Band 1: Text und Katalog; Band 2: Abbildungen. Graz 1993.

11) Silvia Schlegel, Mittelalterliche Taufgefäße. Funktion und Ausstattung. Köln 2012.

12) Bertram Schulin, Taufbecken in Deutschland. Form und Ikonographie. Münster 2022.

13) Martin Novák, Príspevok k výskumu stredovekých kamenných křtitelnic na Slovensku, Archaeologia historica 29, č. 1, 2004, s. 507–522.

14) V textu jsou za jednotlivými lokalitami uvedeny zkratky okresů, aby byla usnadněna jejich identifikace – České Budějovice (CB), Český Krumlov (CK), Jindřichův Hradec (JH), Písek (PI), Strakonice (ST), Tábor (TA), Klatovy (KT), Plzeň-jih (PL), Benešov u Prahy (BN), Pelhřimov (PE), Havlíčkův Brod (HB), Znojmo (ZN). Pokud není v uvedeném místě více kostelů, není zasvěcení sakrální stavby uvedeno.

Obr. 2: Tábor, kostel Proměnění Páně, křtitelnice z 15. století pod kruchtou, stav 2018 (není-li uvedeno jinak, všechna foto autor).

Obr. 3: Krč (okres Písek), kostel sv. Václava, kupa křtitelnice pod kruchtou, stav 2012.

Dokladem je situace ve farním kostele Proměnění Páně v Táboře (TA), do kterého pravděpodobně již roku 1482 odlil zdejší mistr Šimon cínovou křtitelnici v podobě obráceného zvonu.¹⁵⁾ Ta však zřejmě nebyla první, neboť pod kruchtou kostela nalezneme v severozápadní části kamennou křtitelnici s kulovitou kupou na novější nízké zděné noze. Kamenickou práci bez umělecké výzdoby nelze nijak přesněji datovat, ale ze souvislosti vyplývá, že musela předcházet zmíněné křtitelnici z roku 1482, a mohla být tedy pořízena po stavbě kostela někdy v polovině 15. století. Vzhledem ke vzniku města v roce 1420 nelze i přes její lapidární a zdánlivě starodávný tvar hledat vznik ve starší době. Zde lze navíc předpokládat, že jednoduchá forma není ani tak výrazem nedostatku finančních prostředků, jako spíše důsledkem rezervovaného postoje husitského prostředí k provádění křtu, jak bude řečeno níže.

Mezi nejstarší doklady užití kamenných křtelnic ve sledovaném území patří například pozůstatek křestní nádoby z kostela v Kasejovicích (PL) s osmibokým kalichem

15) Rudolf Tecl, Církevní správa a náboženské poměry v Táboře během druhé poloviny 15. a na počátku 16. století s edicí účtu tábořských kostelníků z let 1509–1510, in: Tábořský archiv 10, Tábor 2000–2001, s. 213–279, zde s. 231–232, s. 277–279, obr. 6–8; Kateřina Horníčková, kat. č. VI/3, Mistr Šimon, Cínová křtitelnice z Tábora, in: K. Horníčková – M. Šroněk edd., Umění české reformace (1380–1620). Praha 2010, s. 192–193.

Obr. 4: Český Rudolec (okres Jindřichův Hradec), kostel sv. Jana Křtitele, letopočet 1488 na kupě křtitelnice, stav 2019.

Obr. 5: Štěpánovice (okres České Budějovice), kostel Nanebevzetí Panny Marie, letopočet 1515 na kupě křtitelnice vytesaný vzhůru nohama, snímek otočen o 180°, stav 2016.

Obr. 6: Jindřichův Hradec, kostel Nanebevzetí Panny Marie, letopočet 1525 na patě křtitelnice, stav 2020.

zdobeným stylizovanými listy s volutovým zakončením, tzv. Žižkova křtitelnice v podvěží kostela ve Strážově (CB),¹⁶⁾ kupa křtitelnice v kostelech v Krči a Čížově (PI), nebo nedávno nalezený zlomek křtitelnice z Křešína (PE).¹⁷⁾ Většina

16) František Miroslav Čapek, Feuilleton. Trocnov, Budíjov XLIV, č. 47, 12. června 1908; František Miroslav Čapek, Český Krumlov, Studie kult. hist. a slovozpysná (Vznik, osazení, pojmenování a děj). České Budějovice 1910, s. 231.

17) Pavel Kroupa – Jiří Varhaník – Jan Zavřel, Nález fragmentu kamenné raně gotické křtitelnice v obci Křešín, Průzkumy památek XXVII, č. 2, 2020, s. 131–135.

Obr. 7: Střížov (okres České Budějovice), kostel sv. Martina, raně středověká, tzv. „Žižkova křtitelnice“ v předsíni, stav 2016.

zachovaných kamenných křtitelnic na jihu a jihozápadě Čech pochází převážně z poslední čtvrtiny 14. a počátku 15. století. Přímě datovaných exemplářů se zachovalo však jen několik a vždy až z konce středověku.¹⁸⁾

Jeden kostel, dvě křtitelnice

Zatímco v některých středověkých kostelech se nedochovala žádná soudobá křtitelnice, existuje naopak několik lokalit, kde dosud nalezneme dvě původem středověké křestní nádoby, avšak různého stáří. Ve Střížově (CB) stojí v přízemí věže sloužícím jako předsíní kostela lapidární, tzv. Žižkova křtitelnice s dvěma reliéfními terčí na povrchu kupy, kterou bychom mohli zařadit již do 13. století. V lodi při jižním bočním oltáři nalezneme křtitelnici, která má na tordované noze s kubickou patkou osmibokou kupu a lze tak její vznik hledat na přelomu 15. a 16. století.¹⁹⁾ V Jílovicích (CB) nedaleko Borovan spočívá v jižní předsíni kostela poškozená kupa křtitelnice s dvojicí plastických erbů s pětistlou růží, jejíž vznik bychom mohli klást do druhé poloviny 14. století. V interiéru severní kaple tamtéž stojí kamenná křtitelnice složená z několika bloků. Hrubší, nezdobená a nepřiliš kvalitní práce s válcovou nohou a kalichovou kupou stejného tvaru vznikla prav-

Obr. 8: Střížov, kostel sv. Martina, pozdně středověká křtitelnice v lodi, stav 2016.

děpodobně v závěru 15. století. V Černici (CK) se v kostele nalézá kalichová křtitelnice z poloviny 15. století zdobená na vnějšku reliéfy střel a kružeb ve tvaru jeptišek.²⁰⁾ Zároveň ještě v roce 2002 ležela na farním dvoře polygonální nádrž křestní nádoby zdobené na bocích vpadlými poli s lomenými obloučky, jejíž vznik bylo možné hledat na přelomu 14. a 15. století. Ve Slavkově (CK) je umístěna při vítězném oblouku polygonální kupa se sférickou spodní částí, která je na boku zdobena prázdnými znakovými štíty. Díky tomuto prvku lze její vznik zařadit rámcově do přelomu 14. a 15. století. V prostoru pod kruchtou spočívá zřejmě starší rozměrná sférická nádrž bez nohy,²¹⁾ zdobená na vnějšku rytými abstraktními obrazci představujícími snad listoví? Podobnou křestní nádobu shledáváme v kostele v Polné na Šumavě (CK), jejíž sférickou kupu při horním okraji člení výžlabek a řada obloučkových štítků.²²⁾ V Dolním Dvořišti (CK) nás sice na první pohled zaujme především bohatě profilovaná a zdobená křtitelnice s rožmberskými erby z let 1500–1510 osazená v kněžišti blízko sanktuáře, ale v jižní předsíni nalézáme jednoduchou polygonální kupu křtitelnice pravděpodobně z první fáze výstavby kostela, tedy z 90. let 15. století. Neméně zajíma-

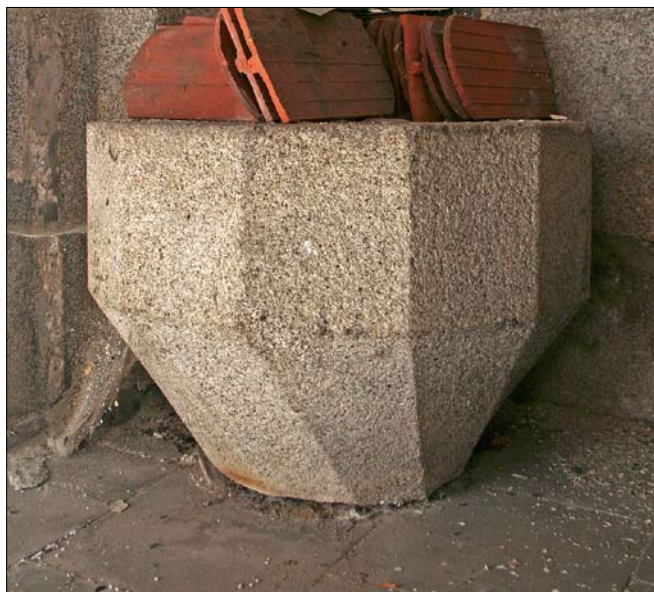
18) R. Christner, o. c. v pozn. 10, Band 1, s. 111–112, 117 – stejná situace je i v Rakousku, kde pochází nejstarší kamenná křtitelnice označená letopočtem z roku 1409, více datovaných příkladů se vyskytuje až po roce 1478.

19) Josef Braniš, *Soupis památek historických a uměleckých v království Českém VIII. Politický okres česko-budějovický*. Praha 1900, s. 121.

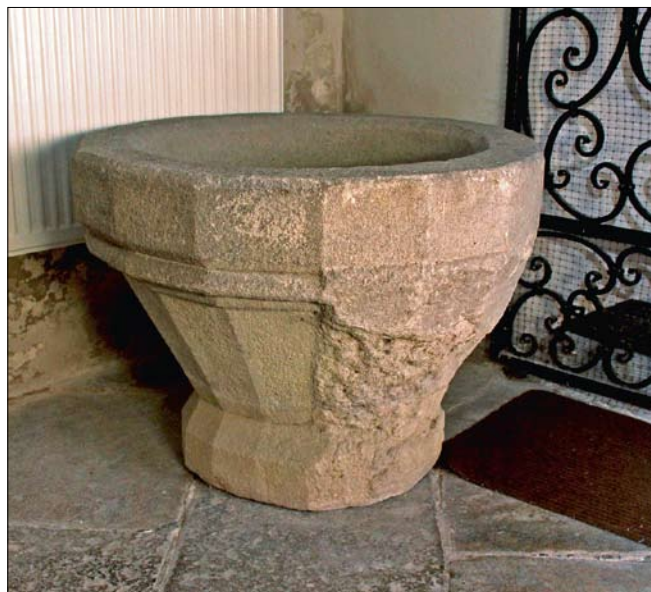
20) František Mareš – Jan Sedláček, *Soupis památek historických a uměleckých v království Českém XLI. Politický okres krumlovský*. Svezek první: okolí Krumlova. Praha 1918, s. 32, 36.

21) Tamtéž, s. 376, 378 – starší rozměrná kamenická práce zdobená dekorem je označena jako nádrž na svěcenou vodu.

22) Tamtéž, s. 350, 353 – zde označena jako lidová práce s letopočtem 1840, ale vzhledem k typu a zpracování se nepochybně jedná o středověkou křtitelnici.

Obr. 9: Dolní Dvořiště (okres Český Krumlov), kostel sv. Jiljí – pozdně středověká křtitelnice v jižní předsíni, stav 2009.

Obr. 11: Kájov (okres Český Krumlov), malý kostel Smrti Panny Marie, křtitelnice v lodi, stav 2018.

Obr. 10: Dolní Dvořiště, kostel sv. Jiljí – pozdně středověká křtitelnice (1500–1508) se znakovou výzdobou v kněžišti, stav 2005.

vá je rovněž křtitelnice z adnetského červeného vápence v Kájově (CK) doplněná reliéfem malého Ježíše sedícího na polštářku z let 1490–1500, která dnes stojí u vítězného oblouku vedle severního bočního oltáře. Starší polygonální křestní nádobu ze žuly najdeme v sousední kapli Smrti Panny Marie²³⁾ a můžeme jí pro svou jednoduchost zařadit do třetí čtvrtiny 15. století jako předchůdkyni prvně zmíněné, kterou bezpochyby nechal pořídit zdejší farář Michael Pils († 1503).²⁴⁾

Uvedené příklady však neznamenají, že by v kostele byly současně užívány dvě křtitelnice. Vždy sloužila bezpochyby ta mladší, zatímco starší jednodušší, nebo tou dobou i poškozená nádrž byla odsunuta obvykle do kouta nebo předsíně, kde přecházela až do současnosti. Případy z Dolního Dvořiště a Kájova nám ukazují, že dvojice křtitelnic mohly někdy vzniknout ve velmi krátkém odstupu

Obr. 12: Kájov, velký kostel Panny Marie, křtitelnice z adnetského vápence (1490–1500) u vítězného oblouku, stav 2018.

jen několika desetiletí a důvodem pro nahrazení zánovní nádoby novou byla zřejmě otázka přání a prestiže dnes neznámého donátora.

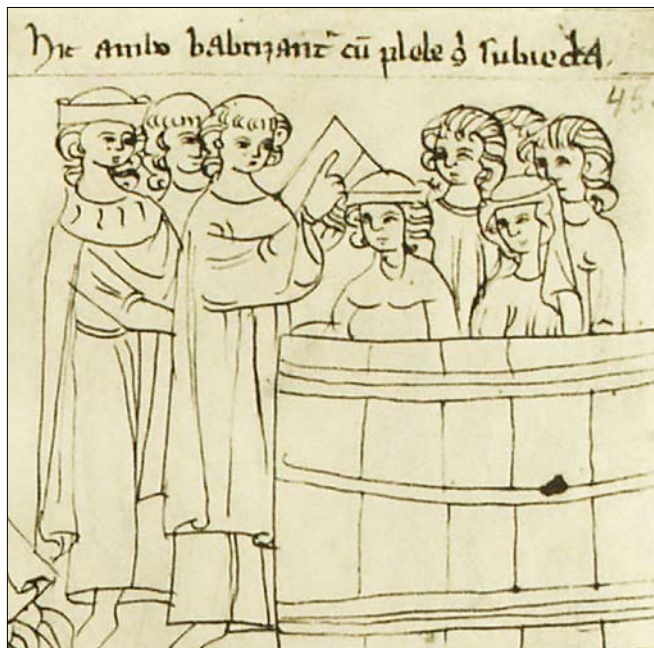
ZOBRAZENÍ A FORMA KŘTITELNICE

Křestní nádoby ve výtvarném umění (rukopisy, nástěnné malby)

Již prvotní průzkum výskytu, zachování a stáří křtitelnic vyvolává řadu otázek. Kde jsou, případně proč se nám nezachovaly z tohoto regionu ve větší míře doklady starších křtitelnic, jejichž potřeba byla a je v liturgii kontinuální? Většina farních kostelů ve sledované oblasti vznikla v průběhu 12. a první poloviny 13. století a musela tedy používat

23) Tamtéž, s. 145, 148 – ještě na počátku 20. století stála v severní předsíni velkého kostela a označovala se jako nádoba na svěcenou vodu.

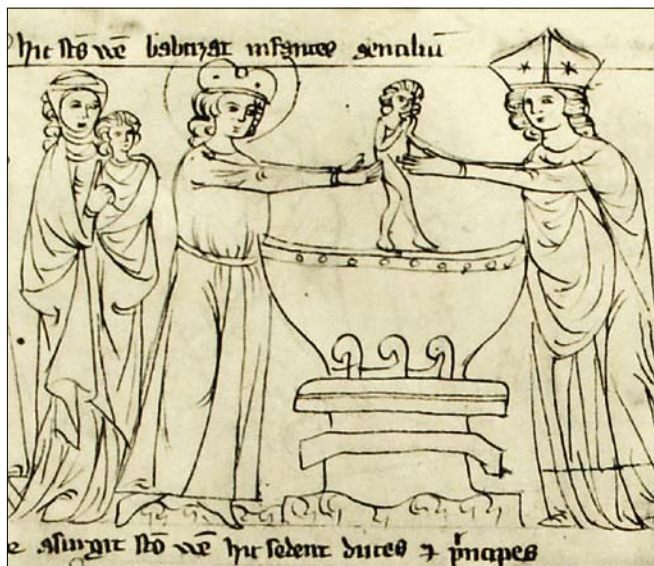
24) Tamtéž, s. 145, 148.

Obr. 13: Liber depictus, ÖNB, Codex 370, fol. 45r – kněze Bořivoj a kněžna Ludmila jsou pokřtěni v dřevěné kádi se svými poddanými (G. Schmidt – F. Unterkircher edd., o. c. v pozn. 25).

Obr. 14: Liber depictus, ÖNB, Codex 370, fol. 92r – sv. Alžběta koupe malomocného v dřevěné kádi (G. Schmidt – F. Unterkircher edd., o. c. v pozn. 25).

Obr. 15: Liber depictus, ÖNB, Codex 370, fol. 35v – sv. Václav vykoupil děti z otroctví a nechává je pokřtít ve křtitelnici tvaru kalicha (G. Schmidt – F. Unterkircher edd., o. c. v pozn. 25).

Obr. 16: Liber depictus, ÖNB, Codex 370, fol. 107r – žena se pokouší zbavit dábla svěcenou vodou (G. Schmidt – F. Unterkircher edd., o. c. v pozn. 25).

nějakou křestní nádobu. V jaké formě a z jakého materiálu byly zhotoveny první raně středověké křtitelnice? Co se odehrávalo v tehdejší společnosti, že právě v druhé polovině 14. století zaznamenáváme vlnu pořizování nových kamenných křtitelnic zdobených jak šlechtickými erby a křesťanskými znaky, tak i architektonickými motivy?

Částečnou odpověď na tyto otázky nalezneme v iluminovaných rukopisech a nástěnných malbách, které vznikaly v Čechách během středověku. V pergamenovém, kresbami bohatě vybaveném rukopisu *Liber depictus* (před 1350),²⁵⁾ shledáváme v několika světeckých legendách ode-

hrávajících se v raně křesťanských dobách vyobrazení na prosté většině křest dospělých.²⁶⁾ Ten probíhal ve velkých dřevěných kádích stažených po obvodu kovovými obručemi, které však mnohde sloužily zároveň k očištění těla. To dokládá vyobrazení koupele malomocných v legendě sv. Alžběty,²⁷⁾ které se na první pohled neliší od výjevu křtu pohanů

(HAN), *Figurae calamo exaratae, quibus illustrantur historiae Veteris et Novi Testamenti nec non vitae nonnullorum sanctorum*, sog. Krumauer Bildercodex, sig. Cod. 370, digitalisát originálu dostupný online na: <http://data.onb.ac.at/rec/AC13949636>. – Faksimile: Gerhard Schmidt – Franz Unterkircher edd., Krumauer Bildercodex. Österreichische Nationalbibliothek Codex 370. Facsimile-Band, Textband zu der Facsimile-Ausgabe. Graz 1967.

26) G. Schmidt – F. Unterkircher edd., o. c. v pozn. 25, fol. 35v, vlevo nahoře – zde nalezneme výjimku ve výjevu, kdy sv. Václav vykoupil děti z otroctví a nechal je pokřtít.

27) Tamtéž, fol. 92r, vpravo dole – sv. Alžběta koupe malomocného v kádi.

25) K původu a osudu rukopisu souhrnně: Marta Hradilová, K dějinám knihovny minoritů v Českém Krumlově. Praha 2014, s. 53–55, 79–80. Rukopis je uložen v Österreichische Nationalbibliothek Wien (dále jen ÖNB), Sammlung von Handschriften und alten Drucken

v legendě sv. Václava a sv. Ludmily,²⁸⁾ sv. Uršuly a 11 tisíc svatých panen,²⁹⁾ sv. Klementa,³⁰⁾ sv. Máří Magdaleny a Maximina³¹⁾ a sv. Eustacha.³²⁾ Ve dvou výjevech – křest dětí, které sv. Václav vykoupil z otroctví a Panna Maria osvobozuje ženu posedlou ďáblem, však můžeme spatřit nákras kamenné křtitelnice ve tvaru odpovídajícímu zvětšenému kalichu.³³⁾ Kolem roku 1376 bylo na pergamen napsáno dílo Tomáše ze Štítného *Knížky šestery o obecných věcech křesťanských*. Zde v šesté části věnované svátostem nalezneme v úvodu kapitoly pojednávající o svátosti křtu iluminaci s příznačným námětem, opět s kamennou křtitelnicí šedé barvy ve tvaru kalicha.³⁴⁾

V nástěnné malbě se prostorem pro zobrazení křtu staly rovněž světecké legendy. V katedrále sv. Víta v Praze, v kapli sv. Erharda a Otýlie zvané podle donátora arcibiskupa Jana Očka z Vlašimi také jako Vlašimská se na východní stěně kaple nachází malba – *Křest sv. Otýlie* z doby kolem roku 1367.³⁵⁾ Polopostava nahé světice spočívá v osmiboké kamenné křtitelnici růžové barvy, která má opět podobu zvětšeného kalicha se všemi základními částmi.³⁶⁾ Přibližně ve stejné době vznikl cyklus nástěnných maleb na *schodišti velké věže hradu Karlštejna*. Ve výjevu křtu kněžny Ludmily (1364–1365) je namalována šestiboká kamenná křtitelnice, která má podobu velkého kalicha z růžového mramoru, jehož nádrž na bocích zdobí kružby a reliéfní aplikace.³⁷⁾ V dalším obraze zachycujícím křest knížete Bořivoje spatřujeme osmibokou křtitelnicí opět z růžového kamene, která však postrádá nohu.³⁸⁾ V kapli sv. Mořice, která stála na hřbitově u kostela sv. Sebalda v Norimberku (zničena v roce 1944)³⁹⁾ vznikl v letech 1361–1365 cyklus nástěnných maleb většinou považovaný za výjevy ze života královce Václava IV., syna císaře Karla IV.⁴⁰⁾ V nedávné době byl námět maleb přesvědčivě určen jako výjevy ze života sv. Jiljí.⁴¹⁾

28) Tamtéž, fol. 43r, vlevo nahoře, fol. 45r vpravo nahoře – kníže Bořivoj a kněžna Ludmila jsou pokřtěni se svým poddanými.

29) Tamtéž, fol. 66v, vlevo dole – křest jinocha a křest otce sv. Voršily, fol. 69r, uprostřed – křest matky sv. Voršily.

30) Tamtéž, fol. 74v, vlevo nahoře – křest krále s příbuznými.

31) Tamtéž, fol. 78v, vlevo dole – křest Maximina.

32) Tamtéž, fol. 135v, vlevo nahoře – křest Eustacha, jeho manželky a synů.

33) Tamtéž, fol. 35v, vlevo nahoře – sv. Václav vykoupil děti z otroctví a nechal je pokřtít ve křtitelnici tvaru kalicha; fol. 107r, vpravo nahoře – v legendě „Panna Maria osvobozuje ženu posedlou ďáblem“ najdeme výjev, kde se žena nemohla ďábla zbavit svěcenou vodou a ani Krucifixem. Kropenka zde má velikost a podobu spíše obvyklou pro křtitelnic.

34) NK ČR, o. c. v pozn. 2.

35) Jiří Kuthan – Jan Royt, Katedrála sv. Víta, Václava a Vojtěcha. Svatyně českých patronů a králů. Praha 2011, s. 311–312; Jiří Fajt, Od napodobení k novému císařskému stylu, in: J. Fajt ed., Karel IV. císař z boží milosti. Kultura a umění za vlády Lucemburků 1310–1437. Praha 2006, s. 40–136, zde s. 69 – obr. II. 33, s. 72.

36) Zuzana Všečeková, Schodištní cykly na Karlštejně – Legenda sv. Ludmily, Průzkumy památek XIII – Příloha: Schodištní cykly Velké věže hradu Karlštejna, 2006, s. 37–49 a obrazová příloha 193–203, zde s. 39, obr. 4.

37) Tamtéž, s. 195–196, obr. III – IV; J. Fajt, o. c. v pozn. 35, s. 69 – obr. II. 32.

38) Z. Všečeková, o. c. v pozn. 36, s. 195–196, obr. II.

39) Fotografie zaniklých nástěnných maleb jsou uloženy v Zentralinstitut für Kunstgeschichte München, Farbdiaarchiv zur Wand- und Deckenmalerei, dostupné on-line: https://www.zi.fotothek.org/VZ/ort_index/N%C3%BCrnb%20erg/Moritzkapelle [10. 02. 2023].

40) Jiří Fajt, Nürnberg als Kunstzentrum des Heiligen Römischen Reichs. Höfische und städtische Malerei in der Zeit Kaiser Karls IV. 1346–1378. Berlin – München 2019, s. 111–112, s. 109 – obr. 85.

Ve výjevu křtu světce byla pod baldachýnem namalována křtitelnice s čtyřlístou nohou a kalichem s kruhovou obrubou a vypuklými boky.⁴²⁾

Vzhled křtitelnice, respektive kalichu posloužil rovněž ve středověkém umění jako inspirace k zobrazení obětního umyvadla v Šalamounově chrámu nazývaného *měděné moře*. Tento starozákonní motiv byl zároveň chápán jako typologický předobraz Křtu Krista.⁴³⁾ Zřejmě i proto mělo obřadní umyvadlo ve výtvarném umění podobu křtitelnice nesené na hřbetě 12 býků, ale obvykle jich byla zachycena pouze polovina. Motiv měděného moře najdeme, byť v torzálním stavu, v západním poli *ambitu emauzského kláštera Na Slovanech*, který byl vymalován v letech 1360–1370.⁴⁴⁾ Miniaturu s kresbou měděného moře v podobě polygonální křtitelnice usazené na hřbetech býků nalezneme rovněž v rukopisu *Speculum humanae Salvationis*, který vznikl v polovině 14. století a náleží do fondu knihovny Metropolitní kapituly u sv. Víta v Praze.⁴⁵⁾

Uvedené příklady vyobrazení křtu ve světeckých scénách na nástěnných malbách a v rukopisech druhé poloviny 14. století ukazují ideální podobu křtitelnice ve formě kalicha vytesaného většinou z hodnotného kamene, pravděpodobně mramoru. Zachované exempláře z farních kostelů vesnic a městeček jižních a jihozápadních Čech však prozrazují, že skutečnost byla, co se týče provedení a použitého materiálu ve většině případu mnohem prostší. Vzhled, řešení a použitý kámen totiž nepochybně odrážely nejen movitost donátora z řad šlechty, farnosti, ale i ekonomické možnosti sledovaného regionu. Ty byly pochopitelně mnohem menší než v případě velkých měst u nás, a diametrálně odlišné od možností a zázemí velkých středověkých domů v blízkém Podunají, potažmo v západní Evropě. V případě podoby křtitelnic zprostředkovaných různými druhy výtvarného umění se však umělec mohl bez ohledu na skutečnost nechat unášet svou fantazií a přáním donátora ohledně vyobrazení legendického výjevu.

VÝVOJ PODOBY, UŽITÍ MATERIÁLU, POLYCHROMIE

Od dřevěné kádě, přes kamennou křtitelnicí až k obrácenému cínovému zvonu

Z nemnoha zachovaných vyobrazení vyplývá, že v rané křesťanské době, kdy bylo obvyklé křtění dospělých osob, sloužily k tomuto účelu dřevěné kádě. Jednalo se tehdy o velmi rozšířené nádoby, které měly rovněž mnoho jiných funkcí než jen velmi specifické využití pro křestní obřad. Tyto dřevěné nádoby byly běžně dostupné prakticky v ja-

41) Filip Srovnal, Nástěnné malby s legendou o sv. Eligiovi v norimberské kapli sv. Mořice, Umění LXIX, č. 3, 2021, s. 298–309.

42) J. Fajt, o. c. v pozn. 40, s. 111–112, s. 109 – obr. 85.

43) Kateřina Kubínová, Emauzský cyklus. Ikony středověkých nástěnných maleb v ambitu kláštera Na Slovanech. Praha 2012, s. 204–207, s. 206 – obr. 202.

44) Vlasta Dvořáková, Karlštejnské schodištní cykly. K otázce jejich vzniku a slohového zařazení, Umění IX, č. 2, 1961, s. 109–171, zde s. 142; Klára Benešová – Kateřina Kubínová ed., Emauzy. Benediktinský klášter Na Slovanech v srdci Prahy. Praha 2007, s. 331, s. 346 – obr. 13 a/ Křest Kristův, b/ Námán je v Jordánu očištěn z lepry, c/ Měděné moře.

45) Antonín Podlaha, Soupis památek historických a uměleckých. Knihovna kapitulní v Praze. Praha 1903, s. 92, 95–99, Codex sign. A 32, fol. 14v.

Obr. 17: Bechyně (okres Tábor), klášterní kostel Nanebevzetí Panny Marie, náhrobek Ladislava ze Šternberka († 1521) z adnetského vápence, stav 2004.

kékoliv velikosti, jejich výroba nebyla řemeslně, materiálově a finančně nijak náročná, a proto se zpočátku k tomu účelu vlastně samy nabízely zvláště v sociálně nižším prostředí a ekonomicky slabších oblastech. Nejstarší křtitelnice, zvláště na venkově mohly být zhotoveny ze dřeva a zprvu tedy měly nepochybně podobu a tvar kádě, která se postupem času postupně zmenšovala v přímé reakci na situaci, kdy byly křtěny převážně již jen malé děti. Církevní koncily začaly doporučovat jako nejvhodnější materiál pro zhotovení křtitelnice kámen, neboť měl symbolizovat Krista jako pramen živé vody. V západní Evropě se užíval pro zhotovení křestních nádob kov – většinou bronz a v některých případech i dřevo.⁴⁶⁾ I kamenné kupy však

46) Katharina Walch – Wolf Zech, Ein Taufstock von 1505, in: Jahrbuch der bayerischen Denkmalpflege 42, 1988, s. 96–100.

Obr. 18: Vyšší Brod (okres Český Krumlov), klášterní kostel Nanebevzetí Panny Marie, náhrobek opata Kryštofa Knolla († 1542) z adnetského vápence zhotovený ve 20. letech 16. století, stav 2010.

mávaly mnohdy uvnitř kovovou nádobu na vodu, kvůli čistotě a jejímu lepšímu uchování.⁴⁷⁾

Nelze přesně říci, kdy se tvar křtitelnic inspiroval, respektive začal odvíjet od dalšího liturgického, běžně užívaného náčiní – tedy kalichu. Rozhodujícím okamžikem byla nepochybně změna materiálu na jejich výrobu, tedy změna tvaru nepochybně souvisela s přechodem od dřevěné kádě ke kamennému kalichu. V Čechách k tomu došlo zřejmě nezávisle na různých místech a nejpozději během vrcholného středověku, jak dokládají uvedené příklady nástěnných maleb a iluminovaných rukopisů. Zatímco mešní kalich byl zhotoven vždy z víceméně vzác-

47) R. Christiner, o. c. v pozn. 10, Band 1 – s. 9, 10, 11, 14; S. Schlegel, o. c. v pozn. 11, s. 200–202. Kámen však zřetelně převažoval, neboť např. v Německu je mezi středověkými křestními nádobami jen 10 % zhotoveno z kovu a ze dřeva se zachoval jen jeden exemplář.

Obr. 19: Dačice (okres Jindřichův Hradec), kostel sv. Vavřince, cínová křtitelnice odlitá kolem roku 1500, stav 2005.

ného kovu, který byl obvykle pozlacen, zhotovení kalichu velikosti křtitelnice nepochybně ve sledovaném regionu přesahovalo možnosti tehdejšího kovotepeckého a kovolijeckého řemesla. To byl jeden z důvodů, proč se začaly nové křtitelnice na místo starých dřevěných kádí zhotovovat z dostupného kamene, běžně užívaného desítkami kameníků na probíhajících stavbách a opravách farních kostelů v místě nebo blízkém okolí. Pokud byla křtitelnice pořízena současně se stavbou kostela nebo při jeho větší adaptaci, bývá zhotovena z místně nejdostupnějšího druhu kamene, obvykle žuly nebo pískovce. Početně významnou skupinu tvoří křtitelnice vytesané z dioritu charakteristické šedé barvy, které nalezneme nejen na Prachaticku, sousedním Strakonicku a Krumlovsku, ale i na sever od Českých Budějovic.

Setkáváme se však i s několika případy, kdy byl na její zhotovení dovezen speciální druh kamene, který se v blízkém okolí nevyskytoval. V Podunají, respektive příhraničních oblastech Horního a Dolního Rakouska nalézáme řadu pozdně středověkých křtitelek vytesaných z červeného adnetského vápence, známého podle staršího označení také jako salcburský mramor. Tento druh leštitelného vápence se používal především na luxusní náhrobky šlechticů, kléru nebo movitých měšťanů. Rozšíření na velké vzdálenosti napomohl vedle vzrůstající oblíbenosti a snazšímu opracování také jeho transport po blízkých řekách – Almbach, Salzach, Inn a Dunaj. Na jihu a jihozápadě Čech nalezneme nevelkou skupinu

Obr. 20: Soběslav (okres Tábor), kostel sv. Petra a Pavla, cínová křtitelnice od pražského novoměstského mistra Jana Konváře z roku 1501, stav 2011.

prací zhotovených z tohoto kamene jak v pasovských kamenických dílnách – např. náhrobky Magdaleny z Gleichenu († 1492) v Jindřichově Hradci, Půty Švihovského z Rýzmburka († 1504) v Horažďovicích, náhrobky Šternberků a Švamberků († 1521 – † 1534) v Bechyni, opata Kryštofa Knolla († 1542) ve Vyšším Brodu, tak i místními kameníky – např. náhrobek Michala Rubíka († 1518) v Českém Krumlově, nebo kněze Matyáše Tanczla († 1545) ve Svěrázi a řada dalších.⁴⁸⁾ Ve stejné oblasti však zároveň zjišťujeme pouze dvě křtitelnice vytesané ze stejného materiálu – ve velkém kostele Panny Marie v Kájově (1480–1490) a v kostele Nanebevzetí Panny Marie v Jindřichově Hradci (dat. 1525).

Nástup kovových odlévaných křtitelek na jihu Čech pozorujeme až v pozdním středověku jako reakci na rozvoj kovolijeckého řemesla, respektive v souvislosti s rozšířením a zvládnutím výroby velkých zvonů, a proto zde mají také nejstarší zachované křtitelnice podobu obrácených zvonů jako například v kostele Proměnění Páně v Táboře

48) Jan Chlábec, *Renesanční sochařství v rožmberském dominiu*, in: M. Gaži – J. Pánek – R. Šimůnek edd., *Rožmberské, rod českých velmožů a jeho cesta dějinami*. České Budějovice 2011, s. 554–563, zde s. 554–555; Jan Chlábec – Jiří Roháček, *Šlechtické nekropole doby jagellonské a raného novověku – jejich význam a funkce*: Bechyně a Němčice, *Zprávy památkové péče* 80, č. 2, 2020, s. 200–208, zde s. 201–204; Anna Kubíková – Roman Lavička, *Kameník Michal Rubík a jeho rodina*, in: M. Gaži – P. Pavelec, *Český Krumlov. Od rezidenčního města k památce kulturního dědictví*. České Budějovice 2010, s. 681–690, zde s. 685–686.

Obr. 21: Doudleby (okres České Budějovice), kostel sv. Vavřince, křtitelnice se zbytky polychromie pod kruchtou, stav 2007.

Obr. 22: Jílovce (okres České Budějovice), kostel sv. Jakuba Většího, kupa křtitelnice – detail se zbytky barevnosti na erbu s pětistlou růží, stav 2007.

(TA) zhotovená tábořským mistrem Šimonem pravděpodobně roku 1482,⁴⁹⁾ v kostele sv. Petra a Pavla v Soběslavi (TA) od pražského novoměstského mistra Jana Konváře z roku 1501,⁵⁰⁾ anebo v kostele sv. Vavřince v Dačicích (JH) odlité kolem roku 1500.⁵¹⁾ Cínové křtitelnice se na jihu Čech tvarově a výzdobou proměnily v následujícím období renesance. Velký posun v charakteru vybavení kostelního interiéru však znamenala barokní doba, která přinesla nejen obligátní kamenné křtitelnice nového tvarosloví, ale i dřevěné, bohatě vyřezávané exempláře s kovovou nádobou uvnitř.

Polychromie křtitelnic

Pokud pomíneme příklady časově podstatně mladších barevných nátěrů – např. křtitelnice v Horažďovicích, není dnes jednoduché prokázat, zda a jak častá byla polychromie těchto artefaktů. Mezi nejznámější příklady patří křtitelnice z druhé čtvrtiny 15. století v kostele sv. Mikuláše ve Znojmě (ZN), která nese výrazné pozůstatky zřejmě původní barevnosti na celém povrchu.⁵²⁾ Relikty barevnosti bylo možné rozpoznat např. na vytesaných erbech nalezeného kalichu křtitelnice v Jílovicích (CB) a v Doudlebech (CB) je dosud na vnějšku nádrže dobře patrná červenobílá šachovnice, která by mohla být středověkého původu. Lze se domnívat, že polychromie byla užívána zejména na křtitelnicích s heraldickou výzdobou, kde mohla podpořit charakter a čitelnost heraldického znamení a přispět tak ke snadší identifikaci jeho nositele. V západní Evropě byly křtitelnice v naprosté většině polychromovány, což dokládají nejen nepatrné zbytky barev na jejich povrchu, ale i vyobrazení na soudobých deskových obrazech nebo nástěnných malbách. Často byla k jejich výzdobě použi-

vána červená barva někdy kombinovaná s bílou, což dokládají i zachované exempláře na jihu Čech (např. *Boršov nad Vltavou*, CB; *Strunkovice nad Blanicí*, PT). I zde však většina barevnosti zanikla během očišťování kamenných prvků architektury v 19. století.⁵³⁾

Kamenné křtitelnice jsou dnes v interiérech kostelů prezentovány v naprosté většině s rezným povrchem materiálu, který byl odhalen razantním mechanickým očištěním mnohdy s pomocí pemrlování, jehož stopy nalézáme např. ve *Strunkovicích nad Blanicí* (PT), *Černici* (CK) nebo *Zbytíně* (PT). I přesto je možné téměř u všech artefaktů zjistit nepatrné, leč zřetelné zbytky barevných nátěrů. Dnes však nelze určit, zda se nám zachovaly stopy středověké barevnosti, respektive úpravy povrchu, nebo stavu, kdy byla křtitelnice zřejmě natírána společně s interiérem při opravě kostela. O tom svědčí např. neočištěná část kupy v *Přídolí* (CK) se souvrstvím červených a bílých vápenných nátěrů, podobnou situaci vidíme na křtitelnici v kostele sv. Václava ve *Velešíně* (CK), v *Horní Pěně* (JH), v *Žimuticích* (CB) nebo v *Jiníně* (ST), kde zbytky červené polychromie na kameni ve velké míře později zakryla bílá vápenná lička. Ve *Štěpánovicích* (CB) jsou patrné zbytky pravděpodobně olejového nátěru zelené barvy, v *Česticích* (ST) pak hnědé barvy a v *Jílovicích* (CB) pokrýl povrch pozdně gotické křtitelnice olejový nátěr šedé barvy, který měl skrýt mladší poškození a zřejmě zároveň připomínat barvu kamene. S velkou mírou pravděpodobnosti se tak můžeme domnívat, že kamenné křtitelnice byly po svém zhotovení ve středověku polychromovány stejně jako kamenné schránky sanktuářů, ostění portálů, kružeb a prvků klenebních konstrukcí.⁵⁴⁾ A stejně tak byly při mladších opravách interiéru mnohdy opatřeny novou barevností podle dobového vkusu a charakteru provedených změn. Iluzivní mramorování zřejmě barokního původu na povrchu kamene se zachovalo např. v *Rychnově u Nových Hradů* (CB) nebo v *Horní Stropnici* (CB). Stopy pemrlování,

49) R. Tecl, o. c. v pozn. 15, s. 231–232, s. 277–279, obr. 6–8; K. Horníčková, o. c. v pozn. 15, s. 192–193.

50) Tomáš Chvátal, XXVII. 44, Křtitelnice, Jan Konvář (Cantarista) z Nového Města pražského, in: M. Gaži – J. Pánek – R. Šimůnek edd., o. c. v pozn. 48, s. 552.

51) Emanuel Poche ed., Umělecké památky Čech 1 (A–J). Praha 1977, s. 243.

52) Libor Štunc, Chrám svatého Mikuláše ve Znojmě. Brno 2008, s. 30.

53) S. Schlegel, o. c. v pozn. 11, s. 207–209, 210, 211.

54) Roman Lavička, Středověká symbióza kamene, omítky a barvy na jihu Čech, Zprávy památkové péče 74, č. 5, 2014, s. 379–392.

Obr. 23: Doudleby, kostel sv. Vavřince, křtitelnice – detail malované černobílé šachovnice, stav 2007.

škrábání a olejové nátěry opět dokládají, že ani křtitelnice prakticky do jedné neunikly během 19. a 20. století kultu očišťování kamene a jeho zušlechťování do podoby pravého „režného“ středověku.

MIMOLITURGICKÉ VYUŽÍVÁNÍ KŘTITELNIC

Druhotné funkce středověkých křtitelnic – výlevka, napajedlo, kašna, sokl nebo květináč

„Nevěřil bych tomu nikdy, kdybych na vlastní oči se o tom nepřesvědčil“

Jako každý výtvar lidských rukou, i křtitelnice podléhaly nejen technickému, ale i morálnímu opotřebení. I když řada z nich přežila nejen ve své podstatě, ale i funkci dodnes a mohlo by se z pohledu našeho lidského věku zdát, že jsou nezníitelné, nebylo tomu vždy tak. V několika případech mohlo dojít k jejich záměrnému poškození, či zničení např. během válek, jak napovídá fragment křtitelnice s nápisem nalezený při vykopávkách v první polovině 19. století na místě farního kostela v (Sezimově) Ústí (TA) zničeného husity roku 1420.⁵⁵⁾ Zlomek křestní nádoby z druhé čtvrtiny 13. století objevený v Křešíně (PE) mohl pocházet z blízkého kláštera premonstrátů v Želivi.⁵⁶⁾ Vzhledem k postojům radikální části husitů a tábořských kněží ke svátosti křtu, jak nás o tom zpravuje například mistr Jan z Příbrami († 1448),⁵⁷⁾ je nepochybné, že někte-

55) Jiří Kořalka, Nálezy ze Sezimova ústí v soukromé sbírce Josefa Pachla z první poloviny 19. století, in: Tábořský archiv 7, Tábor 1995–1996, s. 219–232, zde s. 224 – „Z trosek ústeckého farního kostela, srovnaného se zemí, zde nalézáme zlomky žulové křtitelnice s mnišským nápisem... (...)“

56) P. Kroupa – J. Varhaník – J. Zavřel, o. c. v pozn. 17, s. 134.

57) Anonym, Mistr Jan z Příbrami o životě kněží Tábořských, Časopis katolického duchovenstva IV, č. 6, 1863, s. 420–450, zde s. 439–440 – „Item o křtu svatém jedni z nich zle, jedni huoře, sú vedli a smyslili, to je, že jsú téměř vešken řád cirkve svatě při křtu byli opustili, ani těch modliteb činili, ani křížem dítek mazali. Svěcenú vodu sú proklatú nazvali. Item, že jsú vodu svěcenú ke křtu vodu proklatú nazvali, a proto to sú vody ke křtu neposvěcovali, aniž jí ještě neposvěcují, ale tupice ten křest, křtitedlnice sú téměř všudy převracovali a je strupali, a dietky sú jakž takž i bez kmotruov i bez jiného řádu leckdes v potoce neb v rybnice, neb vůbec vodě křtili.“

58) strupali = srubali, rubali. – rubati, -aju, -á ipf. = sekati dřevo, lámat

Obr. 24: Přídolí (okres Český Krumlov), kostel sv. Vavřince, souvrství barevných nátěrů na části kupy křtitelnice, stav 2007.

ré světicí nádoby zanikly během husitských válek – „křtitedlnice sú téměř všudy převracovali a je strupali“,⁵⁸⁾ nebo byly přinejmenším alespoň znesvěceny výkaly – „v křtitedlnice jste nadcídili“,⁵⁹⁾ Tento krajní postoj zaznamenal Vavřinec z Březové († asi 1437) ve své kronice, „že žádné křížmo, neb svatý olej nebo křestní vody nemají být uchovávané nebo svěceny... Dále: nemluvířátka nemají být křtěna se zaklínáním a s kmotry při křtu obvyklými ve vodě k tomu účelu svěcené a uchovávané, nýbrž mohou být křtěna v kterékoliv čerstvé vodě a kdekoli bude libo.“⁶⁰⁾ Důsledkem tábořského učení bylo, že radikální husité „vylévali svatě křížmo, olej a křestní i kropící vodu jako neužitečné nálezy lidské a nádoby obsahující svrchuřečené věci rozbíjeli nebo do nich nadělali“,⁶¹⁾ a nikoho po křtu nemazali křížem ani nikoho z nemocných olejem posledního pomazání, nýbrž křtili v tekoucí vodě nebo odkudkoliv přinesené bez kmotrů a církevního obřadu... A hned pokřtěnému

kámen. Zdroj: Elektronický slovník staré češtiny. Praha, oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2006, přístupné online: <http://vokabular.ujc.cas.cz> (verze dat 1. 1. 22, citován stav ze dne 3. 2. 2023).

59) Václav Nebeský ed., Dvě satyry (Z první čtvrti XV. století), Časopis českého museum 26, č. 2, 1852, s. 75–80, zde s. 79; Karel Jaromír Erben ed., Výbor z literatury české, díl druhý. Od počátku XV. až do konce XVI. století. Žaloby na husity I – III, Praha 1868, sl. 239–252, zde sl. 250. – Nacūditi, -žu, -dí pf. (doloženo jen nadcūditi) – expr. kam udělat velkou potřebu někam, znečistit výkaly něco: v křtitedlnice ste nadcūdili [husité]. Zdroj: Staročeský slovník, [seš.] 1–26. Praha: Academia 1968–2008.

60) František Heřmanský – Marie Bláhová – Jan B. Čapek edd., Husitská kronika. Píseň o vítězství u Domažlic. Praha 1979, s. 110.

61) K. J. Erben, o. c. v pozn. 59, sl. 250.

nemluvněti, i jakkoliv nezpůsobitelnému, dávali bez pomazání křížem přijímati pod obojí způsobu.⁶²⁾

Na několika křtitelnicích dnes zjišťujeme poškození, nejen způsobené skrytou vadou materiálu – nesoudržnou vrstvou, která někdy vedla až k roztržení nádoby, ale velmi často po upevnění kovového, či dřevěného víka pomocí železných čepů, jejichž hmota bobtnající vlivem koroze působila na principu trhacího klínu a ve výsledku způsobila opět prasknutí, či odlomení části kamenné kupy v protilehlé poloze obruby. Nejvíce ztrát ve fondu středověkých křtitelnic však zřejmě nakonec způsobilo jejich morální zastarání, a to zejména v případech jednoduchých a ničím nezdobených exemplářů. Ty začaly koncem středověku místy nahrazovat především cínové odlitky na principu obrácených zvonů (viz výše).

Vlivem těchto okolností řada křtitelnic zanikla beze stopy, některé byly odsunuty do kouta pod kruchtu nebo schodiště, či do předsíně, kde mnohdy zapomenuty přežívají dodnes. Některé byly vyhozeny na děšť a mráz, kde zůstaly ponechány svému osudu, jak líčí např. stížnost z Benešovska otištěná v novinách roku 1914:⁶³⁾ „Na útulném hřbitůvku ve Vysokém Újezdě⁶⁴⁾ upoutá jistě pozornost každého stará kamenná křtitelnice, pohozená u zdi kostelní a vydaná nešetně v šanc ničivému zubu počasi. Pisatel těchto řádků, ač v kraji cizincem, když minulé zimy na hřbitůvek sem zabloudil, sám s námahou vydobýval z nekryté křtitelnice balvan ledu, jenž, jak známo, i skály trhá...“⁶⁵⁾ Někdy však vyřazený kus kostelního vybavení sloužil i nadále ke zcela praktickým účelům, jak nás zpravuje před více jak sto lety tentýž neznámý milovník památek: „Něco horšího ještě provedli v Netvořicích.“⁶⁶⁾ Tam neméně stará kamenná křtitelnice stojí u obecní studny a slouží za podstavec pod putny, konve apod. Nevěřil bych tomu nikdy, kdybych na vlastní oči se o tom nepřesvědčil.“⁶⁷⁾

Pokud křtitelnice zůstala vcelku, nabízelo se i po jejím vystěhování z kostela podobné využití, tedy jako nádrž na vodu, byť už nebyla posvěcená. Kamenná křtitelnice původem ze 13. – 14. století se před více jak sto lety nalézala zčásti zakopaná na louce za stavením čp. 832 v Dolních Bohušicích u Světlé nad Sázavou (HB), kde sloužila jako napajedlo pro dobytek. Majitel ji nakonec vyjmul a převezl na dvůr svého domu, kde bychom ji našli dodnes.⁶⁸⁾

V německých zemích byly dokumentovány případy, kdy se křtitelnice po ztrátě své původní funkce a vyřazení z interiéru kostela vydala na složitou pouť s různorodým využitím, aby se nakonec vrátila zpět do chrámu, alespoň jako historický artefakt. Románská křtitelnice z kostela sv. Petra v dolnosaském Großburgwedelu (okres Hannover) byla po renovaci kostela v roce 1734 nakonec jako nepotřebná přesunuta do předsíně. V roce 1815 ji získal zdejší sedlák a používal pak jako napajedlo pro dobytek na pastvině. Od něj ji po jisté době koupil kovář, aby v ní chladil vykované ráfky na kola, přičemž otáčení rozžhaveného železa ve vodě vybrousilo na okraji nádrže hluboké rýhy. Po roce 1930 byla z kovárny přesunuta jako květináč do kostelní-

Obr. 25: Libějovice (okres Strakonice), nový zámek, počátek 20. století, křtitelnice v zahradě zprvu ve funkci kašny, později okrasného květináče (F. Mareš – J. Sedláček, o. c. v pozn. 74).

kovy zahrady, odkud se v roce 1960 křtitelnice s vlnitým okrajem vzniklým opotřebením v kovárně nakonec po více jak dvou stech letech navrátila zpět do kostela.⁶⁹⁾ Klášter Marienborn v Lütgendortmundu v Severním Porýní – Vestfálsku byl za francouzské nadvlády roku 1809 zrušen a nepotřebná křtitelnice se nacházela před bývalým konventem, kde byla využívána pak jako žlab ke krmení koňů, květináč a kolem roku 1890 sloužila jako veřejná kašna.⁷⁰⁾ Nakonec se dostala do sbírek Ostwallova muzea v blízkém Dortmundu, odkud ji po druhé světové válce získala farnost Syburg jižně od Dortmundu, aby jí umístila v podvěží kostela sv. Petra.⁷¹⁾ Podobně na tom byla i raně středověká křtitelnice v hessenském Seligenstadtu nedaleko Frankfurtu nad Mohanem, kde byly po demolici kos-

šek, Vysoký Újezd u Netvořic a okolí: unikátní fotografie kostela Narození Panny Marie, zaniklá ves Honojedy, středověká tvrziště, vrch Holý a Keltové. Krňany 2018, s. 16, 2 fotografie na s. 17 – žulová křtitelnice je dnes umístěna na novodobém soklu u brány, kterou se ze severu vchází na hřbitov a ke kostelu.

66) Netvořice (BN) nedaleko Neveklova.

67) Anonym, o. c. v pozn. 63, s. 5.

68) Alena Křivská, Interiér děkanského kostela sv. Václava ve Světlé nad Sázavou a jeho proměny během uplynulých sedmi století, in: Havlíčkovrodsko, vlastivědný sborník, sv. 21, Havlíkův Brod 2007, s. 109–138, zde s. 114.

69) S. Schlegel, o. c. v pozn. 11, s. 30.

70) Tamtéž, s. 30, obr. 1. – Lütgendortmund, Taufstein als Brunnen, um 1890.

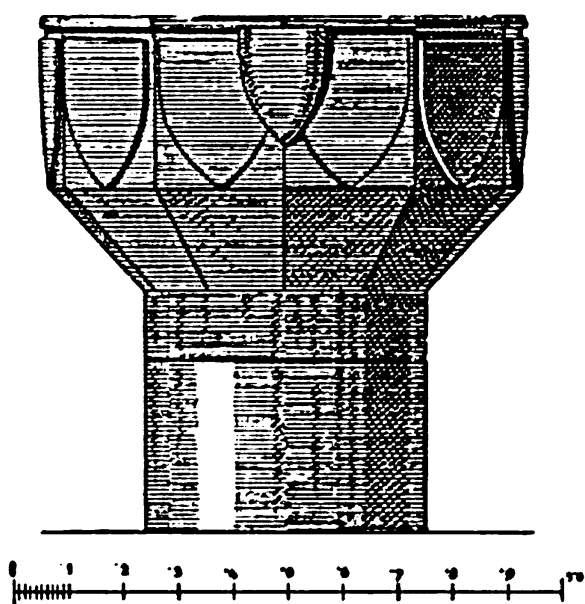
71) Ev. Kirchengemeinde Syburg-Auf dem Höchsten, stránky farnosti dostupné na: http://www.ev-kirche-syburg-hoechsten.de/st_peter_info.html [07. 02. 2023].

62) F. Heřmanský – M. Bláhová – J. B. Čapek edd., o. c. v pozn. 60, s. 120.

63) Anonym, Neveklovsko. Nešetřnost k historickým památkám, Vltavské proudy I, č. 5, 27. června 1914, s. 5.

64) Vysoký Újezd (BN) nedaleko Neveklova, kostel Narození Panny Marie.

65) Jan Vizner – Václav Šmerák – Karel Kibic – Jan Němeček – Jiří Jirou-

Obr. 26: Libějovice, nový zámek, počátek 20. století, křtitelnice v zahradě podle tradice pocházela z kostela v Sedlci (F. Mareš – J. Sedláček, o. c. v pozn. 74).

tela sv. Bartoloměje v roce 1817 jeho pozůstatky, respektive kamenické články prodány za zlomek ceny. Poškozená křestní nádoba pak našla nové místo ve vstupním dvoře zdejšího opatství proti hostinci, kde sloužila jako kašna. Kolem roku 1920 byla využívána jako květináč a pak nakonec jako žlab ke krmení dobytka. Někdy před polovinou 20. století se dostala do sbírek lapidária v Seligenstadtu, kde je dosud.⁷²⁾ V obci Spören nedaleko Halle ve spolkové zemi Sasko-Anhaltsko se křtitelnice po rekonstrukci zdejšího kostela v roce 1879 ocitla jako nádrž na vodu na školním dvoře a před rokem 1950 se nalézala ve farní zahradě s obvyklou funkcí květináče. Odtud pak byla získána do sbírek musea v nedalekém Zörbigu.⁷³⁾

Ve sledovaném regionu se podařilo dokumentovat podobný osud několika křestních nádob. Znaková křtitelnice podle tradice z kostela v Sedlci (CB), který však byl postaven na místě kaple až koncem 19. století, a nemohl být tedy jejím původním určením, byla získána Schwarzenbergem pro výzdobu zahrady nového zámku v Libějovicích, kde sloužila nejdříve jako kašna a později jako květináč.⁷⁴⁾ V 70. letech byla převezena do sbírek Jihočeského muzea v Českých Budějovicích, kde se stala součástí expozice až do počátku 21. století. Od roku 2015 je vystavena v Památníku Jana Žižky v Trocnově.⁷⁵⁾ V roce 2007 byla autorem identifikována kupa křtitelnice s rožmberskými erby před kostelem v Jílovicích (CB), kde sloužila obráceně vzhůru jako podstavec pro litinový křížek.⁷⁶⁾ Tehdejší

Obr. 27: Jílovce, kostel sv. Jakuba Většího, kupa křtitelnice s dvěma erby pětistě růže použita jako podstavec pro kříž před kostelem, stav 2007.

Obr. 28: Jílovce, kostel sv. Jakuba Většího, kupa křtitelnice s dvěma erby pětistě růže použita jako podstavec pro kříž před kostelem – detail, stav 2007.

duchovní správce nechal křtitelnici v roce 2018 vyzvednout, očistit a uložit v jižní předsíni kostela, kde spočívá dosud. Nalezená nádrž s párem erbů s pětistou růží má prakticky stejné provedení jako kupa křtitelnice s jedním erbem pětistě růže zazděná v předsíni nedalekého kostela v Ledenicích (CB). Když Josef Braniš († 1911) sestavoval koncem 19. století v pořadí již osmý díl Soupisu

Jižní Čechy ve středověku. České Budějovice 2011, s. 169.
77) J. Braniš, o. c. v pozn. 19.

72) S. Schlegel, o. c. v pozn. 11, s. 493–495, obr. 139–141.

73) Tamtéž, s. 503–505, obr. 146–147.

74) František Mareš – Jan Sedláček, Soupis památek historických a uměleckých v království Českém XXXVIII. Politický okres prachatický. Praha 1913, s. 117 – obr. 124, s. 118 – obr. 125; Jan Blesík, Z pamětí Libějovic. Libějovice u Netolic 1948, s. 23.

75) Blíže k osudu křtitelnice viz Roman Lavička, Dvě křtitelnice husitského vojevůdce Jana Žižky, legendy a skutečnost, Památky, Jižní Čechy 2023, v tisku.

76) Robert Šimůnek – Roman Lavička, Páni z Rožmberka 1250–1520.

Obr. 29: Český Rudolec, kostel sv. Jana Křtitele, křtitelnice z roku 1488 v lodi, stav 2019.

památek,⁷⁷⁾ unikla mu kupodivu u kostela v Doudlebech (CB) rozměrná kupa středověké křtitelnice zdobená malovanou červenobílou šachovnicí, kterou dnes nalezneme v severozápadním koutu lodi pod kruchtou. Vysvětlení nám zanechal schwarzenberský stavitel Jan Sedláček († 1916), který kostel navštívil roku 1903 kvůli nálezů a restaurování středověkých nástěnných maleb v sakristii. V dopise zaslaném na stavební správu v Třeboni na závěr upozorňuje, že před kostelem leží převrácená kamenná křtitelnice původně s malovanou červenozelenou (!) šachovnicí, a proto nemůže být v žádném případě ponechána na tomto místě.⁷⁸⁾ V dvoulodním kostele v Českém Rudolci (JH), vyjádřeno před sto lety slovy regionálního badatele: „jest úhledná kamenná křtitelnice menších rozměrů, s po- značeným letopočtem 1484 (!), jež nalezena při opravě kos- tela pod dlažbou, kam jistě z nesnášenlivosti náboženské zahrabána byla.“⁷⁹⁾ V Černici (CK) se ještě v roce 2002 na- lézala na farním dvoře kupa vrcholně gotické křtitelnice, kde sloužila jako květináč, dnes je však nezvěstná. Na náměstí ve Strmilově (JH) uvidíme v okrasném záhoně, se-

78) Doudleby, farní archiv – dopis Jana Sedláčka zaslaný 17. července 1903 z Hluboké nad Vltavou na stavební správu v Třeboni. Za upozornění děkuji PhDr. J. Šimánkovi.

79) Jan Tiray, Vlastivěda Moravská. II. Místopis, Slavonický okres. Brno 1926, s. 207 – autor mylně uvádí rok 1484, ve skutečnosti je zde vytesáno datum 1488.

Obr. 30: Černice (okres Český Krumlov), kostel sv. Máří Magdaleny, vyřazená kupa křtitelnice jako květináč na farním dvoře, dnes nezvěstná, stav 2002.

Obr. 31: Černice, kostel sv. Máří Magdaleny, vyřazená kupa křtitelnice jako květináč na farním dvoře, dnes nezvěstná, stav 2002.

verovýchodně od kostela sv. Jiljí artefakt označovaný jako kamenná váza. S velkou pravděpodobností se jedná o středověkou křtitelnici s válcovou protáhlou kupou a hranolovou patkou s okosenými hranami, která již dlouho slou-

Obr. 32: Strmilov (okres Jindřichův Hradec), „kamenná váza“ na náměstí, zřejmě pozůstatek křtitelnice z nedalekého kostela sv. Jiljí, stav 2021.

Obr. 33: Nové Hradky (okres České Budějovice), nový zámek, kamenná nádrž z roku 1594 v kašně před severním průčelím by mohla být pozůstatkem křtitelnice z farního kostela tamtéž, stav 2004.

ží k pěstování květin. Otázkou zůstává, zda kamenná kupa s rožmberským znakem a letopočtem 1594 v kašně před severním průčelím⁸⁰⁾ nového zámku v Nových Hradech (CB) není pozůstatkem renesanční křtitelnice ze zdejšího farního kostela zaklenutého v roce 1590?⁸¹⁾ Není totiž zcela vyloučeno, že mohla patřit k zaniklé kašně v panské rožmberské zahradě založené Vilémem z Rožmberka roku 1593.⁸²⁾

Kuriózní situace nastala v kostele v Hrobech (TA), kde byla potřeba nové křtitelnice (v. 160 cm, Ø 61 cm) v minulosti

80) Antonín Cechner, *Soupis památek historických a uměleckých v království Českém XLII. Politický okres kaplický*. Praha 1921, s. 184 – zahrada před severním průčelím zámku byla založena roku 1862.

81) R. Lavička, o. c. v pozn. 9, s. 246–249.

82) Marie Pavlátová – Marek Ehrlich a kol., *Zahrady a parky jižních Čech*. Praha 2004, s. 88.

Obr. 34: Nové Hradky, nový zámek, kamenná nádrž z roku 1594 – detail, stav 2004.

Obr. 35: Hroby (okres Tábor), kostel Nanebevzetí Panny Marie, kupa křtitelnice zhotovená ze zbytků středověkého deskového obrazu, stav 2011.

Obr. 36: Hroby, kostel Nanebevzetí Panny Marie, část deskového obrazu použitého na kupu křtitelnice, stav 2011.

vyřešena opravdu nezvykle.⁸³⁾ Zjednaný truhlář vytvořil dvanáctibokou dřevěnou kupu s využitím zbytku gotického deskového obrazu. Ten však stačil jen na dvě strany polygonu, a proto byly navazující části pomalovány tak, aby zlomek oltářního obrazu zapadl do celkové kompozice. Dnes si tak na křtitelnici můžeme prohlédnout fragment neznámého výjevu z doby kolem roku 1500, který tvořil zadní plán, okrajový výjev ztracené desky. V hornaté krajině s dalekým namodralým horizontem spatřujeme na jednom ze skalních výběžků kamenný hrad s věží a hrázděnými ochozem. V levé části je v údolí namalováno šest nahých dětí, jedno vede na obojku opici, druhé s holí v ruce a společně se psem se snaží další opici zahnat, ostatní děti jen posedají nebo si hrají. Při pravém okraji spatřujeme na cestě ve skalách další nahé děti. Dřevěná noha byla vyřezána do podoby skalního útvaru, na kterém spočívá malý hrad s věží, jako připomenutí motivu z použité deskové malby. Víko s šestibokou základnou má pozdně barokní tvarosloví a bylo zde zřejmě použito z předchozí křtitelnice, tedy nynější dvanáctiboká kupa je zřejmě až prací 19. století.

Pověrečné užívání křtitelnic a křestní vody

„Vůbec v Čechách takovýchto pověr jest dosti mnoho“

Křesťanské svátosti a prakticky vše, co se týkalo kostela, mělo brzy v představách obyčejných lidí větší moc,

83) E. Poche ed., o. c. v pozn. 51, s. 471–472, křtitelnice není evidována.

než jakou jim po právu přisuzovala katolická církev. Není proto divu, že se jejich domnělé kouzelné, anebo až zázračné moci snažili využít. Vedle často zcizované a k lidové magii užívané Nejsvětější svátosti⁸⁴⁾ se do pozornosti lidských pověr dostaly brzy i křtitelnice a křestní voda. Pochopitelnou reakcí církve bylo nařízení o zabezpečení Nejsvětější svátosti v uzamykatelných schránkách, které se během středověku vyvinuly z prostých kamenných zamřížovaných schránek sanktuářů na řadě míst ve velká, umělecky zdobená pastoforia, jejichž účelem nebylo jen zabránit zneužití svátosti, ale i oslavit její pravý význam jak v křesťanské liturgii, tak během adorace mimo ni. Stejná situace nastala u křtitelnic, které byly opatřovány, někdy zřejmě až dodatečně víky, aby nemohla být svěcená voda používána jinak než za účelem křtu. Pět let po povýšení Prahy na sídlo nezávislého arcibiskupství se zde roku 1349 konal první provinciální církevní sněm, který vytvořil nová provinciální statuta s platností zákoníku.⁸⁵⁾ V odstavci 53 byla nejen definována správná forma křtu a slovní formulace během obřadu, ale v následujícím paragrafu rovněž došlo ke stanovení ochrany svátostí, včetně křestní vody tak, aby je nemohly nepovolané ruce zneužít k pověřeným účelům. Pokud by ten, který se měl starat

84) Otto Nußbaum, *Die Aufbewahrung der Eucharistie*. Bonn 1979, s. 365–384; Peter Browe, *Die Verehrung der Eucharistie im Mittelalter*. Rom 1967, s. 120–121.

85) J. V. Polc – Z. Hledíková edd., o. c. v pozn. 1, s. 25 – řada paragrafů nových pražských provinciálních statut byla zřejmě převzata z Mohučských statut původem z roku 1310.

o jejich zabezpečení, tuto povinnost zanedbal, měl být potrestán tříměsíční suspendací ze své funkce. V případě, že by došlo takovouto neopatrností ke spáchání něčeho nekalého, měl být potrestán přísněji.⁸⁶⁾ Nařízení o ochraně svátostí a trestu za jeho nedodržení zopakovala synodální statuta znovu roku 1403.⁸⁷⁾ Dnes jsou však ve studované oblasti jediným dokladem zabezpečení obsahu křestní nádoby formou víka v lepším případě čepy zachované v obrušbě nádržky, v horším případě vylomené kusy kamenného materiálu v protilehlé poloze.

Opotřebení křtitelnice nemuselo být vždy důsledkem jejího používání, případně manipulace v interiéru kostela. Lidé věřili, že zázračnou moc měl i „kostelní prach“, tedy cokoliv bylo spojeno, dotýkáno s kostelem.⁸⁸⁾ Tajně brousili nože o kostelní portál, o čemž svědčí charakteristické a velmi výrazné rýhy na kamenných ostěních vstupů, případně škrabali omítku z kostela. Stejnou moc přiřítali i materiálu křtitelnice, a tak lze u některých, zejména vyřazených exemplářů nalézt vlnité okraje, které vznikly obrušováním pro získání kamenného prachu užívaného jako medicína pro dobytek. Dokladem je například křtitelnice z Bodenheimu v spolkové zemi Porýní – Falce, která je dnes uložena v Dommuseu v Mohuči.⁸⁹⁾ Na jihu a jihozápadě Čech se zatím podobný příklad opotřebení na křtitelnicích nepodařilo identifikovat.

Více zpráv máme o tom, jaká zázračná moc se přisuzovala křestní vodě. „Kdo prý při sobě má lahvičku této tekutiny, vítězem bude v každé pranici a k žádnému nepřijde úrazu. V mnohých zemích pokládá se křestní voda za spolehlivý prostředek zvláště proti nemocem dětí, zejména proti neduhům očním a křečím, a také v Čechách děti křečí stížené pokropují se svěcenou vodou. V Lužici pijí též křestní vodu k zapuzení padoucnic...“⁹⁰⁾ Křestní voda neměla pomáhat jen od neduhů, ale podle některých bylo možné s její pomocí: „Ručnici pokaženou vopravit: Zjednej vody z křtitelnice, vymej ručnici s ní po třikráte a po tři dni, totiž v Novou neděli, v Novej Outerý a ve Čtvrtek... jiné: Vezmi vody z křtitedlnice a moč od pravého panice, octa vinného, aneb jakéhokoliv dostati můžeš, kaffru, růžový vody, zvař

Obr. 37: Horní Stropnice (okres České Budějovice), kostel sv. Mikuláše, křtitelnice – detail nůdu, jinak ořechu, stav 2007.

to dobře spolu a zamaž hrnec, aby pára z něho nešla, a tak když bude vřít, po třikráte hlavní vymej, též i stroj, cožkoliv potom můžeš živého zabít, nedotýkej se toho, vytři hlavní krví tou.“⁹¹⁾

Na prahu 21. století působí uvedené příklady nepochybně úsměvně a spíše jako náhled do uvažování lidí v dávné minulosti, ale ordinariátní list Budějovické diecése z roku 1878 dokládá, že to bylo ještě na konci 19. století stále aktuální téma. V principu tak setrvalo v platnosti nařízení pražského církevního sněmu z roku 1605. Podle něj měla být křtitelnice mimo potřebu obřadu uzavřená, přikrytá železným nebo dřevným víkem s nezbytnými závorami a zámky, aby nepatřičné ruce nemohly odnést vodu k jiným účelům, než je křest.⁹²⁾

TYPOLOGIE I. – NÁZVOSLOVÍ, TVAROSLOVÍ, SKUPINY

Jednotlivé části křtitelnice – členění a názvosloví

Středověké kamenné křtitelnice jsou sestaveny z několika částí a zpravidla obsahují nebo při svém vzniku obsahovaly, stejně jako mešní kalich – nohu s patkou, někdy nodus (ořech) a kupu (číše, mísa, kalich, nádrž, bazén, cisterna). Nodus však nacházíme na křtitelnicích velmi zřídka. Zatímco v případě jakéhokoliv, tedy i liturgického kalichu měl nejen zdobný účel, ale především jej pomáhal lépe uchopit a držet, u křtitelnice tuto funkci postrádal, a tak zde ani nebyl zřejmě důvod jej vytvářet. V případě poškozených nebo neúplných artefaktů se nám většinou zachovala kupa samotná, podle které lze spolehlivě identifikovat účel i neúplného kamenického prvku. Zdoben bývá

86) Tamtéž, s. 115–164, XIII. Statuta provincialia (Praga 11. – 12. Novembris 1349), zde s. 142–143; Tato nařízení o zabezpečení svátostí a trestu za jeho nedodržení kladou mylně až do roku 1355: Jules Corblet, Histoire dogmatique, liturgique et archéologique du sacrement de baptême. Tome second, Paris – Bruxelles 1882, s. 110; totéž S. Schlegel, o. c. v pozn. 11, s. 181.

87) J. V. Polc – Z. Hledíková edd., o. c. v pozn. 1, s. 267 – LIII. Statutam synodale (Praga, ante 18. octobris 1403?).

88) József Liszka, „Szent képek tisztelte“, Dolgozatok a népi vallásosság köréből. Dunaszerdahely [Dunajská Streda] 1995, s. 19–26.

89) S. Schlegel, o. c. v pozn. 11, s. 30.

90) Anonym, Křestní pověry, Kroměřížské noviny, roč. III, č. 99, 10. prosince 1886, s. 3.

91) Anonym, Myslivecké a pytlácké praktiky, Lovecký obzor, roč. XIII, č. 7, 15. června 1910, s. 109.

92) Anonym, Ordinariátní list Budějovické diecése, č. 17, České Budějovice 25. července 1878, s. 66.

Obr. 38: Štěpánovice, kostel Nanebevzetí Panny Marie, tordovaná noha křtitelnice, stav 2016.

především vnější obvod nádrže, případně i samotná noha křtitelnice, kde nalezneme kružbové a diamantové motivy, šlechtické a cechovní erby, imitaci textilního závěsu, rostlinné a zoomorfni prvky, a motivy související s christologickou, mariánskou a povšechně křesťanskou symbolikou. Poměrně pozdě, respektive na přelomu 15. a 16. století a velmi vzácně se na kamenných křtitelnicích objevuje letopočet prozrazující přesnou dobu jejich vzniku.

Relativně malá, přesto však významná skupina křtitelnic měla jako integrální součást nádrže konzolu – „svícen gotický, zcela organicky z kamene vytesaný,“⁹³⁾ nahrazující nezbytný podstavec pro velikonoční svíci, tzv. paškál.⁹⁴⁾ Zachované konzoly na bocích kupy o průměru 10–20 cm prakticky vylučují jiné užití. V případě tzv. křestních svící by byly vytesané opory příliš masivní, navíc zvyk je užívat při křestním obřadu se objevil až kolem roku 1500,⁹⁵⁾ kdežto zachované příklady jsou v mnoha případech o více jak sto let starší.

Konzoly na boku křtitelnice v Předslavicích (ST) si všiml před více jak sto lety dp. Vojtěch Fährnich a bez vysvětlení jejího účelu konstatoval: „Pokud je nám známo, je to jediná křtitelnice v Čechách se svícem.“⁹⁶⁾ Nedávný systematický průzkum však prokázal, že křtitelnic s in-

Obr. 39: Střížov, kostel sv. Martina, tordovaná noha pozdně středověké křtitelnice, stav 2016.

Obr. 40: Velešín (okres Český Krumlov), kostel sv. Václava, tordovaná noha křtitelnice v nové sakristii, stav 2016.

tegrovanou konzolou pro svíci bylo na jihu a jihozápadě Čech nepochybně víc. Pouze na křtitelnici z konce 14. století v Předslavicích (ST) a znakové křtitelnici z počátku 16. století v Prachaticích (PT) se zachovala kamenná konzola v úplnosti i s kovovým trnem. Na křestních nádobách původem z nového zámku v Libějovicích (ST), z kostela v Zábělí (PT), ve Zdíkovci (PT), v Žimuticích (CB), v Dobrušce (PT) a ve Frantově (PT) nalézáme na boku kamenného kalichu již jen trojúhelný obrys uraženého, respektive odtesaného prvku nepochybně stejného účelu.

Popsaná konzola na křtitelnici je fyzickým dokladem velikonoční liturgie, kdy je na Bílou sobotu při velikonoční vigílii požehnána a zapalována svíce nazývaná též jako paškál, který je označen křížem z pěti zrn kadila symbolizujících pět ran Kristových a řeckými písmeny alfa a omega určujícími Ježíše Krista jako počátek a konec a zároveň představuje Vykupitele po jeho zmrtvýchvstání. Jedná se obvykle o velkou a těžkou svíci, která bývá umísťována na samostatný stojan a je používána během roku rovněž při každém křestním obřadu, kdy je od ní zapalována svíce

93) V. Fährnich, o. c. v pozn. 5, s. 158.

94) Josef Höfler – Karel Rahner edd., Lexikon für Theologie und Kirche. Siebter Band, Marcellinus bis Paleotti. Freiburg 1962, s. 1276–1277; Robert-Henri Bautier ed., Lexikon des Mittelalters V. Hiera-Mittel bis Lukanien. München 1991, sl. 1916–1917; Norbert Angermann ed., Lexikon des Mittelalters VIII. Stadt (Byzantinische Reich) bis Werl. München 1997, sl. 495–500.

95) Josef Höfler – Karel Rahner edd., Lexikon für Theologie und Kirche. Neunter Band, Rom bis Tetzl. Freiburg 1964, s. 1310–1323, zde s. 1322; Harry Kühnel ed., Alltag im Mittelalter. Graz – Wien – Köln 1986, s. 163, obr. 202.

96) Tamtéž, s. 158.

Obr. 41: Předslavice (okres Strakonice), kostel sv. Václava, křtitelnice s konzolou na svíci, tzv. paškál, stav 2017.

křtěného člověka.⁹⁷⁾ Zmíněná konzola na křtitelnici nejen pevně určila její místo během obřadu, ale z praktického hlediska odstranila potřebu svícnu a manipulaci s ním. Vzhledem k poměru křtitelnic s konzolou k ostatním zachovaným artefaktům se zdá, že se tato inovace používáná v jižních Čechách během 14. a 15. století příliš nerozšířila.

Nezbytnou, ale fakticky nedochovanou součástí křtitelnic tvořilo ve středověku víko. Dokladem jsou nejen ústupky v horním okraji nádrže pro jeho usazení, respektive zapuštění, ale především dvě proti sobě upevněná kovová oka pro jeho upevnění a zamčení. Ta jsou však dnes v převážné míře poškozena nebo odstraněna. Úchyty byly zhotoveny z kutého železa, které však ve vlhkém prostředí podléhá korozi, při níž dochází k objemovým změnám, takže po určité době způsobí popraskání nebo odtržení části kamene. U naprosté většiny středověkých křtitelnic tak dnes nalezneme na horním okraji obruby právě toto charakteristické poškození. Ztracená víka byla pravděpodobně ze dřeva případně kovu⁹⁸⁾ a jejich hlavním účelem nebylo zabránit znečištění, nýbrž zamezit krádežím svěcené vody a jejímu pověřenému zneužití v lidové magii,⁹⁹⁾ stejně jako v případě uzamykatelné schránky sanktuáře na Nejsvětější svátost. Pokud by mělo víko zamezit pouze případnému znečištění, pak by nemuselo být nezbytně spojeno s nádrží pomocí kovových úchytnů a zámku, stačilo by jen jeho volné položení do vytesané drážky. Jedno

97) František Vacek, heslo: Paškál, in: Ottův slovník naučný. Devatenáctý díl. Praha 1902. s. 310; Michael Buchberger ed., Lexikon für Theologie und Kirche VII. Freiburg im Breisgau 1935, s. 808; Norbert Angermann ed., Lexikon des Mittelalters VI. Lukasbilder bis Plantagenët. München – Zürich 1993, s. 1518.

98) S. Schlegel, o. c. v pozn. 11, s. 216–225, uvádí zachované příklady středověkých krytů ze dřeva a kovu v západní Evropě.

99) Tamtéž, s. 181.

Obr. 42: Prachatice, kostel sv. Jakuba většího, křtitelnice s konzolou při pravém okraji na svíci, tzv. paškál, stav 2016.

z mála dochovaných dřevěných vík z období středověku si můžeme prohlédnout např. na křtitelnici v *dómu sv. Štěpána ve Vídni*, které bylo pořízeno roku 1481 na mramorovou křtitelnici z roku 1476.¹⁰⁰⁾ V našem prostředí se jednalo zřejmě o kruhové desky zdobené zřejmě malbou nebo dokonce i reliéfní výzdobou (?), které obvykle ležely zapuštěny do vysekaných drážek na okraji kamenné kupy.¹⁰¹⁾ Není však vyloučeno ani užití víka v podobě kužele nebo vícebokého jehlance opět zdobeného malbou, jaká se zachovala např. v Korutanech.¹⁰²⁾ Křtitelnice v *kostele v Dolním Dvořišti (CK)* dává svým složitým tvarem horního okraje s řadou šroubovitých konzol tušit, že kolem roku 1500 vznikala i u nás zřejmě tvarově složitější víka zřejmě i s náročnější řezbářskou výzdobou. Právě užití dřeva by snad vysvětlovalo současnou situaci, kdy se nám nezachoval žádný středověký exemplář krycího prvku. Nejstarší zachovaná víka ve sledované oblasti jsou cínová z konce 15. století a souvisí nejen se vznikem tou dobou odlévaných křtitelnic ze stejného materiálu, ale byla během 16. století rovněž doplňována na středověké křtitelnice – např. *Purkarec (CB)*, *Nákří (CB)* a další.

Typologie křtitelnic podle základního tvaru hlavních částí

Přestože by se mohlo na první pohled zdát, že zejména v případě křtitelnic platí rčení, co kus to originál, může-

100) Karl Oettinger, Das Taufwerk von St. Stephan in Wien. Wien 1949, s. 15; Adolf Reinle, Die Ausstattung deutscher Kirchen im Mittelalter. Darmstadt 1988, s. 35; S. Schlegel, o. c. v pozn. 11, s. 173–174; R. Christner, o. c. v pozn. 10, Band 1, s. 78, 107, 122, 128, Band 2 – Nr. 428–447.

101) S. Schlegel, o. c. v pozn. 11, s. 216, 217, 219.

102) R. Christner, o. c. v pozn. 10, Band 1 – s. 55, kat. Nr. 16, 348, Band 2 – obr. 120, 238.

Obr. 43: Čakov (okres České Budějovice), kostel sv. Linharta, křtitelnice s prázdnými znakovými štítky v lodi, stav 2023.

Obr. 44: Ktiš (okres Český Krumlov), kostel sv. Bartoloměje, polygonální křtitelnice v předsíni kostela, stav 2006.

me při dostatečně rozsáhlém souboru artefaktů nalézt několik společných znaků v jejich tvarosloví a stanovit tak příbuzné skupiny. Z hlediska tvaru kupy lze rozlišit křtitelnice na tři základní typy – válcové, polygonální a sférické, z nichž každá skupina má ještě několik variant. Válcové křestní nádoby vychází z jednoduchého geometrického tvaru válce a nejčastěji mají pouze zaoblenou spodní hranu např. – základní tvar: Volenice (ST), Jílovice (CB), Purkarec (CB),¹⁰³ Strašín (KT),¹⁰⁴ Tábor (TA), navíc se znakovou výzdobou: Boršov nad Vltavou (CB), Nákří (CB), Bílá Hůrka (CB), Čkyně (PT), Strunkovice nad Blanicí (PT). O něco menší podskupina má tvar válce kombinovaný s kulovitou spodní částí, nebo je válec při základně vybrán obvykle dvěma nebo více výžlabky – např. Doudleby (CB), Lednice (CB) a Jílovice (CB), Třeboň (JH). Polygonální křtitelnice mají kupu zpravidla osmibokou, ale počet hran se může postupně zvyšovat až na výjimečný dvojnásobek fazet.¹⁰⁵ Spodní třetina až polovina výšky nádrže se obvykle zužuje do podoby vícebokého otupeného jehlanu, který nasedá většinou na stejně tvarovanou nohu např. –

Ktiš (CK), Pohnání (TA). I zde můžeme rozlišit podskupinu, kdy je polygonální kupa při spodní části členěna většinou dvěma vodorovnými výžlabky – např. Bílkov (JH), Liděřovice (JH), Staré Hobzí (JH), Albrechtice u Týna nad Vltavou (PI). Kalichovitá křtitelnice má nohu ve tvaru vícebokého jehlance, která se od kupy zužuje dolů k základně, kde je nasazena na nízkou patku – obě křtitelnice z Kájova (CK) a do jisté míry i Černice (CK). Nejméně početnou skupinu představují sférické křtitelnice, jejichž kupa má obvykle tvar části koule nebo ovoidu, respektive soudku – např. Krč (PI), Horní Stropnice (CB)¹⁰⁶ a Rychnov u Nových Hradů (CB).¹⁰⁷

V případech nohy křtitelnice, pokud vycházíme z tvarosloví liturgického kalichu, ve sledované oblasti prakticky až na výjimky (srov. Horní Stropnice, CB) nenalézáme vyjádření část zvanou ořech, která bývá jen v několika málo případech nahrazena válcovým prstýnkem obepínajícím nohu v místech, kde bychom očekávali již zmíněný prvek (srov. Staré Hobzí, JH; Štěpánovice, CB). Stejně jako v případě kupy, i u nohy křtitelnice převládají dva základní typy – válcový a polygonální, které obvykle svým rozměrem a tvarem navazují na tvar kamenné nádrže. Pokud tomu tak není, tedy vidíme-li, že válcová noha nese polygonální kupu a naopak, je to obvykle doklad, že noha je mladší než nádrž na křestní vodu. Výjimečně se setká-

103) J. Braniš, o. c. v pozn. 19, s. 114.

104) Karel Hostaš – Ferdinand Vaněk, Soupis památek historických a uměleckých v království Českém XII. Politický okres sušický. Praha 1900, s. 108 – křtitelnice zde označena jako románská, ale podle tvaru a zpracování lze soudit na její vznik až ve 14. století.

105) R. Christiner, o. c. v pozn. 10, Band 1, s. 18–20 – autor se zabývá číselnou symbolikou ve vztahu k počtu stran na křestní nádobě, např. 7 = sedm svátostí, 12 = dvanáct apoštolů a další příklady.

106) A. Cechner, o. c. v pozn. 80, s. 292–293.

107) Tamtéž, s. 132.

Obr. 45: Třeboň (okres Jindřichův Hradec), kostel sv. Jiljí, křtitelnice v jižním křídle ambitu, stav 2008.

Obr. 46: Lidéřovice (okres Jindřichův Hradec), kostel sv. Linharta, kupa křtitelnice v lodi, stav 2021.

váme rovněž s tordovanou nohou, na jejímž povrchu se stáčejí po obvodu výžlabky (srov. Štěpánovice, CB; Střížov, CB; Velešín, CK¹⁰⁸).

Nejméně zachovanou částí je vedle nohy obvykle pata. Přibližně třetina křtitelnic existuje již jen ve formě samotné kamenné nádrže, tedy bez nohy s podnoží. Řada nosných prvků nemá patku, protože buď zanikla, nebo spočívá pod povrchem zakryta novější dlažbou. Pokud se s patou křtitelnice setkáme, jedná se většinou o profil ve větším měřítku opakujícím základní tvar nohy, tedy nízký válec s okosením nebo zaoblením, v druhém případě hranol s okosenými hranami do tvaru polygonu o patřičném počtu fazet. Ve dvou případech na Prachaticku (*Chroboly*,

108) F. Mareš – J. Sedláček, o. c. v pozn. 20, s. 417, 421 – zde je označena jako „kamenná nádoba na vodu svěcenou“.

Obr. 47: Přidolí, kostel sv. Vavřince, přitesaná kupa křtitelnice, stav 2007.

Obr. 48: Přidolí, kostel sv. Vavřince, přitesaná kupa křtitelnice – detail, stav 2007.

Záblatí) zjišťujeme u křtitelnic kubickou patku, která není vzdálená projevům tzv. románské renesance a ukazovala by tak na vznik artefaktu kolem roku 1500 nebo na počátku 16. století.

I při sebelepší snaze identifikovat typické znaky tvarosloví křtitelnic nacházíme několik příkladů, které se díky náročné profilaci, a především invenci provádějícího kameníka vymykají z výše uvedené systematiky (srov. *Dolní Dvořiště*, CK; *Zdíkovec*, PT). Někdy je překážkou pro třídění samotný osud křtitelnic, neboť každá část pochází z jiné doby, a nese tedy i jiné tvarosloví.

Obr. 49: Horní Stropnice, kostel sv. Mikuláše, křtitelnice sestavená z různých starých částí, stav 2007.

Křtitelnice druhotně přesekané nebo sestavené z různých starých částí

Dnes nalezneme v několika kostelech nejen neúplné křtitelnice, ale rovněž takové, které byly upraveny nebo doplněny mladší částí. Důvodů pro pozdější změnu se mohlo vyskytnout hned několik. Některé křestní nádoby utrpěly během staletí poškození buď při napadení a rabování v kostele během válek, či nepokojů, některé šrámy vznikly při stěhování v rámci stavby, nebo doznaly úprav v důsledku proměny dobového názoru na jejich podobu.

V Přídolí (CK) se zachovala pozdně středověká křtitelnice (v. cca 90 cm, Ø 75 cm), která prošla v minulosti zásadním přepracováním.¹⁰⁹⁾ Její v principu kulová kupa měla původně vnější polygonální tvar, pravděpodobně s 16 nebo dokonce 18 fazetami (?). Snad někdy v druhé polovině 18. století, kdy vzniklo nynější dřevěné víko, byla kupa křtitelnice z vnějšku razantně stesána do šestibokého útvaru, ale jen se čtyřmi stranami. Zbylá část, snad tehdy obrácená ke zdi, si uchovala původní profilaci s šesti úzkými fazetami, které navíc kryje souvrství vápenných nátěrů. Dnes se můžeme jen domnívat o důvodech této razantní změny, zda byla křtitelnice na povrchu poškozená, nebo si objednavatel přál přizpůsobit její tvar novému šestibokému víku? Zvláštní podobou zaujme křtitelnice (v. 118 cm, Ø 87 cm) v Horní Stropnici (CB),¹¹⁰⁾ neboť se zdá jako by byla sestavena ze tří časově i stylově odlišných částí. Pata na první pohled působí jako starší sférická kupa s lemem při okraji, avšak otočená dnem vzhůru. Na ní spočívá ka-

Obr. 50: Stráž nad Nežárkou (okres Jindřichův Hradec), kostel sv. Petra a Pavla, středověkou kupu křtitelnice nese barokní noha, stav 2006.

menný polygonální prvek ve funkci nodu, jehož boky zdobí diamantování, což dovoluje řadit jeho vznik do přelomu 15. a 16. století. Vejčitá kupa má hladký povrch a zesílený horní okraj. Iluzivní malované mramorování pokrývá jak nádrž, tak i profilovaný ořech. Pata by tak mohla být ještě pozůstatkem románské křtitelnice, která po převrácení posloužila jako podnož pro pozdně středověký nodus a jednoduchá vejčitá nádrž, která nijak nereaguje na osmiboký tvar ořechu, by mohla být mladší, snad až barokní. Především pro svou bohatou znakovou výzdobu je známa kupa křtitelnice v Chrášťanech (CB), která byla vytesána někdy v poslední čtvrtině 14. století. Středověká nádrž je nasazena na polygonální nohu s nodem redukováním do podoby římsového profilu. Jak tvarosloví polygonální nohy v kontrastu s válcovou nádrží se sférickou spodní částí, tak odlišný materiál obou dílů prozrazuje, že nosná část je mladší doplněk pořízený snad v době přestavby kostela v letech 1911–1912.¹¹¹⁾ Ve Stráži nad Nežárkou (JH) stojí křtitelnice v prostoru pod kruchtou. Gotická válcová kupa se sférickou spodní částí zdobenou po obvodu vpadlými poli s vrcholy ve tvaru oslích obloučků je nasazena na masivní kónickou válcovou nohu. Reliéf hlavy anděla s křídly a nepoměr mezi výraznou hmotou dřívku a relativně subtilní nádrží dokládá, že nynější sloupek byl ke křtitelnici z 15. století doplněn jako náhrada až v do-

109) F. Mareš – J. Sedláček, o. c. v pozn. 20, s. 361.

110) A. Cechner, o. c. v pozn. 80, s. 292–293.

111) Státní okresní archiv (dále jen SOKA) České Budějovice, fond MNV Chrášťany (1922) 1945–1990 (1991), Pamětní kniha obce Chrášťany 1922–1987, s. 34; SOKA České Budějovice, fond Národní škola Chrášťany (1768) 1831–1953, Kroniky školy Chrášťany 1832–1936, s. 82, 87; E. Poche ed., o. c. v pozn. 51, s. 536.

Obr. 51: Černice, kostel sv. Máří Magdaleny, kupa křtitelnice má mladší, pozdně středověkou patu, stav 2012.

bě baroka. V Černici (CK) spočívá protáhlá kalichovitá osmiboká kupa na kubické polygonální patce z kamene načervenalé barvy,¹¹²⁾ a je tak otázkou, zda samotná pata křtitelnice není mladším doplňkem, náhradou za zničenou starší nohu? V Zátoni (CK) leží šestnáctiboká křestní nádoba na bubnu pilíře s odtesanými klenebními výběhy, který je zřejmě pozůstatkem navrhovaného nebo dokonce realizovaného, avšak nezachovaného řešení zaklenutí lodi na střední podporu.¹¹³⁾ V Kamenném Újezdě (CB) nalezneme při severním pilíři kruchty středověký artefakt, jehož kamenná nádrž válcového typu se sférickou spodní částí je osazena na poměrně subtilní osmibokou nohu.¹¹⁴⁾ O rozdílném stáří obou částí hovoří nejen odlišný druh kamene obou prvků, ale i místo jejich styku. Kruhová plocha na spodní straně nádrže je výrazně větší než průřez osmibokého sloupku, což svědčí o dodatečném osazení raně či vrcholně středověké kupy na pozdně gotickou nohu, která nahradila starší prvek stejného účelu, ale nepochybně většího průměru. V Rychnově u Nových Hradů (CB) má rozměrná kupa tvar vajíčka, které spočívá na hmotné

Obr. 52: Zátoň (okres Český Krumlov), kostel sv. Jana Křtitele, kupa křtitelnice z doby kolem roku 1500 je osazena na starším bubnu pilíře s odtesanými klenebními výběhy, připravenými pro zaklenutí kostela na střední podporu, stav 2016.

Obr. 53: Zátoň, kostel sv. Jana Křtitele, detail staršího bubnu pilíře s odtesanými klenebními výběhy, na kterém je osazena kupa křtitelnice, stav 2016.

hranolové noze s okosenými hranami. Zatímco spodní část křtitelnice je možné vřadit do pozdního středověku, nádrž bude zřejmě až mladším doplňkem. V Albrechticích nad Vltavou (PI) spočívá na válcové noze polygonální římsová kupa křtitelnice. Užší osmiboká spodní část nádrže nepřesně dosedá na průměrově větší a celkově masivnější nečleněnou válcovou nohu. Nesoulad mezi tvarem, rozměrem obou částí v místě nasazení a také absence členění nohy prozrazuje, že nosný prvek je mladším a hrubším doplňkem. V Janově (TA) se zachovala vejčitá kupa s okosenou horní hranou a oštipanou spodní částí, osazena je na hranolový podstavec s profilovanou horní hranou, kte-

112) F. Mareš – J. Sedláček, o. c. v pozn. 20, s. 32, 36.

113) Tamtéž, s. 462.

114) J. Braniš, o. c. v pozn. 19, s. 133 – bývalá křtitelnice je zde označena jako kropenka.

Obr. 54: Kamenný Újezd (okres České Budějovice), kostel Všem svatých, starší kupa křtílnice je osazena na pozdně středověkou polygonální nohu, stav 2012.

Obr. 55: Rychnov u Nových Hradů (okres České Budějovice), kostel sv. Jiljí, křtílnice sestavená z různých starších částí a s barokní polychromií, stav 2008.

Obr. 56: Albrechtice nad Vltavou (okres Písek), kostel sv. Petra a Pavla, středověkou kupu křtílnice nese mladší noha, stav 2019.

rá ukazuje na velmi mladý vznik podnože svým tvarem kontrastující s archaickou kupou.

SKUPINY KŘTITELNIC Z HLEDISKA TVAROSLOVÍ, VÝZDOBY A CHARAKTERU PROVEDENÍ

Válcové křtílnice se znakovou výzdobou z poslední čtvrtiny 14. století v okruhu Bavorova na Strakonicku, Prachaticku, Písecku a Českobudějovicku

Mezi středověkými kamennými křtílnicemi nalézáme výraznou a početnou skupinu s charakteristickou stavbou z válcových modulů. Kupa, noha a její pata jsou vždy úsekem různě velkého válce, pata má mnohdy okosenou horní hranu a nádrž naopak zaoblenou spodní část a po obvodu se nachází reliéfní znakové štíty, které jsou zakřivené v souladu s povrchem válce. Horní okraj kupy ukončuje vodorovný pásek buď mírně předstupující, nebo jen naznačený tesanou linkou, v jednom případě je doplněn pilorezem (Vlachovo Březí, PT)¹¹⁵ nebo obloučky (Nákří, CB). Většina těchto křestních nádob je vytesána z dioritu, případně z místně dostupného kamene, žuly nebo pískovce.

115) F. Mareš – J. Sedláček, o. c. v pozn. 74, s. 23.

Obr. 57: Bavorov (okres Strakonice), kostel Nanebevzetí Panny Marie, menza jižního bočního oltáře, erb s pětistlou růží, stav 2008.

Obr. 58: Bavorov, kostel Nanebevzetí Panny Marie, hlavní jižní portál, erb s pětistlou růží, stav 2019.

Obr. 59: Bavorov, kostel Nanebevzetí Panny Marie, erb s pětistlou růží na svorníku ze zaniklé klenby dvoulodí, dnes osazeném na bývalé bráně do dvora sousední fary, stav 2019.

Obr. 60: Soběslav, kostel sv. Petra a Pavla, hlavní jižní portál, erb s pětistlou růží, stav 2010.

Obr. 61: Putim (okres Písek), kostel sv. Vavřince, válcová křtitelnice s prázdnými štítky po obvodu, stav 2016.

Obr. 62: Čestice (okres Strakonice), kostel sv. Jana Křtitele, válcová křtitelnice s prázdnými štítky po obvodu, stav 2019.

Obr. 63: Vlachovo Březí (okres Prachatice), kostel Zvěstování Páně, válcová křtitelnice s prázdnými štítky a pilozem po obvodu, stav 2016.

V rámci této relativně početné skupiny lze rozlišit několik dílenských okruhů. Nejen modulový válcový systém konstrukce křtelnic, ale i použitý materiál, motiv znakových štítků s reliéfní výzdobou nebo bez ní nás vedou k otázce, kde a kdy mohly vzniknout? Všechny zjištěné exempláře této skupiny se vyskytují doslova v okruhu Bavorova (ST) od cca 4,5 km (Strunkovice nad Blanicí, PT), převážně pak

ve vzdálenosti cca 16–23 km až po křtitelnici, která se nalézá 32 km daleko (Boršov nad Vltavou, CB).

Mezi nej kvalitnější reprezentanty, respektive jádro skupiny patří křtitelnice ze Strunkovic nad Blanicí (PT), Boršova nad Vltavou (CB), Nákří (CB) a Bílé Hůrky (CB), jimž je společná vysoká kvalita zpracování, použitý diorit a heraldicko-symbolické znaky na štítcích. Zpracování reliéfních figur v ploše znakových štítků si je nejen velmi blízké, ale zejména tvar pětিলisté růže, šesticípé hvězdy, vinných listů a písmene M odkazuje na soudobou stavbu kostela v Bavorově (ST), zejména na soubor znaků na kamenných menzách bočních oltářů, erbovní výzdobu hlavního vstupního portálu na jižní straně lodi a svorníky zaniklé klenby dvoulodi v areálu fary. Analogie v tvaru a zpracování reliéfní pětিলisté růže nalezneme rovněž na hlavním jižním portálu kostela sv. Petra a Pavla v Soběslavi (TA). Především v případě křtelnic z Boršova a Nákří je díky velmi kvalitnímu zpracování, téměř identické znakové výzdobě a přibližně stejným rozměrům téměř jisté, že vznikly na konci 14. století a stejnou rukou, tedy pravděpodobně ve stejné dílně. Dostáváme se tu opět k otázce, kde byly křtelnice vytesány? Raně středověký kostel v Boršově nad Vltavou prošel výraznou přestavbou v poslední čtvrtině 14. století (klenba presbytáře, kamenný sanktuář),¹¹⁶⁾ rovněž raně gotický kostel v Nákří doznal ve stejné době úprav dnes neznámého rozsahu,¹¹⁷⁾ o čemž vypovídá kamenný sanktuář s tympanonem zdobeným

116) E. Poche ed., o. c. v pozn. 51, s. 110; Dobroslav Líbal, Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek. Praha 2001, s. 29.

117) Emanuel Poche ed., Umělecké památky Čech 2 (K-O). Praha 1978, s. 451; D. Líbal, o. c. v pozn. 116, s. 272–273.

reliéfem pelikána krmícího krví svá mláďata, a po obvodu listím vinné révy jaké nacházíme na štítících křtitelnic této skupiny. Obě uvedené vesnice jsou však od sebe vzdáleny více jak 20 km vzdušnou čarou a cca 20–30 km od Bavorova.

V poslední čtvrtině 14. století probíhala nejenom stavba nového kostela v Bavorově a přestavba mateřského farního kostela v nedaleké Blanici,¹¹⁸⁾ ale také výstavba blízkého hradu Helfenburk. To vše si vyžádalo nejen velké investice, mnoho pracovních sil, ale poskytlo také na delší dobu pracovní příležitost větší skupině kameníků. Právě znaková výzdoba kamenných menz obou bočních oltářů a hlavního portálu kostela v Bavorově (ST) dokládá, že zvláště tyto čtyři uvedené, kvalitně zpracované křtitelnice musela prakticky ve stejné době vytvářet stejná skupina kameníků. Do produkce dílny je potřeba zařadit stejně konstruované válcové křtitelnice z dioritu, zdobené po obvodu v převážné míře prázdnými znakovými štítky v Česticích (ST), Čkyni (PT),¹¹⁹⁾ Putimi (PI),¹²⁰⁾ Vlachově Březí (PT) a z větší části zazděná kupa křtitelnice v Kraselově (ST). Vzdáleným ohlasem tohoto oblíbeného typu jsou pak válcové křtitelnice bez znakových štítků jako např. v Purkarci (CB).

Válcové znakové křtitelnice s výžlabkem při okraji z přelomu 14. a 15. století v okruhu Strakonice na jihu a jihozápadě Čech

Severně od Strakonice nalézáme několik znakových křtitelnic, které mají společné formální znaky. Mezi nejvýznamnější zástupce patří křtitelnice z farního kostela v Horažďovicích (KT), která se sice nachází již v Plzeňském kraji, ale některé shodné architektonické prvky horažďovického kostela sv. Petra a Pavla a strakonického hradního kostela sv. Prokopa (ST) prozrazují, že obě stavby vyrůstaly ve 13. století se společnými znaky díky stejnému vlastníkovi, Bavorům ze Strakonice a duchovnímu patronu, řádu sv. Jana Jeruzalémského.

Z dioritu vytesaná horažďovická křtitelnice (v. 97 cm, Ø 102 cm) patří k válcovému typu, kde kupa se zaoblenou spodní hranou dosedá na nohu, která zde byla zřejmě kvůli odlišnému zpracování prodloužena v pozdější době o spodní válcovou část s páskem při horním okraji. Samotná kupa má okraj na boku lemován výrazným výžlabkem. Na něj navazuje souvislá řada dvanácti znakových štítků s reliéfními heraldicko – symbolickými figurami. Polychromie křtitelnice je zřetelně novodobého původu. V Řepici (ST), sedm kilometrů severovýchodně od Strakonice nalezneme svým tvaroslovím blízkou, zpracováním však zhrublou dioritovou křtitelnicí. Stejně jako v případě horažďovické, zde rozpoznáme válcový typ se zaoblenou kupou při spodním okraji a válcovou nohou. I tady zjišťujeme výrazný výžlabek při horním okraji a pod ním řadu 12 znakových štítků, z nichž pouze pět má heraldické figury. Horažďovický artefakt zřejmě ovlivnil podobu menší křtitelnice v sedmnáct kilometrů západně položeném Zavleko-

vě (KT), kde se zachovala výrazně zjednodušená válcová křtitelnice s kupou zdobenou po obvodu reliéfními znaky. K jejímu zhotovení byla namísto obvyklého dioritu použita žula. Jednodušší tvarosloví a zpracování symbolů, které navíc poškodilo zvětrávání v období, kdy stála na hrbitově,¹²¹⁾ ukazuje, že zavlekovskou křestní nádobu vytesal jiný kameník než v případě Horažďovic.

Geograficky vzdálenou, tvaroslovím však velmi blízkou křtitelnicí nalézáme v Hosíně (CB) u Českých Budějovic. Válcová kupa se spodní zaoblenou částí dosedá na válcovou, kónicky rozšířenou nohu ukončenou válcovým prutem po obvodu. Okraj nádrže lemuje vodorovný žlábek a pod ním navazuje řada devíti znakových štítků, z nichž čtyři doplňují reliéfní heraldicko-symbolické figury. Hosínská křtitelnice je vytesána z místně dostupné žuly, na rozdíl od dioritových křtitelnic v okruhu Strakonice na pomezí jižních a západních Čech.

Znakové křtitelnice z přelomu 14. a 15. století v Radomyšli (ST) a Chrástanech (CB)

Neobvyklá co, do tvaru a počtu znaků je křtitelnice v předsíni kostela v Radomyšli (ST). Z části zazděnou šestnáctibokou kónicky zúženou kupu křtitelnice zdobí po obvodu znakové štítky, z nichž pět je dnes zakryto zdi. V kostele v Chrástanech (CB) nalézáme při vítězném oblouku křtitelnicí, kde na zřetelně nové, s největší pravděpodobností novogotické polygonální noze spočívá středověká kupa s kónicky zúženou spodní částí a 16 reliéfními štítky po obvodu. Společným znakem obou křestních nádob není ani zvolený materiál, ani způsob zpracování, ale především rozsáhlá znaková galerie vytesaná na jejich obvodu.

Válcové křtitelnice s kružbovou výzdobou z přelomu 14. a 15. století na Vimpersku

V identifikované skupině křtitelnic a kropenek nalézájící se v oblasti na severovýchod od Vimperku, převážně ve vzdálenosti cca 5–11 km vyniká artefakt z kostela ve Svaté Měří (PT). Křtitelnice válcového typu má nohu uprostřed rozšířenou vystupujícím páskem. Kalich se zaoblenou spodní hranou člení po obvodu pás osmi vpadlých obdélných polí s výzdobou. Na čelní straně vyplňují tři pole orámovaná kružbou tvaru jeptišky reliéfně vystupující znakové štíty s erby donátorů, které dovolují určit vznik kamenického díla nejpozději do roku 1380. Zbylá pole poskytla prostor navzájem odlišným motivům v podobě zmenšených dvoudílných lomených oken s kružbami složenými ze sférických trojlístů, čtyřlístů, a zde navíc většinou vepsaných do kruhu. V kostele najdeme ještě jednu soudobou kamenickou práci stejné dílny, v jižní zdi lodi zazděnou kalichovitou kropenku. Její povrch člení čtyři se zužující vpadlá pole vyplněná reliéfními kružbami, které motivisticky zřetelně vychází z blízké křtitelnice.

Druhý velmi kvalitní příklad představuje kupa křtitelnice (v. 65 cm, Ø 99 cm), která se z kostela v Malenicích (ST) dostala v minulosti nejdříve na zdejší faru¹²²⁾ a odtud

118) Josef Soukup, *Soupis památek historických a uměleckých v království Českém XXXIII. Politický okres písecký*. Praha 1910, s. 3, 5–6; E. Poche ed., o. c. v pozn. 51, s. 34–35, s. 81–82.

119) Z devíti znakových štítků má pět heraldickou figuru a zbylé jsou prázdné.

120) J. Soukup, o. c. v pozn. 118, s. 298 – křtitelnice stála počátkem 20. století v předsíni kostela.

121) Ferdinand Vaněk – Karel Hostaš, *Soupis památek historických a uměleckých v království Českém VII. Politický okres klatovský*. Praha 1899, s. 186–188; Emanuel Poche ed., *Umělecké památky Čech 4 (T–Ž)*. Praha 1982, s. 342.

122) V. Fährnich, o. c. v pozn. 5, s. 158.

Obr. 64: Bohumilice (okres Prachatice), kostel Nejsvětější Trojice, kružbami zdobená kupa křtelnice zazděná v předsíni kostela, stav 2019.

do sbírek nedalekého Městského muzea ve Volyni. Tenkostěnnou nádrž válcového tvaru se zaobleným spodním okrajem člení na povrchu pás deseti vpadlých obdélných polí, prostor pro další dvě zůstal neopracován snad s ohledem na původní umístění při zdi. Každý obdélník vyplňuje navzájem odlišný reliéf se zmenšenou podobou dvoudílného kružbového okna s rozmanitými výplněmi složenými z troj – a čtyřlístů, motivů vepsaných v kruhu a dalších kompozic. Povrch křtelnice je vlivem povětrnosti již zřetelně narušený zvětřáváním, byť je dnes na dvoře muzea zakryta dřevěnou stříškou. I v tomto případě nalézáme ve stejné době a stejným kameníkem zhotovenou kropenku dosud zazděnou v podvěží kostela v Malenicích. Kalichový tvar kupy je na povrchu členěn třemi vpadlými poli opět vyplněnými reliéfy připomínajícími zmenšená dvoudílná kružbová okna.

Svým zpracováním má ke kropence v Malenicích blízko rovněž kropenka, původně křtelnice (pouze kupa v. 58 cm, Ø 95 cm) kostela v Lazišti (PT), jejíž kalichovitá kupa je také zdobena kružbovými obrazci v obdélných polích, jen na horním okraji je navíc doplněna vodorovně vedeným válcovým prutem.

Volněji můžeme do tohoto souboru zařadit rovněž kupu křtelnice (v. 62 cm, Ø 75 cm), dnes zazděnou v předsíni kostela v Bohumilicích (PT).¹²³⁾ Nádobu charakteristického válcového tvaru se zaoblenou spodní hranou je na povrchu členěna souvislou řadou původně čtrnácti obdélných polí, z nichž je každé vyplněno stejným reliéfním motivem kružby v podobě prosté jeptišky. Tvarem a výzdobou se do této skupiny řadí rovněž kupa křtelnice (v. 51 cm, Ø 72 cm) z větší části zazděná v podvěží kostela v Sedlici (ST). Ovšem její opakující se kružbová výzdoba vykazuje nejen zjednodušení, ale i zhrublé a nepravidelné rysy v provedení. To prozrazuje práci nepřilíš zdatného ka-

Obr. 65: Sedlice (okres Strakonice), kostel sv. Jakuba Většího, kružbami členěná kupa křtelnice zazděná v předsíni kostela, stav 2020.

meníka, který sice znal kružbové křtelnice tohoto typu, nebo prošel dílnou, která je vytvářela, ale nedokázal je napodobit odpovídajícím způsobem.

Polygonální křtelnice s kružbovou reliéfní výzdobou z přelomu 14. století 15. století na Strakonicku a Soběslavsku

Mezi polygonálními křtelnicemi na jihu Čech lze rozpoznat dvě zpracováním si blízké skupiny, jejichž kupy se vyznačují reliéfní výzdobou v podobě zmenšených kružbových výplní gotických oken.

První soubor nalézáme na Strakonicku, cca 10–15 km jižně od Strakonice a zároveň 15 km severovýchodně od Vimperku, tedy přibližně na půl cesty mezi oběma městy. Nej kvalitnějším reprezentantem je bezpochyby křtelnice (v. 92 cm, Ø 88 cm) v Předslavicích (ST), jejíž osmiboká kupa má kónicky zúženou spodní část ukončenou římsovým profilem. Prostá polygonální noha je pravděpodobně mladší náhradou za původní. Na horní, větší části nádrže nalézáme vpadlá čtvercová pole s reliéfní výzdobou, kde se střídají christologické motivy s kružbovými vzorci trojdílných gotických oken s lomeným záklenkem, a ojedinělým příkladem kružbové rozety. Jejich charakter, kombinace sférických trojlístů a čtyřlístů prozrazuje, že náleží vrcholnému středověku a byla vytesána někdy na konci 14. nebo na počátku 15. století. Svým tvarem a výzdobou příbuzné dílo shledáváme v pět kilometrů vzdáleném farním kostele ve Volyni (ST). Křtelnice (v. 100 cm, Ø 90 cm) má sice rovněž polygonální kupu, ale tentokrát šestnáctibokou, z níž je dnes přístupná jen polovina fazet. Ve spodní zúžené části jsou vytesána vnorená pole ukončená lomeným obloučkem s kružbou ve tvaru jeptišky. Na větší horní části nádrže zjišťujeme vpadlá obdélná pole vyplněná navzájem odlišnými reliéfy dvoudílných kružbových oken s motivy vzniklými kombinací sférických trojlístů, čtyřlístů, kruhů a najdeme zde i motiv rotujících plamének, které dovolují zařadit vznik křestní

¹²³⁾ F. Mareš – J. Sedláček, o. c. v pozn. 74, s. 13, 14.

Obr. 66: Malšice (okres Tábor), kostel Nejsvětější Trojice, křtitelnice v sakristii, stav 2023.

Obr. 67: Sudoměřice u Bechyně (okres Tábor), kostel Všechny svatých, křtitelnice pod kruchtou, stav 2023.

nádoby opět do přelomu 14. a 15. století. Prostá osmiboká noha s patou vzniklou okosením rohů hranolové desky je vzhledem k propracovanosti a výzdobě kupy velmi jednoduchá a pravděpodobně byla doplněna až na konci středověku, tedy na přelomu 15. a 16. století, kdy prošel výraznou stavební úpravou raně středověký farní kostel.¹²⁴⁾

Druhou, pouze z hlediska typu výzdoby příbuznou skupinu kamenických prací nalézáme cca 50 km východně od předešlé v blízkosti měst Soběslavi a Veselí nad Lužnicí. Zde bezpochyby vyniká precizně vypracovaná křtitelnice (kupa v. 74 cm, Ø 85 cm) v Žimuticích (CB) s osmibokou kupou, jejíž spodní zužující se část je ukončena římsovým profilem, na který navazuje náběh pro nasazení dnes již ztracené polygonální nohy. Horní část nádoby má boky členěny v podobě čtvercových polí, kde se střídají reliéfní štíty s heraldickými znaky donátorů a vpadlá pole s lomeným záklenkem, která opět vyplňuje reliéfní výzdoba v podobě miniaturních dvoudílných kružbových oken. Nejen charakter geometrických obrazců, ale i určení donátorů nám tentokrát dovoluje relativně přesné datování zachovaného artefaktu do doby kolem roku 1400. Zdrobnělou, ale nepochybně příbuznou prací jedné dílny představuje pozůstatek křtitelnice (pouze kupa v. 71 cm, Ø 84 cm) v šest kilometru vzdáleném kostele v Dolním Bukovsku (CB). Osmiboká kupa, jak prozrazuje její vnitřní obvod, je dnes z větší části zazděná vedle vchodu v jižní zdi lodi. I ona má zužující se spodní část ukončenou charakteristickým římsovým profilem. Boky horní části polygonální nádrže člení tři vpadlá čtvercová pole, která obsahují reliéfní výzdobu v podobě výplně dvoudílného kružbového okna sestavené z jeptišek, sférických trojlístů, čtyřlístů a v kruhu vepsaném šestilístu.

I přes nápadnou podobnost tvaru zmíněných křtitelnic a charakter jejich výzdoby v podobě kružbových výplní se

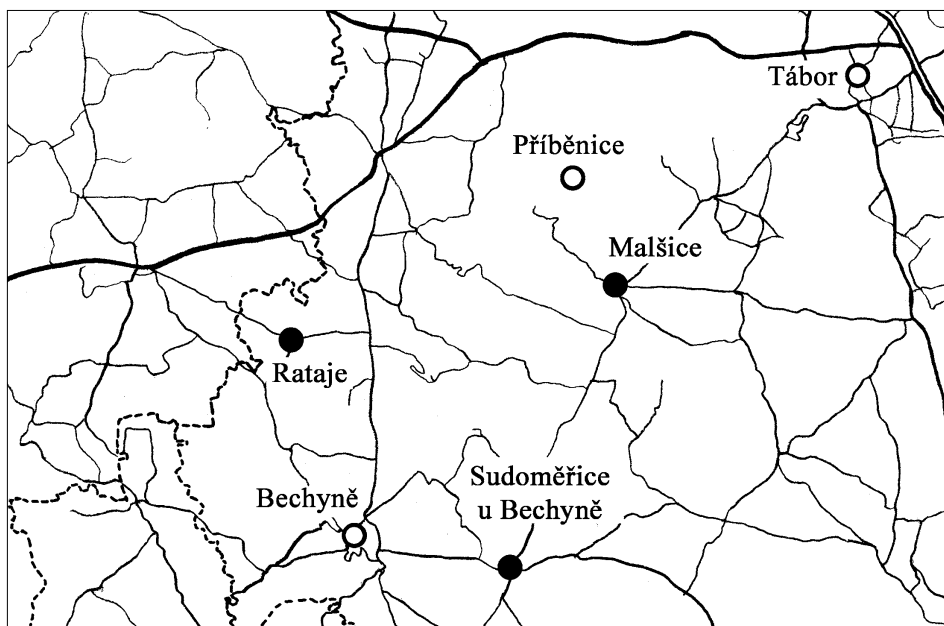
Obr. 68: Rataje u Bechyně (okres Tábor), kostel Nejsvětější Trojice, křtitelnice v podvěží, stav 2023.

bezpochyby jednalo o dvě samostatně vznikající skupiny kamenických prací, jak dokládá velká vzdálenost mezi nimi, ale i použitý materiál. Křtitelnice mezi Strakonícemi a Vimperkem byly vytesány z místně dostupného dioritu, kdežto poslední dvě kamenické práce na Soběslavsku byly zhotoveny ze žuly.

„Cikcak“ křtitelnice z poslední čtvrtiny 14. století v okolí hradu Příběnice nedaleko Bechyně na Táborsku

Zajímavou skupinu tří křtitelnic s nevšedním cikcak motivem zjišťujeme v kostelech nacházejících se v okolí zříceniny hradu Příběnice (TA). Kupy mají na povrchu vislé plastické žebrovaní, kdy pár rovnoběžných vislých pro-

124) E. Poche ed., o. c. v pozn. 121, s. 261–262.

Mapa 1: „Cikcak“ křtitelnice v Ratajích, Sudoměřicích a Malšicích z poslední čtvrtiny 14. století v okolí hradu Příběnice nedaleko Bechyně na Táborsku (všechny kresby autor, 2023).

filů vždy spojuje jedno diagonální. Díky popsanému reliéfu připomíná nádrž křtitelnice do jisté míry historický buben, kde jsou blány napnuty pomocí provazců, které vytváří po obvodu velmi podobný cikcak motiv. Křtitelnice v Ratajích, TA (v. 78 cm, Ø 79 cm), Sudoměřicích, TA (kupa, v. 52, Ø 74 cm) a Malšicích, TA (v. 83 cm, Ø 81 cm) si jsou natolik podobné, že musely nepochybně vzniknout v jedné kamenické dílně působící tou dobou na stavbě některého z kostelů, nebo přímo v nedaleké Bechyni či při úpravách hradu Příběnice nad řekou Lužnicí. Rožmberkové ve 14. století vlastnili nejen zmíněný hrad, ale byli rovněž patrony kostela v Malšicích,¹²⁵⁾ kde roku 1373 nechali na místě staršího vystavět nový kostel Nejsvětější Trojice.¹²⁶⁾ To ostatně potvrzuje sanktuář malšického kostela vytesaný z dioritu a zdobený reliéfem pelikána, který krmí mláďata svou krví, jehož provedení lze klást právě do poslední čtvrtiny 14. století. A pravděpodobně při této příležitosti a ve stejné době vznikla jak křtitelnice kostela v Malšicích, tak i v Ratajích a Sudoměřicích.

125) LC III-IV: Josef Emler ed., *Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica pragensis per archidioecesisim. Liber tertius et quartus ab anno 1373 usque ad annum 1390*. Praha 1879, s. 72 (1377); LC VI: Josef Emler ed., *Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica pragensis per archidioecesisim. Liber sextus ab anno 1399 usque ad annum 1410*. Pragae 1883, s. 132 (1404); LC VII: Josef Emler ed., *Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica pragensis per archidioecesisim. Liber septimus ab anno 1410 usque ad annum 1419*. Praha 1886, s. 137 (1414).

126) August Sedláček, Příběnice. Otisk z „Českého Jihu“ (Týdeník pro poučení a zábavu, pro potřeby obecné a společenské). Tábor 1876, s. 11.

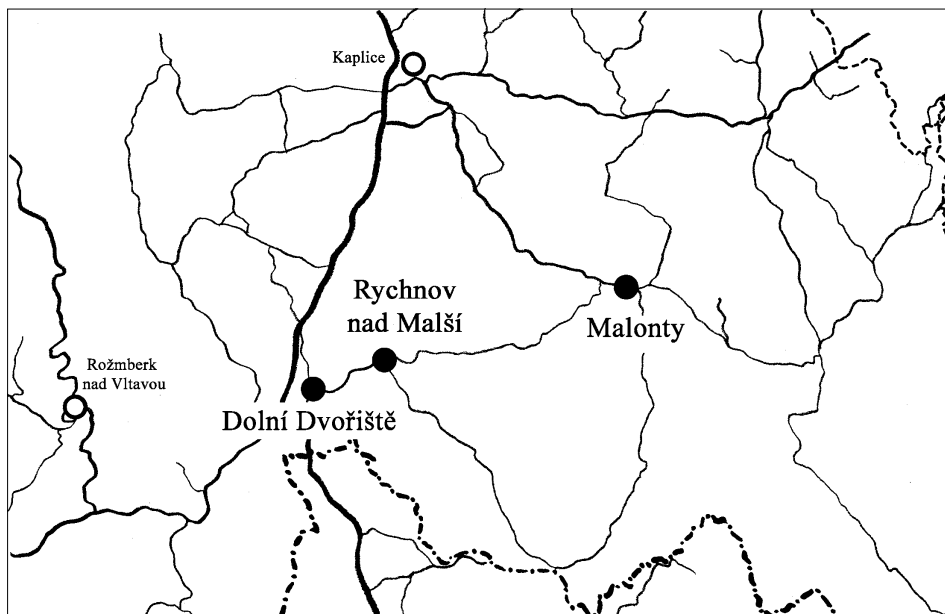
Křtitelnice v Ledenicích a Jílovicích z poslední čtvrtiny 14. století na Českobudějovicku

Jihovýchodně od Českých Budějovic nalézáme části dvou kamenných křtitelnic, jejichž identické tvarosloví hovoří pro vzájemnou příbuznost. V jižní předsíni kostela v Ledenicích (CB) je zazděna válcová kupa (v. 58 cm, Ø 96 cm) se spodní částí členěnou dvěma výraznými výžlabky a okoseným horním okrajem. Na vnějšku nádrže vystupuje ležící znakový štít s reliéfem pětilisté růže. Prakticky totožnou kamenickou práci dnes nalezneme v jižní předsíni 10 km vzdáleného kostela v Jílovicích (CB) nedaleko Borovan. I zde má válcová kupa (v. 49 cm, Ø 90 cm) spodní část zúženou

dvěma výraznými výžlabky. Na vnějšku jsou tentokrát vytesány dva k sobě navzájem přivrácené štítky s reliéfem pětilisté růže. Heraldická figura je však provedena na menších štítcích a jednodušším, hrubším způsobem než v Ledenicích. Jelikož obě lokality byly během 14. století ve vlastnictví pánů z Landštejna a později Rožmberků, kteří zároveň drželi patronátní právo ke kostelům v Ledenicích a Borovanech, nelze s jistotou určit, komu z nich patří.

Žebrové křtitelnice v Dolním Dvořišti, Rychnově nad Malší a Malontech z počátku 16. století na Českokrumlovsku

V případě, že křtitelnice vznikala během výstavby kostela, její členění a výzdoba se často a pochopitelně odvíjely od tvarosloví používaného na právě realizované části objektu. Tuto situaci se nám dnes daří rozpoznat mimo sou-

Mapa 2: Žebrové křtitelnice v Dolním Dvořišti, Rychnově nad Malší a Malontech z počátku 16. století na Českokrumlovsku.

Obr. 69: Dolní Dvořiště, kostel sv. Jiljí, noha a spodní část kazatelny, stav 2013.

Obr. 70: Dolní Dvořiště, kostel sv. Jiljí, křtitelnice v kněžišti, stav 2005.

Obr. 71: Rychnov nad Malší (okres Český Krumlov), kostel sv. Ondřeje, křtitelnice v kněžišti, stav 2013.

Obr. 72: Malonty (okres Český Krumlov), kostel sv. Bartoloměje, křtitelnice u kruchty, stav 2013.

boru prací kolem kostela v Bavorově především na skupině artefaktů zachované při česko-rakouském pomezí.

V letech 1500–1508 dokončovala skupina kameníků trojlodí kostela v Dolním Dvořišti (CK).¹²⁷⁾ Během této druhé stavební fáze zároveň vytesali kamennou kazatelnu a snad tvarově nejbohatší křtitelnici (v. 90 cm, Ø 98 cm) na jihu Čech.¹²⁸⁾ Její kupu člení plastická žebra, která

127) R. Lavička, o. c. v pozn. 9, s. 158–163.

128) A. Cechner, o. c. v pozn. 80, s. 54–55.

podpírají tordované dříky s nasazenými hvězdovými konzolami. Ve vpadlých polích mezi nimi vystupují erbovní štítky s reliéfními pětistými růžemi. Nepravidelné nasazení kupy na sokl hvězdového tvaru by mohlo ukazovat na ztracenou střední část nohy. Tvarosloví kazatelny a křtitelnice velkého městského kostela bylo inspirací pro redukované formy křestních nádob v blízkém Rychnově nad Malší, CK (v. 106 cm, Ø 115 cm)¹²⁹⁾ a v deset kilometrů

129) Tamtéž, s. 268.

vzdálených Malontech, CK (v. 100 cm, Ø 88 cm).¹³⁰⁾ Právě hvězdový sokl a spodek kupy členěný lomenými oblouky sestavenými z válcových prutů v těchto případech ilustruje, jak se projevil menší objem dostupných finančních prostředků ve zjednodušení vzoru křtitelnice a kazatelny z Dolního Dvořiště do podoby rychnovské křtitelnice, a ještě lapidárnějším provedení malontské křestní nádoby, a zároveň dokládá i společnou dobu vzniku v prvním desetiletí 16. století.¹³¹⁾

TYPOLOGIE II. – DĚLENÍ KŘTITELNIC PODLE DRUHU VÝZDOBY

ŠTÍT, ZNAK, SYMBOL NEBO ERB?

Znakové křtitelnice¹³²⁾

Samostatnou skupinu kamenných křtitelnic tvoří ty, které jsou po obvodu zdobeny znakovými štítky. Některé nesou symboly spojené s křestní nebo všeobecně s křesťanskou ikonografií, jiné pak erbovní figury patronů kostela, respektive donátorů z řad šlechty nebo i cechů, kteří se zejména po finanční stránce zasloužili o vybavení svého kostela významným prvkem – tedy křtitelnicí. Dnes není vždy jednoduché rozlišit, který motiv na znakovém štítku má význam heraldický, který pak křestní. Známe případy, kdy jsou tyto dvě skupiny odděleny, ale zjišťujeme i řešení výzdoby, kde se jejich obsahy prolínají.

Prázdné znakové štítky

Ve sledovaném prostoru se zachovalo několik křtitelnic vytesaných během 14. až 16. století v různých kamenických dílnách, na jejichž kupách se nalézají pouze prázdné znakové štítky bez reliéfní nebo případně malované výzdoby – Čakov (CB),¹³³⁾ Slavkov (CK), Čestice (ST), Dobř (PT), Kraselov (ST), Libějovice nový zámek (ST), původně zřejmě Němčice (PT),¹³⁴⁾ Prachatic (PT), Putim (PI), Vlachovo Březí (PT) a Zátoň (CK). Zároveň v regionu nalézáme významnou skupinu křestních nádob, z nichž některé mají alespoň jeden štítek doplněný reliéfem. Nabízí se otázka, proč některé křtitelnice mají jen prázdné štítky? Jedná se o nedokončenou kamenickou práci, nebo o případ, kdy znaky byly na ploše štítů původně malovány? Je to snad projev nedostatku peněz, nebo jen výraz napodobování reliéfně zdobených exemplářů pouze v základním tvaru, a tedy s prázdnými štítky? Křtitelnice, které mají po obvodu vytesány hladké znakové štítky, nás vedou k úva-

ze, že mohly vznikat jako polotovary, na které pak podle přání donátora vytesal kameník patřičný erb nebo symbol. Vzhledem ke zřetelným stopám barevných nátěrů na většině dochovaných středověkých křtitelnic v jižních Čechách, lze i zde uvažovat o malovaných motivech erbů či cechovních znameních patronů a donátorů v prázdných znakových polích.¹³⁵⁾ V případě křestní nádoby z kostela sv. Jakuba Většího v Prachaticích (PT),¹³⁶⁾ jejíž kupa je po obvodu lemována osmi prázdnými raně renesančními štítky lze více než kde jinde přemýšlet o malované výzdobě v podobě cechovních znaků, které se ve velkém množství vyskytovaly v interiéru kostela a jejichž pozůstatky byly zjištěny, ale zůstaly zakryty na stěnách lodi při obnově interiéru kostela v roce 2020. Vzhledem k významu křtitelnic a jejich pořizovací ceně je však málo pravděpodobné, že by se donátor spokojil s prázdnými štítky, a tak lze sice hypoteticky, ale přesto s jistou mírou pravděpodobnosti připustit jejich ztracenou malířskou výzdobu.

Christologické a mariánské nebo heraldické znaky na křtitelnicích?

Skupina křtitelnic z přelomu 14. a 15. století s tesanými štíty po obvodu kupy, které jsou doplněné reliéfní heraldickou figurou, sváděla a svádí badatele ke ztotožnění všech štítků s historickými šlechtickými erby, což se ne vždy zdaří.¹³⁷⁾ Důvodem však nemusí být nutně torzálnost písemných a sfragistických pramenů, které máme v jednotlivých případech k dispozici. Při rozboru symbolů na štítech je nápadné, že se několik z nich opakuje zároveň na artefaktech, které vzhledem k odlišnému materiálu a zpracování nemohly vzniknout ve stejné dílně, ve shodném čase a na přání společného donátora. Setkáváme se zde tak nepochybně se skupinou motivů s křesťanskou symbolikou.¹³⁸⁾ Růže pětilistá nejen na jihu Čech jako velmi rozšířený heraldický znak rodu Rožmberků je ale zároveň symbolem Panny Marie a mučedníků. Květina zosobňuje Marii, neboť ta bývá přirovnávána ke kvetoucí růži a rovněž symbolizuje Kristovy pašije, protože její červená barva připomíná krev. Růže kvůli své kráse a vůni představuje také ráj.¹³⁹⁾ Lilie svou bílou barvou vyjadřuje světlo, nevinnost, tělesnou i duchovní čistotu. Květina je příkladem odevzdanosti do vůle boží a v umění často symbolizuje Zvěstování Panny Marie. Objevuje se rovněž v ústech Ježíše jako soudce světa při Posledním soudu,

130) Tamtéž, s. 115.

131) R. Lavička, o. c. v pozn. 9, s. 98, 160; *týž*, Mistr trojlodí kostela v Dolním Dvořišti a architektura 90. let 15. století na rožmberském dominiu, in: Jihočeský sborník historický 85, 2016, s. 30–53, zde s. 44.

132) Rozbor, revizi a identifikaci heraldických znaků v kostele v Bavorově a na křtitelnicích ve Svaté Máří, Žimuticích, Jindřichově Hradci, Lazišti, Radomyšli, Strunkovicích nad Blanicí a Zbytinách provedl v rámci výzkumu středověkých křtitelnic Mgr. Vladimír Červenka ze Státního oblastního archivu (dále jen SOA) Plzeň, pracoviště Nepomuk.

133) J. Braniš, o. c. v pozn. 19, s. 48.

134) F. Mareš – J. Sedláček, o. c. v pozn. 74, s. 118 – křtitelnice pocházela podle tradice z nedalekého kostela v Sedci. Jelikož zde vyrostl kostel na místě dřevěné kaple až koncem 19. století a do té doby byl jako lokálie zpravován z fary v Němčicích, bude potřeba hledat původ zachované křestní kupy právě zde v kostele sv. Mikuláše.

135) R. Christiner, o. c. v pozn. 10, Band 1, s. 115 – rovněž na rakouských křtitelnicích, zejména v Korutanech jsou vytesány prázdné štítky, které byly pravděpodobně malovány.

136) F. Mareš – J. Sedláček, o. c. v pozn. 74, s. 228 – počátkem 20. století stála křtitelnice u vítězného oblouku.

137) Petr Pavelec, Nástěnné malby v kostele stěti sv. Jana Křtitele v Žumberku jako médium paměti a „Institutio Christianae religionis“, Průzkumy památek XX, č. 1, 2013, s. 81–92, zde s. 84–87. Mimo nepochybnitelného erbu Jana III. z Rožmberka lze většinu z 26 erbů určit jen obecně, a to někdy ještě s předpokladem, že se zde potkávají erby vyšší a nižší šlechty, institucí a cechů.

138) R. Christiner, o. c. v pozn. 10, Band 1, s. 101, 125, Kat. Nr. 117 – na několika křtitelnicích v Rakousku se rovněž objevuje např. symbol měsíce, šesticípé hvězdy, slunce a dalších křesťanských symbolů. Zjištěné příklady však nemají tyto figury podloženy znakovým štítkem jako v případě křtitelnic na jihu Čech.

139) Jan Royt – Hana Šedivová, Slovník symbolů. Kosmos, příroda a člověk v křesťanské ikonografii. Praha 1998, s. 90–92; Manfred Lurker ed., Wörterbuch der Symbolik. Stuttgart 1991, s. 629–630; Dorothea Forstner, Die Welt der Symbole. Innsbruck – München 1967, s. 199–200.

Obr. 73: Nákří (okres České Budějovice), kostel sv. Petra a Pavla, znak s pětilistou růží na křtílnici, stav 2016.

Obr. 74: Bílá Hůrka (okres České Budějovice), kostel sv. Štěpána, znak s lilí na křtílnici, stav 2016.

Obr. 75: Boršov nad Vltavou (okres České Budějovice), kostel sv. Jakuba Většího, znak s půlměsícem na křtílnici, stav 2018.

Obr. 76: Boršov nad Vltavou, kostel sv. Jakuba Většího, znak s šesticípou hvězdou na křtílnici, stav 2018.

Obr. 77: Boršov nad Vltavou, kostel sv. Jakuba Většího, znak s dvěma vinnými listy na křtitelnici, stav 2018.

Obr. 78: Boršov nad Vltavou, kostel sv. Jakuba Většího, znak s písmenem M na křtitelnici, stav 2018.

kde znamená milost pro vyvolené.¹⁴⁰⁾ Měsíc je v apokalyypse (NZ, Zjevení Janovo) atributem ženy oděné sluncem, s měsícem pod nohama a korunou z dvanácti hvězd. Korunovaná Assumpta na půlměsíci byla ve středověku ztotožňována s Pannou Marií. Svou proměnlivostí během jednotlivých fází se měsíc rovněž stal symbolem pro narození a růst, stejně jako pro smrt a zmrtvýchvstání. Luna byla rovněž znakem nesmrtnosti, štěstí a ochránce před démony.¹⁴¹⁾ Hvězda připomíná narození Krista, „Vyjde hvězda z Jákoba“, hvězdou jitřní nazývá sám sebe Ježíš v knize Zjevení. Hvězda má zároveň bohatou mariánskou symboliku – *Ave maris stella*, *hvězda mořská*, *hvězda jitřní*, *hvězda nejjasnější*, z které vyšel Kristus pán. Jako předzvěst nového dne představuje hvězda symbol neustálého obnovování a vítězství světla nad tmou.¹⁴²⁾ Listy vinné révy charakterizují Krista jako vinný keř – strom života, symbolizují církev, vinný keř a plody jsou často spojovány rovněž s Pannou Marií: „jako vinná réva jsem se zazelenala a mé květy přinesly ovoce slávy a bohatství“ a tím ovocem byl Ježíš. Zároveň je vinná réva symbolem plodnosti a života.¹⁴³⁾ Majuskule M má v tomto kontextu nepochybně význam jako monogram Panny Marie. Vzhledem k obecně mariánskému a christologickému obsahu a zároveň symbolice zrození a zmrtvýchvstání těchto moti-

vů lze důvodně předpokládat, že se u těchto figur nejedná o šlechtické erby, což ale tuto možnost, zejména v případě pětিলisté růže zároveň zcela nevylučuje.

Symbolsy růže, lilie, vinné révy, hvězdy a měsíce potkáváme v interiérech středověkých kostelů mnohdy na svornících kleneb, sanktuářích nebo nástěnných malbách. V našem případě se zdá být hlavním klíčem k řešení *kostel v Bavorově (ST)*, kde byly během jeho výstavby v poslední čtvrtině 14. století zhotoveny kamenné menzy bočních oltářů s reliéfní výzdobou. V arkádovém kružbovém vlysu nalezneme mimo znakových štítů na bocích menzy dvě třetiny písmene M, dvojitou pětिलistou růží, šestilistou hvězdu, a na severní menze zbytek vinného listu a dále dva vinné listy. Tyto motivy nejsou na rozdíl od zbývajících podloženy štítkem, což dokládá jejich spíše obecně křesťanský význam než heraldický. O užívání křesťanské ikonografie při výzdobě středověkých křtitelnic hovoří rovněž další příklady, kde nejsou tyto motivy podloženy plochou znakového štítu – Beránek boží s vítěznou korouhví, slunce (*Předslavice, ST*), pelikán krmící vlastní krví svá mláďata, latinský křížek a vinné listy (*Laziště, PT*).

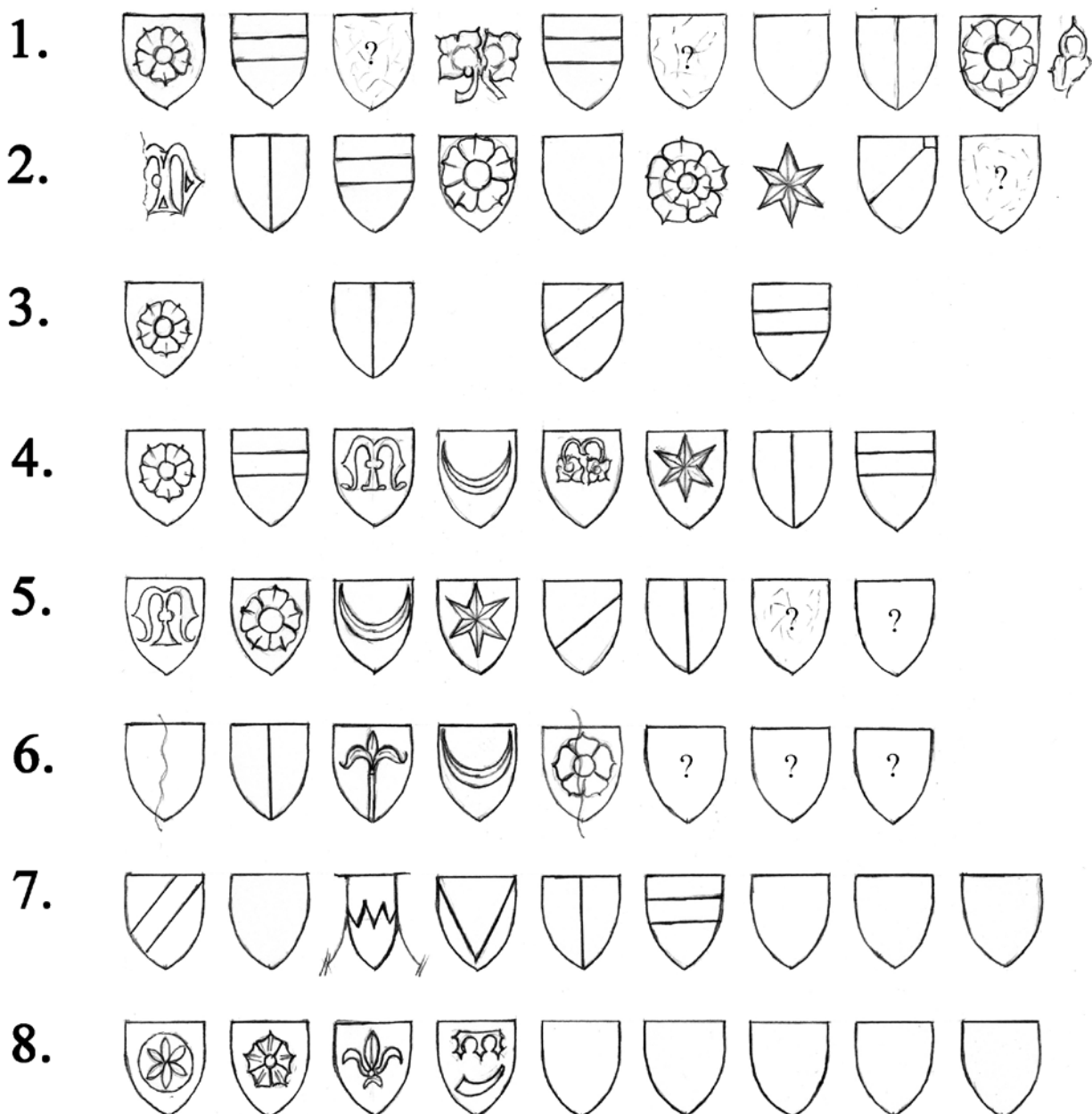
V případě oltářních menz v *Bavorově* tak lze odůvodněně předpokládat, že jsou zde kombinovány mariánské a christologické symboly se šlechtickými erby patronů a donátorů, a proto zde není možno všechny znaky bez zbytku ztotožnit s historickým rodem nebo osobností. Stejně tak tomu je s velkou pravděpodobností i u řady znakových křtitelnic, což vysvětluje obvyklou situaci, kdy nedokážeme mnohý štítek spojit s konkrétním šlechtickým rodem nebo osobou.

140) J. Royt – H. Šedivová, o. c. v pozn. 139, s. 86–87; M. Lurker ed., o. c. v pozn. 139, s. 435–436; D. Forstner, o. c. v pozn. 139, s. 197–198.

141) J. Royt – H. Šedivová, o. c. v pozn. 139, s. 11–12; M. Lurker ed., o. c. v pozn. 139, s. 489–490; D. Forstner, o. c. v pozn. 139, s. 105–109.

142) J. Royt – H. Šedivová, o. c. v pozn. 139, s. 12–13; M. Lurker ed., o. c. v pozn. 139, s. 491; D. Forstner, o. c. v pozn. 139, s. 109–112.

143) J. Royt – H. Šedivová, o. c. v pozn. 139, s. 106–108; M. Lurker ed., o. c. v pozn. 139, s. 822–823; D. Forstner, o. c. v pozn. 139, s. 187–190.

Obr. 79: Křtitelnice, znaková výzdoba I. – 1. Bavorov, kostel Nanebevzetí Panny Marie, menza severního bočního oltáře; 2. Tamtéž, menza jižního bočního oltáře; 3. Strunkovice nad Blanicí, kostel sv. Dominika; 4. Boršov nad Vltavou, kostel sv. Jakuba Většího; 5. Nákří, kostel sv. Petra a Pavla; 6. Bílá Hůrka, kostel sv. Štěpána; 7. Čkyně, kostel sv. Máří Magdaleny; 8. Hosín, kostel sv. Petra a Pavla (kresba 2023).

Křtitelnice s kombinací křesťanských symbolů a šlechtické heraldiky

Vedle výše uvedených křesťanských symbolů nalezneme na křtitelnicích znaky, které lze s větší mírou pravděpodobnosti, v některých případech dokonce téměř s jistotou určit jako šlechtické erby osob, držících právo podací, patronát nad daným kostelem a byly tedy hlavními iniciátory pořízení těchto artefaktů.

Skupina křtitelnic kolem kostela Nanebevzetí Panny Marie v Bavorově (ST)

Jak již bylo uvedeno, výstavba kostela v Bavorově (ST) pod patronací Rožmberků v poslední čtvrtině 14. století dala vzniknout skupině křtitelnic se stejným nebo blízkým způsobem zpracování a výzdobou v podobě štítků se šlechtickými erby a křesťanskými symboly růže, lilie,

vinné révy, hvězdy a měsíce. Zdrojem inspirace byly oba boční oltáře, kde na severním doplňují čelo menzy na koso položené štítky zleva s *pětilistou růží*, *břevnem*, následuje *otlučený štít*, *dva vinné listy* nepodložené štítem, *znak s břevnem*, další *otlučený štít* a na jižním boku se zachoval *hladký* a vedle *polcený štít*, *znak s pětilistou růží* a v neúplné arkádě při zdi *jeden vinný list* nepodložený štítem. Na jižním oltáři vidíme z boku zleva v neúplné arkádě 2/3 *písmene M* bez štítu, *polcený štít* a *štít s břevnem*, na čele menzy pokračuje *štít s pětilistou růží*, *hladký štít*, dále *dvojitá pětilistá růže* a sousední *šesticípá hvězda*, které nejsou podloženy štítem, pak pokračuje *štít dělený posíkem* a poslední *štít je otlučený*.

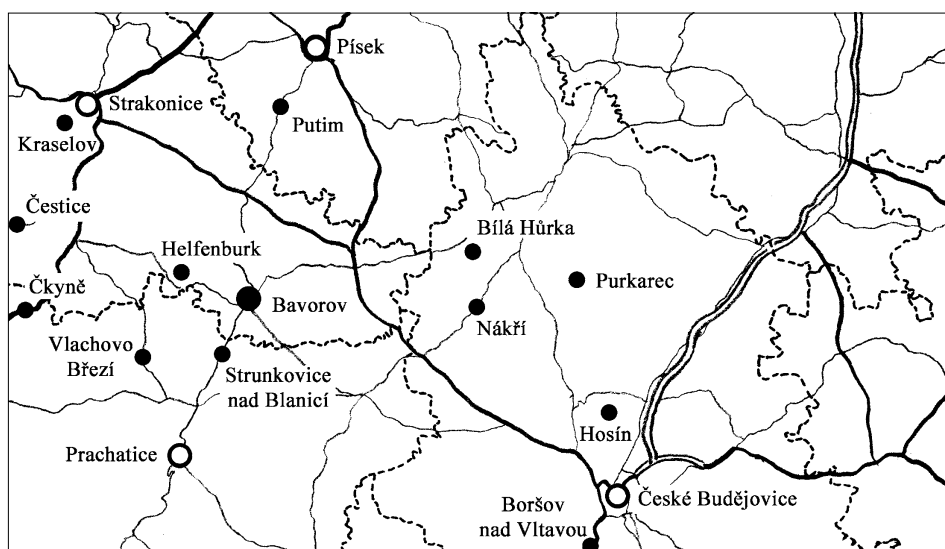
Rožmberkové získali město Bavorov s hradem v roce 1351 a krátce na to začali se svolením krále Karla IV. od roku 1355 budovat nový hrad Helfenburk. Roku 1369 na

Obr. 80: Bavorov, kostel Nanebevzetí Panny Marie, menza severního bočního oltáře, stav 2016.

Obr. 81: Bavorov, kostel Nanebevzetí Panny Marie, menza jižního bočního oltáře, stav 2016.

Mapa 3: Skupina křtitelnic kolem kostela Nanebevzetí Panny Marie v Bavorově se znakovými štítky doplněnými místy liturgickými symboly.

hradě vydali donační listinu pro kostely v Blanicích, Bavorově, špitálu tamtéž a k založení kaple sv. Markéty ve Vitějovicích. Tehdy rovněž směnili svůj dvůr s dvěma lány v Bavorově za půl lány záduší v Blanicích, přičemž měl blanický farář povinnost sídlit v Bavorově.¹⁴⁴⁾ Vzhledem ke snaze přesídlit faráře od mateřského kostela v nedaleké Blanicích do významnějšího Bavorova lze předpokládat, že v té době se začal budovat nový chrám, který byl z větší části dokončen zřejmě za života Jana I. z Rožmberka († 1389). Výstavbu kostela můžeme tedy klást přibližně do let 1369–1389, což potvrzuje i dnes zakrytý nápis v interiéru, podle kterého bylo kněžiště vysvěceno roku 1373.¹⁴⁵⁾ O dokončení se zdá napovídat rovněž nadační listina z roku 1384,¹⁴⁶⁾ v které Rožmberkové stanovili při kostele kaplanství, důchody kněžím, učitelům i špitálu.¹⁴⁷⁾ To ostatně potvrzují

erby donátorského páru s pětilistou růží Jana I. z Rožmberka († 1389) a s břevnem jeho manželky Elišky z Halsu († 1384), na hlavním portálu.¹⁴⁸⁾

Interpretace výzdoby oltářních menz v severní a jižní boční lodi je omezena ztrátou figur na několika znakových štítech. Shodou okolností jsou na obou oltářích zachovány štítky s rožmberskými růžemi, břevnem a po jednom polceném štítku. Lze se tedy oprávněně domnívat, že je zde, stejně jako na hlavním vstupu zastoupen uvedený manželský pár. V případě polcených štítků můžeme usuzovat na erb pánů z Vartenberka, tedy rod Janovy matky Kateřiny

(† 1355),¹⁴⁹⁾ ale také švagrové Elišky († 1387), manželky Oldřicha I. z Rožmberka († 1390). Na oltářních menzách tak mohou být prostřednictvím erbů připomenuty oba rožmberští bratři s manželkami a není vyloučeno, že jeden z polcených štítků zastupuje zesnulou matku Kateřinu řečenou z Vartenberka, manželku Petra I. z Rožmberka († 1347) a matku Jana I. a Oldřicha I. z Rožmberka, za niž se v kostele měly rovněž sloužit zádušní mše. Celebující duchovní tak měl prostřednictvím erbu její osobu takřka na očích, stejně jako týmž způsobem trvale zpřítomněné osoby dalších fundátorů.¹⁵⁰⁾

Nevíme, zda a jestli vůbec byla stejným způsobem zdobena menza hlavního oltáře, dnes skrytá pod barokním nástavcem. Nápadná je zde rovněž absence středověké křtitelnice, snad proto, že kostel v Bavorově byl ještě roku 1384 filiálním mateřského kostela v Blanicích,¹⁵¹⁾ nebo

144) Josef Braniš, Zakládací listina kostela vitějického a stavby v ní jmenované, in: Devatenáctá roční zpráva c. k. státní české reálky v Českých Budějovicích za školní rok 1903. České Budějovice 1903, s. 3–20, zde s. 6, 13.

145) D. Líbal, o. c. v pozn. 116, s. 12.

146) LE II: Clemens Borovj ed., Libri erectionum archidioecesis pragensis saeculo XIV et XV. Liber II (1375–1388). Pragae 1878, s. 230–235, č. 390 (1384).

147) Tamtéž.

148) August Sedláček, Hrad, zámky a tvrze království Českého VII. Písecko. Praha 1890, s. 92–93.

149) R. Šimůnek – R. Lavička, o. c. v pozn. 76, s. 56 – známe pouze její křestní jméno, původ z rodu Vartenberků uvádí výslovně až Václav Březan, což dokládá spíše snahu posílit vztahy mezi Rožmberky a Vartenberky.

150) Tamtéž, s. 60–61.

151) LE II, s. 230–235, č. 390 (1384).

Obr. 82: Strunkovice nad Blanicí (okres Prachatice), kostel sv. Dominika, křtitelnice v lodi, stav 2016.

došlo k jejímu zničení při zřícení klenby po požáru roku 1649.¹⁵²⁾ Kostel původně založený na křížovém půdorysu, jako současně upravovaný mateřský kostel v Blanicích, byl nakonec dokončen jako dvoulodní. Přibližně dvě desetiletí (1369–1389) probíhala výstavba svatyně, která tak umožnila v poslední čtvrtině 14. století soustavnou práci skupině kameníků. Z bavorovské dílny pak vyšlo několik válcových dioritových křtitelnic, jejichž výzdoba reflektuje svým tvaroslovím především znakovou výzdobu obou bočních oltářů a hlavního vstupu kostela.

Strunkovice nad Blanicí (PT), kostel sv. Dominika (1380–1390)

Křtitelnice (v. 69 cm, Ø 65 cm) má na svém plášti čtyři znaky – *pětilistou růží, polcený štít, břevno pošikem a břevno na štítu*. Díky stejnému charakteru zpracování erbů jako v případě bavorovských oltářních menz a hlavního portálu lze tento artefakt zařadit do bavorovské skupiny, byť postrádá křestní symboly jako jeden z typických znaků.

Vesnici vlastnil v roce 1290 Vok ze Strunkovic pocházející z rodu pánů z Krumlova. V roce 1376 je zde doložen farní kostel, jehož podací drželi bratři z Rožmberka.¹⁵³⁾ Ti opakovaně prezentovali kněze na zdejší faru v letech 1376, 1383 a 1388.¹⁵⁴⁾ V roce 1407 vyslovil souhlas s novým farářem Jindřich III. z Rožmberka¹⁵⁵⁾ a v roce 1418 pak Oldřich II. z Rožmberka.¹⁵⁶⁾

152) J. Soukup, o. c. v pozn. 118, s. 2–26, zde s. 6. Křtitelnice měla být používána především ve farním kostele, aby se tak upevňovaly vazby v celé farnosti.

153) August Sedláček, *Místopisný slovník historický království Českého*. Praha 1909, s. 844.

154) LC III–IV, s. 57 (1376), s. 158 (1383), s. 203 (1388).

155) LC VI, s. 217, 218 (1407).

Obr. 83: Strunkovice nad Blanicí, kostel sv. Dominika, křtitelnice – detail znaku s pětilistou růží, stav 2016.

Nalézáme zde, rovněž jako v Bavorově erby Jana I. z Rožmberka a Elišky z Halsu, a třetí polcený znak lze opět připisat Elišce z Vartenberka, manželce Oldřicha I. z Rožmberka nebo matce obou bratrů, zesnulé Kateřině z Vartenberka. Neurčený dosud zůstává čtvrtý erb s břevnem pošikem na štítu. Zmíněné obsazování strunkovické fary Rožmberky potvrzuje v patronační linii spřízněnost, respektive podobný osud obou církevních staveb a vysvětluje tedy i výběr erbů a totožné zpracování reliéfních znaků. Není tedy s podivem, že v případě potřeby křtitelnice ve Strunkovicích byla díky stejnému patronu¹⁵⁷⁾ zhotovena ve stejné době někdy v letech 1380–1390 v kamenické dílně, huti realizující výstavbu kostela v nedalekém Bavorově.

Boršov nad Vltavou (CB), kostel sv. Jakuba Většího (konec 14. století)

Ve stejné, s největší pravděpodobností bavorovské dílně vznikla křtitelnice (v. 89 cm, Ø 94 cm), kde nalézáme na osmi štítech reliéfní figury – *pětilistá růže, břevno na štítu, písmeno M, půlměsíc, dva vinné listy, šesticípá hvězda, polcený štít a břevno na štítu*.

Patronátní právo k boršovské faře držel od roku 1290 cisterciácký klášter ve Vyšším Brodě¹⁵⁸⁾ a v roce 1383

156) LC VII, s. 258 (1418).

157) A. Sedláček, o. c. v pozn. 148, s. 93 – „Do Blаницe dal Jan (podle zdání našeho) obraz svatého Havla a do kostela Strunkovského kamennou křtitelnici.“

158) August Sedláček, *Hrady, zámky a tvrze království Českého III. Budějovsko*. Praha 1884, s. 256, 296; *týž*, o. c. v pozn. 153, s. 49.

Obr. 84: Boršov nad Vltavou, kostel sv. Jakuba Většího, křtitelnice v lodi u vítězného oblouku, stav 2018.

Obr. 86: Nákří, kostel sv. Petra a Pavla, křtitelnice v lodi, stav 2016.

Obr. 85: Boršov nad Vltavou, kostel sv. Jakuba Většího, křtitelnice – detail polceného štítu, stav 2018.

zde došlo k výměně farářů za souhlasu vyšebrodského opata Otty.¹⁵⁹⁾ Kvalitní kamenické zpracování znaků a jejich heraldické figury se prakticky shodují s provedením erbů a symbolů na bočních oltářích a hlavním vstupu kostela v Bavorově. Erb s pětilistou růží, břevno na štítu

Obr. 87: Nákří, kostel sv. Petra a Pavla, křtitelnice – detail znaku s hvězdou, stav 2016.

(2x) a polcený štít by nás mohly vést k předpokladu, že je zde, jako v případě Bavorova zastoupen opět vladařský pár Jan I. z Rožmberka a jeho manželka Eliška z Hal-

¹⁵⁹⁾ LC III–IV, s. 200 (1388).

su, polcený štít by pak zastupoval Kateřinu nebo Elišku z Vartenberka, zbývá pak jeden erb s břevnem. Ostatní znaky pak vyjadřují církevní symboliku, stejně jako na oltářích v Bavorově. Zde však není známa žádná filiační, a ani patronátní vazba Rožmberků, Boršov navíc leží cca 33 km jihovýchodně od Bavorova a patří tak k nejvzdálenějšímu výskytu tohoto typu křtitelnice. Dodnes tak zůstává záhadou, kdy a proč se tento typ křestní nádoby dostal až do Boršova? Navíc sem musel být vzhledem k použitému dioritu dopraven ze vzdálenosti několika desítek kilometrů.

Nákří (CB), kostel sv. Petra a Pavla (konec 14. století)

Zdejší dioritová křtitelnice (v. 95 cm, Ø 80 cm) je téměř totožná s boršovskou. Na její kupě nalezneme rovněž osm štítů s reliéfními motivy – *písmeno M*, *pětিলístá růže*, *půlměsíc*, *šesticípá hvězda*, *pošíkem dělený štít*, *polcený štít*, následuje otlučený štít a nepřístupný štít. Horní okraj nádrže je ukončen vodorovným páskem s obloučkovým spodním lemem.¹⁶⁰⁾

Kněze ke zdejšímu kostelu podávali v roce 1357 společně Jindřich z Vidova (Vidopole), Svatoň z Němčic, Tomáš z Robčic a Petronel z Nákří.¹⁶¹⁾ V roce 1370 a 1372 prezentovali nového faráře Mikuláš a Onšo, bratři z Vlhav a Tomáš z Dívčic.¹⁶²⁾ Od konce 14. století drželi zboží v Nákří Řepičtí a Dívčičtí ze Sudoměře. Z tohoto rodu pocházeli bratři Nedamír a Kunášek, kteří drželi Dívčice s Nákřím společně roku 1398, kdy zde svým manželkám věnovali díl svého majetku. Nedamír roku 1398 na Německé Lhotě a Nákří a Kunášek roku 1404 na Dívčicích a Nákří.¹⁶³⁾ Ještě roku 1412 po smrti kněze uplatnili oba zmínění bratři ze Sudoměře své patronátní právo v Nákří.¹⁶⁴⁾

Vzhledem k historii patronátu nad kostelem a farou v Nákří se v tomto případě nezdá být pravděpodobné, že by nějaký ze znaků (jeden je však otlučený a druhý zakrytý) zastupoval některého z uvedených majitelů a je proto se třeba přiklonit k výkladu symbolů na štítcích v mariánsko-christologickém významu.

Bílá Hůrka (CB), kostel sv. Štěpána (konec 14. století)

Na křtitelnici (v. 100 cm, Ø 83 cm) vytesané z dioritu a zazděné v jižní zdi lodi kostela je ze souvislé řady osmi štítů částečně patrný jen pět znaků se symboly – *prázdný štít* (zřetelná pouze ½ štítu), *polcený štít*, *lilie*, *půlměsíc* a *pětिलístá růže* (patrná pouze ⅓ štítu).

Farní kostel v Bílé (Větší) Hůrce je doložen roku 1350, přičemž podací právo vykonával klášter benediktýnek na Pražském hradě.¹⁶⁵⁾ Roku 1377 sem byl uveden nový kněz se souhlasem abatyše a konventu při pražském kostele sv. Jiří.¹⁶⁶⁾ Ves s okolím snad vlastnil roku 1404 Dobeš

Obr. 88: Bílá Hůrka, kostel sv. Štěpána, křtitelnice zazděná v jižní zdi lodi, stav 2016.

Obr. 89: Bílá Hůrka, kostel sv. Štěpána, křtitelnice – detail znaku s půlměsícem, stav 2016.

z Libějovic a jeho potomci z rodu Malovců drželi zdejší podací právo ke svému statku v Heřmani.¹⁶⁷⁾

Ani v tomto případě nemůžeme viditelné znaky (zbývající tři jsou zazděné) ztotožnit s některým z patronů farního kostela nebo majitelů Nákří a vysvětlení jejich významu nabízí pouze výše uvedená křesťanská ikonografie.

160) J. Braniš, o. c. v pozn. 19, s. 110.

161) LC I/1: František Antonín Tingl ed., Liber primus confirmationum ad beneficia ecclesiastica pragensis per archidioecesim nunc prima vice typus editus. Inchoans ab anno 1354 usque 1362. Tomus primus. Pragae 1867, s. 34 (1357).

162) LC II: František Antonín Tingl ed., Liber secundus confirmationum ad beneficia ecclesiastica pragensis per archidioecesim nunc prima vice typus editus. Inchoans ab anno 1369 usque 1373. Pragae 1868, s. 28 (1370), s. 75 (1372).

163) A. Sedláček, o. c. v pozn. 148, s. 261; týž, o. c. v pozn. 153, s. 631.

164) Tamtéž.

165) A. Sedláček, o. c. v pozn. 153, s. 301.

166) LC III–IV, s. 65 (1377).

167) A. Sedláček, o. c. v pozn. 153, s. 301; Johann Trajer, Historisch-statistische Beschreibung der Diöcese Budweis. Budweis 1862, s. 118 – uvádí faru až k roku 1384.

Obr. 90: Čkyně (okres Prachatice), kostel sv. Máří Magdaleny, křtitelnice v lodi u vítězného oblouku, stav 2016.

Čkyně (PT), kostel sv. Máří Magdaleny (konec 14. století)

Nikoliv kvůli charakteru heraldické výzdoby, ale především díky totožné válcové konstrukci, podobě znakových štítů a použitému dioritu lze zařadit křtitelnici (v. 86 cm, Ø 70 cm) rovněž do skupiny ovlivněné hutí kostela v Bavorově.¹⁶⁸⁾ Na vnějším obvodu válcové kupy je vytesáno devět znakových štítů, z nichž jeden má poloviční šířku, pět z nich nese obecnou heraldickou figuru – *břevno po šikem*, *pilorež* (na úzkém štítu), *klín*, *polcený štít*, *břevno* a zbývající znaky jsou prázdné.

Farní kostel je doložen¹⁶⁹⁾ již roku 1369, ale farnost byla natolik chudá, že byla několikrát osvobozena od placení papežských desátků.¹⁷⁰⁾ V letech 1359–1396 drželi zdejší statek Ondřej s Bozděchem z Čkyně.¹⁷¹⁾ Roku 1377 se dozvídáme o sporu Petra Lodhře, faráře ve Čkyni s Buzkem z Čejkovic¹⁷²⁾ a v roce 1385 zde působil farář Václav.¹⁷³⁾ V roce 1412 stvrdil Jan z Čkyně nového faráře v Lázu (Svatá Máří)¹⁷⁴⁾ a o dva roky později (1414) po rezignaci faráře Ondřeje prezentoval Ondřej z Čkyně na zdejší faru nového kněze Jana z Uhříněvsi.¹⁷⁵⁾

I v tomto případě se zatím nepodařilo zjistit pravý význam heraldických figur, respektive znaků, které navíc

Obr. 91: Čkyně, kostel sv. Máří Magdaleny, křtitelnice – detail znaků s pilorežem a klínem, stav 2016.

nejdou řazeny za sebou, nýbrž prokládány prázdnými štíty.

Další znakové křtitelnice ze širšího „bavorovského“ okruhu

Hosín (CB), kostel sv. Petra a Pavla (přelom 14. a 15. století)

Žulová křtitelnice (v. 74 cm, Ø 90 cm) stála počátkem 20. století „v sínci k severní straně kostela připojeném“, ¹⁷⁶⁾ pak se přesunula do předsíně při západním průčelí transeptu a před deseti lety našla své místo v kapli uvnitř, v pozůstatku románského kostela s nástěnnými malbami, kde spočívá v nice zazděného vstupu. Na vnějšku kupy se nalézají celkem devět štítků, z nichž pouze čtyři mají vytesán symbol – *rozeta v kruhu*, *pětilistá růže*, *lilie*, *písmeno M* a pod ním *segmentový útvar*.

Hosín náležel k nedalekému hradu Hluboká, jehož držitelé měli pravděpodobně také patronátní právo ke zdejší fari doložené roku 1330.¹⁷⁷⁾ Během druhé poloviny 14. a počátkem 15. století se zde vystřídala řada kněží, přičemž roku 1394 došlo ke sporu o obsazení fary.¹⁷⁸⁾

Hosínská křestní nádoba se liší od předchozích jak svým materiálem, neboť byla vytesána ze žuly místo charakteristického dioritu, tak i celkovým zpracováním, které je očividně zhrublé a nedosahuje kvalit výše uvedených exemplářů. Ani zde se nedaří provázat zjištěné znaky s majiteli, či patrony kostela, a i přes evidentní vznik v jiné dílně nás vedou zjištěné symboly opět k obecnému výkladu znaků z hlediska křesťanské ikonografie.

168) F. Mareš – J. Sedláček, o. c. v pozn. 74, s. 31, 32.

169) Václav Vladivoj Tomek ed., *Registra decimarum papalium*. Praha 1873, s. 63.

170) Tamtéž, s. 63.

171) August Sedláček, *Hrady, zámky a tvrze království Českého XI. Prachensko*. Praha 1897, s. 277; *týž*, o. c. v pozn. 153, s. 122; Ferdinand Tadra ed., *Soudní akta konsistoře pražské. Část VII (1420–1424 a Dodatky)*. Praha 1901, s. 232 (1394).

172) F. Tadra ed., o. c. v pozn. 171, s. 190, 192.

173) V. V. Tomek ed., o. c. v pozn. 169, s. 63.

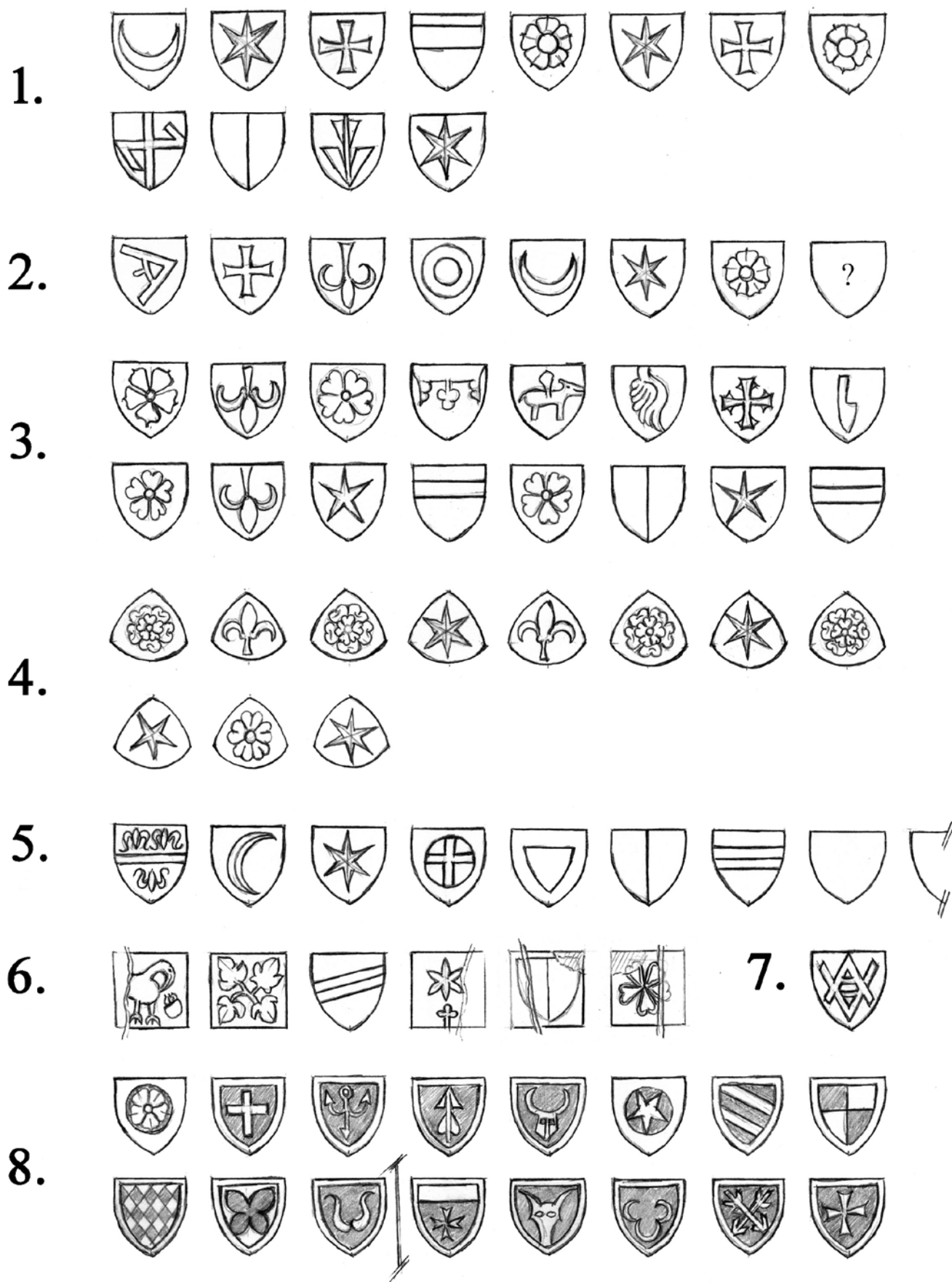
174) LC VII, s. 70 (1412).

175) Tamtéž, s. 134 (1414).

176) J. Braniš, o. c. v pozn. 19, s. 99.

177) A. Sedláček, o. c. v pozn. 153, s. 249; J. Braniš, o. c. v pozn. 19, s. 98.

178) LC I/2: Josef Emler ed., *Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica pragensis per archidioecesim. Libri primi pars altera ab anno 1363 usque ad annum 1369*. Praha 1874, s. 83 (1367); Ferdinand Tadra ed., *Soudní akta konsistoře pražské. Část II (1380–1387)*. Praha 1893, s. 76, č. 502 (1380); s. 78, č. 12 (1381); *týž*, o. c. v pozn. 171, *dodatek z roku 1394* – s. 153, č. 4 (1394); s. 155, č. 12 (1394); s. 158–159, č. 19 (1394); s. 163, č. 40 (1394); s. 167–168, č. 54 (1394); s. 171–172, č. 71 (1394); s. 173, č. 75 (1394); s. 174, č. 79 (1394); LC VI, s. 97–98 (1403); LC VII, s. 130 (1414), s. 171 (1415).

Obr. 92: Křtitelnice, znaková výzdoba II. – 1. Horažďovice, kostel sv. Petra a Pavla; 2. Zavlekov, kostel Nejsvětější Trojice; 3. Chrástany, kostel sv. Bartoloměje; 4. Jinín, kostel Nanebevzetí Panny Marie; 5. Řepice, kostel sv. Máří Magdaleny; 6. Laziště, kostel sv. Mikuláše; 7. Zbytiny, kostel sv. Víta; 8. Radomyšl, kostel sv. Martina, posledních pět, dnes nepřístupných znaků podle O. Fibicha, o. c. v pozn. 253 (kresba 2023).

Obr. 93: Hosín (okres České Budějovice), kostel sv. Petra a Pavla, křtitelnice v boční kapli, stav 2019.

Horáždovice (KT), kostel sv. Petra a Pavla – johanité, Jindřich z Hradce (1404/09–1421)

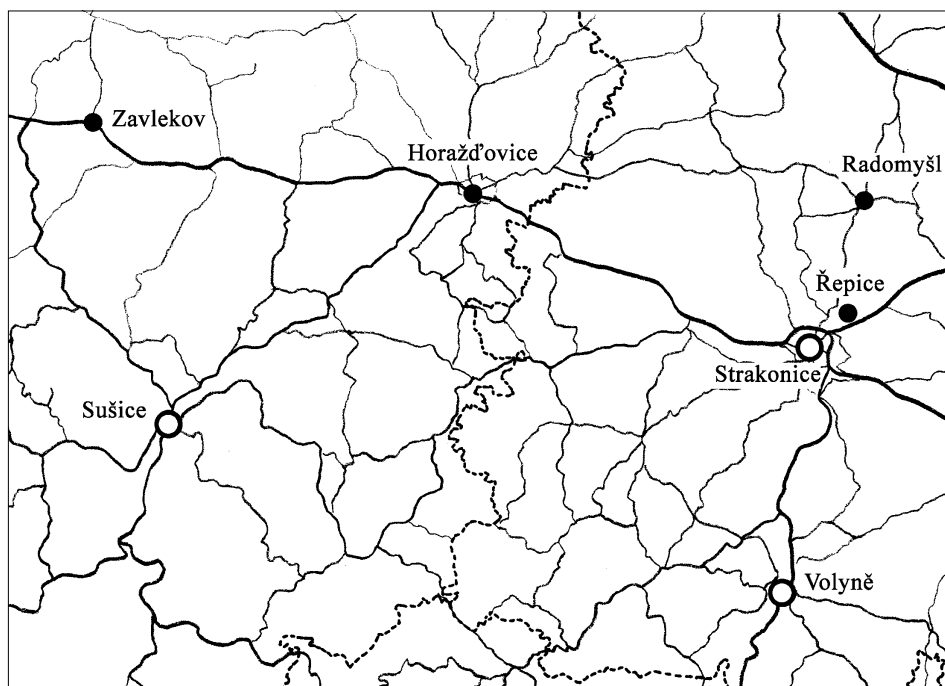
Křtitelnice (v. 106 cm, Ø 102 cm) vytesaná ze žuly dnes stojí v jihozápadní části trojlodí na zvýšeném kruhovém stupni. Nižší kupa je na vnějším obvodu doplněna dvanácti znaky s novodobým nátěrem červené a bílé barvy, které zvýrazňují vytesané symboly – půlměsíc, šesticípá

Obr. 94: Hosín, kostel sv. Petra a Pavla, křtitelnice – detail znaku s písmenem M, stav 2019.

hvězda, tlpatý kříž, břevno, pětistá růže, šesticípá hvězda, tlpatý kříž, pětistá růže, kamenická značka (?), půlený štít, střela obrácená dolů a šesticípá hvězda.

Páni ze Strakonice založili Horáždovice v letech 1250 až 1260¹⁷⁹⁾ a Bavor III. ze Strakonice († 1317) věnoval zdejší farní kostel řádu sv. Jana Jeruzalémského.¹⁸⁰⁾ Po smrti posledního Bavora Břeňka († 1404) získali Horáždovice před rokem 1409 páni z Hradce.¹⁸¹⁾ Faru v Horáždovicích spravovali Johanité ze Strakonice, kteří sem dosazovali v letech 1380–1425 řádové kněze, jejichž post schvaloval většinou generální převor řádu.¹⁸²⁾

Mapa 4: Znakové křtitelnice na pomezí jižních a západních Čech ovlivněné duchovní správou řádu johanitů.

179) Alžběta Birnbaumová, Horáždovice. Praha 1941, nestr.

180) A. Sedláček, o. c. v pozn. 153, s. 236.

181) Tamtéž, s. 236; A. Sedláček, o. c. v pozn. 171, s. 206.

182) LC III–IV, s. 148 (1380); LC VI, s. 105 (1403); LC VIII–X: Josef Emler ed., Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica pragensis per archidioecesim. Liber octavus, notus et decimus ab anno 1421 usque ad annum 1436. Pragae 1889, s. 104 (1425).

Obr. 95: Horažďovice (okres Klatovy), kostel sv. Petra a Pavla, křtitelnice v jižní boční lodi, stav 2016.

V případě Horažďovické křtitelnice stojí jistě za připomenutí, že se některé symboly opakují – šesticípá hvězda (3x), pětilistá růže (2x), tlapatý kříž (2x). Zde bychom mohli vzhledem k historii města a patronátu soudit, že tlapatý kříž tady zastupuje řád Johanitů, kteří jej měli ve znaku. Štrela obrácená dolů snad poukazovala na zakladatele, vymřelý rod Bavorů ze Strakonice, neboť ti užívali uvedenou heraldickou figuru položenou diagonálně, ale špičkou nahoru.¹⁸³⁾ Pětilistou růží lze pak přisoudit pánům z Jindřichova Hradce, kteří získali Horažďovice mezi lety 1404–1409, což by mohlo představovat období postavení pro vznik křtitelnice. Navíc generálním převorem johanitského řádu byl právě v letech 1401–1421 Jindřich z Hradce. Půlený štít a štít s břevnem by pak bylo možno připsat dosud neurčeným donátorům z řad šlechticů, či jejich manželce. Zvláštností zůstává štít s geometrickým symbolem, který připomíná kamenickou značku. Ta by zde však stála na roveň příslušníkům velmi významných rodů, což by bylo v této době velmi neobvyklé a v této pozici až nemyslitelné, pokud se však nejedná o osobní znak dnešního neznámého řádového kněze z počátku 15. století? Opakující se šesticípá hvězda a půlměsíc budou svým významem náležet pravděpodobně do oblasti křesťanské ikonografie. I když nelze přesvědčivě a s jistotou určit zbývající znaky na křtitelnici, můžeme díky figuře tlapatého štítu soudit, že se zde prolíná šlechtická heraldika s církevními symboly a koncept výzdoby pochází pravděpodobně od řádového kněze spravujícího zdejší faru.

183) August Sedláček, *Českomoravská heraldika. Část zvláštní*. Praha, 1925, s. 33–34.

Obr. 96: Horažďovice, kostel sv. Petra a Pavla, křtitelnice – detail znaku s pětilistou růží, stav 2016.

Zavlekov (KT), kostel Nejsvětější Trojice – páni z Velhartic a Herštejna (1400–1410)

Žulová křtitelnice (v. 100 cm, Ø 79 cm) stála koncem 19. století u hřbitovní zdi před kostelem, kam se dostala zřejmě při výstavbě nynější barokní svatyně v roce 1773 a byla tam ještě v druhé polovině 20. století.¹⁸⁴⁾ Kamenické dílo se zřetelnými stopami zvětrávání se dnes nalézá v lodi kostela. Na kupě má vytesáno osm štítků, z nichž jeden zůstal prázdný, nebo jeho reliéf setřel čas a na ostatních nalezneme symboly – diagonálně položené písmeno A, tlapatý kříž, lilie obrácená dolů, kruh (kotouč), půlměsíc, šesticípá hvězda a pětilistá růže.

Při cestě z Horažďovic do Klatov se v Zavlekově nalézá tvrz, kterou zřejmě v první čtvrtině 14. století postavil Dluhomil z Vilhartic (Velhartic), doložený roku 1334 s bratrem Půtou. Ti drželi rovněž podací právo k blízkému farnímu kostelu.¹⁸⁵⁾ V letech 1375 a 1377 vykonávali podací právo Dluhomil ze Zavlekova, bratři Jan, Dluhomil, Břeněk a Bušek bratři z Letova, jinak řečení z Vilhartic.¹⁸⁶⁾ V roce 1398 zde byl zabit kněz Pavel¹⁸⁷⁾ a po sporu o obsazení fary se stal roku 1402 novým knězem Hašek.¹⁸⁸⁾ V roce 1394 vlastnili tvrz Bušek z Vilhartic s manželkou Eliškou, která již jako vdova roku 1404 prodala Zavlekov

184) F. Vaněk – K. Hostaš, o. c. v pozn. 121, s. 186–188; E. Poche ed., o. c. v pozn. 121, s. 342 – uvádí pozici křtitelnice stále na hřbitově.

185) August Sedláček, *Hrady, zámky a tvrze Království českého IX. Domažlicko a Klatovsko*. Praha 1893, s. 260; *týž*, o. c. v pozn. 153, s. 1008.

186) LC III–IV, s. 47 (1375), s. 68 (1377).

187) Ferdinand Tadra ed., *Soudní akta konsistoře pražské. Část III (1392–1393, 1396–1398)*. Praha 1896, s. 355, č. 144 (1398).

188) Ferdinand Tadra ed., *Soudní akta konsistoře pražské. Část IV (1401–1404)*. Praha 1898, s. 101–102, č. 80 (1402); s. 175, č. 368 (1402).

Obr. 97: Zavlekov (okres Klatovy), kostel Nejsvětější Trojice, křtitelnice v lodi, stav 2019.

Obr. 98: Zavlekov, kostel Nejsvětější Trojice, křtitelnice – detail znaků s písmenem A a tlapatým křížem, stav 2019.

s právem podacím ke kostelu Janovi z Herštejna jinak Vilhartic, který držel část zboží již rok 1402.¹⁸⁹⁾

Jelikož páni z Velhartic a Herštejna mívali ve znaku (v klenotu) dva hořící kotouče a pak prostý kotouč,¹⁹⁰⁾ lze štít s kruhem na křtitelnici připsat právě jim, neboť od počátku 15. století byli patrony kostela. Tlapatý kříž vzhledem k blízkým Horažďovicím a tamější křtitelnici by snad vyjadřoval jistou formu sepjetí s johanitským řádem. Upravené písmeno A by pak mohlo patřit některému ze zdejších farářů, snad Haškovi, který po dlouhém sporu získal v roce 1402 zdejší faru. Lilie, půlměsíc, hvězda a pě-

tilistá růže, které se stále opakují na tomto typu křtelnic, budou s velkou pravděpodobností náležet do skupiny křestních symbolů. Vzhledem k identifikovanému erbů patrona kostela, pánů z Velhartic a Herštejna, lze hledat vznik artefaktu v 1. desetiletí 15. století.

Znakové křtelnice s kombinovanou výzdobou na Budějovicu, Strakonicku a Prachaticku

Chrástany (CB), kostel sv. Bartoloměje (poslední čtvrtina 14. století)

Jedním z nemnoha pozůstatků středověkého kostela, který byl v letech 1911–1912 prakticky celý nahrazen novostavbou,¹⁹¹⁾ je kamenná nádrž znakové křtelnice (kupa v. 55 cm, Ø 103 cm). Válcová kupa se sférickou spodní částí je při horním okraji zdobena pásem složeným z šestnácti štítků s reliéfními figurami – *pětিলistá růže*, *lilie obrácená dolů*, *pětídílná rozeta*, *koruna obrácená dolů*, *kůň s jezdcem*, *křídlo*, *tlapatý kříž*, *čepel nože* (kopí?), *pětídílná rozeta*, *lilie obrácená dolů*, *pětícípá hvězda*, *pětídílná rozeta*, *polcený štít*, *pětícípá hvězda* a *břevno*. Stejně jako v případě křtelnic v Horažďovicích a Jiníně tu vidíme opakování stejných základních symbolů – *pětídílná rozeta* (3x), *pětícípá hvězda* (2x) a *lilie obrácená dolů* (2x).

Již v roce 1364 stál v Chrástanech farní kostel, jehož podací náleželo proboštům kapituly v Týně nad Vltavou, ale část patronátu patřila ke hradu v Újezdci.¹⁹²⁾ V roce 1387 daroval rytíř Theodorik z Chrástán kostelu desátek na čtyři aniversaria.¹⁹³⁾ V roce 1383 slíbil farář Ondřej vyměnit svou chráštanskou faru za jinou,¹⁹⁴⁾ rok na to pronajal plebán Petr zdejší faru knězi Mořici z Týna nad Vltavou.¹⁹⁵⁾ V roce 1389 si kněz Petr vyměnil faru v Chrástanech s knězem v Oslově.¹⁹⁶⁾ Roku 1401 se připomíná Dětrich z Újezdce, který sedí v Chrástanech a je dlužen Janovi z Třemošnice za papežské listy.¹⁹⁷⁾ V roce 1406 je doložen Mikuláš z Třeboně jako vikář v Chrástanech.¹⁹⁸⁾

Opakovaný výskyt reliéfů *pětिलisté růže*, *pětícípé hvězdy* a *lilie obrácená dolů* nám i s ohledem na již zjištěné příklady dovolují soudit, že alespoň tato část znaků má křesťanskou symboliku. Ostatní heraldické figury se ani s ohledem na zachované informace o výkonu patronátních práv zatím nepodařilo ztotožnit s konkrétním šlechtickým rodem nebo osobností.

Jinín (ST), kostel Nanebevzetí Panny Marie – vladykové z Kruhu (kolem r. 1400)

Dioritová křtelnice (v. 100 cm, Ø 87 cm) má polygonální kupu s dvanácti fazetami, na nichž je ve střední části vytesáno jedenáct neobvyklých sférických znakových štítků a jedno pole zůstalo volné. Nalézáme zde reliéfní figury – *dvojitá pětिलistá růže*, *lilie*, *dvojitá pětिलistá růže*, *šesticípá hvězda*, *lilie*, *dvojitá pětिलistá růže*, *šesticípá hvězda*, *dvo-*

191) SOKA ČB, fond MNV Chrástany, o. c. v pozn. 111, s. 34; SOKA ČB, fond Národní škola Chrástany, o. c. v pozn. 111, s. 82, 87; E. Poche ed., o. c. v pozn. 51, s. 536.

192) A. Sedláček, o. c. v pozn. 153, s. 333.

193) J. Trajer, o. c. v pozn. 167, s. 621.

194) F. Tadra ed., o. c. v pozn. 171, s. 188, č. 1.

195) Tamtéž, s. 265–266, č. 115.

196) LC III–IV, s. 209 (1389).

197) F. Tadra ed., o. c. v pozn. 188, s. 32, č. 78.

198) Ferdinand Tadra ed., *Soudní akta konsistoře pražské*. Část V (1406–1407). Praha 1899, s. 246, č. 979.

189) August Sedláček, o. c. v pozn. 185, s. 260; *týž*, o. c. v pozn. 153, s. 1008.

190) A. Sedláček, o. c. v pozn. 183, s. 119, 261.

Obr. 99: Chrástany (okres České Budějovice), kostel sv. Bartoloměje, křtelnice u vítězného oblouku, stav 2017.

Obr. 101: Jínín (okres Strakonice), kostel Nanebevzetí Panny Marie, křtelnice v lodi, stav 2018.

Obr. 100: Chrástany, kostel sv. Bartoloměje, křtelnice – detail znaku s jezdce na koni, stav 2017.

Obr. 102: Jínín, kostel Nanebevzetí Panny Marie, křtelnice – detail znaku s dvojitou pětistou růží a lilí, stav 2018.

Obr. 103: Řepice (okres Strakonice), kostel sv. Máří Magdaleny, křtitelnice v loďi, stav 2019.

jitá pětistá růže, pěticipá hvězda, pětistá růže, šesticipá hvězda. Stejně jako v případě křestní nádoby z Horažďovic a Chráštan se tu opakují použité symboly – zdvojená pětistá růže (3×), šesticipá hvězda (3×) a lilie (2×).

Farní kostel v Jiníně je doložen již roku 1316.¹⁹⁹⁾ V roce 1342 se Bohuněk z Mladějovic přel s Vilémem ze Strakonice o podací právo ke zdejšímu kostelu.²⁰⁰⁾ Zdeněk z Rožmitálu je v letech 1367–1388 doložen jako spolupatron kostela v Jiníně.²⁰¹⁾ V letech 1388–1408 byl bratr Vlaška z Kruhu farářem v Jiníně.²⁰²⁾ V roce 1407 daroval Jan, kněz kostela v Jiníně 7 kop grošů na spásu duše své a svého bratra Vlaška, rytíře z Kruhu, pána na Jindřichovicích.²⁰³⁾ V letech 1408–1412 se Vlašek jinak Vlastěj z Kruhu připomíná jako pán na Jiníně.²⁰⁴⁾ V roce 1413 byl rektorem zdejšího kostela Jan z Dubé, kanovník kostela sv. Jiří na Pražském hradě.²⁰⁵⁾

V případě jinínské křtitelnice s vícekrát zobrazenými symboly růže, hvězdy a lilie navíc zjišťujeme, že se znaky do jisté míry rytmicky opakují, takže je zde svým způsobem kladen důraz na určitou formu dekorativnosti. I díky informacím o osobách vykonávajících patronátní právo ke kostelu lze oprávněně předpokládat, že smysl těchto znaků vysvětluje pouze křesťanská ikonografie.

Řepice (ST), kostel sv. Máří Magdaleny – Kunášové z Machovic (1.–2. desetiletí 15. století)

Masivní válcová křtitelnice (v. 65 cm, Ø 81 cm) z dioritu má v horní části kupy vytesán po obvodu pásek a ve spodní části pak řadu dvanácti štítků, z nichž pět je prázdných a sedm má heraldické figury – 3 *lilie dělené břevnem*, *půlměsíc*, *šesticipá hvězda*, *latinský kříž v kruhu*, *štíť s klínem*, *polcený štít* a *zvýšené břevno*.

199) A. Sedláček, o. c. v pozn. 153, s. 373.

200) A. Sedláček, o. c. v pozn. 171, s. 242.

201) Tamtéž, s. 194.

202) Tamtéž, s. 243.

203) J. Trajer, o. c. v pozn. 167, s. 557.

204) A. Sedláček, o. c. v pozn. 171, s. 243.

205) Jaroslav Eršil ed., Monumenta vaticana (Acta summorum pontificum) VI/1. Praha 1980, s. 457, č. 786.

Obr. 104: Řepice, kostel sv. Máří Magdaleny, křtitelnice – detail erbu Kunášů z Machovic s trojicí lilí, stav 2019.

V Řepici stál již ve 14. století farní kostel a tvrz, kde sídlili vladykové z Řepic.²⁰⁶⁾ Kolem roku 1359 zdědili tvrz a související majetek bratři Ctibor, Předota, Martin a Všebor. Pak se mladší dva oddělili, a starší Ctibor a Předota zůstali na Řepici,²⁰⁷⁾ kde ještě roku 1364 prezentovali kněze Jarka ze Sedlce.²⁰⁸⁾ Roku 1370 se jako patronové kostela připomínají Mikuláš a Oneš, bratři z Vlhav, a Jan a Purkart, batři z Chynovic (?).²⁰⁹⁾ Roku 1399 následoval Nedamír z Machovic, který prezentoval na zdejší faru kněze Jana z Budějovic.²¹⁰⁾ Po něm drželi řepický statek bratři Chval, Buzek a Kunáš z Machovic a Řepic, pravděpodobně jeho synové.²¹¹⁾ V roce 1412 věnovali roční plat devět kop grošů pro dvě kaplanská místa v řepickém kostele. Po šesti letech (1418), kdy se bratři dali k husitům, byla tato nadace jimi samými zase zrušena.²¹²⁾

Mezi štítky nalézáme erb s třemi lillemi dělenými břevnem, který užívali Kunášové z Machovic a ti byli majiteli Řepice s právem podacím nejpozději od roku 1399. Opět se tu, jako u řady dalších křtitelnic objevuje na štítcích hvězda, půlměsíc a latinský kříž v kruhu, které lze bezpochyby zařadit mezi symboly mariánské a christologické. Zbývající prázdný štít s lemem, polcený štít a zvýšené břevno by mohly náležet neznámých příslušníků drobné šlechty vystupujícím zde rovněž v roli patronů kostela.

206) A. Sedláček, o. c. v pozn. 153, s. 761.

207) A. Sedláček, o. c. v pozn. 171, s. 239.

208) LC I/2, s. 34–35 (1364).

209) A. Sedláček, o. c. v pozn. 171, s. 239.

210) LC VI, s. 9 (1399).

211) A. Sedláček, o. c. v pozn. 171, s. 239.

212) J. Trajer, o. c. v pozn. 167, s. 577.

Obr. 105: Lažiště (okres Prachatice), kostel sv. Mikuláše, zazděná kupa křtitelnice v předsíni, vpravo znak s šikmým břevnem – erb Zikmunda Hulera, stav 2016.

Lažiště (PT), kostel sv. Mikuláše – Zikmund Huler (1392–1405)

V jižní předsíni lodi je zazděna dioritová kupa (v. 58 cm, Ø 95 cm) válcové křtitelnice, jejíž obvod zdobí pás čtvercových polí s reliéfními znaky – *pelikán krmí svou krví mláďata* (část), *čtyři vinné listy*, *štítek s šikmým břevnem*, *šesticípá hvězda s latinským křížkem* při spodním okraji (část),²¹³⁾ nově nalezený *polcený štítek a pěticípá rozeta*. Z nevelkého úseku přístupné výzdoby je zřejmé, že se tu mimo dvou štítků jedná o christologické symboly s odkazem na význam křtu.

Ves Lažiště stejně jako nedaleké Záblatí, obě s patronátem nad tamějšími farními kostely, patřily k příslušenství hradu Hus. Jako podací páni v Lažišti vystupují z pozice majitele uvedeného zboží roku 1360 Petr z Janovic, v roce 1363 Anna, vdova po Herbortovi z Janovic, roku 1372 bratři Hynek, Petr a Vilém z Malovic a v roce 1404 Zikmund Huler.²¹⁴⁾ *Štítek s šikmým břevnem*, představující jediný identifikovatelný heraldický prvek na křtitelnici kostela v Lažišti, reprezentuje zmíněného Zikmunda Hulera. Stejně znamení se totiž objevuje na pečeti jeho předka Konráda z roku 1316. U Zikmunda ovšem existuje k roku 1400 i doklad užití erbu se zkříženými sekerami, přičemž důvod této „anomálie“ není znám.²¹⁵⁾ Zikmund Huler pocházel z chebské měšťanské rodiny. Stal se oblíbencem Václava IV., který ho 7. listopadu 1387 ustanovil královským podkomořím,²¹⁶⁾ přičemž je současně roku 1388 uváděn též jako nejvyšší notář královské komory.²¹⁷⁾ Ve svých funkcích se obohacoval na úkor panovníka a zmocnil se několika hradů, zejména Orlíka, který si vybral za své venkovské sídlo, po němž se psal. Když jeho zpronevěry vyšly najevo, byl 23. června 1405 na Staroměstské radnici stat.²¹⁸⁾

213) F. Mareš – J. Sedláček, o. c. v pozn. 74, s. 100–102.

214) LC I/1, s. 31, 133; LC I/2, s. 33; LC II, s. 76; LC VI, s. 132.

215) A. Sedláček, o. c. v pozn. 183, s. 133.

216) František Palacký ed., *Über Formelbücher*, zunächst in Bezug auf böhmische Geschichte. Praha 1847, s. 126, 127, č. 149a, b.

217) Tamtéž, s. 150, č. 189.

218) Jaroslav Porák – Jaroslav Kašpar edd., *Ze starých letopisů českých*. Praha 1980, s. 29, 470.

Obr. 106: Lažiště, kostel sv. Mikuláše, kroupenka s kružbovou výzdobou v předsíni, stav 2016.

Kdy přesně a za jakých okolností nabyl Zikmund Huler hrad a panství Hus, není známo. Dá se nicméně předpokládat, že se tak stalo nejdříve poté, co roku 1387 získal podkomořský úřad, nejpozději však roku 1392, kdy již vykonával podací právo při obsazení uprázdněné fary v Záblatí.²¹⁹⁾ Že právě on stál za porízením křtitelnice pro farní kostel v Lažišti, je vcelku logické, neboť na tuto akci měl, byť též díky nekalým finančním praktikám, dostatek prostředků a s ohledem na relativně nižší společenský původ zřejmě cítil potřebu upozornit touto formou na svou osobu a význam.

Křtitelnice s čistě šlechtickou heraldikou

Křtitelnice v Ledenicích a Jílovicích na Česko-budějovicku – páni z Rožmberka a z Landštejna (poslední čtvrtina 14. století)

Na žulové křtitelnici (pouze kupa v. 58 cm, Ø 96 cm) v Ledenicích nacházíme jeden vodorovně položený štít s pětistlou, detailně propracovanou růží. Vzhledem k tomu, že je část kupy zazděna, nelze vyloučit existenci druhého znaku v protilehlé poloze. V Jílovicích jsou na křtitelnici (pouze kupa v. 49 cm, Ø 90 cm) vytesané ze žuly dva k sobě přivrácené erby s reliéfem zjednodušené pěti-

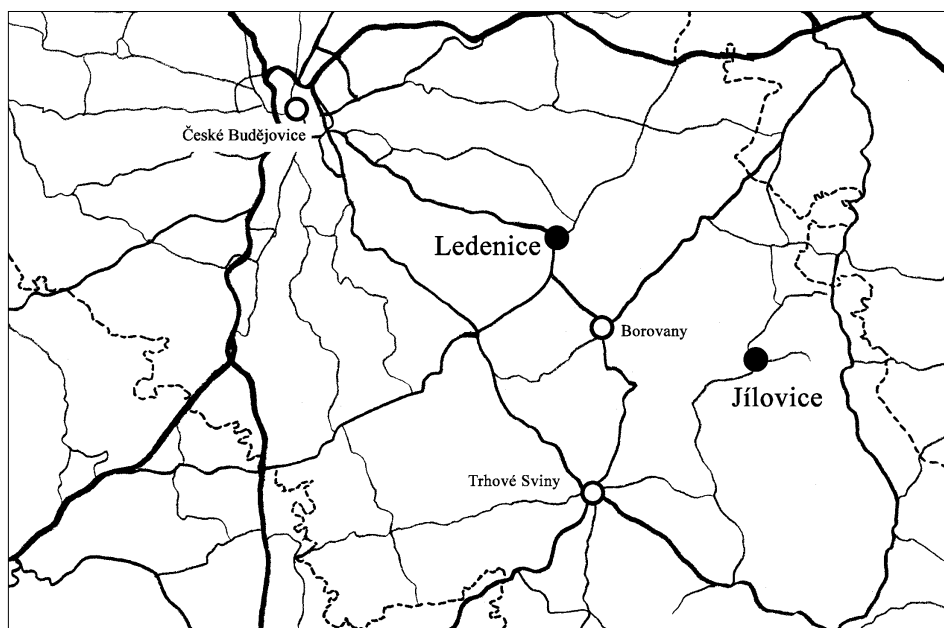
219) LC V: František Antonín Tingl ed., *Libri quinti confirmationum ad beneficia ecclesiastica per archidioecesin pragenam nunc prima vice in vulgus prolata annus 1390*. Pragae 1865, s. 112.

Obr. 107: Ledenice (okres České Budějovice), kostel sv. Vavřince, křtitelnice s erbem pětिलisté růže zazděná v předsíni, stav 2023.

Obr. 108: Jílovce, kostel sv. Jakuba většního, křtitelnice s dvěma erby pětिलisté růže nalezena roku 2007 jako sokl křížku před kostelem, v roce 2018 přenesena do předsíně, stav 2023.

Mapa 5: Křtitelnice s erby pánů z Landštejna nebo Rožmberka v Ledenicích a Jílovicích na Českokobudějovicku.

listé růže. Pochopitelnou otázkou zůstává, který rod stál při zrodu obou křesťanských nádob, jež musely kvůli tvarové podobnosti vzniknout současně, nebo v nevelkém časovém odstupu.

Městečko Ledenice držel kolem poloviny 14. století Smil z Ledenic, bratr Viléma z Landštejna.²²⁰⁾ Zřejmě jeho synové Jan, Mikuláš a Vítek, bratři z Ledenic podávali roku 1359 kněze ke zdejšímu kostelu²²¹⁾ a krátce nato městečko prodali. Po nich následoval v držení zboží Vchyna z Lede-

220) A. Sedláček, o. c. v pozn. 158, s. 190; AČ XLI: Lenka Blechová – Eva Doležalová – Martin Musílek – Jana Zachová – Daniel Polakovič – Tamás Visi, *Prameny k dějinám Židů v Čechách a na Moravě ve středověku. Od počátku do roku 1347*. Archiv český XLI. Praha 2015, s. 154–155, list č. 173.

221) LC I/1, s. 94 (1359).

nic,²²²⁾ z rodu vladyků z Březnice,²²³⁾ jenž byl roku 1362 patronem kostela²²⁴⁾ a roku 1364 svědčil při obdarování dominiánského kláštera v Českých Budějovicích.²²⁵⁾ Od něj koupil Ledenice před rokem 1369 Vítek z Landštejna, neboť tehdy prezentoval ke kostelu nového kněze²²⁶⁾ a roku 1376 obdaroval zdejší faru.²²⁷⁾ Po jeho smrti zdědil Ledenice syn Vilém,²²⁸⁾ který v roce 1398 jako nejvyšší komorník království Českého udělil obyvatelům městečka právo volně odkazovat movitý i nemovitý majetek²²⁹⁾ a krátce na to zemřel. Poručníkem jeho malých dětí se stal Jindřich III. z Rožmberka,²³⁰⁾ který jménem sirotků v roce 1404 prezentoval kněze na ledenickou faru,²³¹⁾ aby nakonec mezi

lety 1408–1412 zakoupil Ledenice i s místním hrádkem Landštejnem.²³²⁾ Část majetku v městečku držela zřejmě

222) A. Sedláček, o. c. v pozn. 158, s. 190.

223) August Sedláček, *Českomoravská heraldika. II. část zvláštní*. Praha 1925, s. 99–100.

224) LC I/1, s. 188, 189 (1362).

225) A. Sedláček, o. c. v pozn. 158, s. 190.

226) LC II, s. 12 (1369).

227) A. Sedláček, o. c. v pozn. 153, s. 502.

228) A. Sedláček, o. c. v pozn. 158, s. 190.

229) CIM IV/1: Antonín Haas ed., *Privilegia nekrálovských měst českých z let 1232–1452. Codex iuris municipalis regni Bohemiae IV/1*. Praha 1954, s. 239, č. 163.

230) A. Sedláček, o. c. v pozn. 158, s. 190.

231) LC VI, s. 133 (1404).

232) R. Šimůnek – R. Lavička, o. c. v pozn. 76, s. 32.

Vilémova sestra Eliška z Landštejna, manželka Borše z Oseka a po smrti její synové.²³³⁾ Bratři Jan a Vilém řečení Boršové z Oseka prodali v roce 1419 jako dědictví po matce Elišce roční platy v městečku Ledenice Janovi Tožici z Vidova.²³⁴⁾

Ves Jílovice nedaleko Borovan se ve 14. století označovala jako Jílovice Větší na rozdíl od Jílovičky nebo Jílovice Menší, zvané později jen jako Veska (víska).²³⁵⁾ Bratři Petr, Jošt, Oldřich a Jan z Rožmberka koupili roku 1366 od Jana z Landštejna mimo jiné celou ves Jílovici a Jílovičku,²³⁶⁾ která se tak stala vlastnictvím Rožmberků. Kostel v Jílovici náležel od 14. století jako filiální k nedalekému chrámu v Borovanech, odkud byla vykonávána duchovní správa.²³⁷⁾ O nevelkém významu jílovické svatyně však svědčí absence záznamů v knihách církevní správy od poloviny 14. století až do roku 1436.²³⁸⁾ Uvědomíme-li si, že křtít se mělo zpravidla jen ve farních kostelech, je tu na místě otázka, zda nalezená křtelnice před kostelem v Jílovici byla určena ve středověku právě sem? Její původ bychom proto mohli hledat spíše v některém z rožmberských patronátních kostelů a nejlépe v mateřském kostele v Borovanech. Ty náležely ve 13. století Vítkovcům, z nichž tu sídlili Vok z Třeboně (1261–1300) se synem Jaroslavem (1327–1339). Jeho sestra Ludmila obdarovala roku 1339 oltář v borovanském kostele. Později vlastnili Borovany bratři Vilém a Smil z Landštejna, následně jeho dcera Keruše ze Stráže. Roku 1359 koupili Borovany bratři Petr, Jošt, Oldřich a Jan z Rožmberka, kteří měli také podací právo. Mezi lety 1379–1390 získali Borovany příslušníci drobné šlechty.²³⁹⁾

Vzhledem k patronátním právům k uvedeným kostelům ve 14. století lze předpokládat, že nositeli erbů na ledenické a jílovické křtelnici byli buď páni z Landštejna, nebo z Rožmberka, ale vzhledem k nemožnosti zařadit vznik obou křestních nádob přesněji než do poslední čtvrtiny 14. století musí zůstat tato otázka prozatím nezodpovězena.

Svatá Máří /Láz (PT), kostel sv. Máří Magdaleny – vladykové z Čestic, z Kraselova a Oldřich z Pačejova (1378–1380)

V nice severní zdi lodi kostela stojí dioritová křtelnice (v. 95 cm, Ø 92 cm) válcového typu, na jejímž obvodu je vytesáno dvanáct obdélných polí s reliéfní výzdobou, z nichž je přístupno pouze sedm.²⁴⁰⁾ Ve třech z nich jsou diagonálně položeny štíty s heraldickou figurou – kapr s hlavou vzhůru, kotouč (kolo) a dva klíče.

233) A. Sedláček, o. c. v pozn. 153, s. 502.

234) A. Sedláček, o. c. v pozn. 158, s. 190; František Beneš – Karel Beránek edd., *Soupis česky psaných listin a listů do roku 1523. Díl I., Originály listin, svazek 1/1, 1378–1471.* Praha 1974, s. 121, list č. 447.

235) A. Sedláček, o. c. v pozn. 153, s. 371.

236) Adolf Ludvík Krejčík ed., *Urbář z roku 1378 a účty kláštera Třeboňského z let 1367–1407.* Praha 1949, s. VI.

237) Josef Kalousek ed., *Dodatek ke sbírce dopisův rodu Rosenberského do roku 1526,* in: *Archiv český XIV,* Praha 1895, s. 147, list č. 1819; R. Šimůnek – R. Lavička, o. c. v pozn. 76, s. 144.

238) R. Šimůnek – R. Lavička, o. c. v pozn. 76, s. 173.

239) A. Sedláček, o. c. v pozn. 153, s. 48; Herbert Pexa, *Borovany 1186–1477,* in: S. Malik ed., *Borovany 1186–1986. Vlastivědný sborník k osmistému výročí prvé zprávy o obci.* Borovany 1986, s. 49–64, zde s. 49–52.

240) F. Mareš – J. Sedláček, o. c. v pozn. 74, s. 135.

Obr. 109: Svatá Máří / Láz (okres Prachatice), kostel sv. Máří Magdaleny, křtelnice při severní zdi lodi se znakem dvou klíčů a kotouče, erbů pánů ze Štítkova a z Pačejova, stav 2018.

Obr. 110: Svatá Máří / Láz, kostel sv. Máří Magdaleny, křtelnice – detail znaku s rybou, erb vladyků z Čestic, stav 2018.

Farní kostel v Lázu (Svatá Máří) je doložen roku 1352.²⁴¹⁾ Patronátní právo náleželo roku 1378 bratrům Rynartovi, Přechovi, Janovi a Vícemilovi z Čestic, kteří k místnímu beneficiu konfirmovali sourozence, klerika Štěpána z Čes-

241) V. V. Tomek ed., o. c. v pozn. 169, s. 63.

Obr. 111: Žimutice (okres České Budějovice), kostel sv. Martina, křtitelnice v podvěží se znaky poloviny koně ve skoku a křídla, erbů vladýků ze Žimutic a Sobětic, stav 2020.

tic. Na prezentaci se podílel také Oldřich z Pačejova, který se o toto právo přihlásil krátce předtím u arcibiskupského soudu se zdůvodněním, že je majitelem osminy zboží v Lázu.²⁴²⁾ Při další změně faráře u Svaté Máří roku 1380 vystupují jako patroni již jen bratři z Čestic, bez Oldřicha z Pačejova. Roku 1407 prezentovali nového duchovního Štěpán, Rynart, Přeč a Štěpán z Čestic, jinak též z Lčovic, stejně jako v roce následujícím, kdy se k nim připojil ještě Sulek ze Zálezl.²⁴³⁾ Roku 1412 se již v této roli setkáváme s další generací rodu, totiž s bratry Štěpánem, Vilémem a Mikulášem z Čestic.²⁴⁴⁾ Ti pak zde zřídili na podzim roku 1414 kaplanství dotované platy z Lázu a Smrčné, k němuž byl na jejich prezentaci konfirmován samostatný kněz Velislav, rodem z blízkých Bohumilic.²⁴⁵⁾

Erbovním znamením rodu z Čestic byl kapr, který je zde užít v souladu s patronátním právem, jež zde vykonávalo vždy společně několik jeho členů. Zřejmě tedy za ním nelze hledat jednu konkrétní osobu. Erb se znamením kotouče s největší pravděpodobností reprezentuje Oldřicha z Pačejova.²⁴⁶⁾ Ten měl o výkon patronátního

Obr. 112: Žimutice, kostel sv. Martina, křtitelnice – detail znaku s dvěma klíči, erb vladýků ze Štítkova, stav 2020.

práva eminentní zájem, neboť se o něj neopomněl přihlásit, třebaže jeho podíl byl jen osminový. Poslední z trojice erbovních štítů obsahuje znamení dvou klíčů. V obvodu svatomařské farnosti, konkrétně ve Štítkově, sídlil Jan ze Štítkova, připomínaný v pramenech až v letech 1390 a 1393. Toho roku je přitom nazýván Jan Černín z Kraselova („*Jan rzeczeny Czernyn z Krassyelowa*“).²⁴⁷⁾ Vlastnil tedy majetek na Prachaticku i Strakonicku a obojí měl pro něj sídelní význam. Na dvou dochovaných exemplářích jeho pečeti vidíme přilbu s klenotem dvou klíčů, nejprve s oušky, pak bez nich.

V tomto případě se podařilo určit nejen erby všech tří rodů vykonávajících patronátní právo ke kostelu ve Svaté Máří, ale díky osobě Oldřicha z Pačejova, který prezentoval kněze roku 1378, ale v roce 1380 již chyběl, lze vznik popsané křtitelnice klášť právě jen do tohoto krátkého období.

Žimutice (CB), kostel sv. Martina – vladýkové ze Žimutic, Jan ze Sobětic a Jan ze Štítkova (kolem r. 1400)

V podvěží kostela je dnes deponována kamenná osmiboká kupa (v. 74 cm, Ø 85 cm), vytesaná ze žuly a zdobená na bocích kružbovými reliéfy a třemi erby s heraldickou figurou – *polovina koně ve skoku, křídlo, dva klíče*.

242) LC III–IV, s. 92 (1378); *Ferdinand Tadra ed.*, Soudní akta konsistoře pražské. Část I (1373–1379). Praha 1893, s. 276, č. 186.

243) LC III–IV, s. 128 (1380); LC VI, s. 234 (1407), s. 237 (1408).

244) LC VII, s. 70 (1412).

245) Archiv Pražského hradu, Archiv metropolitní kapituly, *Libri erectionum*, sign. X, fol. D 2. Ke konfirmaci kaplana viz LC VII, s. 134 (1414). Podobné aktivity jsou známy i u jejich předků, konkrétně darování platů z Jaroškova a Drážova farářů ve Vacově Rynartem, Janem a Přechem roku 1384 a podíl Přeche z Čestic na zřízení kaplanství v Němčicích (u Netolic) spolu s Janem Hružou z Vihlav roku 1393. Srov. *Bartoloměj Paprocký z Hlohol*, *Diadochos*, id est successio: jinak posloupnost knížat a králův českých, biskupův i arcibiskupův pražských a všech třech stavův slavného Království českého, to jest panského, rytířského a městského krátce sebraná a vydaná. O stavu rytířském. Praha 1602, s. 388; LE IV: *Clement Borovj ed.*, *Libri erectionum archidiecesis pragensis saeculo XIV. et XV. Liber IV* (1390–1397). Pragae 1883, s. 393–394, č. 547.

246) *August Sedláček* (*Vladimír Růžek ed.*), *Atlasy erbů a pečeti české a moravské středověké šlechty*. Svazek 2. Praha 2002, s. 192–195.

247) SOA v Třeboni, Velkostatek (dále jen Vs.) Český Krumlov, sign. I 1 Aa n. 19; sign. I 1 Aa n. 19a; *Mathias Pangerl ed.*, *Urkundenbuch des ehemaligen Cisterciensstiftes Goldenkron in Böhmen*. Wien 1872, s. 202–203, č. CVI, s. 214, č. CXI.

Obr. 113: Radomyšl (okres Strakonice), kostel sv. Martina, v předšní zazděná křtitelnice se znakovou galerií zahrnující erb generálního převora johanitského řádu Jindřicha z Hradce (1402–†1421) a řady dalších šlechticů, stav 2016.

V Žimuticích je farní kostel doložen k roku 1352.²⁴⁸⁾ Prvním známým farářem tu byl Jan, který sem přišel roku 1365 záměnou z Lišova se souhlasem patronů obou kostelů. V Žimuticích to byli Bláha ze Žimutic a Bohuslav z Kněžeklad.²⁴⁹⁾ Další změna duchovního správce nastala v Žimuticích roku 1395, kdy sem byl confirmován kněz Mikuláš Bohuňkův z Vyntířova prezentovaný bratry Příbíkem a Držkrajem ze Žimutic. Dotyčný ale zřejmě vůbec úřad nenastoupil, neboť ještě téhož roku byl do Žimutic na návrh týchž bratrů potvrzen Jiří z Rakovníka.²⁵⁰⁾

Rod ze Žimutic, který v průběhu 14. a až do počátku 15. století vykonával patronát nad kostelem, nosil ve svém erbu znamení polovičního koně s opratí. Majetek vladkyň z Žimutic, tvořil ucelenou enklávu mezi Týnem nad Vltavou a Dolním Bukovskem. Jeho správní středisko představovala tvrz v Žimuticích, kde se nacházel i farní kostel co by duchovní centrum okolí. Při hledání nositele znakového štítu s figurou polovičního koně přichází v úvahu nejspíše bratři Příbík ze Žimutic (dříve též z Bečic) a jeho bratr Držkraj ze Žimutic (dříve též z Bečic a nakonec z Kněžeklad), připomínání společně v letech 1375–1411, při uplatňování podacího práva pak zcela bezpečně od roku 1395.

V případě erbu s figurou křídla v klenotu, lze díky zachovaným pečetím soudit na Jana ze Sobětic, který v roce 1414 svědčil při postoupení platu v Končanech Ondřejem z Bošilce, seděním ve Bzí, bošileckému kostelu dle ustanovení testamentu jeho otce Mikuláše.²⁵¹⁾ Na Vltavotýnsku není v dané době znám žádný rod, který by užíval znamení dvou vztyčených klíčů. Hojně rozšířen byl naopak na Prácheňsku, jak bylo uvedeno v případě křtitelnice ze Svaté Máří. Svým ztvárněním je navíc totožný s vyobrazením na tamější křtitelnici, kde jej lze hypoteticky přisoudit Janovi ze Štítkova, jinak též zvanému Černín z Kraselova. Pouze souvislost s Kraselovem, odkud se

Obr. 114: Radomyšl, kostel sv. Martina, křtitelnice – detail z části zazděného znaku s pětistlou růží, stav 2016.

psali rovněž Vojtěch a Lipolt, pravděpodobní příbuzní, od roku 1396 též společníci žimutických vladkyň v držbě Žimutic a příslušejícího zboží, posléze v osobě Lipolta i jeho přímí vlastníci, nabízí hypotézu, že také Jan ze Štítkova, či někdo další z jeho rodu mohl mít zájem se podílet na financování křtitelnice v Žimuticích.

Radomyšl (ST), kostel sv. Martina – johanité, Jindřich z Hradce (kolem 1410)

Známa křtitelnice (pouze kupa v. 53 cm, Ø 88 cm) skončila svou pouh stáletími po svém vyřazení z liturgického užívání²⁵²⁾ zazděná v jižní předšní. Polygonální kalich zhotovený z dioritu doplňuje při horním okraji řada šestnácti znaků, z nichž je pět skryto ve zdi. Na zbývajících jedenácti štítcích s vytesaným lemem po obvodu nalezneme heraldické figury – pětistá růže v kruhu, heroldský kříž, kotva, střela postavená vzhůru, helm s rohy, pěticipá hvězda v kruhu, štít pětkrát kosmo dělený, štít čtvercový, štít routovaný, na koso postavený čtyřlíst, dva dole spojené rohy. Pět dnes nepřístupných znaků – maltézský kříž, zkřížené ostrve, třílístá rozeta, oslí hlava, oddělená hlava a pod ní maltézský kříž.²⁵³⁾

252) Bohumír Lífka, Radomyšl. Dějiny jihočeského městečka a okolí. Radomyšl 1993, s. 73 – popis kostela v protokolu visitace 21. června 1610 – „kamenná křtitelnice (baptis lapideum)“, tedy pevně zapuštěná do podlahy, její místo uvnitř chrámu není určeno.

253) Ondřej Fibich, Rytíři sv. Jana aneb duše jihočeské krajiny kolem Radomyšle. Písek 2004, s. 200–208.

248) V. V. Tomek ed., o. c. v pozn. 169, s. 60.

249) LC I/2, s. 62 (1365).

250) LC V, s. 218 (1395), s. 221 (1395).

251) SOA v Třeboni, Vs. Třeboň, sign. IA 3 K n. 29 (nová sign. L 352).

Vilém ze Strakonice odevzdal řádu sv. Jana Jeruzalémského 3. září 1320 podací práva ke kostelu sv. Martina „chtíce, aby ony kostely (Radomyšl, Pičín) nikdo jiný než strakonický převor, ať jím bude kdokoliv buď bratřími řádu, nebo jinými vhodnými kněžskými světskými, kteří by je spravovali, osazoval nebo jím svěřoval podle rady svého konventu jako oprávněný pán a patron“ se všemi příslušnými majetky a platy.²⁵⁴⁾ Roku 1359 věnoval Vilém ze Strakonice johanitskému řádu i městečko Radomyšl.²⁵⁵⁾ V letech 1359–1436 bylo na zdejší faru postupně dosazeno několik kněží, kteří většinou náleželi k příslušníkům řádu a byli sem obvykle uvedeni se souhlasem generálního převora a celého konventu ve Strakonici.²⁵⁶⁾

Lze víceméně souhlasit s obecným konstatováním, že heraldická výzdoba křtitelnice reprezentuje johanitský řád jako majitele Radomyšle a patrona kostela, pak fundátorský rod Bavorů a konečně okolní šlechtu.²⁵⁷⁾ Přepokládáme-li na základě tvarosloví štítků její vznik v době kolem roku 1400, nabízí se další možnosti interpretace alespoň některých konkrétních erbů. První tři zřetelné figury, totiž růže, heroldský kříž a kotva se objevují na pečetích nejvyššího mistra (generálního převora) české řádové provincie Jindřicha z Hradce, jenž svůj úřad vykonával v letech 1402–† 1421. Během svého funkčního období používal dva typáře. Ten reprezentativnější obsahoval čtvrcený štít, v jehož 1. poli byl heroldský kříž, ve 2. pětilistá růže, ve 3. kotva a 4. pole mělo oddělenou hlavu.²⁵⁸⁾ Tři z těchto prvků jsou tedy na křtitelnici v Radomyšli viditelně zastoupeny, čtvrtý se podle výsledků průzkumu nalézá na dnes nepřístupné části křestní nádoby.²⁵⁹⁾

Figura střely může být reminiscencí na rod Bavorů, jak je obecně přijímáno, třebaže v době předpokládaného vzniku křtitelnice již neměl k Radomyšli žádný přímý vztah. V nejbližším okolí Strakonice však nacházíme střelu v erbu i dalších osob, a to z řad drobné šlechty, jež nejspíše přijala toto znamení za své nikoli kvůli příbuzenství se strakonickými velmoži, ale jako vyjádření klientského či přímo služebního vztahu k nim. Jde především o rod ze Štěkně a jeho nesporné potomky vladky z Drahonice (u Vodňan), dále o nejspíše také spřízněné rody pišící se po svých sídlech v okolí Štěkně ze Srdova či ze Dvořce

(dnes Slaníku), vesměs připomínané ve druhé polovině 14. století.²⁶⁰⁾ Uvedené lokality sice nespádaly přímo do radomyšlské farnosti, ale ležely v jejím blízkém sousedství. Navíc vazby zmíněných rodů na strakonické johanity jsou nesporné. Není tedy nepravděpodobné, že se někteří jejich příslušníci mohli podílet na pořízení křtitelnice a být zde tudíž zvěčnění svým erbem.

Znamení rohů patřilo v českých zemích zvláště ve středověku asi k nejrozšířenějším heraldickým figurám. Na radomyšlské křtitelnici se objevuje hned dvakrát. Může souviset s rodem z Kladrubec (později užívajícího příjmení Sádlo), jenž se psal po Kladrubcích (dnes Kladruhy na Horažďovicích) a ve druhé půli 14. a na počátku 15. století měl velmi úzké vztahy k johanitskému řádu, nebo o genealogicky i oblastí původu spřízněný rod z Kalenic. Někteří jeho představitelé pečtili ve sledované době znamením přílby s rohy, jiní prostým štítem se stejnou figurou. Přímou v radomyšlské farnosti pak sídlil roku 1482 Oldřich z Malé Turné, který užíval za erb prostý štít se dvěma rohy.²⁶¹⁾ Ten sice s křtitelnicí sotva souvisí, možná ale některý z jeho předků ano.²⁶²⁾

Z ostatních erbů již nelze za daného stavu poznání přisoudit konkrétnímu rodu či osobě žádný. Snad jediné u čtvrceného štítu můžeme uvažovat o rodu z Doubravice. Za jeho predikátní sídlo je nicméně považována Doubravice nedaleko Volyně.²⁶³⁾ Doklad podoby rodového erbu je značně pozdní. Pochází až z roku 1498 a pojí se k osobě Markvarta z Doubravice. Tvořil jej čtvrcený štít a v klenotu roh.²⁶⁴⁾ K roku 1410 máme ovšem zprávu o jiném Markvartovi z Doubravice, toho času služebníkov johanitů a dříve purkrabího u Bavorů, jenž tehdy vypovídal spolu s Janem Kočkou z Miloňovic a Strážkem z Nebřehovic ve věci solního obchodu.²⁶⁵⁾ Připomínán je také roku 1406 se svým příbuzným Bohuňkem z Doubravice.²⁶⁶⁾ Stejně jméno s Markvartem připomínaným roku 1498 umožňuje domněnku o genealogické spojitosti obou a tím i o nepřímém dokladu výše popsaného erbu již pro dobu kolem roku 1400.

Ondřej Fibich v roce 2004 publikoval kresbu dalších pěti, dnes nepřístupných znaků – *maltézský kříž*, *zkrřížené ostrve*, *třílistá rozeta*, *oslí hlava*, *oddělená hlava* a *pod ní maltézský kříž* – které připsal s ohledem na dosud předpokládaný vznik křtitelnice v druhé polovině 14. století johanitům, Anežce z Březnice (ostrve), znak s trojlistem určil jako symbol světla, další znak pak Konrádovi ze Lnář (oslí hlava) a poslední přiřadil Strakonickému komturovi.²⁶⁷⁾ A právě znak v podobě štítu s oddělenou hlavou a ve spodním poli s kotvový křížem, lze určit jako součást erbu

254) RBM III: Josef Emler ed., Regesta diplomata nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. Pars III (1311–1333). Pragae 1890, s. 257–258, č. 611; B. Lífka, o. c. v pozn. 252, s. 58.

255) RBM VII/1: Bedřich Mencl – Milena Linhartová edd., Regesta diplomata nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. Pars VII, Fasc. 1, 1358–1363, 1358–1359. Praha 1954, s. 179–180, č. 275 – Johanité se zavazují platit roční plat 6 kop grošů dominikánským klášterům v Českých Budějovicích, Klatovech a Písku; A. Sedláček, o. c. v pozn. 153, s. 750.

256) LC I/1, s. 90 (1359); F. Tadra ed., o. c. v pozn. 171 (dodatek roku 1394), s. 160, č. 21 (1394); (dodatky 1392–1393, 1396–1398), s. 360, č. 159; LC VI, s. 16 (1400), s. 160 (1405); LC VII, s. 129 (1414); LC VIII–X, s. 8 (1422), s. 104 (1425), s. 260 (1436).

257) B. Nechvátal, Středověká křtitelnice..., o. c. v pozn. 9, s. 253. Přímou v okruhu radomyšlské farnosti lze pro období vrcholného a pozdního středověku doložit existenci šlechtických sídel v Domanicích, Kbelnici, Klínovicích, Malé Turné, Oseku, Petrovicích a Rohozně. Srov. František Kašíčka – Bořivoj Nechvátal, Hradý, hrádky a tvrze na Strakonicku, Blatensku a Vodňansku. Strakonice 2014, s. 93, 154, 160, 224, 231, 250, 365.

258) K pečeti Jindřicha z Hradce srov. Lukáš Peška – Miroslav Svoboda, Příspěvek k problematice pečeti johanitských generálních převorů ve 14. a 15. století, in: Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity, Řada C, č. 46, Brno 1999, s. 55–56.

259) O. Fibich, o. c. v pozn. 253, s. 204, obr. 1.

260) Blíže k sfragistickým dokladům těchto rodů August Sedláček (ed. Václav Růžek), Atlasy erbů a pečeti české a moravské středověké šlechty. Svazek 3. Praha 2002, s. 284.

261) Přehled sfragistických dokladů těchto rodů srov. A. Sedláček (ed. V. Růžek), o. c. v pozn. 260, s. 173–175.

262) Roku 1372 seděl v Malé Turné Matěj, zjevně ovšem jiného rodu. Pečetil přílbou s figurou loďky v klenotu. Srov. A. Sedláček (ed. V. Růžek), o. c. v pozn. 246, s. 47.

263) A. Sedláček, o. c. v pozn. 171, s. 276.

264) A. Sedláček (ed. V. Růžek), o. c. v pozn. 260, s. 376.

265) František Palacký ed., Paběrky písemností rozličných z r. 1401–1420, in: Archiv český VI, Praha 1872, s. 5–44, zde s. 19.

266) Kartotéky Augusta Sedláčka. Skřín D, řada D04, zásuvka D04C, lístek č. 700, dostupné on-line: <http://www.augustsedlacek.cz/apps/#search> [14. 03. 2023]

267) O. Fibich, o. c. v pozn. 253, s. 200–208.

generálního převora Jindřicha z Hradce, který jej užíval na pečetích v letech 1407 a 1412.²⁶⁸⁾

Tvarosloví heraldické výzdoby odpovídá spíše počátku 15. století než starším obdobím, jak se v literatuře soudí.²⁶⁹⁾ Lze přitom vyslovit domněnku, že křtitelnice vznikla až po roce 1402, kdy se generálním představitelem českého převorství johanitského řádu stal Jindřich z Hradce († 1421), na jehož pečetích se objevují hned tři z figur zde vyobrazených. Nebo s ohledem na publikovaný nálezný znak s variantou erbu, který užíval v letech 1407–1412, lze její vznik posunout do doby kolem roku 1410. Ostatní viditelné erby reálně rozsáhlejšího souboru s velkou pravděpodobností skutečně reprezentují okolní šlechtice, a to dost možná nejen z vlastní radomyšlské farnosti, ale i z jejího sousedství, kteří se patrně na pořízení křtitelnice spolu s řádovými představiteli jakožto patrony kostela a majiteli Radomyšle podíleli. Vzhledem k značné různorodosti zastoupených erbových figur můžeme víceméně vyloučit, že by některá znamení měla význam spojený se svátostí křtu. Jde tedy o doklad rodové heraldiky, byť ve většině případů nelze jednotlivé erby pro nedostatek srovnávacího materiálu spojit s konkrétními osobami či alespoň rody. Méně pravděpodobné se přitom jeví, že štítek se střelou musí nutně reprezentovat rod Bavorů ze Strakonice a spíše nereálný je předpoklad, že štítek s pěticípou hvězdou připomíná Markétu ze Šternberka, neboť tento rod užíval ve znaku hvězdu s osmi hroty.

Zbytiny (PT), kostel sv. Víta – zlatokorunský klášter (1. čtvrtina 15. století)

Stejný kameník, z jehož dílny vyšla křtitelnice sloužící ještě v první polovině 20. století jako ozdobný květináč v zahradě nového zámku v Libějovicích,²⁷⁰⁾ zhotovil z dioritu křestní nádobu (v. 92 cm, Ø 77 cm) farního kostela ve Zbytinách. Její polygonální kupu zdobí dvanáct znakových štítků, mírně soudkovitého tvaru charakteristického pro dobu kolem roku 1400. Jedenáct štítů je prázdných a pouze jeden člení symbol složený ze dvou vzájemně převrácených velkých písmen A.

Ves patřila zlatokorunskému klášteru, který zde měl hospodářský dvůr a byl zde i podací pánem. Chybí si ce záznamy o zdejším kostele v registrech papežského desátku z pražské arcidiecéze, vedených od roku 1352, a dlouho o něm není zmínka ani v konfirmačních knihách pražského arcibiskupství, ale i přesto se můžeme domnívat, že již ve 14. století měl status farního chrámu a byl spravován řádovým duchovenstvem. Teprve k roku 1395 se jako farář ve Zbytinách uvádí Ondřej.²⁷¹⁾ Po jeho rezignaci presentoval opat Adam a celý konvent zlatokorunského kláštera roku 1414 na uprázdněné místo kněze Oldřicha z řezenské diecéze.²⁷²⁾

Obr. 115: Zbytiny (okres Prachatice), kostel sv. Víta, křtitelnice v lodí, pochází ze stejné dílny jako křestní nádoba nalezená v zámeckém parku v Libějovicích, stav 2017.

Obr. 116: Libějovice, nový zámek – křtitelnice podle tradice z kostela v Sedlci (okres České Budějovice), dnes v expozici Jihočeského muzea v Trocnově (okres České Budějovice). Byla vytesána ve stejné dílně jako křtitelnice ve Zbytinách, stav 2020.

Nabízí se tu dvě možnosti výkladu, buď je litera „A“ iniciálou jména, popřípadě i titulu. Pak přichází v úvahu dvě osoby známé z historie kostela v dané době. Jednou je farář Ondřej (latinsky *Andreas*), nejspíše člen cisterciáckého řádu, jenž vykonával duchovní správu ve Zbytinách minimálně devatenáct let a měl tudíž dost času na různé úpravy kostela a jeho vybavení, včetně objednání křtitelnice.²⁷³⁾ Druhou osobou by pak mohl být zlatoko-

268) Vladimír Červenka, *České převorství johanitů – maltézských rytířů a jejich heraldika*, Jihočeský herald, časopis o historii a pomoci vědách historických, č. 2, 2006, s. 5–24, zde s. 8–9.

269) František Skřivánek, *Rytíři sv. Jana Jerusálémského u nás*, Praha 1998, s. 45; O. Fibich, o. c. v pozn. 253, s. 200–208.

270) F. Mareš – J. Sedláček, o. c. v pozn. 74, s. 117 – obr. 124, s. 118 – obr. 125.

271) M. Pangerl ed., o. c. v pozn. 247, s. 300, č. CXXII, s. 360–361, č. CLVI.

272) LC VII, s. 119 (1414).

273) M. Pangerl ed., o. c. v pozn. 247, s. 361, č. CLVI.

Obr. 117: Dolní Dvořiště, kostel sv. Jiljí, křtitelnice v kněžišti – detail jednoho z osmi erbů s pětistlou růží, stav 2005.

runský opat Adam, jenž jako statutární zástupce svého řeholního domu uplatňoval ve Zbytinách roku 1412 podací právo. Do čela konventu byl zvolen většinou mnichů roku 1406, ale fakticky svůj úřad začal vykonávat od roku 1407 díky podpoře krále Václava IV. a zákroku plaského opata Gottfrieda proti předchozímu opatu Štěpánovi a jeho stoupencům. Do té doby měl v klášteře funkci celleraria (sklepníka).²⁷⁴⁾ Možná je rovněž totožný s Adamem, jehož dokládají prameny roku 1390 jako převora.²⁷⁵⁾ Opat roku 1412 získal od papeže Jana XXIII. privilegium propůjčit či rezervovat kterékoli z šesti farních beneficií zlatokorunského kláštera jakémukoli světskému, tedy neřeholnímu knězi bez ohledu na počet jím již užívaných obročí.²⁷⁶⁾ V případě Zbytin tuto výsadu zřejmě využil právě při obsazování fary roku 1414. Opatem zůstal až do své smrti roku 1419. Patrně nebyl šlechtického původu, neboť jeho opatská pečeť je pouze pontifikální, bez heraldických prvků.²⁷⁷⁾ Připustíme-li, že to byl on, kdo objednal křtitelnici do Zbytin (a měl k tomu ze své pozice prostředky), dala by se dvojitá litera „A“ vyložit jako iniciály jeho jména a titulu – *Adamus Abbas* (Adam opat). Nebo se jednalo o společnou donaci opata Adama a faráře Ondřeje a zprítomnění byli daným způsobem oba – *Adamus Andreas*.

274) Jaroslav Kadlec, *Dějiny kláštera Svaté Koruny*. České Budějovice 1949, s. 46.

275) M. Pangerl ed., o. c. v pozn. 247, s. 201, č. CV.

276) J. Kadlec, o. c. v pozn. 274, s. 35.

277) Srov. vyobrazení pečeti opata Adama z roku 1408 v obrazové příloze publikace J. Kadlec, o. c. v pozn. 274.

Obr. 118: Dolní Dvořiště, kostel sv. Jiljí – detail svorníku s pětistlou růží na klenbě jižní předsíně, stav 2015.

Obr. 119: Dolní Dvořiště, kostel sv. Jiljí – detail svorníku s pětistlou růží na klenbě trojlodí dokončené před rokem 1508, stav 2013.

Dolní Dvořiště (CK), kostel sv. Jiljí – město, farnost, vyšebrodský klášter a páni z Rožmberka (1500–1510)

Při dokončování trojlodí kostela v prvním desetiletí 16. století byla zhotovena ze žuly již zmíněná žebrovaná křtitelnice (v. 90 cm, Ø 98 cm), která má na plasticky členěné kupě ve vpadlých polích vytesáno osm stejných erbových štítků s reliéfními pětistými růžemi. Jak máme v tomto případě interpretovat zachované erby? V situaci, kdy se zejména na stavbách zachovalo více stejných erbů s pětistlou růží, zjišťujeme tendenci připisovat je jednotlivým sourozencům z příslušné generace pánů z Růže. Prohlédneme-li si architekturu dolnodvořišského kos-

Obr. 120: Jindřichův Hradec, kostel Nanebevzetí Panny Marie, křtitelnice z adnetského vápence v jižní boční lodi, stav 2020.

tela pozorněji, zjišťujeme, že stejné erby jsou užity v jižní předsíni, na hlavním jižním vstupu, a především v mnoha exemplářích na svornících síťové klenby trojlodí. Stavba vznikala za společné účasti města, farnosti, církevního patrona, jímž byl cisterciácký klášter ve Vyšším Brodě a světského patrona, jímž byli rožmberští vladařové. V tomto případě erby s pětistou růží nejen na křtitelnici, ale i na klenbě trojlodí a dalších částech stavby nezapustují jednotlivé osoby, ale hned několik institucí, které užívali erb vladaře s jeho svolením např. v městském nebo klášterním znaku.

Jindřichův Hradec (JH), kostel Nanebevzetí Panny Marie – město, páni z Hradce (dat. 1525)

V mnoha ohledech výjimečná křtitelnice (v. 116 cm, Ø 95 cm) dnes stojí ve výklenku jižní zdi v jižní boční lodi kostela.²⁷⁸⁾ Na kupě vytesané z červeného vápence se v deseti segmentově promutovaných bočních polích nalézají mimo polopostavy světců rovněž několik donátorských znaků.

Erby na křtitelnici mají renesančně profilované štíty s dvakrát obloukovitě vyklenutým horním okrajem, obloukovitě prohnutými boky a půlkruhovou patou. První erb mezi sv. Janem evangelistou a klečícím andělem je čtvercový se srdečním štítkem španělského tvaru, který je dělený a v horní polovině ještě třikrát dělený. V 1. a 4. poli hlavního štítu pak vidíme doleva hledící orlici s perisoniem,

278) Jan Novák, *Soupis památek historických a uměleckých v království Českém XIV. Politický okres jindřichohradecký*. Praha 1901, s. 232, 233.

Obr. 121: Jindřichův Hradec, kostel Nanebevzetí Panny Marie, křtitelnice – detail erbu Anny, kněžny Münsterberské (†1547), čtvrté manželky Jindřicha IV. z Hradce, stav 2020.

2. a 3. pole je třikrát šikmo dělené. Jedná se o münsterberský erb, který tu upomíná na Annu, kněžnu Münsterberskou, hraběnkou Kladskou a paní z Kunštátu (* asi 1471 – † 1547), čtvrtou manželku Jindřicha IV. z Hradce (*1442 – † 1507), matku jeho dědice Adama I. z Hradce. Druhý štít mezi klečícím andělem a sv. Tomášem obsahuje dva lvy, držící mezi sebou pětistou růží převýšenou korunovanou literou W. Jde o znak města Jindřichův Hradec po jeho polepšení králem Vladislavem II. Jagellonským roku 1483.²⁷⁹⁾ Napravo od sv. Tomáše se nalézají poslední viditelný erb, který má v 1. a 4. poli hlavního štítu doprava hledící kančí hlavu, 2. a 3. poli pak vpravo jdoucí lvici. Znak zde připomíná paní Annu z Rožmitálu (* asi 1500, † 1563), manželku Adama I. z Hradce (*1494 – † 1531). Tomu již soupis památek přisuzuje čtvrtý, ale dnes nepřístupný znakový štít.²⁸⁰⁾ V této době by měl mít podobu čtvrceného štítu, v jehož 1. poli je pětistá růže, ve 2. oddělená hlava, ve 3. korunovaná gotická majuskulní litera M a ve 4. kotva.²⁸¹⁾ Sňatek Adama a Anny se uskutečnil nejpozději roku 1516, kdy se pak 7. prosince manželům narodil první známý potomek – dcera Voršila.

Pokud hypoteticky a zřejmě oprávněně připustíme, že na devátém nepřístupném poli je vytesán erb Adama I. z Hradce, pak zcela nepoznaná zůstává výzdoba posledního desátého pole, které je uvnitř niky. Nevíme tak, ani zda se zde nalézají ještě jeden znak nebo další vyobrazení světců?

279) Jiří Čarek, *Městské znaky v českých zemích*. Praha 1985, s. 186.

280) J. Novák, o. c. v pozn. 278, s. 233.

281) Tak například na Adamových pečetích z 30. září 1524 či 15. dubna 1529 ve SOA v Třeboni, fond Cizí rody I, inv. č. 376, sign. z Rožmberka 24/7 b; Národní archiv (dále jen NA) Praha, fond České gubernium – listiny, inv. č. 926.

Obr. 122: Hořice na Šumavě (okres Český Krumlov), kostel sv. Kateřiny, křtitelnice s cechovními znaky v kněžišti při vstupu do boční kaple, stav 2011.

Křtitelnice byla pořízena roku 1525 za patronátu města a rodiny vladaře Adama I. z Hradce do hlavního kostela, který sloužil rodu zároveň jako pohřební místo. Z hlediska tvarosloví se jedná již o raně renesanční práci, která má však ještě mnoho z pozdně středověké tradice zejména v zobrazení světců.

Cechovní a další znaky

Hořice na Šumavě (CK), kostel sv. Kateřiny (kolem 1490)

V kněžišti najdeme snad jediný zachovaný příklad křtitelnice nebo snad kropenky (kupa v. cca 20 cm, Ø 30 cm), která je zdobena cechovními znaky. Na válcovém sloupku spočívá nevelká kamenná osmiboká kupa, kterou na bocích zdobí minimálně čtyři reliéfní kolčí štítky s reliéfními cechovními figurami. Na kamenické práci pokryté silnou vrstvou vápenných nátěrů lze rozeznat ve směru hodinových ručiček pouze okraj z větší části zazděného štítku, dále preclík jako znak cechu pekařů, podkovu jako symbol cechu kovářů a podkovářů a třetí znak nelze přesně určit, ale podle rytiny čepele nože (?) vedle nejasného plastického prvku se lze domnívat, že náležel cechu nožířů a pasířů? Podle velikosti by bylo možné uvažovat, zda popsaná nádoba nesoužila jako kropenka, ale vzhledem k umístění, respektive zazdění do severní zdi kněžiště a cechovním znakům, se můžeme přiklonit k názoru, že kamenické dílo sloužilo spíše jako křtitelnice. Kropenka

Obr. 123: Hořice na Šumavě, kostel sv. Kateřiny, křtitelnice – detail znaků s podkovou cechu kovářů a podkovářů a vpravo preclíku jako znaku cechu pekařů, stav 2011.

by se jistě nalézala v blízkosti vchodu a tento v principu jednoduchý prvek by zřejmě nezdobily donátorské erby, které odpovídají spíše významově důležitější křtitelnici.

Štěpánovice (CB), kostel Nanebevzetí Panny Marie (dat. 1515)

Žulová křtitelnice (v. 86 cm, Ø 61 cm) s letopočtem 1515 na kupě patří k nemnoha datovaným pozdně středověkým křestním nádobám na jihu Čech.²⁸²⁾ Na bocích osmiboké nádrže jsou dvě obdélná pole zdobena *diamantováním*, dvěma navzájem odlišnými *střelami*, ležícím *latinským křížkem*, *párem geometrických symbolů* (kamenických značek?), reliéfem ve tvaru *písmene H* a letopočtem 1515, který je však vytesán vzhůru nohama.

Roku 1419 koupil část vesnice Štěpánovic vladka Jan Tožice z Vidova a od roku 1456 byl držitelem téhož dílu Jan Koňata z Olešnice.²⁸³⁾ Další část vesnice získali před polovinou 15. století Rožmberkové, kteří ji však kvůli dluhům zastavovali. V letech 1458–1466 měl Štěpánovice v zástavě bohatý jindřichohradecký měšťan Hanuš Knaur od Hory († 1461) s manželkou Dorotou.²⁸⁴⁾ Po něm zástavu převzal zřejmě synovec Alex Knaur, který byl v 70. letech 15. století rovněž věřitelem Rožmberků.²⁸⁵⁾ Během 16. století se za Petra IV. z Rožmberka († 1523) v držení Štěpánovic opět střídali zástavci a majitelé, část zboží získala Eliška dcera Jiřího Majnuše z Březnice, provdaná za Heřmana Lhotského ze Zásmuk.²⁸⁶⁾

Křtitelnice byla vytesána roku 1515 a stejného roku v pondělí po sv. Apoleně (12. února) podal farář Jan zprávu, že mu na úsvitě minulou sobotu vyhořela stodola se vším, co v ní bylo a některé chlívky.²⁸⁷⁾ Vzhledem k roztrž-

282) J. Braniš, o. c. v pozn. 19, s. 131.

283) Daniel Kovář, Českobudějovicko II. pravý břeh Vltavy. České Budějovice 2008, s. 262.

284) Václav Vašek, Historie kraje lišovského. Praha 1941, s. 70.

285) František Teplý, Dějiny města Jindřichova Hradce. Část všeobecná, díl 1., sv. 2: Dějiny města za vlády pánů z Hradce linie Telecké (1453–1604). Jindřichův Hradec 1927, s. 14; Josef Pelikán ed., Rožmberské dluhopisy z let 1457–1481. Praha 1953, s. 242, č. 673; J. Kalousek ed., o. c. v pozn. 237, s. 245, č. 2059.

286) V. Vašek, o. c. v pozn. 284, s. 71.

287) Tamtéž.

Obr. 124: Štěpánovice, kostel Nanebevzetí Panny Marie, křtitelnice v kněžišti, stav 2016.

Obr. 125: Štěpánovice, kostel Nanebevzetí Panny Marie, křtitelnice – detail grafických znaků s významem tzv. měšťanské merky?, stav 2016.

těné držbě vesnice a minimu zpráv o tom, kdo vykonával podací právo, lze soudit, že křtitelnici do kostela věnoval jeden z mnoha dočasných držitelů vesnice, snad některý menší šlechtic nebo měšťan, jehož by na křtitelnici mohly zastupovat grafické symboly, tzv. měšťanská merka.

Křtitelnice s figurální a ostatní výzdobou

Figurální motivy

Jen velmi vzácně nalézáme v souboru zachovaných křtelnic při jejich výzdobě užity figurální motivy, které nejsou součástí heraldických figur na obvyklých erbech.

Kájov (CK), kostel Panny Marie – farář Michael Pils (1490–1500)

Pozoruhodnou křtitelnici (v. 81 cm, Ø 90 cm) z červeného adnetského vápence najdeme ve velkém kostele u vítězného oblouku blízko severního bočního oltáře. Na dvanáctiboké kalichové kupě člení jednotlivé fasety vpadlá obdélná pole s motivem jeptišky. Pouze jedno, dvanácté pole zdobí reliéf nahého Ježíška sedícího na polštářku. Malý Spasitel bez svatozáře drží v levé ruce jablko a v pravé začátek prázdné nápisové pásky.²⁸⁸⁾ Grafické listy z let 1480–1490 s vyobrazením Ježíška ve stejné pozici sloužily jako přání k Novému roku, jehož text byl uveden právě na nápisové pásce. První leden byl v církevním kalendáři svátkem Obřezání a rovněž připomínkou křtu Páně. Obřezání se zároveň chápalo jako znamení očištění dětí od dědičného hříchu stejně jako křest, proto zde byl k výzdobě křestní nádoby užit na první pohled netradiční novoroční motiv.²⁸⁹⁾ Nejen výzdo-

Obr. 126: Novoroční přání se sedícím Ježíškem, který drží stehlika (1480–1490), dřevorez sign. „michel“ (F. Kobler, o. c. v pozn. 9).

288) F. Mareš – J. Sedláček, o. c. v pozn. 20, s. 145, 148.

289) F. Kobler, o. c. v pozn. 9, s. 81–84; Roman Lavička, *Osudy kájovských kostelů ve středověku*, in: Jiří Havlice – Robert Šimůnek – Roman Lavička – Petr Pavelec – Zdena Paloušová – Zdeňka Prokopová – Semecká Libuše, *750 let Kájova*. České Budějovice 2013, s. 93–131, zde s. 109, 127–128.

Obr. 127: Kájov, kostel Panny Marie, křtitelnice – detail reliéfu sedícího Ježíška s jablkem a nápisovou páskou, stav 2018.

Obr. 128: Sedící Ježíšek s jablkem (kolem 1480), dřevorez (F. Kobler, o. c. v pozn. 9).

ba, ale i nezvyklý tvar kájovské křtitelnice ukazuje na její původ v sousedním Horním nebo Dolním Rakousku, kde bychom našli desítky podobných exemplářů, většinou však s projmutými boky. Nejblíže srovnatelný příkladem je křtitelnice v kostele sv. Kateřiny v hornorakouském Freistadtu, která byla vytesána z adnetského vápence roku 1478.²⁹⁰⁾ Kájovskou křtitelnici nechal pořídit někdy v letech 1490–1500 nepochybně tehdejší farář Michael Pils († 1503), který stál nejen za výstavbou většího poutního kostela Panny Marie (1471–1485), ale i jeho vybavením. Ze stejného materiálu byla nad hlavním vstupem vytesána ztracená nápisová deska o výstavbě kostela, a pamětní kámen z roku 1488, dnes zazděný v nice okna za hlavním oltářem kaple Smrti Panny Marie.²⁹¹⁾ Farář si nechal rovněž z červeného vápence zhotovit nedochovaný figurální náhrobek, pod kterým spočinul na čestném místě uprostřed kněžiště, před hlavním oltářem a před zraky Panny Marie.²⁹²⁾

Jindřichův Hradec (JH), kostel Nanebevzetí Panny Marie – město, páni z Hradce (dat. 1525)

Na výše zmíněné křtitelnici²⁹³⁾ (v. 116 cm, Ø 95 cm) zjišťujeme mimo donátorských erbů jinak velmi vzácnou figurální výzdobu v podobě vyobrazení světců. Ústředním motivem je *polopostava Panny Marie*, která drží na levé ruce *nahého Ježíška*. Shledáváme zde variantu něžně milující matky, k níž se Kristus tiskne tváří a objímá ji ru-

Obr. 129: Jindřichův Hradec, kostel Nanebevzetí Panny Marie, křtitelnice – reliéf klečícího anděla se svíčkou a zvonkem, stav 2020.

290) R. Christner, o. c. v pozn. 10, Band 2 – Fresitadt (OÖ), obr. 343.

291) F. Mareš – J. Sedláček, o. c. v pozn. 20, s. 118.

292) Tamtéž, s. 118–119.

293) J. Novák, o. c. v pozn. 278, s. 232, 233.

kama.²⁹⁴⁾ V polích po stranách uvedeného výjevu nalézáme postavy *klečících andělů*, ti svírají v ruce svíčku a obracejí se v adoraci k obrazu matky se synem. Anděl na levé straně navíc drží zvoneček. Pak přichází na každé straně ob jedno pole vyplněné šlechtickým erbem polo-postavy apoštolů – na východní straně *sv. Jan evangelista s kalichem* a na opačné straně *sv. Tomáš s kopím*, kterého doprovází ještě jedno erbovní pole. Zbylé dvě strany křestní nádrže jsou dnes nepřístupné.

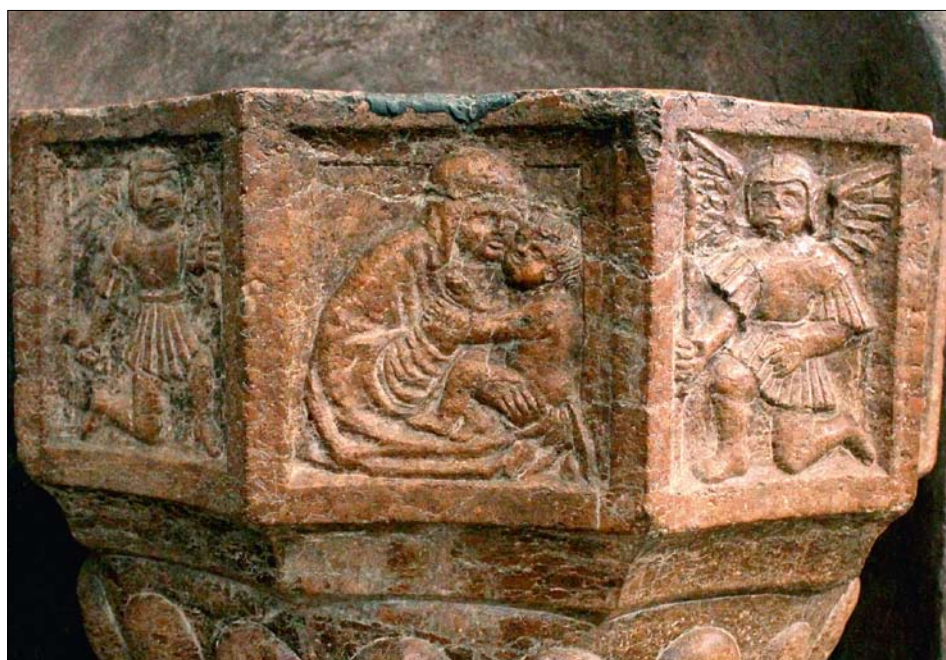
Křtitelnice z roku 1525 je v konstrukci ještě pozdně gotická práce pokrytá renesančním dekorem ve formě akanťových listů a puklic. Zatímco znakové štíty a klečící andělé mají již renesanční tvarosloví, Pana Maria s Ježíškem a polo-postavy apoštolů se ještě drží zejména v traktování draperie pozdně středověkých předloh.

Zoomorfní a vegetabilní výzdoba

Ve studovaném regionu se podařilo nalézt pouze dvě křtitelnice se zcela ojedinělou zoomorfní výzdobou, jejíž význam nám prozatím uniká.

Zdíkovec (PT), kostel sv. Petra a Pavla (1. čtvrtina 15. století)

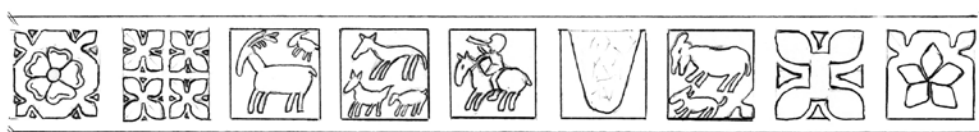
Křtitelnice (v. 74 cm, Ø 76 cm) z dioritu patří do nevelké skupiny křestních nádob, které měly vytesán z vnějšku

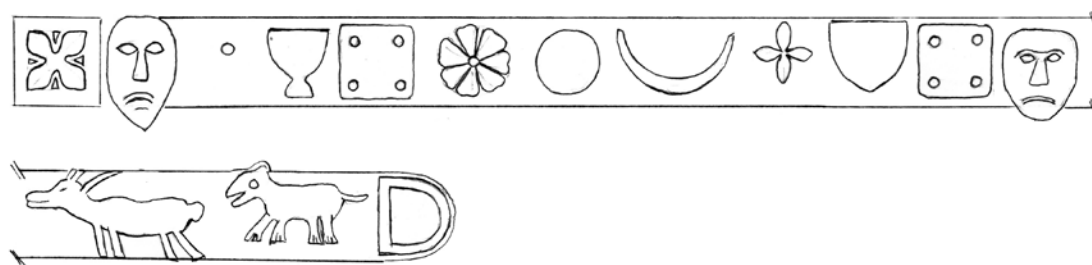
Obr. 130: Jindřichův Hradec, kostel Nanebevzetí Panny Marie, křtitelnice – reliéf Panny Marie s Ježíškem, po stranách klečící andělé se svíčkami, stav 2020.

plastický svícen na paškál v podobě vystupující konzoly. Na válcové kupě je po obvodu mimo uraženou svícnovou konzolu vytesáno osm obdélných polí s reliéfní výzdobou – *pětistá růže v kružbovém rámu*, *kružbová výplň se čtyřmi čtyřlísty*, *dvojice zvířat s paroží* (jelen?), *trojice zvířat* (kůň), *muž na koni troubí na roh* (lovec?), následuje *odsekaná konzola na svícen*, dále *dvojice zvířat* (kráva?), *kružbový čtyřlíst a pětistá květina v kružbovém rámu*. Mimo dvou polí inspirovaných kružbovými motivy a dvou vyplněných stylizovaným květem zde nacházíme čtyři výjevy se zvířaty. V jednom bychom mohli spatřovat lovce, který troubí na roh, ve zbývajících pak lesní a hospodářská zvířata – jelen, kůň a kráva?

1.

2.

Obr. 131: Křtitelnice, znaková výzdoba III. – 1. Zdíkovec, kostel sv. Petra a Pavla; 2. Paračov, kostel sv. Petra a Pavla.

294) Jan Royt, Zahrada Mariánská. Mariánská úcta ve výtvarném umění od středověku do 20. století. Kašperské Hory 2000, s. 21.

Obr. 132: Zdíkovec (okres Prachatic), kostel sv. Petra a Pavla, křtitelnice v lodi, stav 2019.

Paračov (ST), kostel sv. Petra a Pavla (1. čtvrtina 15. století)

Kalichovitá křtitelnice (v. 66 cm, Ø 88 cm) má na horním okraji po obvodu pás vyplněný řadou reliéfních symbolů – kružba, maskaron, vypuklý bod, kalich, reliéfní čtverec s kruhy v rozích, sedmilistá květina, kruhový terč, půlměsíc, čtyřlíst, prázdný štítek, reliéfní čtverec s kruhy v rozích, maskaron, zvíře s rohy, zvíře bez rohů a písmeno (?) D.

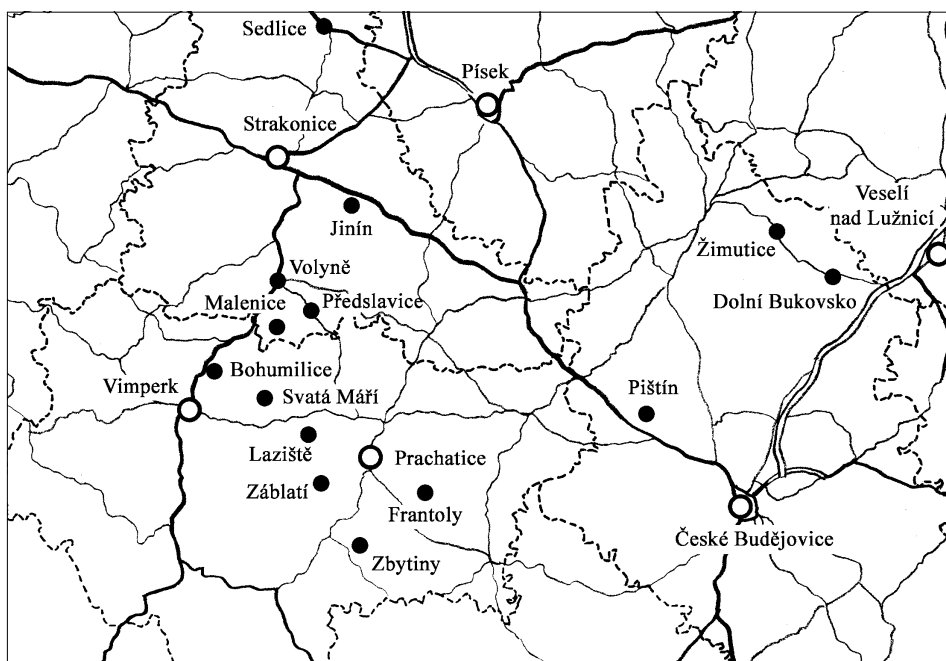
Identifikaci popsaných symbolů, respektive vyobrazení zvířat brání nejen hrubé zpracování reliéfů, ale i navíc ztracený kontext, který je bez písemných pramenů zřejmě blíže neuchopitelný.

Obr. 133: Paračov (okres Strakonice), kostel sv. Petra a Pavla, křtitelnice v lodi, stav 2019.

Zdrobnělá architektura – kružbové motivy, diamantování, tordování

Na skupině křtitelnic a s nimi souvisejících kropek původem z konce 14. století nalezneme užito jako zdobný motiv reliéfní zpracování kružbových motivů dvou a trojdielných oken s lomeným záklekem, obvykle v každém poli s odlišným motivem. Jedná se o zdrobnělou citaci výplní kružbových oken, která tou dobou vznikala na stavbách budovaných kostelů nejen na jihu Čech. Motivy, které se šířily a přenášely formou kreseb ve skicářích a nákresech putujících kameníků – Žimutice (CB), Dolní Bukovsko (CB), Malenice (ST) kropenka a křtitelnice (dnes muzeum ve Volyni), Volyně (ST), Laziště (PT), Stráž nad Nežárkou (JH), Bohumilice (PT), Frantoly (PT), Zbytiny (PT) nebo Záblatí (PT) a patří sem i kropenka z Pištína (CB). V případě pozdně středověkých křtitelnic se objevuje motiv stáčení většinou na nohách křtitelnic – Střížov (CB), Štěpánovice (CB), Velešín (CK), nebo prvek diamantování obvyklý na portálech a typický pro sklípkové klenby přelomu 15. a 16. století – Horní Stropnice (CB), Štěpánovice (CB).

Mapa 6: Válcové a polygonální křtitelnice nebo kropenky, k jejichž výzdobě byly použity kružbové motivy.

Draperie

Součástí vybavení středověkých kostelů byly rovněž textilie, jak na oltářích, tak při výzdobě interiéru. Z našeho prostředí máme jejich existenci a užití doloženo prakticky jen ve zbytcích nástěnných maleb, které zachycují nepochybně ob-

Obr. 134: Volyně (okres Strakonice), kostel Všechn svatých, křtílnice v kněžišti zdobená kružbovými motivy, stav 2018.

Obr. 136: Malenice (okres Strakonice), kostel sv. Jakuba většího, dnes Městské muzeum ve Volyni (ST), křtílnice zdobená kružbovými motivy, stav 2020.

Obr. 135: Volyně, kostel Všechn svatých, křtílnice – detail reliéfní kružby, stav 2018.

Obr. 137: Malenice, kostel sv. Jakuba většího, dnes Městské muzeum ve Volyni, křtílnice – detail reliéfní kružby, stav 2020.

vyklé užití látky nařasené a zavěšené na skobách zejména v kněžišti.²⁹⁵⁾ Naprosto ojedinělý doklad užití textilu v liturgické praxi během středověku představuje křtílnice (v. 86 cm, Ø 86 cm) v kostele v *Blanici* (ST). Ta byla integrální částí sloupu plánovaného a zřejmě nedokončeného centrálního zaklenutí, které vznikalo současně s přestav-

295) Roman Lavička, Středověké umění mezi iluzí a realitou, in: E. Doležalová – P. Sommer edd., Středověký kaleidoskop pro muže s hůlkou. Praha 2016, s. 377–394, zde s. 377–378.

bou nedalekého kostela v Bavorově v letech 1369–1389. Na povrchu kupy je vytesán stylizovaný nařasený látkový záves s výraznou meandrovou linií při spodním okraji, který by se mohl zdát starší prací. V bývalé márnici na severní straně lodi se však zachovaly ještě dva kamenné bubny plánovaného válcového sloupu, z nichž jeden nese torzo baldachýnu se zbytkem drobného vimperku na boku. Jeho podoba vychází především z tvarosloví tympanonu přeneseného záklenku portálu sakristie v jižní stěně kněžiště

Obr. 138: Blanice, kostel sv. Jiljí, křtitelnice – detail iluzivní draperie vytesané po obvodu kupy, stav 2014.

Obr. 139: Blanice (okres Strakonice), kostel sv. Jiljí, křtitelnice jako součást plánované klenební podpory v lodi, stav 2014.

kostela v Bavorově. Tento náález potvrzuje, že sloup, a tedy i křtitelnice v Blanici vznikaly současně s výstavbou kostela v Bavorově v poslední čtvrtině 14. století. Na blanicke křtitelnici tak nepochybně shledáváme doklad běžné praxe, kdy byla především tvarově jednoduchá nádoba pro příležitost křestního obřadu ozdobena látkou.²⁹⁶⁾

296) Tamtéž, s. 379.

Imitace dřevěné konstrukce

Při snaze o základní utřídění fondu zachovaných středověkých křtiteľnic zároveň nacházíme řadu exemplářů, které nelze alespoň v této fázi výzkumu dost dobře zařadit do zjištěných skupin a podskupin. I zde se projevuje nepředstavitelný rozsah imaginace v umění a tvorbě středověku.

Za všechny uvedme alespoň příklad z kostela v Nedvědicích (TA) na dohled od Soběslavi, kde v sakristii nalézáme křtitelnici (v. 85 cm, Ø 75 cm) se soudkovitou kupou a stejně pojatou nohou, navzájem oddělenými vodorovně běžícím válcovým profilem. Celý povrch křestní nádoby člení v pravidelném rozestupu svislá plastická, ale přesto velmi subtilní žebra. Celek působí, jako by se provádějící kameník inspiroval dřevěným soudkem složeným

z prken, která jsou stažena obručí. Snad se tu setkáváme ze situací, kdy si středověcí malíři při úkolu zobrazit křtitelnici vzali za vzor liturgický kalich, není tedy vyloučeno, že zde kameník prostě jen převedl běžně známou a užívanou nádobu stejného účelu – dřevěný soudek na vodu, do podoby kamene.

Obr. 140: Nedvědice (okres Tábor), kostel sv. Mikuláše, křtitelnice v sakristii inspirovaná dřevěným soudkem, stav 2011.

ZÁVĚR

I když středověké kamenné křtitelnice patří k nezbytnému vybavení každého farního kostela již několik století, a mnozí z nás díky nim vstoupili na křesťanskou cestu ke spáse, přesto stojí, a to někdy doslova, stranou našeho zájmu i studia dějin umění. Příčin současného stavu je hned několik. Někdy prosté předměty základních geometrických tvarů, často neúplné nebo s řadou šrámů spočívají občas jakoby skryté v podvěží, pod kruchtou nebo v sakristii. Jelikož se křtitelnice nepoužívají často, obvykle jen několikrát do roka, nebývá na ně soustředěna hlavní pozornost během pravidelných bohoslužeb tak, jako např. u pohledově exponovaných sanktuářů nebo tabernáklů na hlavním oltáři.

Právě tvarová prostota a absence výzdoby u většiny křtitelnic vedla k tomu, že se dosud prakticky nalézají mimo větší a soustřednou pozornost historiků umění. Další překážkou je vedle absence písemných pramenů a složitěho přístupu do interiéru kostelů rovněž velmi jednoduchá, nebo mnohdy chybějící soupisová evidence, která by napomáhala k jejich vyhledávání a studiu. Hlubší poznání je tak vždy podmíněno časově náročným průzkumem v terénu, který zahrnuje nejen identifikaci zachovaných artefaktů, ale i jejich základní evidenci. V případě této studie bylo zjištěno a dokumentováno během dvaceti let více jak sto středověkých kamenných křtitelnic v jižních a jihozápadních Čechách, ale tento počet není jistě konečný. Teprve takovýto soubor však dovoluje rozpoznat a definovat příbuzné skupiny z hlediska tvarosloví, členění, nebo výzdoby a vyvodit obecnější závěry.

I když je sledovaná oblast vymezena pomocí moderních hranic, ve středověku velkou většinu tohoto území ovládal rod Rožmberků, jehož přičiněním došlo k velkém rozvoji celé oblasti i z hlediska výtvarného umění a architektury, jehož nepřehlédnutelným pozůstatkem je řada středověkých kostelů se specifickou a v regionu častou dvoulodní dispozicí. Není proto divu, že se na jihu a jihozápadě Čech zachovalo několik desítek kamenných křtitelnic převážně z přelomu 14. a 15. století. V rozpoznaném fondu je nápadné minimum starších, tedy raně středověkých nebo přímo románských exemplářů a rovněž jen několik kusů křestních nádob původem z konce středověku, tedy přelomu 15. a 16. století.

Důvodem, proč zde převládají křtitelnice svým původem z druhé poloviny 14. a počátku 15. století, je více. V roce 1344 byla Praha povýšena na sídlo samostatného a nezávislého arcibiskupství a jeho první představitel arcibiskup Arnošt z Pardubic († 1364) reorganizoval církevní správu v celé arcidiecézi. V roce 1349 se konal v Praze první církevní sněm, který na závěr přijal soubor nařízení ve funkci zákoníku pod název synodální statuta. Zde byl především určen správný způsob křestního obřadu včetně závazné slovní formulace. V dalším odstavci se objevila povinnost zabezpečit svátosti včetně svěcené vody proti zneužití k pověrečným účelům se stanovením trestu v případě jejího nedodržení.

Nejen reforma církevní správy, ale i hospodářský vzestup vedly v druhé polovině 14. století k rekonstrukci a výstavbě kostelů, které byly opatřovány novým vybavením. Důsledkem boje proti latentně přežívající pověrečnosti a lidovým čarodějným praktikám se stalo zřizování kamenných zamřížovaných, a především uzamykatelných

schránek na Nejsvětější Svátost – sanktuářů. Ty měly obvykle podobu hranolové, do zdi vložené niky s trojúhelným tympanonem nabízejícím prostor pro tematicky související sochařskou nebo malířskou výzdobu později rozváděnou na okolní stěnu. V případě křestních nádob zřejmě došlo k vyřazení starších exemplářů, které mohly být v menších a hospodářsky slabších farnostech ještě zhotoveny ze dřeva. Na jejich místo byly zhotovovány většinou nákladem patronů s podacím právem nové kamenné křtitelnice někdy s dekorativní, ale často i se znakovou výzdobou. Kvůli požadovanému zabezpečení svěcené vody proti zneužití byly nádrže opatřovány většinou dřevěnými, dnes již nedochovanými víky. Ta se upevňovala a zamykala na horním okraji za dvě kovová oka, která jsou dnes jediným viditelným pozůstatkem ve své době nezbytného zabezpečení. Mnohdy však místo nich nalézáme jen v různé míře poškozená, či odlomená místa v protilehlé poloze a někdy také drážku pro lepší a pevnější osazení ochranného krytu.

Jelikož křest představuje první a nejdůležitější svátost a podmiňuje udělení všech ostatních včetně Nejsvětější svátosti, byl a stále je tento iniciační obřad v životě křesťana velmi důležitý a s ním i všechny náležitosti. Poptávka po nových a reprezentativních křtitelnicích byla nepochybně z části důsledkem celkové reformy církve. Jejich velikost a výzdoba závisela nejen na finančních možnostech donátora, ale poskytovala mu rovněž prostor pro reprezentaci v rámci farnosti a svého patronátního práva. Zatímco erbovní výzdoba prozrazuje světského donátora, řada znaků s christologickým či mariánským kontextem dokládá účast duchovního při stanovování koncepce výzdoby. Vrchol v množství pořizovaných křestních nádob spadá na jihu a jihozápadě Čech do období přelomu 14. a 15. století, neboť tehdy se přestavovala nebo dokončovala řada kostelů a bylo je potřeba vybavit rovněž křtitelnicemi. Vzhledem k doporučenému materiálu – kameni, rozvoji kamenického řemesla a velikosti křestních nádob se jevílo jako logické jejich zhotovení z materiálu používaného běžně na stavby kostelů, protože starší, někde snad ještě dřevěné varianty už dosluhovaly a technologie kovolijského řemesla v regionu nebyla dosud na patřičné úrovni, jakou zaznamenáváme na konci středověku v souvislosti s rozvojem odlévání velkých zvonů. Útlum, respektive pokles počtu nových křtitelnic pozorujeme s nástupem husitství nepochybně kvůli postoji nového náboženského hnutí k průběhu a podobě křestního obřadu. Ten měl být co nejjednodušší, mohl se odehrát i mimo kostel, tedy bez nutnosti křestní nádoby jen za pomoci čisté vody. Z dobových pramenů vyplývá, že radikální křídlo husitů podněcovalo ničení křtitelnic, nebo vedlo alespoň k jejich znesvěcení vykonáním velké potřeby. Počet zachovaných středověkých artefaktů na jihu Čech však dokládá, že se zřejmě jednalo o ojedinělé excesy, a dodnes se nám tak zachovala většina křtitelnic z předhusitského období. Na konci středověku, kdy nastupuje v souvislosti s hospodářským oživením nová vlna výstavby či rekonstrukce kostelů, však zjišťujeme již jen málo nových křtitelnic. Jejich počet a forma z období vrcholného středověku zřejmě saturovala potřebu tohoto typu vybavení a v řadě kostelů tak nebyl ani po rekonstrukci důvod porizovat novou. První kovové křtitelnice zprvu v podobě obrácených zvonů zaznamenáváme na jihu Čech až na přelomu 15. a 16. století v souvislosti s rozvojem kovolijského

kého řemesla, které dosáhlo vrcholu převážně v 16. století, ale již v renesančních formách.

Na základě studia a srovnání více jak stovky zachovaných exemplářů na jihu Čech lze stanovit několik obecných závěrů. Pro středověké kamenné křtitelnice byl vzhledem k účelu, tedy nádoby na tekutinu zvolena zvětšená forma liturgického kalichu s jeho klasickým členěním na obvyklé části – nohu, ořech a kupu, přičemž v naprosté většině došlo k redukci nebo úplnému vypuštění ořechu, jinak nodu, neboť postrádal praktickou funkci jako v případě lepšího uchopení a držení kalichu. Nevelkou, avšak významnou skupinu představují křtitelnice, jejichž integrální součástí je navíc kamenná konzola na boku kupy jako náhrada za samostatný svícen pro paškál.

Velká část křtitelnic je vytesána jako sestava válcových modulů různé velikosti, druhou skupinu představují polygonální křestní nádoby obvykle s osmi fazetami na povrchu kupy. Vyskytují se však exempláře s vyšším i lichým počtem fazet, který dosahuje nejvýše dvojnásobku základního členění, tedy 16 stran. Nádrže křtitelnic mohou být i sférické nebo výsledkem kombinace obou typů se sférickou spodní částí. Řada středověkých artefaktů dnes postrádá nohu nebo byla po vyřazení z užívání přesunuta pod kruchtu, do předsíně, případně zazděna jako kropenka vedle vchodu. Velká představivost a nápaditost středověkých umělců i řemeslníků však mnohdy znamená, že snaha o typologické rozřazení je a bude vždy omezená, prostě proto, že některé exempláře zůstanou svým tvarem či podobou navždy originální a nesrovnatelné.

Početný soubor křtitelnic má kupu zdobenou znakovými štítky, které jsou buď prázdné, nebo s reliéfními figurami a v naprosté většině bývají chápány jako šlechtické erby dnes neznámých rodů. Systematická dokumentace však prokázala, že skupina symbolů – růže, hvězda, půlměsíc, lilie, vinné listy a písmeno M vyskytující se na různých typech křtitelnic a v odlišných lokalitách nesou mariologický a christologický význam podtrhující důležitost křtu. Mezi znaky lze samozřejmě identifikovat i šlechtické erby, které poukazují na donátory z řad urozených osob, patronů kostela. Není však výjimkou, že při koncepci výzdoby došlo ke kombinaci šlechtických erbů a křestních znaků na jednom exempláři. Zjišťujeme také příklady zdobené architektonickými motivy, převážně kružbovými obrazci inspirovanými stavbami soudobých kostelů. Velmi vzácným námětem je pak figurální výzdoba zobrazující vybrané světce (Kájov, Jindřichův Hradec) a ve třech případech (Paračov, Zdíkovce a Chrástany) byly užity k výzdobě zvířecí motivy, jejichž význam nám dosud uniká.

Jen minimum (ve sledované oblasti pouze tři) ze zachovaných artefaktů má exaktně určenou dobu vzniku, a to až z období konce středověku. Některá díla lze rámcově datovat podle charakteru dekorativní výzdoby nebo identifikovaných erbů, ale v řadě případů nám kvůli jednoduchosti základních tvarů nezbyvá než velmi neurčité časové zařazení jen v rámci jednotlivých století. Zatímco v několika případech se podařilo určením heraldické výzdoby přesvědčivě identifikovat donátory z řad drobné šlechty, případně velkých rodů, jakými byli páni z Hradce a Rožmberka nebo představitelé johanitského řádu, ohledně jejich skutečných tvůrců, tedy kameníků nemáme žádné konkrétní zprávy. Na rozdíl od soudobých architektonických

prvků se nepodařilo na křtitelnicích nalézt kamenické značky, které by blíže, byť stále anonymně identifikovaly jejich autory. Jen na základě formálních souvislostí lze prokázat, že několik křestních nádob vzniklo v souvislosti s výstavbou některého z kostelů, např. v Bavorově na Strakonicku nebo v Dolním Dvořišti na Českokrumlovsku a k jejich zhotovení byl v naprosté většině použit místně dostupný druh kamene. Velké oblíbenosti se těšil zejména prachatický diorit, který se ve velkém používal na stavbách kostelů a transportoval ve formě bloků nebo hotových stavebních prvků na vzdálenosti několika desítek kilometrů. Značná část křestních nádob je však zhotovena z místního druhu žuly nebo pískovce. Pouze dva identifikované exempláře (Kájov, Jindřichův Hradec) byly vytesány adnetského vápence charakteristické červené barvy. Ten se k nám v pozdním středověku dovážel z lomů v okolí Salzburgu jako luxusní materiál především na zhotovení náhrobků významných šlechticů nebo opatů, později i kněží a movitých měšťanů. Zachované stopy dokládají, že většina ostatních křtitelnic byla velmi pravděpodobně opatřena polychromií ve formě vápenného nátěru, případně s malovanými znaky na dnes prázdných štítcích. Prakticky všechny křestní nádoby, stejně jako ostatní středověké kamenné artefakty prošly v 19. až 20. století razantním očištěním v rámci puristického hnutí s cílem navrátit středověku jeho domnělou původní reznou podobu.

Nakolik je soubor křtitelnic zachovaných na jihu a jihozápadě Čech výjimečným nebo naopak standardním projevem řešení této potřeby ve středověku v rámci Českého království, nelze zodpovědět prostě proto, že nemáme k dispozici srovnatelnou dokumentaci z jiných regionů. Výsledky předložené studie bude jistě možné a nadále potřebné doplňovat o nově identifikované exempláře, nebo o zjištěná fakta a bude jistě přínosné i korigování, případně zpřesnění atribuce erbů šlechtickým donátorům. Základem dalšího poznání však stále zůstává terénní výzkum a dokumentace, která je pro nás díky moderním informačním technologiím a digitální fotografii mnohem snazší než pro generace předchozích badatelů.²⁹⁷⁾

Tato studie vznikla v rámci dílčího cíle „Tematické průzkumy památek“ financované z institucionální podpory Ministerstva kultury na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace (IP DKRVO).

Tato studie využila databázi Czech Medieval Sources online, kterou poskytuje výzkumná infrastruktura LINDAT/CLARIAH-CZ (<https://lindat.cz>) podporovaná MŠMT ČR (projekt č. LM2018101)

PHDR. ROMAN LAVIČKA, PH.D. – NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ ÚSTAV, ÚZEMNÍ ODBORNÉ PRACOVÍŠTĚ V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH, SENOVÁŽNÉ NÁM. 6, ČESKÉ BUDĚJOVICE
LAVICKA.ROMAN@NPU.CZ
ORCID ID: 0000-0002-5978-8715

²⁹⁷⁾ Na závěr je potřeba vyjádřit velké a upřímné poděkování mnoha duchovním správcům, kostelníkům a stavebním technikům Českobudějovické diecéze, kteří mi byli během minulých let velmi nápomocní při vyhledávání a dokumentaci mnohdy zapomenutých křtitelnic a bez jejich přičinění by tato studie sotva vznikla.

PŘÍLOHA

SEZNAM IDENTIFIKOVANÝCH STŘEDOVĚKÝCH KAMENNÝCH
KŘTITELNIC NA JIHU A JIHOZÁPADĚ ČECH**okres České Budějovice**

Bílá Hůrka, kostel sv. Štěpána
 Boršov nad Vltavou, kostel sv. Jakuba Většího
 Čakov, kostel sv. Linhart
 Dolní Bukovsko, kostel Narození Panny Marie
 Doudleby, kostel sv. Vincence
 Horní Stropnice, kostel sv. Mikuláše
 Hosín, kostel sv. Petra a Pavla
 Chrástany, kostel sv. Bartoloměje
 Jílovice, kostel sv. Jakuba Většího – 2x
 Kamenný Újezd, kostel Všechny svatých
 Ledenice, kostel sv. Vavřince
 Modrá Hůrka, kostel Nanebevzetí Panny Marie
 Nákrší, kostel sv. Petra a Pavla
 Purkarec, kostel sv. Jiří
 Rychnov u Nových Hradů, kostel sv. Jiljí
 Sedlec / Libějovice, nový zámek – pův. snad Němčice (PT),
 kostel sv. Mikuláše
 Strýčice, kostel sv. Petra a Pavla
 Střížov, kostel sv. Martina – 2x
 Štěpánovice, kostel Nanebevzetí Panny Marie
 Žimutice, kostel sv. Martina

okres Český Krumlov

Blansko, kostel sv. Jiří
 Černice, kostel sv. Máří Magdaleny – 2x, jedna ztracena
 Dolní Dvořiště, kostel sv. Jiljí – 2x
 Hořice, kostel sv. Kateřiny
 Kájov, kostel Panny Marie – 2x
 Ktiš, kostel sv. Bartoloměje
 Malonty, kostel sv. Bartoloměje
 Polná, kostel sv. Martina
 Přídolí, kostel sv. Vavřince
 Rychnov nad Malší, kostel sv. Ondřeje
 Slavkov, kostel sv. Bartoloměje – 2x
 Soběnov, kostel sv. Mikuláše
 Svěráz, kostel sv. Petra a Pavla
 Velešín, kostel sv. Václava
 Zátoň, kostel sv. Jana Křtitele

okres Jindřichův Hradec

Bílkov, kostel sv. Jana Křtitele
 Český Rudolec, kostel sv. Jana Křtitele
 Číměř, kostel sv. Jiljí
 Horní Pěna, kostel sv. Michaela
 Jindřichův Hradec, kostel Nanebevzetí Panny Marie
 Lidéřovice, kostel sv. Linhart
 Staré Hobzí, kostel Nanebevzetí Panny Marie
 Stráž nad Nežárkou, kostel sv. Petra a Pavla
 Strmilov, náměstí – květináč, pův. kostel sv. Jiljí
 Třeboň, ambit bývalého kláštera augustiniánů

okres Klatovy

Horaždovice, kostel sv. Petra a Pavla
 Strašín, kostel Narození Panny Marie
 Zavlekov, kostel Nejsvětější Trojice

okres Písek

Albrechtice nad Vltavou, kostel sv. Petra a Pavla
 Čížová, kostel sv. Jakuba Většího
 Krč, kostel sv. Václava
 Putim, kostel sv. Vavřince

okres Plzeň – jih

Kasejovice, kostel sv. Jakuba

okres Prachovice

Bohumilice, kostel Nejsvětější Trojice
 Čkyně, kostel sv. Máří Magdaleny
 Dobruška, kostel Zvěstování Panny Marie
 Frantolý, kostel sv. Filipa a Jakuba
 Chroboly, kostel Narození Panny Marie
 Laziště, kostel sv. Mikuláše
 Prachovice, kostel sv. Jakuba Většího
 Strunkovice nad Blanicí, kostel sv. Dominika
 Svata Máří (Láz), kostel sv. Máří Magdaleny
 Vlachovo Březí, kostel Zvěstování Panny Marie
 Záblatí, kostel sv. Jana Křtitele
 Zbytiny, kostel sv. Víta
 Zdikovec, kostel sv. Petra a Pavla

okres Strakonice

Bělčice, kostel sv. Petra a Pavla
 Blanice, kostel sv. Jiljí
 Blatná, kostel Nanebevzetí Panny Marie
 Čestice, kostel sv. Jana Křtitele
 Jinín, kostel Nanebevzetí Panny Marie
 Kocelovice, kostel sv. Bartoloměje, románská kupa?
 Kraselov, kostel sv. Vavřince
 Lnáře, kostel sv. Mikuláše
 Malenice, kostel sv. Jakuba Většího – křtitelnice uložena
 v Městském muzeu ve Volyni
 Paračov, kostel sv. Petra a Pavla
 Paštiky, kostel sv. Jana Křtitele
 Předslavice, kostel sv. Václava
 Radomyšl, kostel sv. Martina
 Řepice, kostel Máří Magdaleny
 Sedlice, kostel sv. Jakuba Většího
 Volenice, kostel sv. Petra a Pavla
 Volyně, kostel Všechny svatých

okres Tábor

Borotín, kostel Nanebevstoupení Páně
 Drahov, kostel Nanebevzetí Panny Marie
 Drákov, kostel sv. Václava

Janov u Mladé Vožice, kostel Všech svatých
 Malšice, kostel Nejsvětější Trojice
 Nedvědice, kostel sv. Mikuláše
 Pohnání, kostel sv. Prokopa
 Rataje u Bechyně, kostel Nejsvětější Trojice
 Skalice, kostel sv. Šimona a Judy
 Sudoměřice u Bechyně, kostel Všech svatých
 Tábor, kostel Proměnění Páně

Gotické cínové křtitelnice

Dačice (JH), kostel sv. Vavřince
 Soběslav (TA), kostel sv. Petra a Pavla

Tábor (TA), kostel Proměnění Páně

Renesanční kamenné křtitelnice

Nové Hradky (CB), nový zámek – kašna v zahradě, renesanční dat. 1594
 Trhové Sviny (CB), kostel Nanebevzetí Panny Marie – renesanční dat. 1569

Dřevěné křtitelnice

Hroby (TA), kostel Nanebevzetí Panny Marie – použit deskový obraz

LITERATURA

- Angermann, N. ed. 1993: Lexikon des Mittelalters VI. Lukasbilder bis Plantagenët. München – Zürich.
- Angermann, N. ed. 1997: Lexikon des Mittelalters VIII. Stadt (Byzantinische Reich) bis Werl. München.
- Anonym 1863: Mistr Jan z Příbrami o životě kněží Táborských, Časopis katolického duchovenstva IV, č. 6, s. 420–450.
- Anonym 1878: Ordinariátní list Budějovické diecése, č. 17, 25. července, České Budějovice, s. 66.
- Anonym 1886: Křestní pověry, Kroměřížské noviny, roč. III, č. 99, 10. prosince, s. 3.
- Anonym 1910: Myslivecké a pytlácké praktiky, Lovecký obzor, roč. XIII, č. 7, 15. června, s. 109.
- Anonym 1914: Neveklovsko. Nešetřnost k historickým památkám, Vltavské proudy I, č. 5, 27. června, s. 5.
- Bautirer, R.-H. ed. 1991: Lexikon des Mittelalters V. Hiera-Mittel bis Lukanien. München.
- Benešová, K. – Kubínová, K. edd. 2007: Emauzy. Benediktinský klášter Na Slovanech v srdci Prahy. Praha.
- Blesík, J. 1948: Z pamětí Libějovic. Libějovice u Netolic.
- Birnbaumová, A. 1941: Horažďovice. Praha.
- Braniš, J. 1900: Soupis památek historických a uměleckých v království Českém VIII. Politický okres česko-budějovický. Praha.
- Braniš, J. 1903: Zakládací listina kostela vítěžického a stavby v ní jmenované, in: Devatenáctá roční zpráva c. k. státní české reálky v Českých Budějovicích za školní rok 1903. České Budějovice, s. 3–20.
- Browe, P. 1967: Die Verehrung der Eucharistie im Mittelalter. Rom. Herder.
- Buchberger, M. ed. 1935: Lexikon für Theologie und Kirche VII. Freiburg im Breisgau.
- Cechner, A. 1921: Soupis památek historických a uměleckých v království Českém XLII. Politický okres kaplický. Praha.
- Corblet, J. 1882: Histoire dogmatique, liturgique et archéologique du sacrement de baptême. Tome second. Paris – Bruxelles.
- Čapek, F. M. 1908: Feuilleton. Trocnov, Budíjov XLIV, č. 47, 12. června.
- Čapek, F. M. 1910: Český Krumlov, Studie kult. hist. a slovospytná (Vznik, osazení, pojmenování a děj). České Budějovice.
- Čarek, J. 1985: Městské znaky v českých zemích. Praha.
- Červenka, V. 2006: České převorství johanitů – maltézských rytířů a jejich heraldika, Jihočeský herald, časopis o historii a pomocných vědách historických, č. 2, s. 5–24.
- Dvořáková, V. 1961: Karlštejnské schodiškové cykly. K otázce jejich vzniku a slohového zařazení. Umění IX, č. 2, s. 109–171.
- Erben, K. J. ed. 1868: Výbor z literatury české, díl druhý. Od počátku XV. až do konce XVI. století. Žaloby na husity I – III, sl. 239–252. Praha.
- Fährnrich, V. 1916: Jihočeské křtitelnice, Památky archaeologické a místopisné XXVIII, s. 122–123, s. 158–159.
- Fajt, J. 2006: Od napodobení k novému císařskému stylu, in: J. Fajt ed., Karel IV. císař z boží milosti. Kultura a umění za vlády Lucemburků 1310–1437. Praha, s. 40–135.
- Fajt, J. 2009: Nürnberg als Kunstzentrum des Heiligen Römischen Reichs. Höfische und städtische Malerei in der Zeit Kaiser Karls IV. 1346–1378. Berlin – München.
- Fibich, O. 2004: Rytíři sv. Jana aneb duše jihočeské krajiny kolem Radomyšle. Písek.
- Forstner, D. 1967: Die Welt der Symbole. Innsbruck – München.
- Gaži, M. – Pánek, J. – Šimůnek, R. edd. 2011: Rožmberkové, rod českých velmožů a jeho cesta dějinami. České Budějovice.
- Gaži, M. – Pavelec, P. edd. 2010: Český Krumlov, Od rezidenčního města k památce kulturního dědictví. České Budějovice.
- Heřmanský, F. – Bláhová, M. – Čapek, J. B. edd. 1979: Husitská kronika, Píseň o vítězství u Domažlic. Praha.
- Hille, J. P. 1928: Staré křtitelnice na Písecku, Otavan, Obrazkový měsíčník pro národní, kulturní a hospodářské zájmy města Písku a kraje Prácheňského XI (XXXXVI), č. 2, 30. listopadu, s. 23.
- Höfler, J. – Rahner, K. edd. 1962: Lexikon für Theologie und Kirche. Siebter Band, Marcellinus bis Paleotti. Freiburg.
- Höfler, J. – Rahner, K. edd. 1964: Lexikon für Theologie und Kirche. Neunter Band, Rom bis Tetzels. Freiburg.
- Horníčková, K. 2010: kat. č. VI/3, Mistr Šimon, Cínová křtitelnice z Tábora, in: K. Horníčková – M. Šroněk edd., Umění české reformace (1380–1620). Praha, s. 192–193.
- Hostaš, K. – Vaněk, F. 1900: Soupis památek historických a uměleckých v království Českém XII. Politický okres sušický. Praha.
- Hradilová, M. 2014: K dějinám knihovny minoritů v Českém Krumlově. Praha.
- Chlíbec, J. 2011: Renesanční sochařství v rožmberském dominiu, in: M. Gaži – J. Pánek – R. Šimůnek edd., Rožmberkové, rod českých velmožů a jeho cesta dějinami. České Budějovice, s. 554–563.
- Chlíbec, J. – Roháček, J. 2000: Šlechtické nekropole doby jagellonské a raného novověku – jejich význam a funkce: Bechyně a Němčice, Zprávy památkové péče 80, č. 2, s. 200–208.
- Christner, R. 1993: Mittelalterliche Taufbecken in Österreich, Eine formalgeschichtliche und ikonographische Untersuchung. Band 1: Text und Katalog, Band 2: Abbildungen. Graz.
- Chvátal, T. 2011: XXVII. 44, Křtitelnice, Jan Konvář (Cantarista) z Nového Města pražského, in: M. Gaži – J. Pánek – R. Šimůnek edd., Rožmberkové, rod českých velmožů a jeho cesta dějinami. České Budějovice, s. 552.
- Kadlec, J. 1949: Dějiny kláštera Svaté Koruny. České Budějovice.
- Kašička, F. – Nechvátal, B. 2014: Hradky, hrádky a tvrze na Strakonicku, Blatensku a Vodňansku. Strakonice.
- Kobler, F. 1999: Der Taufstein von Gollau/Kájov, in: Ostbairische Grenzmarken. Passauer Jahrbuch für Geschichte, Kunst und Volkskunde XLI, Passau, s. 81–84.
- Kořalka, J. 1996: Nálezy ze Sezimova ústí v soukromé sbírce Josefa Pachla z první poloviny 19. století, in: Táborský archiv 7, Tábor, s. 219–232.
- Kovář, D. 2008: Českobudějovicko II. pravý břeh Vltavy. České Budějovice.
- Kroupa, P. – Varhaník, J. – Zavřel, J. 2020: Nález fragmentu kamenné rané gotické křtitelnice v obci Křešín, Průzkumy památek XXVII, č. 2, s. 131–135.
- Křivská, A. 2007: Interiér děkanského kostela sv. Václava ve Světlé nad Sázavou a jeho proměny během uplynulých sedmi století, in: Havlíčkovobrodsko, vlastivědný sborník, sv. 21, Havlíčkův Brod, s. 109–138.
- Kubínová, K. 2012: Emauzský cyklus. Ikonografie středověkých nástěnných maleb v ambitu kláštera Na Slovanech. Praha.
- Kubínová, A. – Lavička, R. 2010: Kameník Michal Rubík a jeho rodina, in: M. Gaži – P. Pavelec, Český Krumlov. Od rezidenčního města k památce kulturního dědictví. České Budějovice, s. 681–690.

- Kühnel, H. ed. 1986: Alltag im Mittelalter. Graz – Wien – Köln.
- Kuthan, J. – Royt, J. 2011: Katedrála sv. Víta, Václava a Vojtěcha. Svatyně českých patronů a králů. Praha.
- Lavička, R. 2013: Pozdně gotické kostely na rožmberském panství. České Budějovice.
- Lavička, R. 2013: Osudy kájovských kostelů ve středověku, in: J. Havlice – R. Šimůnek – R. Lavička – P. Pavelec – Z. Paloušová – Z. Prokopová – S. Libuše, 750 let Kájova. České Budějovice, s. 93–131.
- Lavička, R. 2014: Středověká symbióza kamene, omítky a barvy na jihu Čech, Zprávy památkové péče 74, č. 5, s. 379–392.
- Lavička, R. 2016: Mistr trojlodí kostela v Dolním Dvořišti a architektura 90. let 15. století na rožmberském dominiu, in: Jihočeský sborník historický 85, České Budějovice, s. 30–53.
- Lavička, R. 2016: Středověké umění mezi iluzí a realitou, in: E. Doležalová – P. Sommer edd., Středověký kaleidoskop pro muže s hůlkou. Praha, s. 377–394.
- Lavička, R. 2023: Dvě křtitelnice husitského vojevůdce Jana Žižky, legendy a skutečnost, Památky, Jižní Čechy, v tisku.
- Libal, D. 2001: Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek. Praha.
- Líjka, B. 1993: Radomyšl. Dějiny jihočeského městečka a okolí. Radomyšl.
- Liszka, J. 1995: „Szent képek tisztelte”. Dolgozatok a népi vallásosság köréből. Dunaszerdahely [Dunajská Streda].
- Lurker, M. ed. 1991: Wörterbuch der Symbolik. Stuttgart.
- Mareš, F. – Sedláček, J. 1913: Soupis památek historických a uměleckých v království Českém XXXVIII. Politický okres prachatický. Praha.
- Mareš, F. – Sedláček, J. 1918: Soupis památek historických a uměleckých v království Českém XLI. Politický okres krumlovský. Svazek první: okolí Krumlova. Praha.
- Nechvátal, B. 1997: Heraldika středověké křtitelnice v Radomyšli u Strakonice, Heraldika a genealogie 30, č. 3–4, s. 181–188.
- Nechvátal, B. 1997: Středověká křtitelnice v Radomyšli u Strakonice, Výběr, časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech 34, č. 4, s. 253–257.
- Novák, J. 1901: Soupis památek historických a uměleckých v království Českém XIV. Politický okres jindřichohradecký. Praha.
- Novák, M. 2004: Príspevok k výskumu stredovekých kamenných křtiteľnic na Slovensku, Archaeologia historica 29, č. 1, s. 507–522.
- Nebeský, V. 1852: Dvě satyry (Z první čtvrti XV. století), Časopis českého museum 26, č. 2, s. 75–80.
- Nußbaum, O. 1979: Die Aufbewahrung der Eucharistie. Bonn.
- Oettinger, K. 1949: Das Taufwerk von St. Stephan in Wien. Wien.
- Palacký, F. ed. 1847: Über Formelbücher, zunächst in Bezug auf böhmische Geschichte. Praha.
- Paprocký z Hlohov, B. 1602: Diadochos, id est successio: jinak posloupanost knížat a králův českých, biskupův i arcibiskupův pražských a všech třech stavův slavného Království českého, to jest panského, rytířského a městského krátce sebraná a vydaná. O stavu rytířském. Praha.
- Pavelec, P. 2013: Nástěnné malby v kostele stětí sv. Jana Křtitele v Žumberku jako médium paměti a „Institutio Christianae religionis”, Průzkumy památek XX, č. 1, s. 81–92.
- Paulátová, M. – Ehrlich, M. a kol. 2004: Zahrady a parky jižních Čech. Praha.
- Peška, L. – Svoboda, M. 1999: Příspěvek k problematice pečeti johanitských generálních převorů ve 14. a 15. století, in: Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity. Řada C, č. 46, Brno, s. 55–56.
- Pexa, H. 1986: Borovany 1186–1477, in: S. Malík ed., Borovany 1186–1986. Vlastivědný sborník k osmistému výročí prvé zprávy o obci. Borovany, s. 49–64.
- Podlaha, A. 1903: Soupis památek historických a uměleckých. Knihovna kapitulní v Praze. Praha.
- Poche, E. ed. 1977: Umělecké památky Čech 1 (A–J). Praha.
- Poche, E. ed. 1978: Umělecké památky Čech 2 (K–O). Praha.
- Poche, E. ed. 1982: Umělecké památky Čech 4 (T–Ž). Praha.
- Porák, J. – Kašpar, J. edd. 1980: Ze starých letopisů českých. Praha.
- Reinle, A. 1988: Die Ausstattung deutscher Kirchen im Mittelalter. Darmstadt.
- Royt, J. – Šedivová, H. 1998: Slovník symbolů. Kosmos, příroda a člověk v křesťanské ikonografii. Praha.
- Royt, J. 2000: Zahrada Mariánská. Mariánská úcta ve výtvarném umění od středověku do 20. století. Kašperské Hory.
- Sedláček, A. 1876: Příběhnice. Otisk z „Českého Jihu“ (Týdeník pro poučení a zábavu, pro potřeby obecné a společenské). Tábor.
- Sedláček, A. 1884: Hrad, zámky a tvrze království Českého III. Budějovsko. Praha.
- Sedláček, A. 1890: Hrad, zámky a tvrze království Českého VII. Písecko. Praha.
- Sedláček, A. 1893: Hrad, zámky a tvrze království Českého IX. Domažlicko a Klatovsko. Praha.
- Sedláček, A. 1897: Hrad, zámky a tvrze království Českého XI. Prachensko. Praha.
- Sedláček, A. 1909: Místopisný slovník historický království Českého. Praha.
- Sedláček, A. 1925: Českomoravská heraldika. Část zvláštní. Praha.
- Sedláček, A. 1925: Českomoravská heraldika. II. část zvláštní. Praha.
- Sedláček, A. 2002: Atlasy erbů a pečeti české a moravské středověké šlechty. Svazek 2. Praha (V. Růžek ed.).
- Sedláček, A. 2002: Atlasy erbů a pečeti české a moravské středověké šlechty. Svazek 3. Praha (V. Růžek ed.).
- Schlegel, S. 2012: Mittelalterliche Taufgefäße. Funktion und Ausstattung. Köln.
- Schmidt, G. – Unterkircher, F. edd. 1967: Krumauer Bildercodex. Österreichische Nationalbibliothek Codex 370. Facsimile-Band, Textband zu der Facsimile-Ausgabe. Graz.
- Schulin, B. 2022: Taufbecken in Deutschland. Form und Ikonographie. Münster.
- Skopec, J. 2022: Vybrané části středověkého zařízení a vybavení, in: J. Skopec ed., Středověké kostely v okrese Louny. Ústí nad Labem, s. 155–163.
- Skřivánek, F. 1998: Rytíři sv. Jana Jerusálémského u nás. Praha.
- Soukup, J. 1910: Soupis památek historických a uměleckých v království Českém XXXIII. Politický okres písecký. Praha.
- Srovnal, F. 2021: Nástěnné malby s legendou o sv. Eligiovi v norimberské kapli sv. Mořice, Umění LXIX, č. 3, s. 298–309.
- Staročeský slovník, [seš.] 1–26. Praha: Academia 1968–2008.
- Šimůnek, R. – Lavička, R. 2011: Páni z Rožmberka 1250–1520. Jižní Čechy ve středověku. České Budějovice.
- Šturm, L. 2008: Chrám svatého Mikuláše ve Znojme. Brno.
- Tecl, R. 2001: Církevní správa a náboženské poměry v Táboře během druhé poloviny 15. a na počátku 16. století s edicí účtu tábořských kostelníků z let 1509–1510, in: Tábořský archiv 10, Tábor, s. 213–279.
- Teplý, F. 1927: Dějiny města Jindřichova Hradce. Část všeobecná, díl 1., sv. 2: Dějiny města za vlády panů z Hradce linie Telecké (1453–1604). Jindřichův Hradec.
- Tiray, J. 1926: Vlastivěda Moravská, II. Místopis. Slavonický okres. Brno.
- Trajer, J. 1862: Historisch-statistische Beschreibung der Diöcese Budweis. Budweis.
- Vacek, F. 1902: heslo: Paškál, in: Ottův slovník naučný. Devatenáctý díl. Praha.
- Vaněk, F. – Hostaš, K. 1899: Soupis památek historických a uměleckých v království Českém VII. Politický okres klatovský. Praha.
- Vašek, V. 1941: Historie kraje lišovského. Praha.
- Vizner, J. – Šmerák, V. – Kibic, K. – Němeček, J. – Jiroušek, J. 2018: Vysoký Újezd u Netvořic a okolí: unikátní fotografie kostela Narození Panny Marie, zaniklá ves Honojedy, středověká tvrzíště, vrch Holý a Keltové. Krňany.
- Všetecková, Z. 2006: Schodištní cykly na Karlštejně – Legenda sv. Ludmily, Průzkumy památek XIII – Příloha: Schodištní cykly Velké věže hradu Karlštejna, s. 37–49, obrazová příloha 193–203.
- Walch, K. – Zech, W. 1988: Ein Taufstock von 1505, in: Jahrbuch der bayerischen Denkmalpflege 42, s. 96–100.

PRAMENY (EDICE)

- AČ XLI: L. Blechová – E. Doležalová – M. Musílek – J. Zachová – D. Polakovič – T. Vísí, Prameny k dějinám Židů v Čechách a na Moravě ve středověku. Od počátku do roku 1347. Archiv český XLI. Praha 2015.
- F. Beneš – K. Beránek edd., Soupis česky psaných listin a listů do roku 1523. Díl I. Originály listin, svazek 1/1, 1378–1471. Praha 1974.
- CIM IV/1: A. Haas ed., Privilegia nekrálovských měst českých z let 1232–1452. Codex iuris municipalis regni Bohemiae IV/1. Praha 1954.
- J. Eršil ed., Monumenta vaticana (Acta summorum pontificum) VI/1. Praha 1980.
- J. Kalousek ed., A. XXVIII. Dodavek ke sbírce dopisův rodu Rosenberského do roku 1526, in: Archiv český XIV, Praha 1895, s. 1–323.
- A. Ludvík Krejčík ed., Urbář z roku 1378 a účty kláštera Třeboňského z let 1367–1407. Praha 1949.
- LC I/1: F. Antonín Tíngl ed., Liber primus confirmationum ad beneficia ecclesiastica pragensis per archidioecesim nunc prima vice typus

- editus. Inchoans ab anno 1354 usque 1362. Tomus primus. Pragae 1867.
- LC I/2: *J. Emler ed.*, Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica pragensem per archidioecesim. Libri primi pars altera ab anno 1363 usque ad annum 1369. Pragae 1874.
- LC II: *F. Antonín Tingl ed.*, Liber secundus confirmationum ad beneficia ecclesiastica pragensem per archidioecesim nunc prima vice typus editus. Inchoans ab anno 1369 usque 1373. Pragae 1868.
- LC III–IV: *J. Emler ed.*, Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica pragensem per archidioecesim. Liber tertius et quartus ab anno 1373 usque ad annum 1390. Pragae 1879.
- LC V: *F. Antonín Tingl ed.*, Libri quinti confirmationum ad beneficia ecclesiastica per archidioecesim pragenam nunc prima vice in vulgus prolati annus 1390. Pragae 1865.
- LC VI: *J. Emler ed.*, Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica pragensem per archidioecesim. Liber sextus ab anno 1399 usque ad annum 1410. Pragae 1883.
- LC VII: *J. Emler ed.*, Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica pragensem per archidioecesim. Liber septimus ab anno 1410 usque ad annum 1419. Pragae 1886.
- LC VIII–X: *Josef Emler ed.*, Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica pragensem per archidioecesim. Liber octavus, nonus et decimus ab anno 1421 usque ad annum 1436. Pragae 1889.
- LE II: *C. Borový ed.*, Libri erectionum archidioecesis pragensis saeculo XIV et XV. Liber II (1375–1388). Pragae 1878.
- LE IV: *C. Borový ed.*, Libri erectionum archidioecesis pragensis saeculo XIV et XV. Liber IV (1390–1397). Pragae 1883.
- F. Palacký ed.*, Paběrky písemností rozličných z r. 1401–1420, in: Archiv český VI, Praha 1872, s. 5–44.
- M. Pangerl ed.*, Urkundenbuch des ehemaligen Cisterciensstiftes Goldenkron in Böhmen. Wien 1872.
- J. Pelikán ed.*, Rožmberské dluhopisy z let 1457–1481. Praha 1953.
- J. V. Polc – Z. Hledíková edd.*, Pražské synody a koncily předhusitské doby. Praha 2002.
- RBM III: *J. Emler ed.*, Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. Pars III (1311–1333). Pragae 1890.
- RBM VII/1: *B. Mendl – M. Linhartová edd.*, Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae, Pars VII, Fasc. 1, 1358–1363, 1358–1359. Praha 1954.
- F. Tadra ed.*, Soudní akta konsistoře pražské. Část I (1373–1379). Praha 1893.
- F. Tadra ed.*, Soudní akta konsistoře pražské. Část II (1380–1387). Praha 1893.
- F. Tadra ed.*, Soudní akta konsistoře pražské. Část III (1392–1393, 1396–1398). Praha 1896.
- F. Tadra ed.*, Soudní akta konsistoře pražské. Část IV (1401–1404). Praha 1898.
- F. Tadra ed.*, Soudní akta konsistoře pražské. Část V (1406–1407). Praha 1899.
- F. Tadra ed.*, Soudní akta konsistoře pražské. Část VII (1420–1424 a Dodatky). Praha 1901.
- V. Vladivoj Tomek ed.*, Registra decimarum papalium. Praha 1873.

PRAMENY (ELEKTRONICKÉ ZDROJE)

- Národní knihovna České republiky (NK ČR), digitální knihovna Manuscriptorium, <https://www.manuscriptorium.com/apps/index.php#-search>.
- Österreichische Nationalbibliothek Wien (ÖNB), Sammlung von Handschriften und alten Drucken (HAN), <http://data.onb.ac.at/rec/AC13949636>
- Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Praha, Elektronický slovník staré češtiny, <http://vokabular.ujc.cas.cz> (verze dat 1. 1. 2022, citován stav ze dne 3. 2. 2023).
- Zentralinstitut für Kunstgeschichte München, Farbdiaarchiv zur Wand- und Deckenmalerei, https://www.zi.fotothek.org/VZ/ort_index/N%C3%BCrnberg/Moritzkapelle [10. 02. 2023]

ARCHIVY

- Archiv Pražského hradu, Archiv metropolitní kapituly, Libri erectionum, sign. X, fol. D 2.
- NA Praha, fond České gubernium – listiny, inv. č. 926.
- SOA Třeboň, fond Cizí rody I, inv. č. 376, sign. z Rožmberka 24/7 b.
- SOA Třeboň, fond Vs. Český Krumlov, sign. I 1 Aa n. 19; sign. I 1 Aa n. 19a.
- SOA Třeboň, fond Vs. Třeboň, sign. IA 3 K n. 29 (nová sign. L 352).
- SOKA České Budějovice, fond MNV Chrástany (1922) 1945–1990 (1991), Pamětní kniha obce Chrástany 1922–1987.
- SOKA České Budějovice, fond Národní škola Chrástany (1768) 1831–1953, Kroniky školy Chrástany 1832–1936.

MITTELALTERLICHE TAUFSSTEINE AUS DEM 14. BIS 16. JAHRHUNDERT IN SÜD- UND SÜDWESTBÖHMEN TYPOLOGIE, FORMENSPRACHE, AUSSCHMÜCKUNG

Mittelalterliche Taufsteine stehen manchmal unberechtigt als schlichte, nicht dekorierte Gegenstände außerhalb des Interesses der Kunsthistoriker und mit Rücksicht zu ihren seltenen Gelegenheiten zur Verwendung oft auch außerhalb des Augenmerks der Gläubigen.

Die Region Süd- und Südwestböhmens ist durch moderne Grenzen definiert, aber im Mittelalter ihre Mehrheit befand sich unter Herrschaft des Geschlechts von Rosenberg, das sich auch um die Blüte der Bau- und bildenden Kunst verdient hatte. Es belegen u. a. die typischen zweischiffigen Hallenkirchen. Es ist somit kein Wunder, dass in dieser Gegend mehrere Zehn Taufsteine vor allem aus der Wende des 14. und 15. Jahrhunderts erhalten sind. Im identifizierten Ensemble ist es auffallend, dass man nur Minimum von älteren, d. h. frühmittelalterlichen oder bereits romanischen Exemplaren und ebenfalls nur selten die aus dem Spätmittelalter, also der Wende des 15. und 16. Jahrhunderts findet.

Im Jahre 1344 wurde Prag zum erzbischöflichen Sitz erklärt und der erste Erzbischof Ernst von Pardubitz († 1364) führte die Kirchenverwaltungsreform durch. In Prag wurde 1349 der erste Kirchentag gehalten, der die Synodalstatuten in Gesetzbuchform gebilligt hat. Außer anderen hat man damals die verbindliche Weise vom Ritus der Taufe bestimmt und die Pflicht das Allerheiligste Sakrament vor einer Misshandlung zu abergläubischen Zwecken zu schützen samt den Strafen im Fall ihrer Verletzung festgesetzt. Nicht nur die Kirchenverwaltungsreform, sondern auch der wirtschaftliche Aufschwung der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts führten zu Rekonstruktionen und Neubauten der Kirchen, die vor allem die Herrschaften mit Patronatsrecht mit neuer Ausstattung samt den Taufbecken gestiftet haben. Um der Sicherung des Weihwassers vor einer Misshandlung wegen wurden die Taufbecken überwiegend mit verschleißbaren Holzdeckeln versehen, nach denen heute höchstens zwei Schmiedeeisenösen zu finden sind.

Die Größe und Ausschmückung der Taufsteine hingen von den Finanzmöglichkeiten des Stifters ab, dem sie aber Raum für seine Repräsentierung durch Wappen und Dekor darboten. Mit Rücksicht zur Entwicklung des Steinmetzhandwerks und der Größe der Taufbecken erschien die Ausführung aus dem gleichen Stein wie der Kirchenbau allein als logisch, denn die älteren Holzvarianten wurden schon allmählich unbrauchbar, und die Metallgusstechnologie noch nicht genug entwickelt wie sie im Spätmittelalter mit der Glockenherstellung war. Einen Rückgang im Beschaffen von neuen Taufsteinen brachte das Hussitentum mit sich, dessen Vorstellung in der einfachsten Weise der Taufe mit reinem Wasser damit nicht einverstanden war. Der radikale Hussitenflügel stiftete das Zerstören der Taufbecken, oder ihre Entheiligung durch Verrichtung der großen Notdurft. Die Zahl der erhaltenen mittelalterlichen Kunstgegenstände in Südböhmen belegt aber, es habe sich um Einzelexzesse gehandelt; man hat heute eine Mehrzahl der vorhussitischen Taufsteine zur Verfügung.

Auf Grund des Studiums von mehr als hundert erhaltenen Werken lassen sich etliche Gemeinschaften ziehen. Für den mittelalterlichen Taufstein wählte man die vergrößerte Form vom liturgischen Kelch mit der gewöhnlichen Gliederung – Fuß, Nodus und Kuppel, wobei der Nodus überwiegend reduziert oder gänzlich ausgelassen wird. Eine kleinere, aber bedeutende Gruppe bilden die Taufsteine, an deren Kuppel-Seite sich eine Konsole als Ersatz des selbständigen Leuchters für die Osterkerze befindet. Manche Taufsteine sind in Gestalt einer Zusammenfügung von zylindrischen Modulen unterschiedlicher Größe, eine andere Gruppe stellen die polygonalen, in der Regel achteckigen Taufsteine dar, deren Seitenzahl bis 16 erreichen möge. Die Becken können auch sphärisch oder als Kombination beider Typen mit dem sphärischen Unterteil gelöst. Eine Menge mittelalterliche Taufsteine entbehrt heute des Fußes oder sie wurden nach Aufhebung unter die Orgelempore, in den Vorraum verschoben, ggf. als Weihwasserbecken neben dem Eingang eingemauert.

Ein bedeutendes Ensemble von Taufsteinen trägt an der Kuppel entweder leere oder mit Relieffiguren versehene Wappenschilder, die oft als Wappen heute unbekannter Adligen verstanden werden. Das

Studium bewies aber, dass die Gruppe der Symbole – Rose, Stern, Halbmond, Lilie, Weinlaub oder Buchstaben „M“ an verschiedenen Taufsteintypen in unterschiedlichen Ortschaften den allgemein liturgischen Inhalt mit mariologischer und christologischer Bedeutung ausdrückt und dadurch die Wichtigkeit der Taufe betont. Man kann unter ihnen natürlich auch die heraldischen Wappen identifizieren, die zu den adeligen Kirchenpatronen zeigen. Es ist aber keine Ausnahme, wenn beim Ausschmückungskonzept die Kombination der Adelswappen und liturgischen Zeichen zustande kam. Man registriert auch Beispiele der Taufsteine mit architektonischen Motiven, überwiegend den Maßwerkkornamenten als Inspiration aus den zeitgenössischen Kirchenbauten. Sehr selten sind figürliche Themen mit ausgewählten Heiligen (Kájov [Gojau, Bez. Český Krumlov-Krumau], Jindřichův Hradec [Neuhaus]), in drei Fällen (Paračov [Bez. Strakonice], Zdikovec [Klein Zdikau, Bez. Prachatic], und Chrástany [Bez. České Budějovice – Budweis]) hat sich der Autor der Tiermotive bedient, deren Bedeutung bislang für uns nicht klar ist. Nur ein Minimum der erhaltenen Werke ist genau datiert (in der erforschten Region nur drei), und zwar erst aus dem ausgehenden Mittelalter (Jahreszahlen 1484, 1515, 1525). Einige Werke lassen sich anhand des Charakters des Dekors oder der identifizierten Wappen grob datieren, aber für eine Menge Beispiele bleibt uns infolge ihrer sehr einfachen Grundformen nur eine äußerst unbestimmte Datierung im Rahmen einzelner Jahrhunderte. Während in etlichen Fällen anhand der heraldischen Ausschmückung es gelungen ist die Stifter aus den Reihen des Kleinadels, bzw. der großen Geschlechter wie die Herren von Neuhaus und von Rosenberg oder die vornehmen Mitglieder des Johanniterordens überzeugend zu identifizieren, im Fall der wirklichen Ausführungen, der Steinmetze, sind keine Nachrichten vorhanden. Im Gegensatz zu den zeitgenössischen architektonischen Gliedern ist es nicht gelungen die Steinmetzzeichen an den Taufsteinen zu finden, die hätten näher, obwohl stets anonym ihre Urheber identifizieren können. Lediglich anhand der formalen Zusammenhänge lässt es sich beweisen, dass einige Taufsteine im Zusammenhang mit dem Aufbau einer bestimmten Kirche, z. B. in Bavorov (Barau, Bez. Strakonice) und in Dolní Dvořiště (Unterhaid, Bez. Český Krumlov) entstanden sind, zu deren Herstellung weit überwiegend die lokal erreichbare Gesteinsart verwendet wurde. Einer großen Beliebtheit erfreute sich der oft an den Bauten vorkommende Prachaticer Diorit, der im Großen an Bauten in Verwendung war und in Form der Steinblöcke oder fertigen Bauglieder auch in die Entfernung von mehreren Zehn Kilometer transportiert wurde. Der erhebliche Anteil der erhaltenen Taufgefäße stammt jedoch aus der lokalen Granit- oder Sandsteinsart. Lediglich zwei Exemplare (Kájov, Jindřichův Hradec) sind aus dem Adneter (Salzburg) Kalkstein der charakteristischen roten Färbung gehauen. Erhaltene Spuren belegen, dass die erhaltenen Taufsteine meist sehr wahrscheinlich mit Polychromie in Gestalt der weißen Kalktünche, bzw. mit gemalten Wappen an heute leeren Schildern überdeckt waren. Wohl alle Taufbecken, gleich wie andere mittelalterliche Steinerzeugnisse wurden im 19. und 20. Jahrhundert im Rahmen der Bewegung des Purismus rasant mit dem Ziel dem Mittelalter seine vermeintliche raue Gestalt zurückzugeben gereinigt.

Inwieweit das Ensemble der Taufsteine Süd- und Südwestböhmens eine Ausnahme oder im Gegensatz Standardscheinung der mittelalterlichen Lösung dieses Bedürfnisses im Rahmen des Königreichs Böhmen darstellt, lässt sich einfach daher nicht beantworten, da uns keine vergleichbare Dokumentation aus anderen Regionen zur Verfügung steht. Es wird bestimmt möglich und erforderlich sein, die Ergebnisse der vorliegenden Studie weiter durch neu identifizierte Exemplare oder festgestellte Fakten zu ergänzen, und bestimmt förderlich wird auch das Korrigieren, bzw. die Präzisierung der Zuschreibung der Wappen an die adeligen Stifter sein. Den Grundsatz der weiteren Erkenntnis bleibt stets die Geländeforschung und -dokumentierung, die dank den modernen Informationstechnologien sowie dem Digitalfoto für die heutige Generation viel einfacher ist als für die vorherigen Forschergenerationen.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Thomas von Štítné, s. Zit. in Anm. 2 – Illumination vom J. 1376 zum Geleit des Kapitels von der Taufe (© NK ČR [Nationalbibliothek der ČR]).

Abb. 2: Tábor, Kirche d. hl. Verklärung Christi, Taufstein aus dem 15. Jahrhundert unter der Orgelempore, Zustand 2018 (alle Fotos des Autors, falls nicht anders angegeben).

Abb. 3: Krč (Bez. Písek), Kirche d. hl. Wenzel, Taufstein unter der Orgelempore, Kuppel, Zustand 2012.

Abb. 4: Český Rudolec (Böhmisches Rudolitz, Bez. Jindřichův Hradec [Neuhaus]), Kirche d. hl. Johannes d. T., Taufstein, Kuppel, Jahreszahl 1488, Zustand 2019.

Abb. 5: Štěpánovice (Bez. České Budějovice [Böhm. Budweis]), Maria Himmelfahrtkirche Taufstein, Kuppel, Jahreszahl 1515, umgekehrt gehauen, Aufnahme um 180° gedreht, Zustand 2016.

Abb. 6: Jindřichův Hradec (Neuhaus), Maria Himmelfahrtkirche, Taufsteinfuß, Jahreszahl 1525, Zustand 2020.

Abb. 7: Strážov (Driessendorf, Bez. České Budějovice), Kirche d. hl. Martin, der spätmittelalterliche, sog. „Žižka-Taufstein“ in der Kirchenvorhalle, Zustand 2016.

Abb. 8: Strážov, Kirche d. hl. Martin, spätmittelalterlicher Taufstein im Kirchenschiff, Zustand 2016.

Abb. 9: Dolní Dvořiště (Unterhaid, Bez. Český Krumlov [Böhm.-Krumau]), Kirche d. hl. Ägidius, spätmittelalterlicher Taufstein in der südlichen Vorhalle, Zustand 2009.

Abb. 10: Dolní Dvořiště, Kirche d. hl. Ägidius, spätmittelalterlicher Taufstein (1500-1508) im Altarraum mit Wappendekor, Zustand 2005.

Abb. 11: Kájov (Gojau, Bez. Český Krumlov), kleine Marienod-Kirche, Taufstein im Schiff, Zustand 2018.

Abb. 12: Kájov, große Marienkirche, Taufstein aus dem Adneter Kalkstein (1490-1500) beim Triumphbogen, Zustand 2018.

Abb. 13: Liber depictus, ÖNB, Codex 370, fol. 45r – Taufe von Herzog Bořivoj und Herzogin Ludmila mit ihren Untertanen in einem Bottich (G. Schmidt-F. Unterkirchner Hrsg., s. Zit. in Anm. 25).

Abb. 14: Liber depictus, ÖNB, Codex 370, fol. 92r – hl. Elisabeth badet einen Leprakranken in einem Bottich (G. Schmidt-F. Unterkirchner Hrsg., s. Zit. in Anm. 25).

Abb. 15: Liber depictus, ÖNB, Codex 370, fol. 35v – hl. Wenzel hat die Kinder aus der Sklaverei erlöst und lässt sie im kelchförmigen Taufstein taufen (G. Schmidt-F. Unterkirchner Hrsg., s. Zit. in Anm. 25).

Abb. 16: Liber depictus, ÖNB, Codex 370, fol. 107r – ein Weib versucht des Teufels durch Weihwasser loszuwerden (G. Schmidt-F. Unterkirchner Hrsg., s. Zit. in Anm. 25).

Abb. 17: Bechyně (Bechin, Bez. Tábor), Klosterkirche Maria Himmelfahrt, Grabplatte von Ladislav v. Sternberg († 1521), Adneter Kalkstein, Zustand 2004.

Abb. 18: Vyšší Brod (Hohenfurth, Bez. Český Krumlov), Abteikirche Maria Himmelfahrt, Grabmal des Abtes Christof Knoll († 1542), Adneter Kalkstein, 1520er Jahre, Zustand 2010.

Abb. 19: Dačice (Datschitz, Bez. Jindřichův Hradec), Kirche d. hl. Laurentius, Zinn-Taufbecken, gegen 1500, Zustand 2005.

Abb. 20: Soběslav (Bez. Tábor), Kirche d. hl. Peter und Paul, Zinn-Taufbecken vom Prager Neustädter Zinngießer Jan Konvář, 1501, Zustand 2011.

Abb. 21: Doudleby (Teindles, Bez. České Budějovice), Kirche d. hl. Laurentius, Taufstein mit Resten der Polychromie unter der Orgelempore, Zustand 2007.

Abb. 22: Jílovice (Gillowitz, Bez. České Budějovice), Kirche d. hl. Jakob d. Gr., Taufstein, Kuppel – Wappen mit Fünfblattrose, Detail mit Farbigkeitsresten, Zustand 2007.

Abb. 23: Doudleby, Kirche d. hl. Laurentius, Taufstein – Detail von gemaltem rotweißem Schachbrettmotiv, Zustand 2007.

Abb. 24: Přídolí (Priethal, Bez. Český Krumlov), Kirche d. hl. Laurentius, Taufsteinkuppel, Schichtenfolge der Farbanstriche an ihrem Teil, Zustand 2007.

Abb. 25: Libějovice (Bez. Strakonice), Neuschloss, Anfang des 20. Jahrhunderts, Taufstein im Schlossgarten zunächst in Verwendung als Brunnen, später als dekorative Blumenschale (F. Mareš – J. Sedláček, s. Zit. in Anm. 74).

Abb. 26: Libějovice, Neuschloss, Anfang des 20. Jahrhunderts, Taufstein im Schlossgarten, laut Überlieferung aus der nahen Kirche in Sedlec (stammend Selze, Bez. České Budějovice – F. Mareš – J. Sedláček, s. Zit. in Anm. 74).

Abb. 27: Jílovice, Kirche d. hl. Jakob d. Gr., Taufsteinkuppel mit zwei Fünfblattrosenwappen als Kreuzfuß vor der Kirche verwendet, Zustand 2007.

Abb. 28: Jílovice, Kirche d. hl. Jakob d. Gr., Taufsteinkuppel mit zwei Fünfblattrosenwappen als Kreuzfuß vor der Kirche verwendet – Detail, Zustand 2007.

Abb. 29: Český Rudolec, Kirche d. hl. Johannes d. T., Taufstein im Schiff, 1488, Zustand 2019.

Abb. 30: Černice (Bez. Český Krumlov), Kirche d. hl. Maria Magdalena, Pfarrhof, heute verschwundene Taufsteinkuppel als Blumentopf, Zustand 2002.

Abb. 31: Černice (Bez. Český Krumlov), Kirche d. hl. Maria Magdalena, Pfarrhof, heute verschwundene Taufsteinkuppel als Blumentopf, Zustand 2002.

Abb. 32: Strmilov (Tremles, Bez. Jindřichův Hradec), „Steinvase“ am Marktplatz, wohl Rest vom Taufstein aus der naheliegenden Kirche d. hl. Ägidius, Zustand 2021.

Abb. 33: Nové Hradý (Gratzen, Bez. České Budějovice), Neues Schloss, Steinbecken aus dem Jahre 1594 im Brunnen vor der nördlichen Schlossfront möge Rest nach einem Taufstein aus der lokalen Pfarrkirche sein, Zustand 2004.

Abb. 34: Nové Hradý, Neues Schloss, Steinbecken, 1594 – Detail, Zustand 2004.

Abb. 35: Hroby (Bez. Tábor), Maria Himmelfahrtkirche, Taufbecken, Kuppel, aus Resten eines mittelalterlichen Tafelbilds hergestellt, Zustand 2011.

Abb. 36: Hroby, Maria Himmelfahrtkirche, Teil vom mittelalterlichen Tafelbild, das zur Herstellung der Taufbeckenkuppel verwendet wurde, Zustand 2011.

Abb. 37: Horní Stropnice (Strobnitz, Bez. České Budějovice), Kirche d. hl. Nikolaus, Taufstein – Detail vom Nodus, Zustand 2007.

Abb. 38: Štěpánovice, Maria Himmelfahrtkirche, gedrehter Taufsteinfuß, Zustand 2016.

Abb. 39: Strážov, Kirche d. hl. Martin, gedrehter Fuß vom spätmittelalterlichen Taufstein, Zustand 2016.

Abb. 40: Velešín (Welleschín, Bez. Český Krumlov), Kirche d. hl. Wenzel, neue Sakristei, gedrehter Taufsteinfuß, Zustand 2016.

Abb. 41: Předsлавice (Bez. Strakonice), Kirche d. hl. Wenzel, Taufstein mit Konsole für die Osterkerze zur Taufe, Zustand 2017.

Abb. 42: Prachatic, Kirche d. hl. Jakob d. Gr., Taufstein mit Konsole für die Osterkerze zur Taufe, am rechten Rand, Zustand 2017.

Abb. 43: Čakov (Groß Čekau, Bez. České Budějovice), Kirche d. hl. Leonhard, Schiff, Taufstein mit leeren Wappenschildern, Zustand 2023.

Abb. 44: Ktiš (Tisch, Bez. Prachatic), Kirche d. hl. Bartholomäus, polygonaler Taufstein in der Kirchenvorhalle, Zustand 2006.

Abb. 45: Třeboň (Wittingau, Bez. Jindřichův Hradec), Augustinerkloster bei der Kirche d. hl. Ägidius, Taufstein im südlichen Kreuzgangarm, Zustand 2008.

Abb. 46: Lidéřovice (Lithersch, Bez. Jindřichův Hradec), Kirche d. hl. Leonhard, Schiff, Taufsteinkuppel, Zustand 2021.

Abb. 47: Přídolí, Kirche d. hl. Laurentius, zugehauene Taufsteinkuppel, Zustand 2007.

Abb. 48: Přídolí, Kirche d. hl. Laurentius, zugehauene Taufsteinkuppel – Detail, Zustand 2007.

Abb. 49: Horní Stropnice, Kirche d. hl. Nikolaus, der aus Teilen verschiedenen Alters zusammengesetzte Taufstein, Zustand 2007.

Abb. 50: Stráž nad Nežárkou (Platz, Bez. Jindřichův Hradec), Kirche d. hl. Peter und Paul, Taufstein, mittelalterliche Kuppel von barockem Fuß getragen, Zustand 2006.

Abb. 51: Černice, Kirche d. hl. Maria Magdalena, Taufstein: ältere Kuppel mit jüngerem, spätmittelalterlichem Fuß, Zustand 2012.

Abb. 52: Zatoň (Ottau, Bez. Český Krumlov), Kirche d. hl. Johannes d. T., Taufstein: Kuppel aus der Zeit gegen 1500, auf einer Pfeilertrommel mit abgehauenen Rippenausläufen, die zur Wölbung der Kirche auf den Mittelpfeiler vorbereitet wurde, Zustand 2016.

Abb. 53: Zatoň, Kirche d. hl. Johannes d. T., Taufstein, Detail der älteren Pfeilertrommel mit abgehauenen Rippenausläufen, auf der die Kuppel aufgesetzt ist, Zustand 2016.

Abb. 54: Kamenný Újezd (Steinkirchen, Bez. České Budějovice), Allerheiligenkirche, Taufstein, spätmittelalterlicher Fuß mit aufgesetzter älterer Kuppel, Zustand 2012.

Abb. 55: Rychnov u Nových Hradů (Deutsch Reichenau, Bez. České Budějovice), Kirche d. hl. Ägidius, Taufstein, aus Teilen verschiedenen Alters zusammengesetzt, mit Barockpolychromie versehen, Zustand 2008.

Abb. 56: Albrechtice nad Vltavou (Bez. Písek), Kirche d. hl. Peter und Paul, Taufstein, mittelalterliche Kuppel von späterem Fuß getragen, Zustand 2019.

Abb. 57: Bavorov (Barau, Bez. Strakonice), Maria Himmelfahrtkirche, südlicher Seitenaltar, Mensa, Wappen mit Fünfblattrose, Zustand 2008.

Abb. 58: Bavorov, Maria Himmelfahrtkirche, Hauptportal an der Südseite, Wappen mit Fünfblattrose, Zustand 2019.

Abb. 59: Bavorov, Maria Himmelfahrtkirche, Fünfblattrose im Wappenschild, Schlussstein von verschwundenem Gewölbe des zweischiffigen Hallenbaus, heute am ehemaligen Hoftor der benachbarten Pfarre eingebaut, Zustand 2019.

Abb. 60: Soběslav (Bez. Tábor), Kirche d. hl. Peter und Paul, Hauptportal an der Südseite, Wappen mit Fünfblattrose, Zustand 2010.

Abb. 61: Putim (Bez. Písek), Kirche d. hl. Laurentius, zylindrischer Taufstein mit leeren Schildern am Rand, Zustand 2016.

Abb. 62: Čestice (Bez. Strakonice), Kirche d. hl. Johannes d. T., zylindrischer Taufstein mit leeren Schildern am Rand, Zustand 2019.

Abb. 63: Vlachovo Březí (Wallischbirken, Bez. Prachatic), Maria Verkündigungskirche, zylindrischer Taufstein mit leeren Schildern und Sägezahnfries am Rand, Zustand 2016.

Abb. 64: Bohumilice (Bez. Prachatic), Allerhl. Dreifaltigkeitskirche, mit Maßwerk dekorierte Taufsteinkuppa, in der Vorhalle der Kirche eingemauert, Zustand 2019.

Abb. 65: Sedlice (Bez. Strakonice), Kirche d. hl. Jakob d. Gr., mit Maßwerk dekorierte Taufsteinkuppa, in der Vorhalle der Kirche eingemauert, Zustand 2020.

Abb. 66: Malšice (Bez. Tábor), Allerhl. Dreifaltigkeitskirche, Sakristei, Taufstein, Zustand 2023.

Abb. 67: Sudoměřice u Bechyně (Bez. Tábor), Allerheiligenkirche, Taufstein unter der Orgelempore, Zustand 2023.

Abb. 68: Rataje u Bechyně (Bez. Tábor), Allerhl. Dreifaltigkeitskirche, Taufstein im Turmerdgeschoss, Zustand 2023.

Karte 1: Die „Zickzack“-Taufsteine in Rataje (Ratay), Sudoměřice und Malšice in der Umgebung der Burg Přiběnice unweit von Bechyně (alle Bez. Tábor – alle Zeichnungen des Autors, 2023).

Karte 2: Rippentaufsteine in Dolní Dvořiště, Rychnov nad Malší und Malonty (Unterhaid, Böhm. Reichenau und Meinetschlag, alle Bez. Český Krumlov) aus dem Anfang des 16. Jahrhunderts.

Abb. 69: Dolní Dvořiště, Kirche d. hl. Ägidius, Kanzel, Fuß und Unterteil, Zustand 2013.

Abb. 70: Dolní Dvořiště, Kirche d. hl. Ägidius, Altarraum, Taufstein, Zustand 2005.

Abb. 71: Rychnov nad Malší (Böhmisch Reichenau, Bez. Český Krumlov), Kirche d. hl. Andreas, Altarraum, Taufstein, Zustand 2013.

Abb. 72: Malonty (Meinetschlag, Bez. Český Krumlov), Kirche d. hl. Bartholomäus, Taufstein bei der Orgelempore, Zustand 2013.

Abb. 73: Nákří (Bez. České Budějovice), Kirche d. hl. Peter und Paul, Wappen mit Fünfblattrose am Taufstein, Zustand 2016.

Abb. 74: Bílá Hůrka (Weissshurka, Bez. České Budějovice), Kirche d. hl. Stephan, Wappen mit Lilie am Taufstein, Zustand 2016.

Abb. 75: Boršov nad Vltavou (Payreschau, Bez. České Budějovice), Kirche d. hl. Jakob d. Gr., Wappen mit Halbmond am Taufstein, Zustand 2018.

Abb. 76: Boršov nad Vltavou, Kirche d. hl. Jakob d. Gr., Wappen mit Sechszackenstern, Zustand 2018.

Abb. 77: Boršov nad Vltavou, Kirche d. hl. Jakob d. Gr., Wappen mit Weinlaub am Taufstein, Zustand 2018.

Abb. 78: Boršov nad Vltavou, Kirche d. hl. Jakob d. Gr., Wappen mit Buchstaben M am Taufstein, Zustand 2018.

Abb. 79: Taufsteine, Wappendekor I. – 1. Bavorov (Barau), Maria Himmelfahrtkirche, nördlicher Seitenaltar, Mensa; 2. ebenda, südlicher Seitenaltar, Mensa; 3. Strunkovice nad Blanicí, Kirche d. hl. Dominik; 4. Boršov nad Vltavou (Payreschau), Kirche d. hl. Jakob d. Gr.; 5. Nákří, Kirche d. hl. Peter und Paul; 6. Bílá Hůrka (Weissshurka), Kirche d. hl. Stephan; 7. Čkyně, Kirche d. hl. Maria Magdalena; 8. Hosín (Bez. České Budějovice), Kirche d. hl. Peter und Paul.

Abb. 80: Bavorov, Maria Himmelfahrtkirche, nördlicher Seitenaltar, Mensa, Zustand 2016.

Abb. 81: Bavorov, Maria Himmelfahrtkirche, südlicher Seitenaltar, Mensa, Zustand 2016.

Karte 3: Taufsteingruppe um die Maria Himmelfahrtkirche in Bavorov mit den lokal durch liturgische Symbole ergänzten Wappenschildern.

Abb. 82: Strunkovice nad Blanicí (Bez. Prachatic), Kirche d. hl. Dominik, Taufstein im Schiff, Zustand 2016.

Abb. 83: Strunkovice nad Blanicí, Kirche d. hl. Dominik, Taufstein – Detail vom Wappen mit Fünfblattrose, Zustand 2016.

Abb. 84: Boršov nad Vltavou, Kirche d. hl. Jakob d. Gr., Taufstein im Schiff beim Triumphbogen, Zustand 2018.

Abb. 85: Boršov nad Vltavou, Kirche d. hl. Jakob d. Gr., Taufstein – halbiertes Wappen, Detail, Zustand 2018.

Abb. 86: Nákří, Kirche d. hl. Peter und Paul, Taufstein im Schiff, Zustand 2016.

Abb. 87: Nákří, Kirche d. hl. Peter und Paul, Taufstein – Wappen mit Stern, Detail, Zustand 2016.

Abb. 88: Bílá Hůrka, Kirche d. hl. Stephan, Südschiff, eingemauerter Taufstein, Zustand 2016.

Abb. 89: Bílá Hůrka, Kirche d. hl. Stephan, Taufstein – Wappen mit Halbmond, Detail, Zustand 2016.

Abb. 90: Čkyně (Bez. Prachatic), Kirche d. hl. Maria Magdalena, Taufstein im Schiff beim Triumphbogen, Zustand 2016.

Abb. 91: Čkyně, Kirche d. hl. Maria Magdalena, Taufstein – Wappen mit Sägeschnitt und mit Keil, Detail, Zustand 2016.

Abb. 92: Taufsteine, Wappendekor II. – 1. Horažďovice, Kirche d. hl. Peter und Paul; 2. Zvolekov (Zamleka), Allerhl. Dreifaltigkeitskirche; 3. Chrástany, Kirche d. hl. Bartholomäus; 4. Jinín, Maria Himmelfahrtkirche; 5. Řepice, Kirche d. hl. Maria Magdalena; 6. Lažiště (Laschitz), Kirche d. hl. Nikolaus; 7. Zbytín (Oberhaid), Kirche d. hl. Veit; 8. Radomyšl, Kirche d. hl. Martin; letzte fünf heute unzugängliche Wappen nach O. Fibich, s. Zit. in Anm. 253 (Zeichnung 2023).

Abb. 93: Hosín (Bez. České Budějovice), Kirche d. hl. Peter und Paul, Seitenkapelle, Taufstein, Zustand 2019.

Abb. 94: Hosín, Kirche d. hl. Peter und Paul, Taufstein – Wappen mit Buchstaben M, Detail, Zustand 2019.

Karte 4: Taufsteine mit heraldischen Motiven an der Grenze Süd- und Westböhmens unter Einfluss der Kirchenverwaltung des Johanniterordens.

Abb. 95: Horažďovice (Bez. Klatovy), Kirche d. hl. Peter und Paul, Taufstein im südlichen Seitenschiff, Zustand 2016.

Abb. 96: Horažďovice, Kirche d. hl. Peter und Paul, Taufstein – Wappen mit Fünfblattrose, Detail, Zustand 2016.

Abb. 97: Zvolekov (Zamleka, Bez. Klatovy), Allerhl. Dreifaltigkeitskirche, Taufstein im Schiff, Zustand 2019.

Abb. 98: Zvolekov, Allerhl. Dreifaltigkeitskirche, Taufstein – Wappen mit Buchstaben A und mit Tatzentkruz, Zustand 2019.

Abb. 99: Chrástany (Bez. České Budějovice), Kirche d. hl. Bartholomäus, Taufstein beim Triumphbogen, Zustand 2017.

Abb. 100: Chrástany, Kirche d. hl. Bartholomäus, Taufstein – Wappen mit Reiter zu Pferd, Detail, Zustand 2017.

Abb. 101: Jinín (Bez. Strakonice), Maria Himmelfahrtkirche, Schiff, Taufstein, Zustand 2018.

Abb. 102: Jinín, Maria Himmelfahrtkirche, Taufstein – Wappen mit doppelter Fünfblattrose und mit Lilie, Detail, Zustand 2018.

Abb. 103: Řepice (Bez. Strakonice), Kirche d. hl. Maria Magdalena, Taufstein im Schiff, Zustand 2019.

Abb. 104: Řepice, Kirche d. hl. Maria Magdalena, Taufstein – Wappen von Kunáš v. Machovic mit drei Lilien, Zustand 2019.

Abb. 105: Lažiště (Laschitz, Bez. Prachatic), Kirche d. hl. Nikolaus, Vorhalle, eingemauerte Taufsteinkuppa, rechts Wappen mit Schrägbalken von Sigismund Huler, Zustand 2016.

Abb. 106: Lažiště, Kirche d. hl. Nikolaus, Vorhalle, Weihwassergefäß mit Maßwerkdekor, Zustand 2016.

Abb. 107: Ledenice (Bez. České Budějovice), Kirche d. hl. Laurentius, Vorhalle, Wappen mit Fünfblattrose am eingemauerten Taufstein, Zustand 2023.

Abb. 108: Jilovice (Bez. České Budějovice), Kirche d. hl. Jakob d. Gr., Taufstein mit zwei Wappen mit Fünfblattrose; 2007 als Kreuzsockel vor der Kirche identifiziert, 2018 in die Vorhalle übertragen, Zustand 2023.

Karte 5: Ledenice-Jilovice Taufsteine mit Wappen der Herren von Landstein oder Rosenberg in Ledenice und Jilovice (Bez. České Budějovice).

Abb. 109: Svatá Maří/Láz (Bez. Prachatic), Kirche d. hl. Maria Magdalena, Taufstein bei der Nordwand mit Wappen von zwei Schlüsseln und Kreisscheibe, d. h. den der Geschlechter v. Štítkov und v. Pačejov, Zustand 2018.

Abb. 110: Svatá Maří, Kirche d. hl. Maria Magdalena, Taufstein – Wappen mit Fisch von Geschlecht v. Čestic, Zustand 2018.

Abb. 111: Žimutice (Bez. České Budějovice), Kirche d. hl. Martin, Turmerdgeschoss, Taufstein mit Wappen von Halbpferd im Sprung und Flügel, von Geschlecht v. Žimutic und Sobětic, Zustand 2020.

Abb. 112: Žimutice, Kirche d. hl. Martin, Taufstein – Wappen mit zwei Schlüsseln, von Geschlecht v. Štítkov, Zustand 2020.

Abb. 113: Radomyšl (Bez. Strakonice), Kirche d. hl. Martin, Taufstein mit einer Wappengalerie mit Wappen des Generalpriors des Johanniterordens Heinrich v. Neuhaus (1402–1421) und einer Reihe weitere Adelige, in der Vorhalle eingemauert, Zustand 2016.

Abb. 114: Radomyšl, Kirche d. hl. Martin, Taufstein – teilweise eingemauertes Wappen mit Fünfblattrose, Detail, Zustand 2016.

Abb. 115: Zbytín (Oberhaid, Bez. Prachatic), Kirche d. hl. Veit, Schiff, der aus derselben Werkstatt wie das im Schlosspark in Libějovice gefundene Taufbecken stammende Taufstein, Zustand 2017.

Abb. 116: Libějovice, Neuschloss – Taufstein, laut Überlieferung aus der Kirche in Sedlec (Selze, Bez. České Budějovice), z. Z. in der Dauerausstellung des Südböhmischen Museums in Trocnov (Bez. České Budějovice). Er wurde in derselben Werkstatt wie der in Zbytín geschaffen, Zustand 2020.

Abb. 117: Dolní Dvořiště, Kirche d. hl. Ägidius, Altarraum, Taufstein – Detail eines von acht Wappen mit Fünfblattrose, Zustand 2005.

Abb. 118: Dolní Dvořiště, Kirche d. hl. Ägidius, Vorhallengewölbe – Schlusssteindetail mit Fünfblattrose, Zustand 2015.

Abb. 119: Dolní Dvořiště, Kirche d. hl. Ägidius – Schlussstein mit Fünfblattrose im dreischiffigen Hallenbau, vor 1508 Gewölbvollendung, De-

tail, Zustand 2013.

Abb. 120: Jindřichův Hradec, Maria Himmelfahrtkirche, südliches Seitenschiff, Taufstein aus dem Adneter Kalkstein, Zustand 2020.

Abb. 121: Jindřichův Hradec, Maria Himmelfahrtkirche, Taufstein – Wappen von Anna Fürstin v. Münsterberg (†1547), der vierten Gemahlin von Heinrich IV. v. Neuhaus, Zustand 2020.

Abb. 122: Hořice na Šumavě (Hörtitz, Bez. Český Krumlov), Kirche d. hl. Katharina, Altarraum, Taufstein mit Zunftzeichen beim Seitenkapelleneingang, Zustand 2011.

Abb. 123: Hořice na Šumavě, Kirche d. hl. Katharina, Taufstein – Zunftzeichen mit Hufeisen vom Schmiede- und Hufschmiedezunft, rechts mit Brezel als dem Zunftzeichen der Bäcker, Zustand 2011

Abb. 124: Štěpánovice, Maria Himmelfahrtkirche, Altarraum, Taufstein, Zustand 2016.

Abb. 125: Štěpánovice, Maria Himmelfahrtkirche, Taufstein, grafische Zeichen mit Bedeutung der sog. bürgerlichen Zeichen(?), Detail, Zustand 2016.

Abb. 126: Neujahrswunsch mit sitzendem Distelfink haltendem Jesuskind (1480–1490), Holzschnitt, „michel“ signiert (F. Kobler, s. Zit. in Anm. 9)

Abb. 127: Kájov, Marienkirche, Taufstein – sitzendes Jesuskind mit Apfel und Schriftband, Detail, Zustand 2018.

Abb. 128: Sitzendes Jesuskind mit Apfel (gegen 1480), Holzschnitt (F. Kobler, s. Zit. in Anm. 9).

Abb. 129: Jindřichův Hradec, Maria Himmelfahrtkirche, Taufstein – Relief eines knienden Engels mit Kerze und Glöckchen, Zustand 2020.

Abb. 130: Jindřichův Hradec, Maria Himmelfahrtkirche, Taufstein – Reliefs von Maria mit Kind, an Seiten mit knienden Engeln mit Kerzen und einem Glöckchen, Zustand 2020.

Abb. 131: Taufsteine, Wappendekor III. – 1. Zdikovec (Klein Zdikau), Kirche d. hl. Peter und Paul; 2. Paračov, Kirche d. hl. Peter und Paul.

Abb. 132: Zdikovec (Klein Zdikau, Bez. Prachatic), Kirche d. hl. Peter und Paul, Taufstein im Schiff, Zustand 2019.

Abb. 133: Paračov (Bez. Strakonice), Kirche d. hl. Peter und Paul, Taufstein im Schiff, Zustand 2019.

Karte 6: Zylindrische und polygonale Taufsteine oder Weihwassergefäße mit Maßwerkmotiven.

Abb. 134: Volyně (Bez. Strakonice), Allerheiligenkirche, Taufstein im Altarraum mit Maßwerkmotiven, Zustand 2018.

Abb. 135: Volyně, Allerheiligenkirche, Taufstein – Reliefmaßwerk, Detail, Zustand 2018.

Abb. 136: Malenice (Bez. Strakonice), Kirche d. hl. Jakob d. Gr., heute Stadtmuseum Volyně, Taufstein mit Maßwerkmotiven, Zustand 2020.

Abb. 137: Malenice, Kirche d. hl. Jakob d. Gr. (heute Stadtmuseum Volyně), Taufstein – Reliefmaßwerk, Detail, Zustand 2020.

Abb. 138: Blanice (Groß Blanitz, Bez. Strakonice), Kirche d. hl. Ägidius, Taufstein als Teil der geplanten Gewölbstütze im Schiff, Zustand 2014.

Abb. 139 Blanice, Kirche d. hl. Ägidius, Taufstein – Detail der rund um die Kuppel gehauenen illusionistischen Draperie, Zustand 2014.

Abb. 140: Nedvědice (Bez. Tábor), Kirche d. hl. Nikolaus, Taufstein in der Sakristei unter Inspiration durch kleinen Holzfass, Zustand 2011.

(Übersetzung J. Noll)

POZNÁMKY K STAVEBNÍ HISTORII KOSTELA SV. KUNHUTY V HOSTĚRADICÍCH

MATĚJ KRUNTORÁD – KLÁRA
KOMOSNÁ

Notes on the Building History of Saint Kunigunde Church in Hostěradice

Dealing with the building history of Saint Kunigunde Church in Hostěradice in the Znojmo Region, the study presents several stages of construction, the most significant ones dating from the 13th and 16th centuries, as substantiated by a number of architectural elements. The authors suggest to adjust the dating of the individual stages based on the building history analysis supported by dendrochronology, probes, and a closer examination of mason's marks. Over centuries, the church underwent a transformation from an early three-aisled Gothic basilica of the Teutonic Order to a four-aisled Late Gothic church of a manorial town reflecting the power of its owners, the Lords of Lipá. Furthermore, several heraldic relics have remained in the church and others are known from written sources. Renaissance, Baroque, and later reconstructions reaching the peak in the 1980 s left their marks on the church's current appearance. The study is an investigation into these building stages and the first step towards the planned overall reconstruction of the church that ranks among the most precious sacral structures in the Znojmo Region.

Key words: Hostěradice – Teutonic Order – Late Gothic – Lords of Lipá – mason's marks – heraldry – architectural elements

Studie se věnuje stavebním dějinám kostela sv. Kunhuty v Hostěradicích v okrese Znojmo. Představeno je několik etap výstavby s těžišti ve 13. a 16. století, které se projeví řadou architektonických článků. Navrhujeme několik úprav v datování jednotlivých fází, a to na základě stavebněhistorického rozboru podpořeného dendrochronologií, sondáží nebo bližším ohledáním kamenických značek. Kostel se postupem staletí změnil od trojlodní raně gotické baziliky řádu německých rytířů po čtyřlodní pozdně gotický kostel panského městečka odrážející moc svých majitelů z rodu pánů z Lipé. V kostele se zachovalo rovněž několik heraldických památek, další známe z písemných pramenů. Na jeho současnou podobu se podílely renesanční, barokní a mladší přestavby vrcholící v 80. letech minulého století. Předkládaná studie je sondou do těchto stavebních etap a prvním krokem v plánované generální rekonstrukci kostela patřícího mezi nejhodnotnější na Znojmsku.

Klíčová slova: Hostěradice – řád německých rytířů – pozdní gotika – páni z Lipé – kamenické značky – heraldika – architektonické prvky

<https://doi.org/10.56112/pp.2023.1.02>

Kostel sv. Kunhuty v Hostěradicích na Moravskokrumlovsku patří mezi nejvýznamnější, ale také stavebněhistoricky nejkomplikovanější památky okresu Znojmo. Především havarijní stav části krovů a postupně degradující omítky vně i uvnitř kostela vyústily v dlouhodobý plán generální rekonstrukce, které předchází stavebněhistorický průzkum celého areálu kostela a fary zpracovávány brněnským pracovištěm Národního památkového ústavu.¹⁾ Důkladná dokumentace stavby a dostupných archivních pramenů nepřekvapivě otevřela řadu otázek. Jen na některé z nich se patrně podařilo nebo podaří uspokojivě odpovědět, jak je patrné z naší studie věnované nejenom architektonickým prvkům kostela a jejich datování.²⁾ Věnujeme se primárně budově kostela, ačkoliv jeho existence je pevně spjatá se sousední farou a kaplí, někdejší komendou řádu německých rytířů. V místech, kde to bude pro pochopení situace nezbytné, se dotkneme rovněž těchto staveb.

Zásadní zhodnocení architektury kostela a jejího stylového zařazení nabídl v diplomové práci, která vyústila rovněž v odbornou studii, Hynek Rulíšek roku 1965.³⁾ Ke korigování jeho závěrů přispěl Bohumil Samek v soupise uměleckých památek,⁴⁾ stejně jako Petr Kroupa v katalogu *Od gotiky k renesanci*.⁵⁾ Díky těmto badatelům existovala celkem jasná představa, jak kostel postupně rostl a měnil svoji podobu. Přesto bylo nutné podrobit jejich úsudky revizi, v níž jsme se neobešli bez archivního průzkumu, který podle předpokladů osvětlil proměny kostela jen v posledních dvou stoletích.⁶⁾ Důležitým úkolem bylo nalezení co nejpodrobnější dokumentace stavu objektu před úpravami v 2. polovině 20. století, jelikož veškeré spisy Památkového úřadu pro Moravu a Slezsko z doby první republiky a protektorátu jsou ztracené, stejně jako obrazová příloha Rulíškovy diplomové práce. Památkářská fotodokumentace pořízená ve 30. a 60. letech 20. století naštěstí zůstala poměrně kompletní.⁷⁾

Obr. 1: Hostěradice (okres Znojmo), kostel sv. Kunhuty, pohled od severu (všechna foto M. Kruntorád, není-li uvedeno jinak).

Obr. 2: Výřez z indikační skici stabilního katastru s areálem kostela a fary v Hostěradicích uprostřed, obklopeným mladší, dnes již zaniklou, zástavbou, 1824 (MZA, fond D 9 Indikační skici, sign. 0779).

HISTORICKÉ KONTEXTY

Český král Václav I. daroval v únoru roku 1237 řádu německých rytířů jeden a půl lánů s polovinou vinice a čtyřmi podsedky v Hostěradicích a v květnu téhož roku řádu potvrdil držení hostěradické farnosti se všemi jejími majetky.⁸⁾ Z této zprávy, která je první zmínkou o sídle, jasně vyplývá existence sakrálního okrsku s kostelem a farou již před tímto datem – uvažovat můžeme o její správě německými rytíři již za vlády Přemysla Otakara I. a jeho bratra markraběte Vladislava Jindřicha před rokem 1222.⁹⁾ Datum založení komturství není známo, Řehoř Wolny o komturovi Niklasovi hovoří již k roku 1222.¹⁰⁾ Hostěradice ležely na důležité stezce propojující řádové majetky a evropská centra Benátky, Vídeň, Slavkov (největší komenda na Moravě) a Opavu a trasu dále na sever do Pruska. Recentní literatura jako prvního komtura uvádí Konráda zmiňovaného roku 1248, v roce 1295 Oldřicha (Ulricha), 1301 Jindřicha apod.¹¹⁾ V prosinci 1271 Hostěradice navštívil dokonce velmistr řádu Anno von Sangerhausen, který zde za přítom-

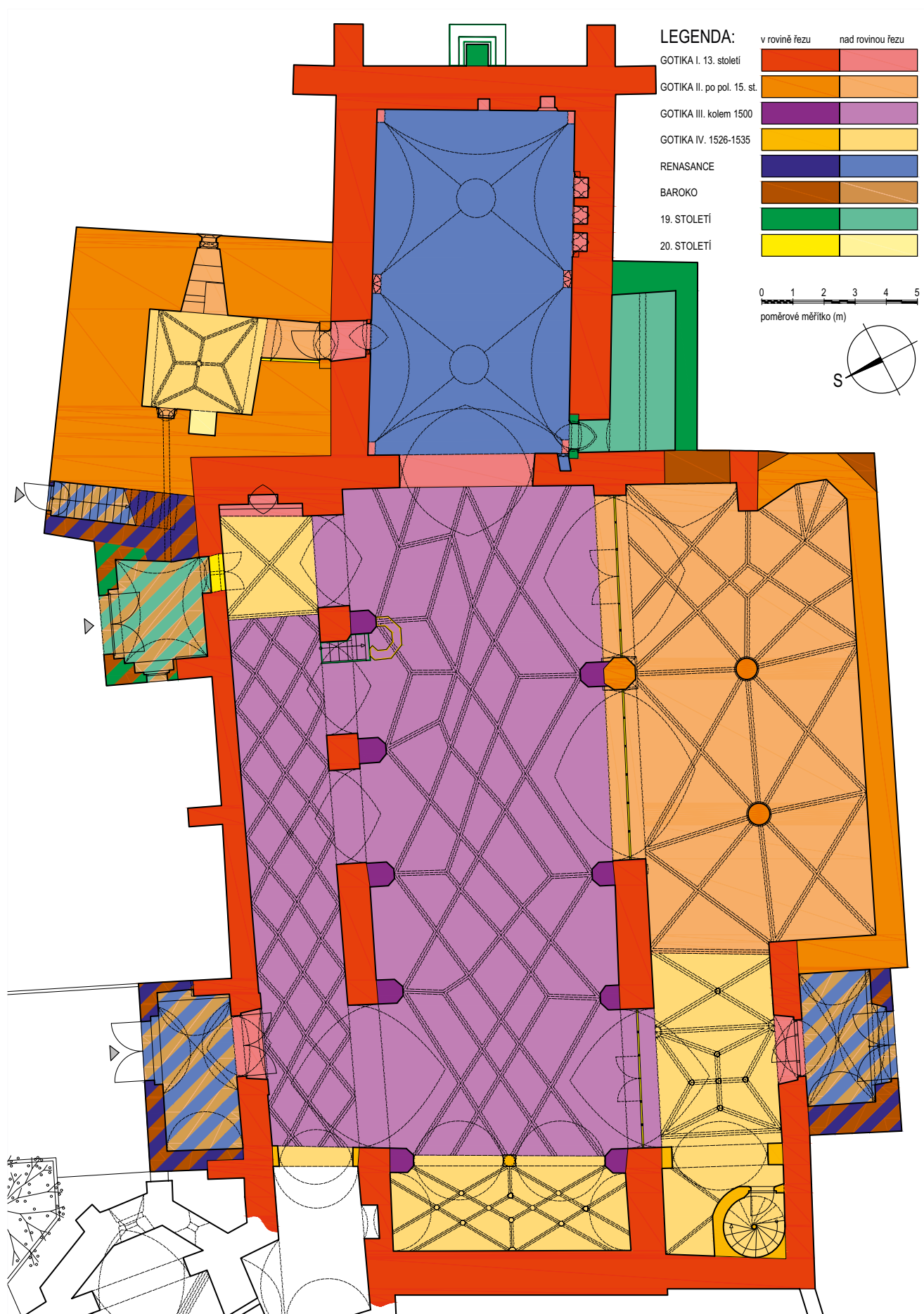
nosti zemského komtura Ludwiga von Heldgrunden podepsal listinu přidělující řádový majetek v Dürenkrutu pod rakouskou provincii (bailii).¹²⁾

V 80. letech 13. století se zde usadila místní šlechta, od roku 1319 městečko patřilo pánům z Lipé, sídlícím v Moravském Krumlově. Patrně souběžně s komendou stála v Hostěradicích ve 14. století tvrz, její lokalizace je však nejistá. K roku 1382 víme, že v hostěradické komendě žilo šest bratří, což je o polovinu méně než v tehdy největší komendě ve Slavkově.¹³⁾ Roku 1384 je zaznamenáno, že zdejší komenda byla nejzadluženější na Moravě a roku 1408 o jejím zoufalém stavu informoval Jan z Egerberka zemského komtura. Komenda byla zcela bez zásob a Janovi prý nezbývalo než s ostatními bratry žebrot. Raději by skončil oběšen v Prusech, než živil v Hostěradicích.¹⁴⁾ Jan z Egerberka byl do Hostěradic přesunut z Chomutova, kde býval komturem, ale příliš utrácel za zbrojení. V klidnějších a méně ohrožených, ovšem i méně výnosných, Hostěradicích měl k tomu méně příležitostí. Přesto je doba počátku 15. století spojena s velkým opevňováním komend souvisejícím s nestálou situací v zemi a častými boji.¹⁵⁾ Úpadek zdejší komendy dobře dokumentuje srovnání inventářů z let 1382 a 1408, kdy v prvním nacházíme 14 koní, 30 krav a 250 ovcí, ale v mladším z roku 1408 žádného koně, jen 3 krávy a 8 ovcí.¹⁶⁾ Dvůr byl roku 1404 natolik chatrný, že na jeho opravu by údajně nestačilo ani 100 kop.¹⁷⁾

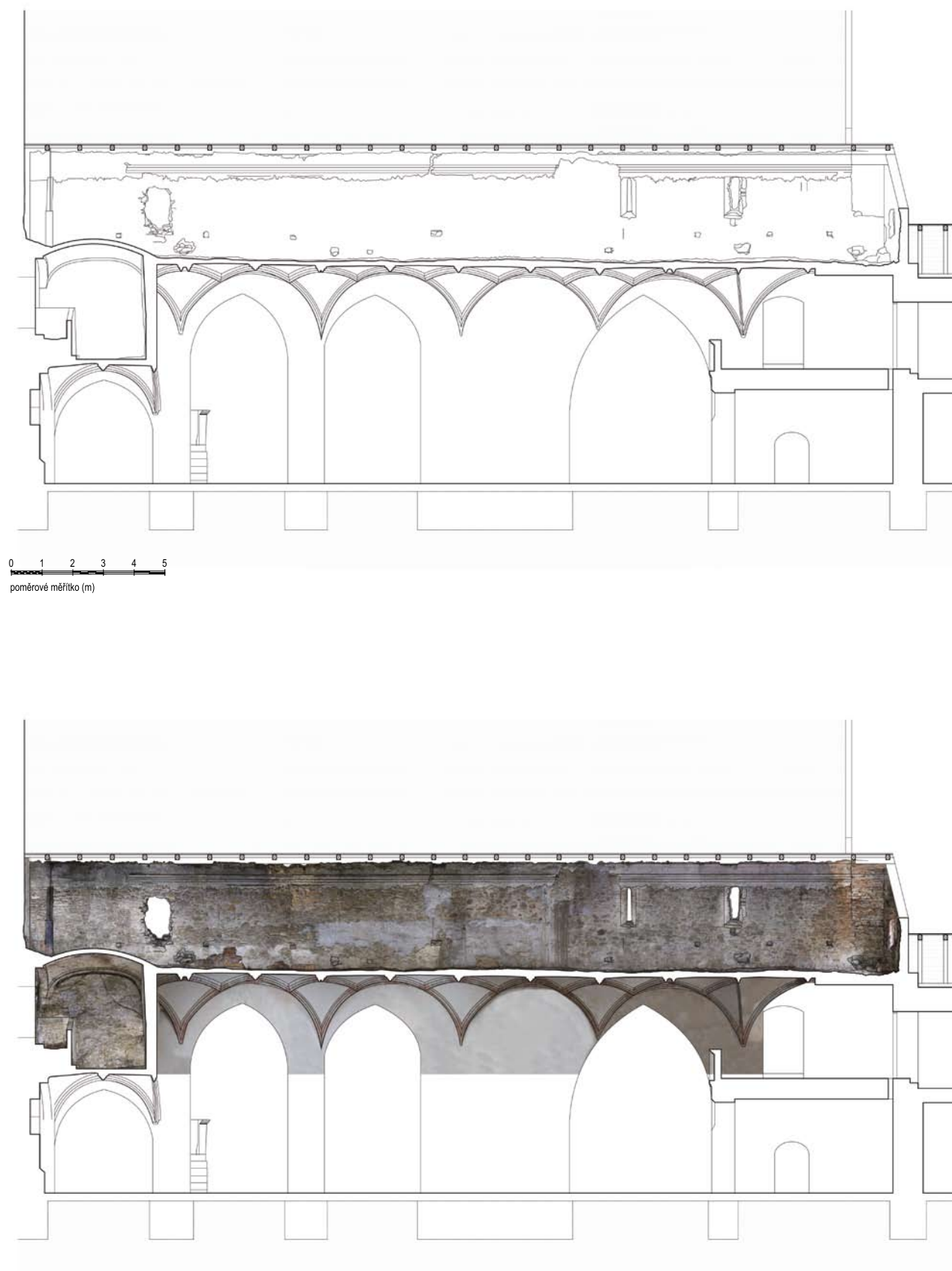
V průběhu druhého desetiletí 15. století byli bratři, stejně jako v některých jiných komendách, vyhnáni. Řádu komturství zastavoval od roku 1411 král Zikmund, z Hostěradic však rytíře vypudili patrně majitelé panství, páni z Lipé. Zemskému komturovi Albrechtovi z Dubé se roku 1418 podařilo znovuobsadit některé takto zabrané fary, včetně hostěradické.¹⁸⁾ Zmínky o německých rytířích v místě během husitských válek a po nich jsou kusé: roku 1460 faru spravoval řádový komtur Nikolaus Mager, který

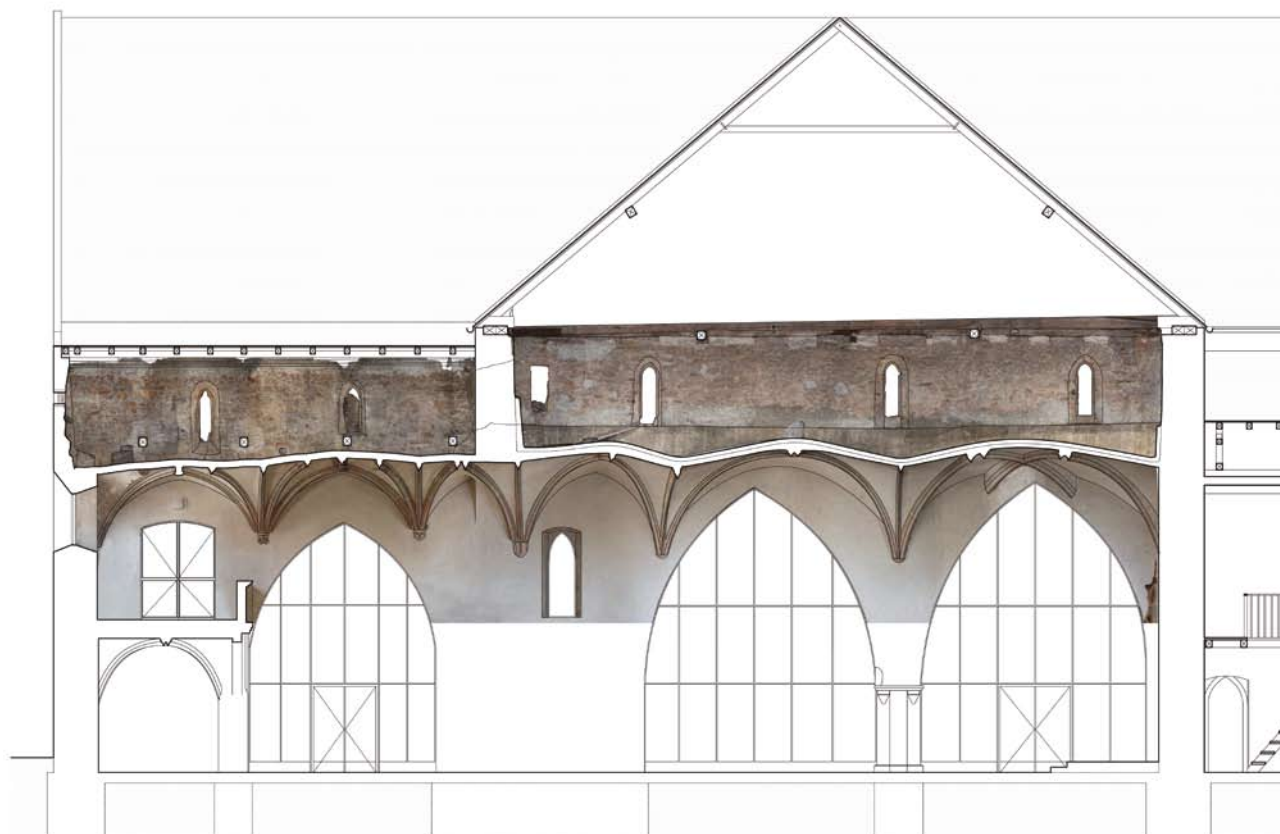
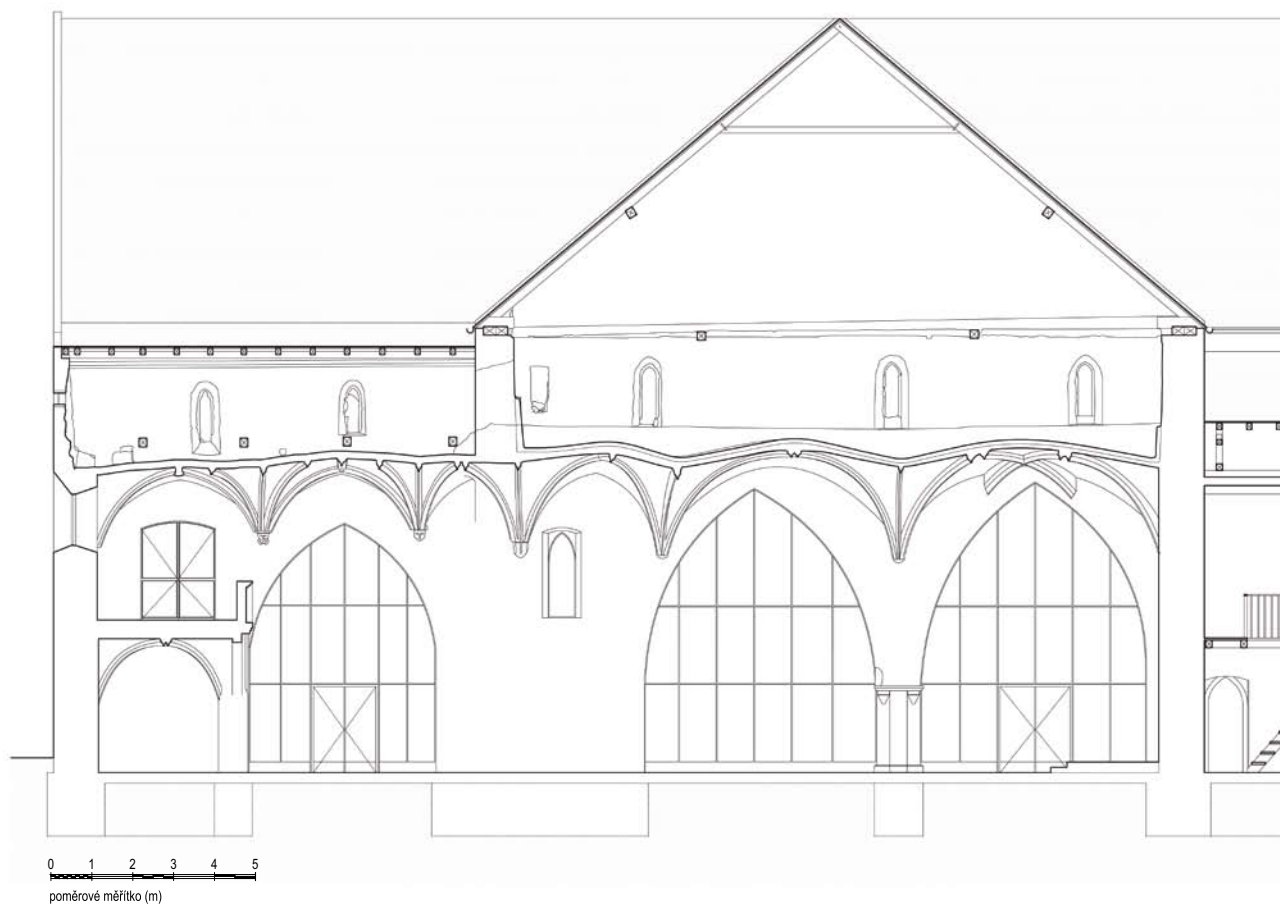
Obr. 3: Výřez z letecké mapy Hostěradic s vyznačením přibližné rozlohy areálu komendy německých rytířů, modře zvýrazněn kostel sv. Kunhuty (podklad www.mapy.cz, vyhledáno 14. 3. 2023).

Obr. 4: Hostěradice, kostel sv. Kunhuty, půdorys s vyznačením stavebních fází (zaměření J. Stýblo, kresba S. Dračková).

Obr. 5: Hostěradice, kostel sv. Kunhuty, severní zeď hlavní lodi v pohledu od severu (fotogrammetrie a kresba J. Stýblo, není-li uvedeno jinak).

Obr. 6: Hostěradice, kostel sv. Kunhuty, jižní zeď hlavní lodi v pohledu od jihu.

Obr. 7: Hostěradice, kostel sv. Kunhuty, pohled hlavní lodí k východu (Č. Šíla, 1960; fotoarchiv NPÚ, ÚOP v Brně, inv. č. 38512).

Obr. 8: Hostěradice, kostel sv. Kunhuty, pohled do jižního dvoulodí od západu (Č. Šíla, 1960; fotoarchiv NPÚ, ÚOP v Brně, inv. č. 46067).

je naposledy jmenován k roku 1486. Po tomto datu zmínky o německých rytířích v Hostěradicích mizí.¹⁹⁾ Miroslav Plaček označuje za rok zániku komendy již rok 1460.²⁰⁾ Na začátku 16. století již řád spravoval pouze plzeňskou faru se špitálem a komendu v Opavě.²¹⁾

Spolu s odchodem bratří skončilo rovněž jejich užívání patronátního práva, které převzala šlechta sídlící v Moravském Krumlově (od roku 1319 páni z Lipé, později zejména Liechtensteinové). Minimálně po část 2. poloviny 16. století a na počátku 17. století byla fara protestantská. V roce 1607 Pertold z Lipé dosadil do Hostěradic luteránského faráře.²²⁾ Od roku 1612 jím byl Johann Gartner, jehož dcera Anna si v prosinci 1617 vzala faráře v Hrušovanech nad Jevišovkou, Petera Schkultetyho.²³⁾ V kostele se ostatně uchoval Gartnerův náhrobní kámen z roku 1617, který – kromě nápisové části – obsahuje zobrazení kalicha.²⁴⁾ Obnovení katolické správy proběhlo roku 1625, v 2. polovině 17. století zdejší fara nabývala na významu; roku 1673 (nebo až 1687) byla povýšena na děkanství, od roku 1692 zde kromě faráře (děkana) sloužili rovněž kaplani.²⁵⁾

SITUACE KOSTELA A JEHO STRUČNÝ POPIS

Farní areál v Hostěradicích zabírá jižní frontu náměstí, a vyplňuje tak prostor mezi dvěma hlavními sídelními jádry městečka definovanými křižovatkou starých cest. Sídlo se stalo městečkem hluboko ve středověku – poprvé

je takto zmíněno roku 1308 – avšak dnešní částečně pravidelné náměstí bylo snad založeno až v průběhu 2. poloviny 16. století a počátku 17. století, kdy zde vznikla poměrně náročná renesanční a manýristická zástavba měšťanských domů.²⁶⁾ Areál zahrnuje kostel sv. Kunhuty, budovu fary s kaplí, bránu s vjezdem do farního dvora, bránu se sochou sv. Jana Nepomuckého před vstupem do kostela ze severu, hospodářské stavení s kaplankou, stodolu, zbytky ohradních zdí a torzo budovy na jihu areálu. Pozůstatky staveb komendy jsou patrné i na některých parcelách sousedících s farou, navíc k ní náleželo poměrně velké pole nacházející se nyní uprostřed zástavby západně od kostela (obr. 2). Kostelní areál byl dále z jihovýchodní strany obehnaný zdí a pomyslně uzavíral ze severozápadní strany prostor tzv. dolního náměstí. Jihovýchodně od kostela pak stávala budova školy, po jejímž zboření prostory obou náměstí poněkud splynuly. Severně od kostela na barokní bránu navazovaly přízemní domky tvořící oblouk vystavěný s velkou pravděpodobností na půdorysu nějaké formy opevnění areálu, nebo jen ohradní zdi hřbitova (obr. 1).²⁷⁾

Kostel, směřující presbytářem na jihovýchod, je mohutnou rozložitou podélnou stavbou sestávající z obdélného halového čtyřlodí, na něž navazuje výrazně odsazený, rovně zakončený závěr a hranolová věž založená na styku lodí a presbytáře ze severní strany. Lodě završuje společná vysoká sedlová střecha přecházející až nad presbytář, dvojice jižních bočních lodí má sedlovou střechu kolmo

Obr. 9: Hostěradice, kostel sv. Kunhuty, pohled severní boční lodí k východu (Č. Šíla, 1960; fotoarchiv NPÚ, ÚOP v Brně, inv. č. 46068).

navazující. Hlavní štíty mají voluty, boční směřující k jihu je trojúhelný, dále nečleněný. Věž završuje zděný osmiboký jehlan. Interiér je přístupný trojicí vstupů v předsíních – dva proti sobě umístěné vstupy prolamují zdi v západní části, třetí (nyní zazděný) vede ze severu k vítěznému oblouku. Jako sakristie slouží přízemí věže, z jihu je k presbytáři přistavěna oratoř s depozitářem.

Na širokou hlavní loď ze severu navazuje boční loď třetionové šířky, od jihu pak dvoulodí vzniklé přístavbou tří klenebních polí nedosahujících až k západnímu průčelí (obr. 7–9). Boční lodě od hlavní oddělují nepravidelně rozmístěné a různě široké i vysoké hrotité arkády. Rovněž vítězný oblouk je zahrocený, následuje na dvě klenební pole dlouhý presbytář. Na západě se nachází na tři lodě dlouhá, poměrně úzká, kruchta. Lodě klenou valené klenby pokryté převážně sífo-

vým žebrovím nepravidelné struktury, v západní části jižní lodí je trojice hvězdicových kleneb, stejně jako v sakristii. Klenby jižního dvoulodí spočívají na dvojici sloupů, v hlavní lodi jsou svedeny do pětibokých pilířů. Jednotlivé stavební a architektonické detaily budou podrobněji popsány níže.

Druhým sakrálním prostorem areálu je kromě kostela sv. Kunhuty ještě malá raně gotická kaple propojená s budovou komturství severozápadně od kostela. Její funkce bývá obvykle popisována jako pohřební (pod kaplí se nachází krypta kopírující její půdorys), ale je třeba uvažovat i o spojení se špitálem, který je s působením řádu německých rytířů spojován. Pro potřeby této studie se však spokojíme s konstatováním, že kaple vznikla v úzké časové návaznosti na kostel patrně kolem poloviny 13. století.

KOSTEL POD SPRÁVOU NĚMECKÝCH RYTÍŘŮ

První písemná zmínka o řádu v Hostěradicích nás vede k již existujícímu kostelu, jehož podoba zůstává neznámá. Ačkoliv byl řád německých rytířů v průběhu 1. poloviny 13. století významně podporován vládnoucí vrstvou, stavba nového kostela patrně probíhala pomalu a během působení řádu v Hostěradicích ani nebyla dokončena. V nynějším kostele zůstala ze 13. století poměrně podstatná část, badateli datovaná na základě architektonických detailů do 60.–70. let 13. století.²⁸⁾ Tehdy bylo zbudováno bazilikální trojlodí s presbytářem, jehož podoba je částečně patrná zejména v podkroví, kde jsou dochovány zdi hlavní lodí až do výše ubourané koruny (obr. 10). Nad severní boční lodí zeď prolamují dvě okénka na západě (jedno úzké, lomeně klenuté (obr. 14), druhé později zvětšené). Na východě je sice nyní nepravidelně vybouraný otvor sloužící jako propojení dvou částí podstřeší, i ten však patrně nahradil okno baziliky. Poslední okénko na severu nyní ústí do podkroví předsíně (původně barokní márnice z poloviny

Obr. 10: Hostěradice, kostel sv. Kunhuty, pohled z půdy hlavní lodí na bazilikální okna nad jižní boční lodí, východní část.

Obr. 11: Hostěradice, kostel sv. Kunhuty, pohled z půdy jižního dvoulodí na východní část zdi hlavní lodi s bazilikálními okny.

Obr. 12: Hostěradice, kostel sv. Kunhuty, pohled z půdy hlavní lodi na západní bazilikální okno nad jižní boční lodí.

18. století, obr. 24).²⁹⁾ Jeho pravé ostění zčásti nahrazují cihly a profilace jeptišky ve vrcholu hrotitého oblouku je otočená, z čehož plyne, že bylo na dnešní místo osazeno druhotně. Na jih směřuje celkem pět oken – tři na východě jsou širší a bez jakékoliv kružby (obr. 11), dvojice užších oken na západě je opatřena jeptiškami (obr. 12, 13).

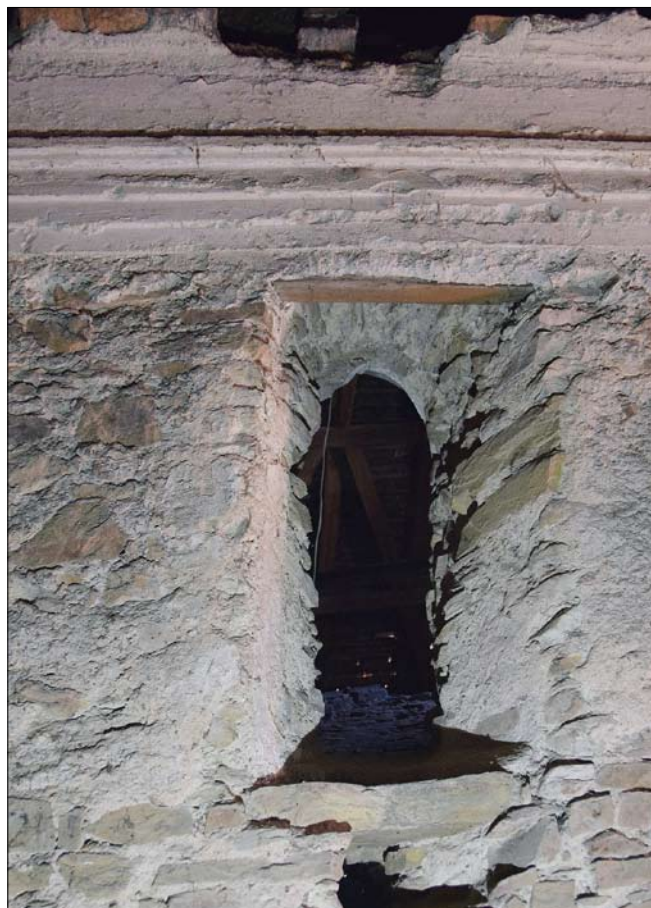
Nejen rozměry oken a jejich podoba poukazují na dvě stavební fáze patrné na severní i jižní zdi hlavní lodi. Zejména na jihu se totiž evidentní změna ve zdění projevuje i dole pod mladší klenbou zářezem dělicím ji na dvě části. Tato stavební anomálie navíc souvisí se způsobem rozšíření jižní lodi na dvoulodí v pozdní gotice. Nachází se totiž v místě západního zakončení rozšíření, které

z nějakého důvodu nebylo možné protáhnout až k západnímu průčelí trojlodí. Situace v jižním dvoulodí je z několika důvodů nejasná – Hynek Rulišek zde předpokládal lokalizaci staršího kostela, ke kterému byli přivedeni němečtí rytíři, ale archeologický průzkum prováděný svépomocí během pokládání nové dlažby v roce 1979 to nepotvrdil. Odhalil však celou řadu základů zdí. Zakončení staré boční lodi zhruba v místech dnešních sloupů dvoulodí se dalo očekávat, další zdi směřující kolmo k ní, a dělicí tak loď na dvě části však byly překvapením.³⁰⁾ Bohumil Samek z toho vyvodil funkční svázání jižní lodi s komturstvím, což se jeví jako logické vysvětlení.³¹⁾ Hovoří pro to nejen odkryté fragmenty zdí, ale i komunikační souvislosti v rámci celého areálu. Z komturství (dnešní fary) vedla lávka z patra na jižní část krucht (nynější točité schodiště na krucht v jižním dílu podkruchtí je mladší). Na jihu do boční lodi vede rovněž primární vstup, jehož profilace je totožná se vstupem na severu. Předpokládáme, že severní vstup ústící do náměstí sloužil především obyvatelům Hostěradic, jižní pak směřuje k budovám komendy. Někaká forma stavebního oddělení dvoulodí ostatně existovala ještě v roce 1789, jelikož farář žádal o povolení zbourání zdi mezi hlavní lodí a boční kaplí kvůli nedostatku světla na čtení.³²⁾ Mezilodní arkády k severní boční lodi jsou rozmístěny v podstatě pravidelně, kdežto směrem k jihu pilíře poněkud nelogicky neodpovídá-

jící svým protějškům, což opět potvrzuje výše popsanou domněnku o rozdílné funkci severní a jižní části kostela. Dosud nevyřešenou záhadu nabízí mezilodní pilíř oddělující hlavní loď od jižního dvoulodí. Oproti severní dvojici má totiž osmiboký tvar zakončený v šikmých plochách jehlancovými konzolami vynášejícími římsu. Na tu primárně navazují dva odsekané architektonické prvky směřující jak do hlavní, tak do jižní boční lodi. Mají podobu náběhu oblouku s patou členěnou přetínajícími se pruty (obr. 19). Architektonická konstrukce chórové přepážky patrně nepřichází v úvahu, jelikož prvky nekorelují s vítězným obloukem. Další možnost v podobě baldachýnů ciboriových oltářů zase v takovém místě nemá paralely.

Obr. 13: Hostěradice, kostel sv. Kunhuty, pohled z půdy jižní boční lodi na západní bazilikální okno.

Obr. 14: Hostěradice, kostel sv. Kunhuty, pohled z půdy severní boční lodi na bazilikální okno a renesanční (?) římsu nad ním.

S jistotou však lze říci, že oba ryze pozdně gotické prvky s přetínanými pruty jsou provázány se zdivem pilíře, čímž jeho stavbu datují až do doby kolem poloviny 15. století, kdy došlo k rozšíření jižní lodi (viz níže). Mezilodní arkáda zde patrně nahradila plnou zeď, což podporuje předpoklad o specifické funkci jižní lodi.

Kromě zdiva a okének v podkroví se z 13. století dochovaly zejména architektonické prvky presbytáře (obr. 15). Ten měl být nepochybně zaklenut dvěma poli křížové žebrové klenby, jak napovídají dochované konzoly a zkrácené přípory, stejně jako opěráky z vnějšku. Koutové konzoly mají podobu obrácených jehlanců zakončených mezičlánky s houbovitě podvinutým okrajem. Přízední přípory spočívají na podseknutém jehlanci a mají pětiboký profil. Sondáž však prokázala, že tvar přípor by mohl být druhotně pozměněn, jelikož pod omítkou se nachází cihlové zdivo.³³⁾ O původnosti pětibokých hlavic završujících přípory však není pochyb. Na severní stěně hlavic člení stylizované akanty zakončené nahoře boulovitým zavínutím, prostor mezi nimi vyplňují dubové listy (obr. 17). Jižní hlavice je nepravidelně porostlá dubovými ratolestmi (obr. 16). Výzdobné reliéfy hlavic jsou vytesány poměrně hrubě a mají daleko k naturalismu sochařství poloviny 13. století. Srovnatelné prvky nalezneme v blízkém okolí například v kostele Všech svatých v Moravském Krumlově, na což upozornil už Bohumil Samek.³⁴⁾ Nejen, že tento kostel postavili také němečtí rytíři, kteří zde měli

Obr. 15: Hostěradice, kostel sv. Kunhuty, presbytář.

Obr. 16: Hostěradice, kostel sv. Kunhuty, hlavice jižní přípory v presbytáři.

Obr. 17: Hostěradice, kostel sv. Kunhuty, hlavice severní přípory v presbytáři se sondáží.

Obr. 18: Moravský Krumlov, kostel Všech svatých, přípora v presbytáři, foto 2. čtvrtina 20. století (fotoarchiv NPÚ, ÚOP v Brně, inv. č. 14.721-M-17).

Obr. 19: Hostěradice, kostel sv. Kunhuty, konzola a odsekaný náběh oblouku (?) na východním pilíři oddělujícím hlavní loď a jižní dvoulodí, část směřující na jih.

Obr. 20: Oleksovice (okres Znojmo), kostel Nanebevzetí Panny Marie, pohled z presbytáře do hlavní lodi, foto 2. čtvrtina 20. století (fotoarchiv NPÚ, ÚOP v Brně, inv. č. 21.928-M-38/860).

Obr. 21: Olbramovice (okres Znojmo), kostel sv. Jakuba, pohled k východu (Č. Šíla, 1960; fotoarchiv NPÚ, ÚOP v Brně, inv. č. 45541).

komturství, ale dvěma poli zaklenutý, rovněž zakončený presbytář přímo odkazuje na hostěradický kostel. Krumlovské přípory mají podobné pětiboké hlavice, samotné dřívky přípory jsou však oblé, kamenné (obr. 18). V případě rozsáhlejší sondáže v Hostěradicích můžeme očekávat podobné řešení. V blízkém okolí pak stojí několik dalších kostelů z doby po polovině 13. století postavených patrně jednou stavební hutí, jejíž činnost předpokládáme i pro Hostěradice (obr. 20, 21).³⁵⁾ V presbytáři se nachází ještě dva architektonické prvky z 2. poloviny 13. století, jejichž současnou podobu ale poznamenaly mladší úpravy. Jedná se o jednoduchý sanktuář ve východní zdi a trojdílné sedile na jižní straně. Profilace sedile v podstatě odpovídá sedile v někdejší klášterní kostele cisterciáků v nedalekých Oslavanech, které je však datováno již do 1. třetiny 13. století.³⁶⁾ Srovnatelné stylové prvky je možné nalézt v širším kontextu západní Moravy (například v bazilice sv. Prokopa v Třebíči nebo klášterní kostele ve Žďáře nad Sázavou), ale i ve vzdálenějších lokalitách Čech, například v kostele Narození Panny Marie ve Vysokém Újezdě s hraněnými zkrácenými příporami a hlavicemi,³⁷⁾ a zejména v někdejší kostele německých rytířů v Chomutově, ačkoliv prvotřídní kvalita zdejší kamenické výzdoby je Hostěradicím vzdálená.³⁸⁾

Obr. 22: Hostěradice, kostel sv. Kunhuty, pohled z hlavní lodi k východnímu poli severní lodi s fragmentem nástěnné malby z doby před vložení pozdně gotické klenby.

Zastavme se ještě u jihovýchodní orientace kostela, která se zdá být s ohledem na sousední faru (komturství) a na ní navazující kapli nelogická. Jiná než východní orientace závěru kostela bývá vynucena již existující zástavbou, nebo nevyhovujícím terénem. V Hostěradicích takové vysvětlení neobstojí. Řada středověkých kostelů však byla orientována s ohledem na první paprsky světla dopadající na obětní stůl ve svátek svěťce, kterému byl chrám zasvěcen.³⁹⁾ Zásadní je znalost původního patrocinia kostela. Zasvěcení sv. Kunhutě se v Hostěradicích poprvé zmiňuje roku 1754

v dnes již nezachovalém pamětním nápisu na východní stěně jižní lodi.⁴⁰⁾ Svátek výročí svěcení kostela (Kirchtag) se zde v polovině 17. století slavil na sv. Ludmilu, tedy 16. září.⁴¹⁾ Neměl tak ke sv. Kunhutě žádnou spojitost, jelikož její svátek se odbývá na začátku března nebo v červenci (případně 9. září, ale pouze v bamberské a salcburské diecézi).⁴²⁾ V této souvislosti nabývá na významu poznámka Řehoře Wolného o zasvěcení celé komendy v Hostěradicích sv. Leonardovi (česky Linhartovi).⁴³⁾ Tento světec patřil od 12. století mezi oblíbené patrony zejména v německy mluvících oblastech, odkud se jeho kult šířil rovněž do českého a moravského pohraničí. Byl patronem sedláků a dobytka, ale i vězňů a nemocných.⁴⁴⁾ Z období středověku zůstala zachována řada svatolinhartských kostelů, u nichž pozorujeme stejnou jihovýchodní orientaci, jako v Hostěradicích. Patří mezi ně chrámy v Matějovci, kaple sv. Linharta v Hnanicích⁴⁵⁾ nebo kostel v Mušově s archeologicky doloženým kultem svěťce spojeným s votivními dary.⁴⁶⁾ V německy mluvících sousedních zemích najdeme totožně orientované kostely sv. Linharta například v dolnorakouských Oberstinkenbrunnu a Wartbergu nebo v Bad Sankt Leonhard in Lavanttal v Korutanech. Významným podpůrným argumentem linhartské tradice v Hostěradicích je zmínka o nově pořizované zpovědnici do kaple sv. Linharta roku 1924, kterou lze ztotožnit s jižním dvoulodím kostela.⁴⁷⁾

Kostel patrně nebyl dostavěn do konce 13. století a po celé následující století se na tom mnoho nezměnilo. Minimálně presbytář měl mít žebrovou klenbu, hlavní loď snad byla od počátku zamýšlena jako završená trémovým stropem, žádné stopy neukazují ani na plány zaklenout boční lodi. Výška původního kostela zůstává neznámá, jelikož koruna zdíva byla později ubourána a horní úseky stěn na půdě neobsahují kapsy po trámech stropu, ani jejich zazdění. V průběhu 14. nebo 15. století byl kostel vymalován nástěnnými malbami, ve fragmentu odkrytými roku 1906.⁴⁸⁾ Velmi široce pojaté datování je způsobené fragmentárním stavem poškozeného díla, jehož námětem bylo patrně Korunování Panny Marie, její Nanebevzetí nebo Kristovo Nanebevstoupení. Vidíme totiž dva anděly, jednoho stojícího s nápisovou páskou, druhého nad ním letícího, kteří bezpochyby doprovázeli hlavní výjev narušený přístavbou pilíře nesoucího pozdně gotickou klenbu (obr. 22).⁴⁹⁾

Obr. 23: Hostěradice, kostel sv. Kunhuty, stav nápisu „kunatel inceptor“ na severní fasádě věže v roce 1945 (E. Pössl, *Die Pfarrkirche zu Hosterlitz*, Wien 1945, seminární práce, Institut für Kunstgeschichte, Universität Wien).

POZDNĚ GOTICKÉ PŘESTAVBY

Na severním průčelí věže je zhruba ve výšce dvou metrů dnes již zčásti nečitelný nápis „kunatel inceptor“ doplněný letopočtem. Většina badatelů přebírala z důvodu špatné čitelnosti jeho první přepis uvedený Janem Petrem Cerronim jako „Kuna Te(mpl)(i) inceptor 1421“ a vročila tak počátek stavby věže ještě před rok 1425, kdy městečko s kostelem i komendou zpustošili husité.⁵⁰⁾ Fotografie nápisu přiložená k seminární práci o kostele v Hostěradicích, kterou v zimním semestru 1944/45 vypracovala Elfriede Pössl na vídeňské univerzitě, však ukazuje spíše na odlišnou interpretaci (obr. 23).⁵¹⁾ Třetí číslice by mohla být čtena také jako 5 či 7. Vzhledem k písmu a způsobu vytesání do kamene bychom o 50. letech 15. století mohli uvažovat v případě, že by nápis vznikl v Německu či Rakousku. Protože však předpokládáme, že na místě pracovala stavební huť a nebyl důvod nápisovou desku dovážet z ciziny, kloníme se k tomu, číst nápis jako 1471. Tomuto vročení počátku stavby věže by odpovídaly také další skutečnosti, jako například ne o mnoho výše (snad primárně) zazděný kámen s reliéfním letopočtem 1486 a také fragment prkna bednění na křížové klenbě druhého patra, dendrochronologicky datovaný do doby po roce 1478 (obr. 25).⁵²⁾ Kdo byl muž nesoucí ve středověku užívané osobní jméno Kunát (zdrobněle Kunátl), však zůstává nejasné. Snad se mohlo spíše než o zedníka jednat o zakladatele/obnovitele stavby, buď komtura nebo faráře, nebo představeného městečka.

Věž má neobyčejně silné zdi, do jejichž jihozápadního rohu je vloženo točité schodiště propojující jednotlivá patra. Začíná až v úrovni prvního poschodí nízkou chodbou završenou kamennými deskami, do které ústí jednoduchý pravoúhlý portál. Přístup k němu, stejně jako ke dvojici sedlových portálků do prvního patra věže, je z prostoru nad západním polem severní lodi (obr. 24). Ten je dosažitelný druhotným schodištěm se vstupem zvenku od severu, za jehož přístavbou se na vnějšku věže dochoval fragment kamenné kordonové římsy se zkosenými hranami. V literatuře se pracuje s dvěma variantami původního vstupu do patra – Hynek Rulišek předpokládal existenci dřevěného vnějšího schodiště počítajícího s obrannou funkcí věže,⁵³⁾ Bohumil Samek uvažoval o pokračování šneku původně až do sakristie.⁵⁴⁾ Předpokládáme, že

Obr. 24: Hostěradice, kostel sv. Kunhuty, vstupní místnost věže s patrně druhotně upraveným okénkem, upravo sedlový portálek vedoucí do prvního patra věže.

kostelní věž měla významnou funkci nejen pro kostel, ale i pro městečko, proto by vstup ze sakristie byl poněkud nevýhodný.⁵⁵⁾ Vstup v patře dostupný snadno odstranitelným přístupem zvenku se oproti tomu jeví logičtější i kvůli poloze sedlových portálků vedoucích do patra – ze šnekovitého schodiště by stejně bylo nutné přejít k nim vnějškem věže skrze nějakou formu vysutého arkýře.

Po odchodu řádu německých rytířů prošel kostel výraznými úpravami, které měly vést k jeho modernizaci i k funkčním změnám souvisejícím s tím, že kostel byl od této chvíle užíván již jen pro potřeby farnosti. Někdejší spojitost s budovami komendy byla poznamenána, jak již bylo řečeno, především jižní část chrámu, s kmenovou v patře propojená pomocí můstku a do závěru 15. století zřejmě využívaná především řádem. Přestavba interiéru kostela však započala patrně ještě za správy německých rytířů kolem poloviny 15. století rozšířením jižní boční lodi ve dvoulodí dělené dvojicí sloupů.⁵⁶⁾ Tehdy

rovněž probourali zeď oddělující jižní loď od hlavní a postavili polygonální pilíř vynášející oblouky arkády. Jižní prodloužení lodi v interiéru zakončuje nepravidelný závěr, který zvenku kryje mladší přístavba zaslepující rovněž dvojici původních okenních otvorů, jejichž zazdívký byly patrné po odbourání kůlny školy (obr. 26). Až kolem roku 1500, tedy po odchodu řádu, došlo k zaklenutí hlavní a severní lodi. K mohutným pilířům hlavní lodi a ke zdem oddělujícím ji od bočních lodí byly přistavěny pětiboké polopilíře nesoucí nesouměrnou síťovou klenbu hlavní lodi, jejíž žebra mají profil dvakrát vyžlabeného klínu. Síťová klenba pokryla rovněž severní loď, žebra také zde přímo zabíhají do obvodových stěn.

V následující pozdně gotické fázi byla do užší západní části jižní lodi vložena dvě pole hvězdicové a jedno pole křížové žebrové klenby (pole jsou nestejné velikosti) a dále zde byla vybudována kruchta průběžně probíhající všemi loděmi, přístupná točitým schodištěm z jižní lodi (obr. 27). Podkruchtí bylo v jižní části zaklenuto křížovou klenbou, v hlavní lodi síťovou a severní část byla sklenuta valeně. Do hlavní lodi se čelo kruchty otevírá dvojicí arkád spočívajících na sloupku s tordovaným dřikem na vysoké, ve spodní části pravouhlé, výše kruhové patce a s římsovou hlavicí. Na čelní straně je na hlavici osazen kamenný půlený kolčí štít s erbovním znamením pánů z Lipé – šikmo zkříženými ostrvami o šesti sucích. Pole je opatřeno recentním modrým nátěrem, ostrve zlatým (obr. 32). V podkruchtí jsou užita klínová žebra s jedním výžlabkem v okosení a vyžlabením uprostřed okosu, stejná jako v 2. a 3. poli jižní lodi (od západu). První (křížové) pole jižní lodi má žebra obdobná jako dvoulodí – jednou vyžlabená klínová. Žebra vybíhají přímo ze stěn, pouze na západní stěně proti sloupku je užita tříkrát odstupněná patka. V ní je také ukotvena kovaná trnož zpevňující sloupek. Na průnicích žebířů je osazeno sedm trilobů s plasticky vystouplým okrajem (jeden chybí) a dva silně poničené reliéfní maskarony. Je pravděpodobné, že triloby i maskarony byly barevně pojednány, dnes jsou pokryty silnou vrstvou nátěrů, z nichž poslední vrstva imituje mramor.

Obr. 25: Hostěradice, kostel sv. Kunhuty, první patro věže s klenbou dendrochronologicky datovanou po roce 1478.

Obr. 26: Hostěradice, kostel sv. Kunhuty, východní zeď jižního dvoulodí s dobře patrnými zazdívkami vyrovňovacími polygonální závěr (H. Winklerová, 1990; fotoarchiv NPÚ, ÚOP v Brně, inv. č. 102 165).

Jihozápadní část kostela přitahuje pozornost svou výlučností v rámci prostoru kostelních lodí tím, že její klenba jako jediná nese skulpturní výzdobu. Nám se kromě nesporného estetického zážitku stala klíčem k hlubšímu pochopení části stavební historie kostela. Klenba západní části jižní lodi je nesena šesti půlválcovými příporami s maskarony a na východní straně, v místě přechodu do východní části s dvoulodím, dvěma konzolovitými příporami. Konzoly mají podobu mužských hlav dosti přízvučených oválnému tvaru. Při bližším pohledu je zřejmé, že žebra klenby a přípory na sebe přesně navazuji – konzoly a krátký výběh žebor byly vytesány předem a pak osazeny.

Nejvýchodnější konzola na jižní straně, nad jižním bočním vstupem, je ztvárněna jako mužská tvář s plnovousem s vysokou pokrývkou hlavy, patrně turbanem. Tato konzola je vyšší než ostatní. Jejím protějškem je konzola muže s nestejně nakroucenými kníry (nahoru a druhý dolů). Následují konzoly, jejichž pozice je již blízko parapetu krucht. Jižní konzola má opět podobu muže s výraznými kníry zakroucenými vzhůru (obr. 28) a severní představuje muže, který má palce položené na tvářích a ukazováčky v ústech (obr. 29). Nad těmito konzolami jsou v místech, kde se na ně napojují žebra, umístěny plastické štítky s kamenickými značkami. Na jižní straně je to španělský štít s vystouplým okrajem a plastickou značkou ve tvaru kříže zasazeného mezi (diagonálně) vzhůru směřující ramena s kónicky rozšířenými konci, heraldicky levé břevno je zalomeno směrem dolů. Ští-

tek nad severní konzolou je plochý a je v něm vytesána značka tvaru Y, ze svislé nohy vystupuje v horní části (heraldicky) vpravo dolů zahnutá skoba, ze spodního konce vybíhá vlevo vzhůru obloukově prohnuté rameno. Značka má přesné hrany a mírně kónicky rozšířené konce.⁵⁷⁾ Poslední maskaronové konzoly jsou osazeny v koutech při západním závěru lodi. Mají podobu tváří s širokými nosy a mandlovitými očima, tváře jsou lemovány kápí či šátkem. Konzoly jsou polychromované, avšak je nepravděpodobné, že by se jednalo o originální úpravu, obzvlášť inkarnát na sobě nese stopy sladění s mramorováním okolních žebor. Další výzdoba je situována na průnicích žebor. Na východním poli ve vrcholu křížové klenby je osazen plasticky zdobený terčík s nečitelným motivem (tvář?). Na prostředním poli – s hvězdíkovou klenbou – je uprostřed španělský půlený štít s probranými boky, na něm Kristův monogram IHS provedený plasticky v majuskule, nad trigramem je

vlnovka. Okolo něj jsou osazeny čtyři kolčí štítky s následujícími znaky: hvězda, zkřížené ostrve, profilovaný kříž (?), nejasný námět (rak?).⁵⁸⁾ Uprostřed západního klenebního pole (nad kruchtou) je španělský půlený štít s probranými boky, na něm humanistickou majuskulou nápis MARIA. Okolo na východní straně reliéfní (ženský) maskaron, kolčí štít s pětistlou růží, prázdné místo, reliéfní (mužský) maskaron. Žebra i štíty jsou opatřeny silnou vrstvou načervenalého nátěru imitujícího mramor, která znesnadňuje identifikaci jednotlivých námětů.

Skulpturní výzdobě jižní lodi doposud nebylo věnováno příliš pozornosti. Petr Cerroni i Řehoř Wolny pouze (poněkud zjednodušeně) konstatovali, že se zde na svornících nacházejí erby pánů z Lipé.⁵⁹⁾ Autoři příslušného hesla v *Georg Dehio Handbuch* mínili, že pozdně gotická přestavba kostela probíhala mezi roky 1471 a 1486, jak usoudili z datace na kamenných deskách na věži (jako jediní četli údaj na níže osazené desce tímto způsobem). Domnívali se, že úprava jižní lodi s maskaronovými konzolami by mohla být dílem Mikuláše ze Sedlešovic.⁶⁰⁾ Hynek Rulíšek podrobně popsal klenební vzorce i žebra a povšiml si erbovní výzdoby. Pozdně gotickou přestavbu kostela zařadil do doby, kdy panství spravoval Pertold z Lipé s manželkou Alžbětou z Kravař, jelikož v jednom z erbů spatřoval kravařský znak zavlnuté střely. Její začátek spojil s druhou datací na věži – rokem 1486.⁶¹⁾ Bohumil Samek si povšiml výzdoby, ale podrobněji se jí nezabýval, pouze poukázal na (domnělou) podobnost kamenické značky na klenbě se značkou na almužním sloupku

Obr. 27: Hostěradice, kostel sv. Kunhuty, pohled do západní části jižní lodi.

(dříve boží muce) v předsíni kostela. Zmiňovanou část stavby a kruchtu datoval do druhého až třetího desetiletí 16. století.⁶²⁾ Petr Kroupa se podrobně zabýval popisem klenebního systému a tvarosloví žebíř a také se zaměřil na přítomnost reliéfní kamenické značky. Upozornil, že patřila kameníkovi, který pracoval od roku 1535 v Doubravníku, kde v roce 1541 signoval kazatelnu. V Hostěradicích měl podle jeho názoru pracovat před rokem 1535. V této době zde měla být zaklenuta tři jižní pole, postavena kruchoha a též sklenuta hvězdnicová klenba v přízemí věže (sakristie).⁶³⁾

Konzoly spojené se štítky s kamenickými značkami (takřka na dosah z krucht, štítky osazené ve výši očí návštěvníka) byly bezpochyby užity jako prostředek sebe prezentace stavebníků chrámu. Zatímco ve 14. i 15. století autoři uměleckých děl vystupovali z anonymity jen výjimečně a užití kamenické značky ve smyslu autorského podpisu je poměrně vzácné, v 16. století se s ním setkáváme již často. Jak již upozornil Petr Kroupa, značku v podobě kříže vyrůstajícího ze vzhůru směřujících břevn s jedním zalomením vlevo najdeme v kostele v Doubravníku. Vyskytuje se zde na portálech, ostění okna, soklech, schodišti i obloucích krucht. Za její významné postavení můžeme považovat umístění na vnějším opěráku s (iniciálním) letopočtem 1535 a především v reprezentativní podobě na konzole kazatelny datované rokem 1541. Zde je značka prezentována jako rozměrná, plastická, ve štítku

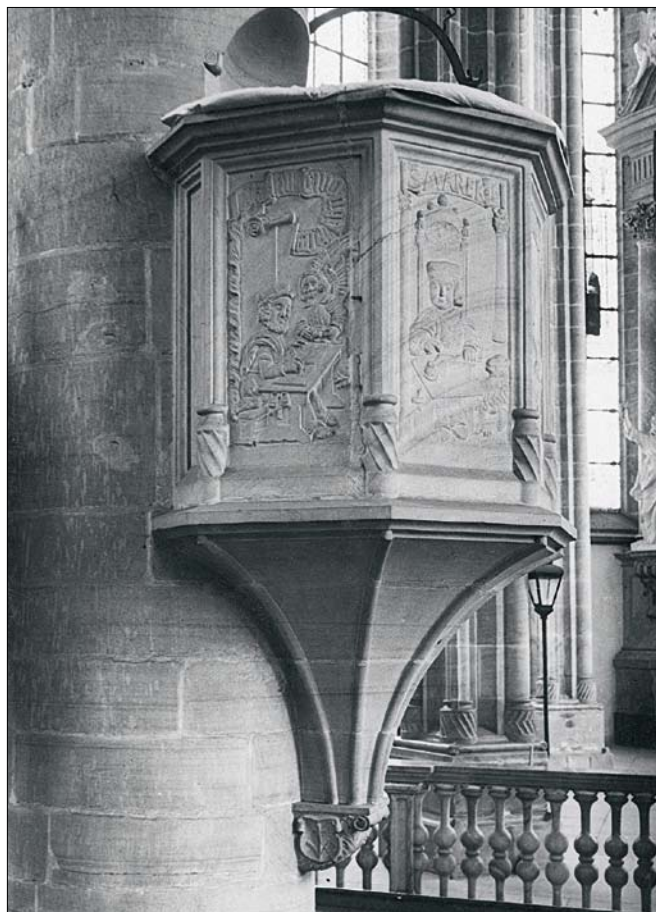

Obr. 28: Hostěradice, kostel sv. Kunhuty, jižní konzola s kamenickou značkou na hranici krucht a jižní boční lodi.

Obr. 29: Hostěradice, kostel sv. Kunhuty, severní konzola s kamenickou značkou na hranici krucht a jižní boční lodi.

se zavínutými okraji (obr. 30). Z výskytu a četnosti (značka je možno nalézt nejméně třináctkrát) na rozdílných místech vyplývá, že vlastník značky se v Doubravníku vyskytoval po celou dobu stavby (1535–1557).⁶⁴⁾ Umístění značky na štítu a na konzole ukazuje, že se jednalo o mistra nebo werkmistra.⁶⁵⁾ S uvedenou značkou se setkáváme také v Brně na kostele sv. Jakuba. Zde se nachází na vnějším parapetu čtvrtého severního okna (od západu, vedle Pilgramovy předsíně). Je hluboce tesaaná a svou velikostí (8 × 9 cm) se odlišuje od ostatních značek nalezených na tomto kostele, jejichž průměrné rozměry jsou 4–5 × 2–4 cm.⁶⁶⁾ I zde ji můžeme díky výraznému umístění a velikosti považovat za mistrovskou značku.⁶⁷⁾ Zatím však není možné s jistotou říci, zda pochází z roku 1502, kdy Anton Pilgram zahájil stavbu severní strany trojlodí, nebo z oprav kostela po požáru v roce 1515. Obdobnou značku August Prokop zaznamenal na Židovské bráně v Brně. Vnější hrotitý portál dnes již zbořený brány byl rámován pravouhlou edikulou, nad kterou bylo osazeno sedm

Obr. 30: Doubravník (okres Brno-venkov), kostel Povýšení sv. Kříže, kazatelna s kamenickou značkou na konzole (V. Dufka, 1931; fotoarchiv NPÚ, ÚOP v Brně, inv. č. 10078 M29-362)

mužských hlav, jimž z temene vybíhala dvakrát vyžlabená klínová žebra nesoucí vlys z protínajících se obloučků. V jejich vrcholech byly malé svorníky, z nichž druhý zprava nesl Pilgramovu značku a druhý zleva další mistrovskou značku ztotožnitelnou se značkou na výběhu žebra u jižní konzoly v Hostěradicích.⁶⁸⁾ A. Prokop ji přiřkl hlavnímu pomocníkovi mistra Pilgrama.⁶⁹⁾ Na základě zkušeností badatelů, kteří se zabývali kamenickými značkami a prověřovali přesnost Prokopových kreseb, není možné jeho záznamy nekriticky přebírat.⁷⁰⁾ V našem případě se ale ztotožnění se značkou v Hostěradicích zdá možné. Znamenalo by to, že Pilgramův pomocník, který s ním spolupracoval na kostele sv. Jakuba i Židovské bráně, byl činný také na úpravách kostela v Hostěradicích. Konzoly v Hostěradicích a na Židovské bráně navíc pojí zajímavé koncepční analogie. V obojím případě se jedná o skupinu čistě mužských hlav,

je přítomna hlava muže s turbanem a plnovousem, hlava muže s prsty v ústech a mužská tvář s knírem. Koutové konzoly byly u Židovské brány vyhrazeny šklebícím se bláznům v kapucích s kravskými ušima, v Hostěradicích jsou kouty střeženy mužskými tvářemi s karikovanými rysy zahalenými v kapucích.

Donedávna byl všeobecně akceptován názor Karla Oettingera, že konzola na Židovské bráně, nad kterou byl štítek s Pilgramovou kamenickou značkou a v nápisu na kladí jeho jméno, je jeho autoportrétem a tvář pod druhým štítkem se značkou zachycující muže se vzhůru zakrouceným knírem a rozdvojenou bradou je rovněž autoportrétní.⁷¹⁾ Dle současného stavu poznání je však třeba vyloučit minimálně tezi o vlastní podobizně Antona Pilgrama, neboť Pilgram nebyl sochařem a v Brně působil pouze jako architekt, projektant a vedoucí staveb.⁷²⁾ U konzoly v podobě mužské hlavy s knírem je třeba poukázat na fyziognomickou podobnost s hostěradickou konzolou a přítomnost shodné kamenické značky.

I u druhé značky, tesané nad podobiznou muže s roztaženými ústy, spatřujeme některé podobné souvislosti. Také ji můžeme najít v kostele v Doubravníku, konkrétně na druhém severním a pátém jižním pilíři (od západu).⁷³⁾ Zde se svým rozměrem nevymyká ostatním značkám. Ve významnější pozici se objevuje na čele stupňů kazatelny kostela sv. Jakuba v Brně poblíž nápisu s iniciálami a datem 1526/27 (obr. 31).⁷⁴⁾ Zde je značka provedena reprezentativním způsobem, v dobře viditelné pozici, rozměrná, hluboce tesaná s jasnými okraji a kónicky rozšířenými konci. Ve svatojakubském kostele se nachází ještě na dalších místech – na šnekovém schodišti na chór, západním portálu, v interiéru u čtvrtého okna na severní straně (zrcadlově obráceně). Způsob provedení i umístění ukazuje, že se jedná o mistrovskou značku.

Další vodítko k bližšímu poznání této stavební úpravy hostěradického kostela je umístěno na klenbě v podobě

Obr. 31: Brno, kostel sv. Jakuba, kamenická značka na kazatelně.

Obr. 32: Hostěradice, kostel sv. Kunhuty, sloupek s erbem pánů z Lipé vynášející kruchtu hlavní lodi.

erbovních štítků. Přestože se nám nepodařilo rozklíčovat všechny symboly, za podstatné pro časové zařazení této etapy považujeme výskyt erbu zkřížených ostrvů a erbu s hvězdou. Erby patří Janovi III. z Lipé a jeho manželce Marianě ze Šternberka. K přestavbě západní části jižní lodi tedy mohlo dojít nejdříve po jejich sňatku, jehož datum neznáme, ale víme, že k němu došlo nejpozději roku 1524.⁷⁵⁾ Ten můžeme považovat za terminus post quem.

Shrneme-li poznatky vyplývající ze zkoumání výzdoby západní části jižní lodi, můžeme říci, že stavbu vedl werkmistr (s kamenickou značkou ve tvaru kříže vyrůstajícího ze vzhůru směřujících břeven s jedním zalomením vlevo) dříve činný v Brně u kostela sv. Jakuba a na Židovské bráně. Zatímco v Brně vystupoval v pozici mistra, v Hostěradicích a později v Doubravníku již jako tzv. magister operis (projektant a stavbyvedoucí v jedné osobě). Políra (zástupce) mu v Hostěradicích dělal kameník (prokazující se značkou tvaru Y, z nějž směrem dolů směřuje skoba a rozšířeného obloukově prohnutým ramenem), který s ním spolupracoval nejspíše již na chrámu sv. Jakuba v Brně a později na kostele v Doubravníku. O jejich rozdílném postavení jasně vypovídá podání značek, kdy hierarchicky vyšší je značka v basreliéfu a značka pouze tesaná jí je podřízená. Hostěradická stavba mohla začít nejdříve po roce 1526, kdy polírovu značku nacházíme na kazatelně sv. Jakuba, a měla být ukončena do roku

Obr. 33: Hostěradice, kostel sv. Kunhuty, kazatelna.

1535, kdy se oba kameníci přesunuli na stavbu do Doubravníku.

Přítomnost erbů na klenbě jižní lodi bychom v tomto případě neměli vnímat jen jako učinění za dost zvyku umisťovat erby panstva na veřejné budovy,⁷⁶⁾ ale můžeme ji dát do souvislosti s tím, že Hostěradice byly věnným majetkem manželek pánů z Lipé. O erbech Janových rodičů, které dnes druhotně najdeme na průčelí radnice, se zmíníme ještě dále, na radnici jsou také (na portálku v horní síni spolu s letopočtem 1620) erby Pertolda Bohobuda z Lipé a jeho manželky Marie Zárubové z Hustířan.⁷⁷⁾ Jižní část chrámu mohla být vrchností zvláštním způsobem dotována, případně výhradně užívána. V této souvislosti je třeba také zmínit, že kromě stavebních úprav po odchodu německých rytířů došlo rovněž ke konfesijním změnám. Páni z Lipé byli v 1. polovině 16. století členy Jednoty bratrské, zároveň však je možné říci, že vyznávali obecně křesťanské náboženství a vůči vyznání poddaných byli tolerantní.⁷⁸⁾ Na jejich panství se tak mohli usadit například novokřtenci, kteří zde v roce 1526 „se svolením šlechty“ uspořádali velké setkání.⁷⁹⁾ Ve farnosti měli být nekatoličtí kněží od 30. let 16. století,⁸⁰⁾ je však možné, že se střídali s katolickými duchovními, jak tomu bylo i na jiných místech.

Z doby, kdy kostel nesloužil katolickému ritu, pochází kazatelna při prvním pilíři od východu na severní straně

(obr. 33). Kazatelna je kamenná, bez povrchové úpravy, oktogonálního půdorysu a spočívá na projmuté podnoži ukotvené v hranolovém podstavci. Podnož je členěna klínovými žebry, která přecházejí na plný parapet a dělí ho na čtyři stejná a jedno poloviční pole. Jejich výplně jsou protnuty trojlaločnou kružbou zasazenou v kýlových obloucích, nad kterými je na jihozápadní straně osazena dvojice prázdných kolčích štítků. Uprostřed výplně jsou zavěšeny mladší oválné dřevěné kartuše s reliéfy čtyř evangelistů. Parapet je završen profilovanou římsou. Kazatelna je přístupná ze severní strany zděným omítaným schodištěm s kovaným zábradlím, které bylo doplněno později, jak jasně ukazuje přerušení parapetu na severní straně. Na východní straně jsme zase zaznamenali druhotně doplněné panelování. Domníváme se, že původně se na kazatelnu vstupovalo po visutém schodišti obtáčejícím pilíř z východní strany, které bylo (snad z důvodu umístění lavic) zrušeno a kazatelna mírně pootočena. Nejstarší zprávu o jejím vzhledu nacházíme u Cerroniho, který popisuje, že na kazatelně je erb pánů z Lipé a Zahrádeckých ze Zahrádek, kteří kdysi vlastnili nedalekou ves Višňov. K textu připojil i nákres erbů a přepis textu z 5. kapitoly 1. listu apoštola Jana „*Jesus Christus ist der wahrhaftige Gott und das ewige Leben. Kindlein, hütet euch vor den Abgöttern!*“, který měl být na kazatelně napsán a svým důrazem na potírání modloslužby ukazoval na protestantskou orientaci zadavatele.⁸¹⁾ Zda druhý jmenovaný erb opravdu patřil Zahrádeckým ze Zahrádky je otázkou, pravděpodobněji se zdá, že na něm byl erb některé z manželek pánů z Lipé. Kazatelna prošla v roce 1817 rozsáhlou obnovou hrazenou z odkazu zemřelého měšťana Leopolda Ullmanna.⁸²⁾ Její tehdejší podoba snad byla zachována zhruba do poloviny 20. století, kdy ji známe z fotografií.⁸³⁾ Na nich je nad kazatelnou dřevěná empírová stříška s vázou ve vrcholu, povrch kazatelny je opatřen nátěry imitujícími mramor a ve vpadlých polích jsou medailony s portréty evangelistů. Schody jsou lemovány plným parapetem s panelováním. Přes špatnou čitelnost fotografie se zdá, že levý erb v té době nesl jinou symboliku (roh?). K razantnímu očištění kazatelny došlo až v 80. letech 20. století.

OD RENESANCE PO SOUČASNOST

Pozdně gotické přestavby vrcholící v době patronátu moravskokrumlovských pánů z Lipé kontinuálně pokračovaly do renesance. Věž byla s velkou pravděpodobností dokončena po roce 1500, jelikož pod hodinami se ještě na začátku 19. století nacházel alianční erb pánů z Lipé a Pernštejnů náležející Jindřichovi IX. a jeho ženě Bohun-

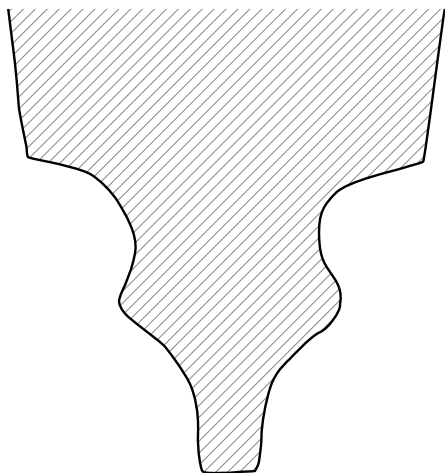
Obr. 34: Hostěradice, kostel sv. Kunhuty, nejvyšší patro věže s patrnou dostavbou v poslední čtvrtině 16. století.

ce, rozené z Pernštejna (svatba roku 1500, Jindřichova smrt 1513).⁸⁴⁾ Vysoká zděná jehlancová helmice ji završila patrně až roku 1582, podle letopočtu na korouhvičce s erbem pánů z Lipé, která ji zakončuje. Helmici původně doplňovala čtveřice menších jehlanců v nárožích, jak informuje popis z roku 1804.⁸⁵⁾ Nejstarší dochovaný zvon ulil roku 1606 konvař Lukáš.⁸⁶⁾ Roku 1619 městečko včetně kostela vyhořelo, jak informuje pamětní nápis zachovaný v budově radnice.⁸⁷⁾ Patrně až po této tragédii proběhla velká přestavba kostela, která zčásti proměnila jeho podobu. Presbytář se dočkal zaklenutí dvěma poli valené klenby s párovými styčnými výsečemi s hranami vytaženými do hřebínků. Ty se stýkají v mohutných kruhových svornících, jeden má podobu vějíře, druhý rozety a mezi nimi se ještě nachází hvězda.⁸⁸⁾ Stejně motivy nacházíme na pozdně renesančních stavbách blízkého okolí – v kostele Nejsvětější Trojice v Běhařovicích z konce 16. století,⁸⁹⁾ na zámku ve Slatině z roku 1602⁹⁰⁾ a rovněž na vzdálenějším, avšak nedochovaném kostele sv. Václava v Bítově z podobné doby.⁹¹⁾ Spolu se zaklenutím presbytáře kostel pokryly nové vnější sgrafitové omítky s jednoduchými psaníčky. Ve fragmentu jsou dochovány na jižní straně věže skryté barokním krovem, další zbytky se nachází pod nynějšími omítkami na presbytáři a patrně i jinde.⁹²⁾ Na několika místech v kostele jsou použity jako stavební materiál renesanční kuželky (zčásti je jimi vyzděn hlavní oltář), později posloužily také jako závaží ke zvonům a na oltářní stůl v kapli u fary. Poloreliéfní charakter kuželek nabízí jejich hypotetické primární umístění jako součástí poprsné kruchty či oratoře, ale vyloučit nelze ani využití kolem věžní helmice.

Dnešní podoba kostela je zejména z vnějšku výsledkem četných úprav v 18. století. Krov nad trojlodím dendrochronologie datovala k roku 1718.⁹³⁾ V této době průčelí získala volutové štíty vzniklé nastavením starších štítů, na kterých jsou dobře patrné otisky nižšího krovu. Ten mohl být ještě pozdně gotický a završoval pouze hlavní loď,

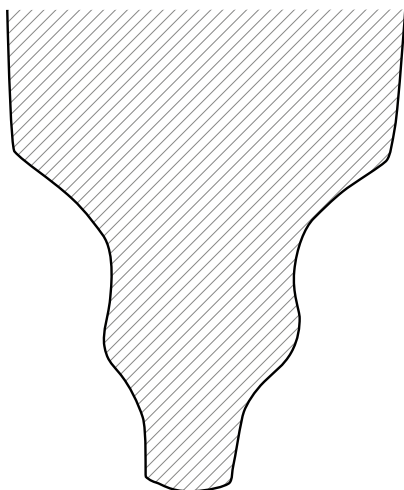
I. žebro hlavní loď

0 1 2 4 8 cm

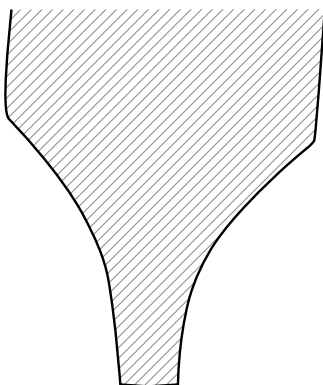
II. žebro severní lodi

0 1 2 4 8 cm

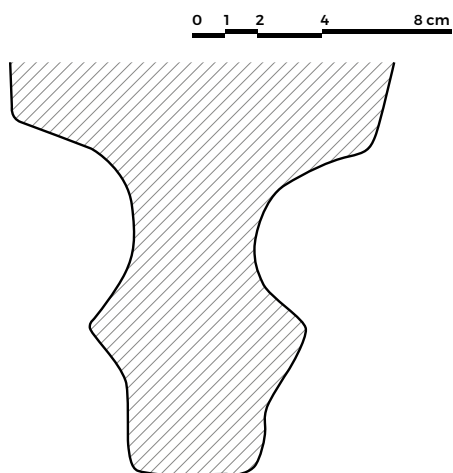
III. žebro jižní kruchta

0 1 2 4 8 cm

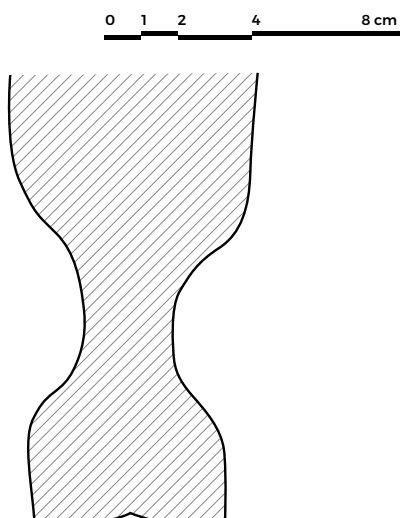

Obr. 35 (s. 93–96): Hostěradice, kostel sv. Kunhuty, profilace kamenických prvků kostela (kresba M. Kruntorád, zpracování J. Stýblo, NPÚ, ÚOP v Brně).

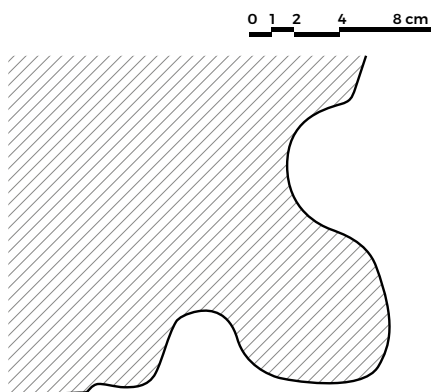
IV. žebro sakristie

V. žebro podkruchti hl. lodi

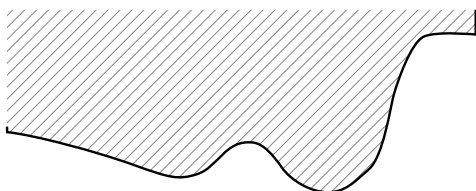

VI. sedile, levý okraj

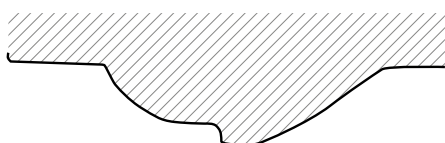
VII. výklenek za oltářem, levé ostění

0 1 2 4 8 cm

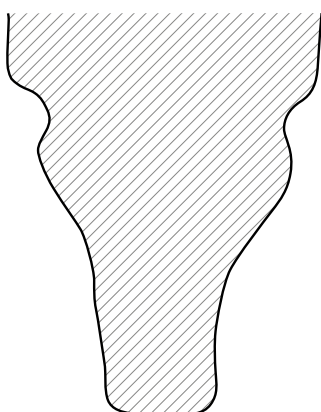
VIII. okénko v předsíni 1. patra věže, profil ostění

0 1 2 4 8 cm

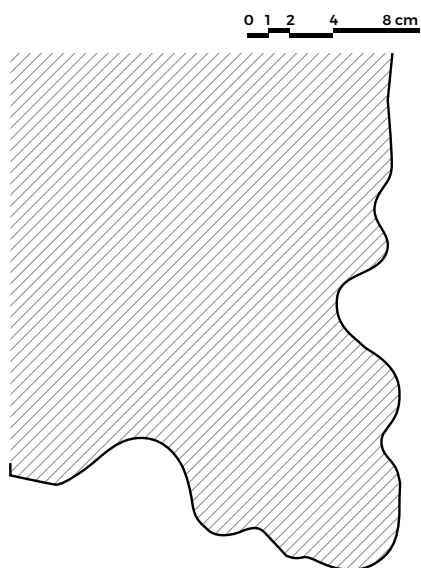

IX. zasedlé okno v jižní kruchtě, střední prut

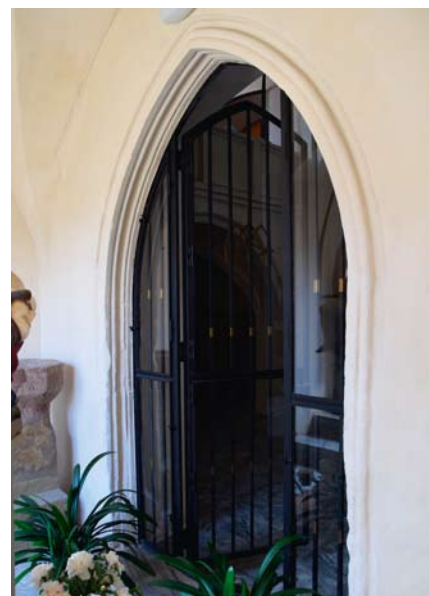
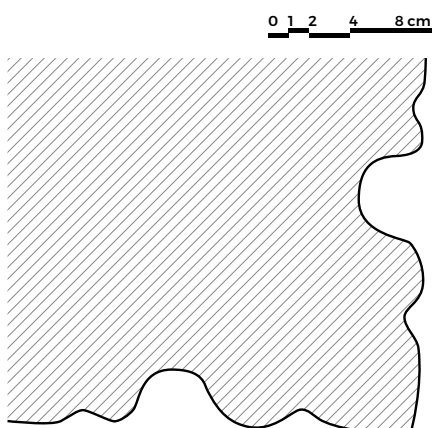
0 1 2 4 8 cm

X. severní vstup

XI. jižní vstup

jelikož nad bočními loděmi stály samostatné pultové střechy, jak ukazují zbytky štukové římsy na severní a jižní vnější zdi hlavní lodi, pod které byly krokve pultu opřené. Nad západní částí jižní boční lodi doposud stojí pultový krov nezávislý na hlavním krovu, datovaný však až do let 1736–1737.⁹⁴⁾ Blíže nespecifikovaná velká oprava kostela proběhla ještě roku 1754, jak informuje pouze z fotografie známý pamětní nápis na východní stěně severní lodi.⁹⁵⁾ Tehdy mohla vzniknout právě tato zeď, za níž se nachází přístup do věže, kam je zeď vsunuta na spáru s omítkou. Snad právě odtud, z východního konce severní lodi, vedl původní vstup do věže přímo otevřený do lodi. Do roku 1754 bychom pak mohli datovat i nové schodiště do patra věže přístupné zvenku. V polovině 18. století vznikla s velkou pravděpodobností i dvojice předsíní (pokud nebyly přistavěny již v předcházejícím století) a po schodišti na

věž i s ním sousedící márnice s později zazděným vstupem do kostela. Podobně nejistou zůstává i datace okenních otvorů v lodích, které ale také spíše korespondují s barokními úpravami kostela. Na konci 80. let 18. století došlo k vybourání zdi mezi hlavní lodí a bočním dvoulodím, jak již bylo zmíněno výše.⁹⁶⁾

Od počátku 19. století máme dochovány ucelenější písemné prameny, z nichž plynou velké snahy o vylepšování kostela farářem Václavem Wolakem. Peníze ušetřené a získané z odkazů použil na renovaci vnitřního vybavení, ale i pořízení nového hlavního oltáře roku 1805. Dlouhodobě se snažil prosvětlit presbytář novými okny (vznikla trojice nových vysokých oken, z nichž východní je nyní opět z velké části zazděné) a opravoval střechu.⁹⁷⁾ Oratoř při jižní straně presbytáře, přístupná nově proraženým lomeným portálkem, byla postavena roku 1862, jelikož

sakristie trpěla vlhkostí a nebylo kde uchovávat kostelní prádlo a liturgická roucha.⁹⁸⁾ Nová šamotová dlažba ze Šatova byla pořízena v roce 1902 a čtyři roky nato proběhla kompletní obnova interiéru spojená s osekáním části omítek a novou dekorativní výmalbou od Franze Ballona z Brna.⁹⁹⁾ Úpravy v nejvyšším patře věže spojené s pořízením nových hodin, žaluzií a hodinových ciferníků provedl zedník Adalbert Lausch, který se podepsal na betonovém záklenku otvoru pro jeden z ciferníků. V roce 1928 se po úderu bleskem zřítla část helmice věže, jejíž opravu rok poté řídil moravskokrumlovský stavební mistr Artur Poschka.

Další výmalba kostela v roce 1952 se zaměřila na kompletní obnovu malířem Josefem Sychrou, který zhotovil nové figurální scény nad vítězným obloukem a nad křtitelnicí (východní stěna severní lodi). Obnovil rovněž iluzivní malbu na žebrech – starou oškrabal a zjistil, že na 40 % žeber je zhotoveno ze štuky, proto všechna sjednotil imitací kamene.¹⁰⁰⁾ Bez zajímavosti není informace z roku 1955, kdy proběhl pokus nalézt skryté dutiny v kostele pomocí virgule. Ukázalo se, že případné prostory pod podlahou lze hledat v jižní a hlavně v severní boční lodi. Víme, že v kostele si zřídili kryptu Jankovští z Vlašimi, kterým patřilo blízké panství Skalice přifařené pod Hostěradice; měla by však být uprostřed kostela a obsahovat ostatky osmi osob.¹⁰¹⁾ Současný vzhled interiéru kostela je výsledkem úsilí faráře Františka Cahy, který v Hostěradicích působil v letech 1974–2000. Ten roku 1978 nechal zazdít boční vchod z někdejší márnice na severu, následujícího roku se pustil do celkové výměny dlažby v kostele za mramorovou. Tehdy nalezené náhrobníky byly deponovány do severního podkruchtí. V roce 1980 došlo k oddělení jižního dvoulodí, používaného jako zimní kaple, prosklením v železném rámování podle návrhu Augustina Žlábká. Rub klenby presbytáře a jižního dvoulodí v roce 1981 zpevnila betonová skořepina.¹⁰²⁾ Tím na dlouhou dobu veškeré práce v kostele skončily.

ZÁVĚREM

Kostel sv. Kunhuty v Hostěradicích patří ke stavbám se složitou stavební historií, navíc zčásti zastřenou nevhodnými úpravami ve 2. polovině 20. století. O to cennější jsou všechny dílky skládačky, které pomohou objasnit celek historie kostela. Ve studii jsme se snažili jich předložit několik. Na mnoho otázek však chybí dosud odpovědi a nezbývá než hledět s nadějí do budoucna k plánované velké rekonstrukci kostela, která jistě řadu z nich dokáže vyřešit. Potenciálně zajímavé se jeví hlavně poznání předpokládané obranné funkce kostela. Pro tu sice nacházíme jisté indicie, prozatím se ale nedaří je věrohodně spojit do logické interpretace.

Průzkum kamenických značek pomohl odhalit další střípek z mozaiky skládající obraz stavební činnosti na jižní Moravě v období pozdní gotiky. Vzhledem k tomu, že u jedné a té samé značky se většinou vyskytuje základní i převrácená forma a že se předpokládá její drobné obměňování v rámci jejího předávání (například vícero dědicům),¹⁰³⁾ je možné, že se nám v budoucnu podaří odhalit další souvislosti. Například co se týče hostěradické werkmistrovské značky a značky kameníka Petra Rieda,

který sídlil v Brně v polovině 16. století a jehož značka byla shodná, pouze stranově obrácená,¹⁰⁴⁾ či výrazné kamenické značky na pastofriu v Jemnici-Podolí, která se od hostěradické werkmistrovské značky liší jen dolu prodlouženým pravým břevnem.

Ukázalo se, že na podobu kostela měla kromě řádu německých rytířů vliv i zdejší šlechta (zejména moravskokrumlovští páni z Lipé) a hostěradická městská rada s měšťany, která spravovala kostelní věž. Chrám je tedy dokladem změn ve správě farnosti i proměn jeho funkce. Od řádového a farního kostela přes městský kostel pod protestantskou správou po katolický děkanský chrám ovlivněný vyhnáním německy mluvících obyvatel roku 1945 a v dobré víře svépomocí prováděnými opravami na konci 20. století. Naše studie má ambici stát se novým impulzem zájmu o kostel a spolu se stavebněhistorickým průzkumem, kterému předchází, rovněž podkladem pro jeho památkovou rekonstrukci.

Tato práce vznikla v rámci plnění výzkumného cíle NPÚ Nemovité památky v ČR, financovaného z institucionální podpory Ministerstva kultury ČR na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace.

MGR. MATĚJ KRUTORÁD, PH.D. (ORCID 0000-0003-4772-6864), MGR. KLÁRA KOMOSNÁ (ORCID 0009-0007-4530-5990) –
NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ ÚSTAV,
ÚZEMNÍ ODBORNÉ PRACOVIŠTĚ V BRNĚ,
NÁMĚSTÍ SVOBODY 8, 601 54 BRNO
KRUTORAD.MATEJ@NPU.CZ,
KOMOSNA.KLARA@NPU.CZ

POZNÁMKY

- 1) Prvním dílčím výsledkem je operativní průzkum budov fary: *M. Krutorád – K. Komosná – J. Stýblo*, OPD fary v Hostěradicích Brno 2021, uloženo v archivu map a plánů Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Brně (dále jen NPÚ, ÚOP v Brně), sign. 4-4-18383.
- 2) Významné znejasnění stavebních dějin kostela přineslo statické zabezpečení klenby presbytáře a jižního dvoulodí betonovou skořepinou v roce 1981, stejně jako položení nových podlah roku 1979. V jižním dvoulodí během výměny podlahy sice proběhl archeologický výzkum, ovšem bez nálezové zprávy a pouze s dílčí fotodokumentací. Viz Farní kronika uložená v Římskokatolické farnosti Hostěradice, psaná na základě starších pramenů od roku 1789; fotodokumentace uložena ve fotoarchivu NPÚ, ÚOP v Brně.
- 3) *H. Rulíšek*, Stavby komendy řádu německých rytířů v Hostěradicích. Diplomová práce, Seminář dějin umění, Univerzita J. E. Purkyně. Brno 1965, rkp; *týž*, Die Kirche der hl. Kunigunde in Hostěradice, in: Sborník prací Filosofické fakulty brněnské university 19–20, F 14–15, Brno 1971, s. 129–142.
- 4) *B. Samek*, Umělecké památky Moravy a Slezska I (A–I). Praha 1994, s. 530–533.
- 5) *PK [P. Kroupa]*, Řádový a farní kostel sv. Kunhuty, komendy německých rytířů v Hostěradicích, in: K. Chamonikola ed., Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550. II. Brno. Brno 1999, s. 106–108.
- 6) Diecézní archiv Biskupství brněnského, fondy Biskupská konsistoř Brno a Děkanský úřad Hostěradice; cenné informace nabídl rovněž na faře v Hostěradicích uchovávaná kronika římskokatolické farnosti.
- 7) Fotoarchiv NPÚ, ÚOP v Brně.
- 8) CDB III/1, s. 200, č. 162: „*parrochia Hostradiz cum omnibus sibi atinentiis*“; *L. Jan*, Bratři špitálu Panny Marie v českých zemích 1204–1411. Tišnov 1995, s. 13.
- 9) *Ij [L. Jan]*, Hostěradice (Znojmo). Bývalá komenda řádu německých

- rytířů při farním kostele sv. Kunhuty, in: D. Foltýn ed., Encyklopedie moravských a slezských klášterů. Praha 2005, s. 307.
- 10) G. Wolny, Markgrafschaft Mähren. Topographisch, statisch und historisch geschildert. Band III. Znaimer Kreis. Brünn 1846, s. 316.
 - 11) K. Kuča, Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 2 (H-Kole). Praha 2000, s. 216–220; *lj [L. Jan]*, o. c. v pozn. 9, s. 307.
 - 12) L. Jan, o. c. v pozn. 8, s. 19.
 - 13) F. Graus, Dějiny českomoravského lidu v Čechách v době předhusitské II. Praha 1957, s. 450; edice účtů viz J. Hemmerle, Die Deutschordens-Ballei Böhmen in ihren Rechnungsbüchern 1382–1411. Bonn 1967, s. 47.
 - 14) F. Graus, o. c. v pozn. 13, s. 479.
 - 15) Tamtéž, s. 479–480.
 - 16) Tamtéž, s. 450, 479.
 - 17) L. Jan, o. c. v pozn. 9, s. 308.
 - 18) L. Jan, Zkáza českomoravské bailie řádu německých rytířů, Časopis Matice moravské 117/2, 1998, s. 390.
 - 19) L. Jan, o. c. v pozn. 9, s. 308.
 - 20) M. Plaček, Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí. Praha 2007, s. 237.
 - 21) L. Jan, o. c. v pozn. 18, s. 390.
 - 22) K. Kuča, o. c. v pozn. 11, s. 218–219.
 - 23) Farní kronika uložena na faře v Hostěradicích.
 - 24) M. Kvardová, Soubor sepulkálních památek z 16. a 17. století v kostele sv. Kunhuty v Hostěradicích, Studia historica Brunensia 62, č. 1, 2015, s. 433.
 - 25) Farní kronika uložena na faře v Hostěradicích; K. Kuča, o. c. v pozn. 11, s. 219.
 - 26) B. Samek, o. c. v pozn. 4, s. 530.
 - 27) První z domků byl zbořen roku 1919, viz Diecézní archiv Biskupství brněnského, fond Biskupská konsistoř Brno, karton 1475, sign. H 5, inv. č. 5348, Hostěradice 1792–1949; ostatní domy zbořeny krátce po konci 2. světové války, škola až roku 1994.
 - 28) H. Rulíšek, 1965, o. c. v pozn. 3, s. 67–81; *tjž*, 1971, o. c. v pozn. 3, s. 136–139; J. Kuthan ed., Umění doby posledních Přemyslovců. Roztoky u Prahy 1982, s. 219; B. Samek, o. c. v pozn. 4, s. 530; J. Kuthan, Česká architektura v době posledních Přemyslovců. Vimperk 1994, s. 125–126; D. Líbal, Katalo gotické architektury v České republice do husitských válek. Praha 2001, s. 111–112.
 - 29) B. Samek, o. c. v pozn. 4, s. 531.
 - 30) Z výzkumu je dochován, vyjma několika fotografií, jen stručný popis ve farní kronice a shrnující zápis viz BS [B. Samek], Hostěradice (okr. Znojmo), in: Z. Kudělka – L. Konečný – B. Samek, Výzkum románské architektury na Moravě II, in: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské university 30, F 25, Brno 1981, s. 58.
 - 31) Tamtéž.
 - 32) Patrně se jednalo o otevření nebo zvětšení mezilodní arkády oddělující hlavní loď od jižního dvoulodí anebo o zeď stojící mezi sloupy dvoulodí. Práce prováděl moravskokrumlovský zednický mistr Karl Sakl (1747–1790), viz Diecézní archiv Biskupství brněnského, fond Biskupská konsistoř Brno, karton 711, inv. č. 907, Hostěradice, výlohy z kostelních peněz 1786–1789, fol. 18, 20.
 - 33) J. Červinka, Orientační průzkum vybraných omítkových vrstev kostela sv. Kunhuty v Hostěradicích. Brno 2023, rkp. uložen v archivu autorů.
 - 34) BS [B. Samek], o. c. v pozn. 30, s. 58.
 - 35) Jedná se o kostel sv. Jakuba většinou v Olšbramovicích, kostel Nanebevzetí Panny Marie v Olekšovicích, viz B. Samek – K. Dolejší edd., Umělecké památky Moravy a Slezska 3 (O-P). Praha 2021, s. 57, 64–65; nebo kostel Povýšení sv. Kříže v Trstěnicích.
 - 36) B. Samek – K. Dolejší edd., o. c. v pozn. 35, s. 551–553.
 - 37) J. Kuthan, 1994, o. c. v pozn. 28, s. 458–461.
 - 38) Tamtéž, s. 139–146.
 - 39) Zejména v rakouském prostředí existuje k tématu dlouhodobý výzkum, viz např. E. Reidinger, Allgemeines zur Thema Kirchenorientierung, Achsknick und Orientierungstage, in: C. Jäger-Klein – A. Kolbitsch, Fabrica et raticinatio in Architektur, Bauforschung und Denkmalpflege. Wien – Graz 2011, s. 89–102. Orientace kostela vzhledem k astronomii byla pozitivně zkoumána rovněž v areálu katedrály sv. Víta v Praze, viz C. Köberl, On the Astronomical Orientation of St. Vitus' Cathedral and St. George's Church in the Castle of Prague, in: Bulletin of the Astronomical Institute of Czechoslovakia 35, 1984, s. 216–219. Běžné užívání orientace vzhledem k dopadu paprsků slunce na svátek patronálního svátce bylo prokázáno rovněž v rané středověké Znojmo, viz L. E. Havlík, Identifikace patrocinii zaniklých rané středověkých kostelů, in: Moravský historický sborník. Ročenka Moravského národního kongresu 1996, 1997, 1998, Brno 1998, s. 7–48.
 - 40) Fotoarchiv NPÚ, ÚOP v Brně, č. neg. 33963, za pomoc s čtením chronogramu děkujeme Evě Staňkové. V literatuře je patrocinium poprvé známo až roku 1804: P. Jokeš – M. Rychlíková, Výzkum patrocinii na jihozápadní Moravě, Časopis Matice moravské 112/1, 1993, s. 61.
 - 41) Š. Grunová, Městečko Hostěradice a jeho obyvatelé ve světle obecních účtů a gruntovních knih ve 2. polovině 17. a 1. polovině 18. století. Středoškolská odborná práce Gymnázia Moravský Krumlov. Petrovice u Moravského Krumlova 2016, rkp. s. 40–41.
 - 42) J. Schäfer, Artikel Kunigunde von Luxemburg, aus dem Ökumenischen Heiligenlexikon [https://www.heiligenlexikon.de/BiographienK/Kunigunde_von_Luxemburg.htm, vyhledáno 5. 3. 2023].
 - 43) G. Wolny, o. c. v pozn. 10, s. 232. V poznámce zmiňuje, že tuto informaci získal od archiváře Antonína Bočka, který pracoval s řadou primárních a dnes již často nedostupných pramenů.
 - 44) K osobě svátce a jeho kultu ve středověku viz M. Slepíčka, Kult patrona vězňů a sedláků sv. Linhart (Leonarda) ve středověkých Čechách a na Moravě, Bohemiae Occidentalis Historica 8, 2022, s. 5–24. Ke kultu sv. Linhart z etnografického hlediska více L. Drahaňovský, Stručný nástin kultu sv. Linhart v Čechách a na Moravě, Studia Ethnologica Pragensia 1–2, 2015, s. 171–184.
 - 45) Kaple přistavěna spolu s pozdně gotickou lodí v nové orientaci nekorrespondující se starším presbytářem. Ta je obvykle vysvětlována prostorovým uspořádáním návsi, viz MPr – PK [M. Procházka – P. Kroupa], Poutní kaple sv. Wolfganga v Hnanicích, in: K. Chamonikola ed., Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550. II. Brno. Brno 1999, s. 102–106.
 - 46) J. Unger, Kostel sv. Linhart v Mušově. Vyhodnocení archeologického výzkumu, in: Jižní Morava 50, sv. 53, Břeclav 2014, s. 217–256.
 - 47) Diecézní archiv Biskupství brněnského, o. c. v pozn. 27, fol. 241.
 - 48) Mitteilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale 5, 1906, s. 260.
 - 49) Pokračování omítky s malbou pod pilíř prokázala sondáž J. Červinky, o. c. v pozn. 33.
 - 50) J. P. Cerroni, Historich-artistische Notizen über Kirchen in Mähren und Schlesien, Moravský zemský archiv (dále jen MZA), fond G 11 – Sběrka rukopisů Františkova muzea, kniha 713, fol. 282; K. Kuča, o. c. v pozn. 11, s. 218. Za upozornění na Cerroniho spis děkujeme Dominiku Matusovi.
 - 51) E. Pössl, Die Pfarrkirche zu Hosterlitz, Wien 1945, seminární práce, Institut für Kunstgeschichte, Universität Wien.
 - 52) Datování provedl Tomáš Kyncl v listopadu 2020, výsledky uloženy v archivu zpracovatelů.
 - 53) H. Rulíšek, 1965, o. c. v pozn. 3, s. 82.
 - 54) B. Samek, o. c. v pozn. 4, s. 531. Jeho závěry převzal PK [P. Kroupa], o. c. v pozn. 5, s. 107.
 - 55) V roce 1788 se výslovně uvádí, že o věž se „od nepaměti“ stará obec; Diecézní archiv Biskupství brněnského, o. c. v pozn. 32, fol. 5v, 10r.
 - 56) Stavební souvislosti dobře popsal a stylově zařadil PK [P. Kroupa], o. c. v pozn. 5, s. 107.
 - 57) Značky nebyly přístupné k přesnému překreslení a fotografování s měřítkem.
 - 58) Popisováno od východu ve směru hodinových ručiček.
 - 59) J. P. Cerroni, o. c. v pozn. 51; G. Wolny, o. c. v pozn. 10, s. 316.
 - 60) K. Ginhart ed., Georg Dehio, Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler in der Ostmark. Berlin – Wien 1941, s. 263–264.
 - 61) H. Rulíšek, 1965, o. c. v pozn. 3, s. 36–44, 82.
 - 62) B. Samek, o. c. v pozn. 4, s. 531.
 - 63) PK [P. Kroupa], o. c. v pozn. 5, s. 107–108.
 - 64) P. Kroupa, Memoriální a farní kostel Nalezení sv. Kříže v Doubravníku, in: K. Chamonikola ed., o. c. v pozn. 5, s. 99–101.
 - 65) Značka položená na štít se v pozdní gotice a renesanci užívala ve funkci mistrovského znaku. J. Vítovský, Kamenické značky a problematika jejich výzkumu, in: K. Müller ed., Kamenické a domovní značky (merky). Sborník příspěvků ze semináře uspořádaného katedrou výtvarné teorie a výchovy PdF a Střediskem pro výzkum uměleckohistorických památek FF Univerzity Palackého Olomouc ve spolupráci s Ústavem teorie a dějin umění ČSAV v Praze a Klubem genealogů a heraldiků při DKP VŽSKG v Ostravě 15.–16. února 1989 v Olomouci. Ostrava 1991, s. 11.
 - 66) Na kostele ji pak nacházíme ještě minimálně jednou – na ostění jižního okna v interiéru, již v běžné velikosti, ale zrcadlově obrácenou. Vycházíme z poznatků autory v současnosti zpracovávané dokumentace kamenických značek na kostele sv. Jakuba v Brně.
 - 67) R. Šimůnek – R. Lavička, Páni z Rožmberka 1250–1520. Jižní Čechy ve středověku. Kulturněhistorický obraz šlechtického dominia ve

- středověkých Čechách. České Budějovice 2011, s. 210.
- 68) P. Kroupa, Anton Pilgram, konzoly Židovské brány, in: K. Chamoni-kola ed., o. c. v pozn. 5, s. 71–73.
- 69) A. Prokop, Die Markgrafschaft Mähren in kunstgeschichtlicher Beziehung, Band II. Wien 1904, s. 588.
- 70) Z. Krejčí, Soupis kamenických značek na hradě Pernštejně a poznámky ke kamenickým značkám na kostele Nalezení Sv. Kříže v Doubravníku na Moravě a na zámku a kostele sv. Bartoloměje v Pardubicích, in: K. Müller ed., o. c. v pozn. 65, s. 63.
- 71) K. Oettinger, Anton Pilgram und die Bildhauer von St. Stephan. Wien 1951, s. 20.
- 72) G. Endrödi, Der Architekt Anton von Brunn genannt Pilgram und der Bildhauer Meister MT, in: A. Hubel – J. Rüffer – G. Endrödi, Meister Ludwig – Peter Parler – Anton Pilgram. Architekt und Bildhauer? Zu einem Grundproblem der Mediävistik. Ostfildern 2021, s. 211–298.
- 73) Z. Krejčí, o. c. v pozn. 70, s. 65–66.
- 74) Na schodnici iniciály a letopočet: E. A. M. O. / D. E. H. L. / 1526 / 27 AN [N]O[S].
- 75) Roku 1525 se narodil jejich syn Pertold.
- 76) Ale i takto se s ním setkáváme na hostěradické radnici na překladu portálu ve spodní síni.
- 77) P. Borský, Bývalá radnice čp. 52 v Hostěradicích. Stavebněhistorický průzkum, 2020, rkp. uložen v archivu map a plánů NPÚ, ÚOP v Brně, sign. 4-4-18205.
- 78) J. Válka, Dějiny Moravy 2. Morava reformace, renesance a baroka. Brno 1996, s. 15.
- 79) V. Haňák, Vlastivěda Moravská. Místopis Moravy: Mor.-Krumlovský okres. II. díl. Brno 1913, s. 183.
- 80) Tamtéž, s. 183.
- 81) V českém ekumenickém překladu: „Ježíš Kristus je ten pravý Bůh a věčný život. Děti, varujte se modlářství.“ Viz J. P. Cerroni, o. c. v pozn. 51.
- 82) Farní kronika Římskokatolické farnosti Hostěradice.
- 83) Fotodokumentace uložena ve fotoarchivu NPÚ, ÚOP v Brně.
- 84) Erby překreslil Cerroni, viz J. P. Cerroni, o. c. v pozn. 51.
- 85) Inventář kostela a fary z r. 1804 od W. Wolaka, Diecézní archiv Biskupství brněnského, o. c. v pozn. 51.
- 86) B. Samek, o. c. v pozn. 4, s. 533.
- 87) Tamtéž, s. 530.
- 88) L. Křajčárová, Kostel sv. Kunhuty – Hostěradice, klenba presbytáře. *Renesanční a manýristické štukatérství v Čechách a na Moravě* (online databáze) [https://stuky.upce.cz/node/572, vyhledáno 8. 3. 2023].
- 89) Z. Michalová – V. Řezníčková – V. Křajčáček, Kostel Nejsvětější Trojice – Běhařovice, presbytář, loď, vstupní předsín, Renesanční a manýristické štukatérství v Čechách a na Moravě (online databáze) [https://stuky.upce.cz/node/568, vyhledáno 17. 1. 2023].
- 90) Z. Michalová – V. Křajčáček, Zámek Slatina, arkáda, Renesanční a manýristické štukatérství v Čechách a na Moravě (online databáze) [https://stuky.upce.cz/node/739, vyhledáno 17. 1. 2023].
- 91) Z. Michalová, Zaniklý kostel sv. Václava – Bítov, klenba lodi, Renesanční a manýristické štukatérství v Čechách a na Moravě (online databáze) [https://stuky.upce.cz/node/601, vyhledáno 17. 1. 2023].
- 92) Fotografie sgrafita na presbytáři, patrně z 50. let 20. století, uchována ve fotoarchivu NPÚ, ÚOP v Brně, č. negativu 33968.
- 93) Výsledky dendrochronologické analýzy Tomáše Kyncla ze září 2011 jsou uloženy v archivu autorů tohoto článku.
- 94) Výsledky dendrochronologické analýzy Tomáše Kyncla z října 2021 jsou uloženy v archivu autorů tohoto článku.
- 95) Fotoarchiv NPÚ, ÚOP v Brně, č. negativu 33963.
- 96) Diecézní archiv Biskupství brněnského, o. c. v pozn. 32.
- 97) Diecézní archiv Biskupství brněnského, o. c. v pozn. 27, fol. 24–37.
- 98) Tamtéž, fol. 183.
- 99) Farní kronika uložená na faře v Hostěradicích.
- 100) Tamtéž.
- 101) O kryptě se v popisu kostela z roku 1804 zmiňuje farář Wolak, Diecézní archiv Biskupství brněnského, o. c. v pozn. 51. Zápis o průzkumu virguli viz Farní kronika uložená na faře v Hostěradicích.
- 102) Farní kronika uložená na faře v Hostěradicích; spisový archiv NPÚ, ÚOP v Brně, složka Farní kostel sv. Kunhuty s přilehlým areálem.
- 103) J. Vítovský, o. c. v pozn. 65, s. 14.
- 104) P. Kroupa – J. Bílý, Brněňští sochaři, kameníci a zedníci v letech 1570–1620. Brno 1987, s. 10.

LITERATURA A PRAMENY

Prameny

- CDB III/1: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae III/1: Václav I. (1230–1238). Friedrich, G. ed., Pragae 1942.
- Diecézní archiv Biskupství brněnského, fond Biskupská konsistoř Brno, karton 711, inv. č. 907, Hostěradice, výlohy z kostelních peněz 1786–1789.
- Diecézní archiv Biskupství brněnského, fond Biskupská konsistoř Brno, karton 1475, sign. H 5, inv. č. 5348, Hostěradice 1792–1949.
- Diecézní archiv Biskupství brněnského, fond Biskupská konsistoř Brno, ev. jednotka 1551, inv. č. 5900.
- Moravský zemský archiv, fond G 11 – Sbírka rukopisů Františkova muzea, kniha 713: J. P. Cerroni, Historisch-artistische Notizen über Kirchen in Mähren und Schlesien.
- Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Brně, archiv map a plánů, M. Kruntorád – K. Komosná – J. Stýblo, OPD fary v Hostěradicích, Brno 2021, rkp., sign. 4-4-18383.
- Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Brně, archiv map a plánů, P. Borský, Bývalá radnice čp. 52 v Hostěradicích. Stavebněhistorický průzkum, 2020, rkp., sign. 4-4-18205.
- Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Brně, archiv autorů, T. Kyncl, Dendrochronologická analýza dřevěných prvků kostela sv. Kunhuty v Hostěradicích, září 2011, říjen 2021, rkp.
- Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Brně, archiv autorů, J. Červinka, Orientační průzkum vybraných omítkových vrstev kostela sv. Kunhuty v Hostěradicích. Brno 2023, rkp.
- Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Brně, spisový archiv, složka Farní kostel sv. Kunhuty s přilehlým areálem, rkp.
- Římskokatolická farnost Hostěradice, Farní kronika, od 1789 po současnost.
- Universität Wien, Institut für Kunstgeschichte, E. Pössl, Die Pfarrkirche zu Hosterlitz, Wien 1945, seminární práce.

Literatura

- Drahaňovský, L. 2015: Stručný nástin kultu sv. Linharta v Čechách a na Moravě, *Studia Ethnologica Pragensia*, 1–2, s. 171–184.
- Endrödi, G. 2021: Der Architekt Anton von Brunn genannt Pilgram und der Bildhauer Meister MT, in: A. Hubel – J. Rüffer – G. Endrödi, Meister Ludwig – Peter Parler – Anton Pilgram. Architekt und Bildhauer? Zu einem Grundproblem der Mediävistik. Ostfildern, s. 211–298.
- Foltýn, D. ed. 2005: Encyklopedie moravských a slezských klášterů. Praha.
- Ginhart, K. ed. 1941: Georg Dehio, Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler in der Ostmark. Berlin – Wien.
- Graus, F. 1957: Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské II. Praha.
- Grunová, Š. 2016: Městečko Hostěradice a jeho obyvatelé ve světle obecních účtů a gruntovních knih ve 2. polovině 17. a 1. polovině 18. století. Středoskolská odborná práce Gymnázia Moravský Krumlov. Petrovice u Moravského Krumlova, rkp.
- Haňák, V. 1913: Vlastivěda Moravská. Místopis Moravy: Mor.-Krumlovský okres. II. díl. Brno.
- Havlík, L. E. 1998: Identifikace patrocinií zaniklých raně středověkých kostelů, in: Moravský historický sborník. Ročenka Moravského národního kongresu 1996, 1997, 1998, Brno, s. 7–48.
- Hemmerle, J. 1967: Die Deutschordens-Ballei Böhmen in ihren Rechnungsbüchern 1382–1411. Bonn.
- Chamonikola, K. ed. 1999: Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550. II. Brno. Brno.
- Jan, L. 1995: Bratři špitálu Panny Marie v českých zemích 1204–1411. Tišnov.
- Jan, L. 1998: Zkázka českomoravské bailie řádu německých rytířů, *Časopis Matice moravské* 117/2, s. 383–392.
- Jan, L. 2005: Hostěradice (Znojmo). Bývalá komenda řádu německých rytířů při farním kostele sv. Kunhuty, in: D. Foltýn ed., *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*. Praha, s. 307.
- Jokeš, P. – Rychlíková, M. 1993: Výzkum patrocinií na jihozápadní Moravě, *Časopis Matice moravské* 112/1, s. 55–76.
- Köberl, C. 1984: On the Astronomical Orientation of St. Vitus' Cathedral and St. George's Church in the Castle of Prague, in: *Bulletin of the Astronomical Institute of Czechoslovakia* 35, kde, s. 216–219.
- Krejčí, Z. 1991: Soupis kamenických značek na hradě Pernštejně a poznámky ke kamenickým značkám na kostele Nalezení Sv. Kříže v Doubravníku na Moravě a na zámku a kostele sv. Bartoloměje v Pardubicích, in: K. Müller ed., *Kamenické a domovní značky* (merky). Sborník příspěvků ze semináře uspořádaného katedrou výtvarné teorie a výchovy PdF a Střediskem pro výzkum uměleckohisto-

- rických památek FF Univerzity Palackého Olomouc ve spolupráci s Ústavem teorie a dějin umění ČSAV v Praze a Klubem genealogů a heraldiků při DKP VŽSKG v Ostravě 15.–16. února 1989 v Olomouci. Ostrava, s. 63–75.
- Kroupa, P. 1999: Anton Pilgram, konzoly Židovské brány, in: K. Chamonikola ed., *Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550*. II. Brno. Brno, s. 71–73.
- Kroupa, P. 1999: Memoriální a farní kostel Nalezení sv. Kříže v Doubravníku, in: K. Chamonikola ed., *Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550*. II. Brno. Brno, s. 99–101.
- Kroupa, P. 1999: Řádový a farní kostel sv. Kunhuty, komendy německých rytířů v Hostěradicích, in: K. Chamonikola ed., *Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550*. II. Brno. Brno, s. 106–108.
- Kroupa, P. – Bílý, J. 1987: Brněňští sochaři, kameníci a zedníci v letech 1570–1620. Brno.
- Kuča, K. 2000: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku II (H–Kole). Praha.
- Kudělka, Z. – Konečný, L. – Samek, B. 1981: Výzkum románské architektury na Moravě II, in: *Sborník prací Filosofické fakulty brněnské university* 30, F 25, Brno, s. 55–62.
- Kuthan, J. ed. 1982: Umění doby posledních Přemyslovců. Roztoky u Prahy.
- Kuthan, J. 1994: Česká architektura v době posledních Přemyslovců. Vimperk.
- Kvardová, M. 2015: Soubor sepulkrálních památek z 16. a 17. století v kostele sv. Kunhuty v Hostěradicích, *Studia historica Brunensia* 62, č. 1, s. 425–455.
- Líbal, D. 2001: Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek. Praha.
- Mitteilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale 5, 1906, s. 260.
- Oettinger, K. 1951: Anton Pilgram und die Bildhauer von St. Stephan. Wien.
- Plaček, M. 2007: Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí. Praha.
- Procházková, M. – Kroupa, P. 1999: Poutní kaple sv. Wolfganga v Hnanicích, in: K. Chamonikola ed., *Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550*. II. Brno. Brno, s. 102–106.
- Prokop, A. 1904: Die Markgrafschaft Mähren in kunstgeschichtlicher Beziehung. Band II. Wien.
- Reidinger, E. 2011: Allgemeines zur Thema Kirchenorientierung, Achsen und Orientierungstage, in: C. Jäger-Klein – A. Kolbitsch, *Fabrica et raticatio in Architektur, Bauforschung und Denkmalpflege*. Wien – Graz, s. 89–102.
- Rulišek, H. 1965: Stavby komendy řádu německých rytířů v Hostěradicích. Diplomová práce, Seminář dějin umění, Univerzita J. E. Purkyně, Brno, rkp.
- Rulišek, H. 1971: Die Kirche der hl. Kunigunde in Hostěradice, in: *Sborník prací Filosofické fakulty brněnské university* 19–20, F 14–15, Brno, s. 129–142.
- Samek, B. 1981: Hostěradice (okr. Znojmo), in: Z. Kudělka – L. Konečný – B. Samek, *Výzkum románské architektury na Moravě II*, in: *Sborník prací Filosofické fakulty brněnské university* 30, F 25, Brno, s. 58.
- Samek, B. 1994: Umělecké památky Moravy a Slezska 1 (A–I). Praha.
- Samek, B. – Dolejší, K. edd. 2021: Umělecké památky Moravy a Slezska 3 (O–P). Praha.
- Slepička, M. 2022: Kult patrona vězňů a sedláků sv. Linhart (Leonarda) ve středověkých Čechách a na Moravě, *Bohemiae Occidentalis Historica* 8, s. 5–24.
- Šimůnek, R. – Lavička, R. 2011: Páni z Rožmberka 1250–1520. Jižní Čechy ve středověku. Kulturněhistorický obraz šlechtického domnia ve středověkých Čechách. České Budějovice.
- Unger, J. 2014: Kostel sv. Linhart v Mušově. Vyhodnocení archeologického výzkumu, in: *Jižní Morava*, 50, sv. 53, Břeclav, s. 217–256.
- Válka, J. 1996: Dějiny Moravy 2. Morava reformace, renesance a baroka. Brno.
- Vítovský, J. 1991: Kamenické značky a problematika jejich výzkumu, in: K. Müller ed., *Kamenické a domovní značky (merkly)*. *Sborník příspěvků ze semináře uspořádaného katedrou výtvarné teorie a výchovy* PDF a *Střediskem pro výzkum umělecko-historických památek FF Univerzity Palackého Olomouc ve spolupráci s Ústavem teorie a dějin umění ČSAV v Praze a Klubem genealogů a heraldiků při DKP VŽSKG v Ostravě 15.–16. února 1989 v Olomouci*. Ostrava, s. 9–21.
- Wolny, G. 1846: Markgrafschaft Mähren. Topographisch, statisch und historisch geschildert. Band III. Znaimer Kreis. Brünn.
- Internetové zdroje**
- Krajčířová, L., Kostel sv. Kunhuty – Hostěradice, klenba presbytáře, *Renesanční a manýristické štukatérství v Čechách a na Moravě (online databáze)* [https://stuky.upce.cz/node/572, vyhledáno 8. 3. 2023].
- Míchalová, Z., Zaniklý kostel sv. Václava – Bítov, klenba lodi, Renesanční a manýristické štukatérství v Čechách a na Moravě (online databáze) [https://stuky.upce.cz/node/601, vyhledáno 17. 1. 2023].
- Míchalová, Z. – Krajčůček, V., Zámek Slatina, arkáda, Renesanční a manýristické štukatérství v Čechách a na Moravě (online databáze) [https://stuky.upce.cz/node/739, vyhledáno 17. 1. 2023].
- Míchalová, Z. – Řezníčková, V. – Krajčůček, V., Kostel Nejsvětější Trojice – Běhařovice, presbytář, loď, vstupní předsíň, Renesanční a manýristické štukatérství v Čechách a na Moravě (online databáze) [https://stuky.upce.cz/node/568, vyhledáno 17. 1. 2023].
- Schäfer, J., Artikel Kunigunde von Luxemburg, aus dem Ökumenischen Heiligenlexikon [https://www.heiligenlexikon.de/BiographienK/Kunigunde_von_Luxemburg.htm, vyhledáno 5. 3. 2023].

GLOSSEN ZUR BAUGESCHICHTE DER ST. KUNIGUNDENKIRCHE IN HOSTĚRADICE

Die Kirche der hl. Kunigunde in Hostěradice (Hosterlitz, Bez. Znojmo) ist spätestens ab 1237 mit der Komturei des Deutschritterordens verbunden, der sie nach Mitte des 13. Jahrhunderts zur dreischiffigen Basilika umgebaut hat. Ihre Gestalt konservieren der Chorraum mit Diensten und die ursprünglichen Hauptschiffmauern mit durchgebrochenen Fenstern. Es erscheint als wahrscheinlich, dass das Südschiff mit der Kommende funktionell verbunden war. In Übereinstimmung mit den Erkenntnissen aus den Quellen und der ungewöhnlichen Orientierung schlägt der Autor die ursprüngliche Einweihung dem hl. Leonhard vor. Gegen Mitte des 15. Jahrhunderts erfolgte die Erweiterung des Südschiffs zum zweischiffigen, in zwei Säulen gewölbten Hallenraum. In dieser Zeit endete das Deutschritterkloster, das Patronatsrecht übergang an die Herrschaft in Moravský Krumlov (Mährisch Kromau, Bez. Znojmo), damals die Herren von Lipa. Aus ihren Mitteln wurden das bislang flachgedeckte Haupt- und Nordschiff gegen 1500 gewölbt. Nach 1524 wurden die westliche Partie vom Südschiff gewölbt und die Empore erbaut. Am Gewölbe im Südschiff findet man das plastische Dekor mit einem Steinmetzzeichenpaar; beide Zeichen lassen sich mit der Kirche in Doubravník (Bez. Brno-Land) verbinden (eines von ihnen gehört einem Meister, der mit Anton Pilgram an der St. Jakobskirche in Brno arbeitete). Im Laufe des 15. Jahrhunderts entstand sukzessiv der massive nördliche Kirchturm (erst 1582 vollendet), wovon die Windfahne mit der Jahreszahl und dem Wappen der Herren von Lipa informiert. Der Chorraum wurde wohl erst nach dem Brand 1619 mit Renaissancegewölbe mit Stuckdekor versehen. Die Kirche erhielt die neue Außenerscheinung mit Giebeln und großen Fenstern im Barock. Das ganze Kirchengebäude wurde mit hohem Satteldach überdacht. Letzte Adaptierungen der 1980er Jahre verhüllten zwar Teil vom Befunde, sie stabilisierten aber ohne Zweifel den Bestand des mittelalterlichen Baus. Die Studie befasst sich außer den Steinmetzzeichen mit heraldischen Denkmälern; einige von ihnen kennt man nunmehr aus den Schriftquellen. Es sind unter anderen vor allem die Wappen der Herren von Lipa und ihrer Gemahlinnen vom Geschlecht von Pernstein oder von Sternberg. Die vorliegende Studie stellt ein Nebenprodukt der bauhistorischen Untersuchung der Kirche dar, deren Ergebnisse als Unterlage für die Generalrekonstruktion der Kirche dienen sollen.

ABBILDUNGEN

- Abb. 1: Hostěradice, Kirche der hl. Kunigunde, Ansicht von Norden (alle Fotos M. Kruntorád, falls nicht anders angegeben).
- Abb. 2: Hostěradice (Hosterlitz, Bez. Znojmo), Indikationskitze des Stablen Katasters, 1824, Ausschnitt mit der Kirche und Pfarre in der Mitte, von einer späteren, heute verschwundenen Bebauung umgeben (Mährisches Landesarchiv, Archivgut D 9 Indikationsskizzen, Sign. 0779).
- Abb. 3: Hostěradice, Fotokarte, Ausschnitt mit ersichtlich gemachtem annäherndem Flächenausmaß der Deutschritterkommende, blau – Kirche der

hl. Kunigunde (Unterlage www.mapy.cz, Download am 14. 3. 2023).

Abb. 4: Hostěradice, Kirche der hl. Kunigunde, Grundriss mit Bauphasen (Aufnahme J. Stýblo, Zeichnung S. Dračková).

Abb. 5: Hostěradice, Kirche der hl. Kunigunde, Hauptschiff, südliche Mauer, Ansicht von Norden (Fotogrammetrie und Zeichnung J. Stýblo, falls nicht anders angegeben).

Abb. 6: Hostěradice, Kirche der hl. Kunigunde, südliche Hauptschiffmauer, Ansicht von Süden.

Abb. 7: Hostěradice, Kirche der hl. Kunigunde, Hauptschiff, Durchblick nach Osten, Foto 1960 (Č. Šíla, NPÚ, ÚOP [Nationalinstitut für Denkmalpflege, Facharbeitsstätte] in Brno, Fotoarchiv, Best.-Nr. 38512).

Abb. 8: Hostěradice, Kirche der hl. Kunigunde, südliche zweischiffige Halle, Blick von Westen, Foto 1960 (Č. Šíla, NPÚ, ÚOP in Brno, Fotoarchiv, Best.-Nr. 46067).

Abb. 9: Hostěradice, Kirche der hl. Kunigunde, Nordschiff, Durchblick ostwärts, Foto 1960 (Č. Šíla, NPÚ, ÚOP in Brno, Fotoarchiv, Best.-Nr. 46068).

Abb. 10: Hostěradice, Kirche der hl. Kunigunde, Dachraum über dem Hauptschiff, basilikale Fenster über dem südlichen Seitenschiff, östlicher Teil.

Abb. 11: Hostěradice, Kirche der hl. Kunigunde, Dachraum über der südlichen zweischiffigen Halle, östlicher Teil der Hauptschiffmauer mit basilikalen Fenstern.

Abb. 12: Hostěradice, Kirche der hl. Kunigunde, Dachraum über dem Hauptschiff, westliches basilikales Fenster über dem südlichen Seitenschiff.

Abb. 13: Hostěradice, Kirche der hl. Kunigunde, Dachraum über der südlichen zweischiffigen Halle, westliches basilikales Fenster.

Abb. 14: Hostěradice, Kirche der hl. Kunigunde, Dachraum über dem Nordschiff, basilikales Fenster und darüber das renaissancezeitliche (?) Gesims.

Abb. 15: Hostěradice, Kirche der hl. Kunigunde, Chor mit Altarraum.

Abb. 16: Hostěradice, Kirche der hl. Kunigunde, Chorraum, südliches Dienstkäppl.

Abb. 17: Hostěradice, Kirche der hl. Kunigunde, Chorraum, nördliches Dienstkäppl mit Sondierungen.

Abb. 18: Moravský Krumlov (Mährisch Kromau, Bez. Znojmo), Allerheiligenkirche, Dienst im Chorraum, Foto 2. Viertel des 20. Jahrhunderts (NPÚ, ÚOP in Brno, Fotoarchiv, Best.-Nr. 21.928-M-38/860).

Abb. 19: Hostěradice, Kirche der hl. Kunigunde, südöstlicher Zwischenschiffpfeiler, Südseite, Konsole und abgehauener Bogenansatz (?).

Abb. 20: Oleksovice (Groß Olkowitz, Bez. Znojmo), Maria Himmelfahrtkirche, Blick vom Altarraum ins Hauptschiff hin, Foto 2. Viertel des 20. Jahrhunderts (NPÚ, ÚOP in Brno, Fotoarchiv, Best.-Nr. 21.928-M-38/860).

Abb. 21: Olbramovice (Wolframitz, Bez. Znojmo), Kirche des hl. Jakob, Blick ostwärts, Foto 1960 (Č. Šíla, NPÚ, ÚOP in Brno, Fotoarchiv, Best.-Nr. 45541).

Abb. 22: Hostěradice, Kirche der hl. Kunigunde, Durchblick vom Mittelschiff in das östliche Nordschiffjoch hin mit Gemäldefragment aus der Zeit vor dem spätgotischen Gewölbeeinbau.

Abb. 23: Hostěradice, Kirche der hl. Kunigunde, Turm nordseite, Fragment der Inschrift „kunatel inceptor 1421“ in Jahre 1945 (E. Pössl, Die Pfarrkirche zu Hostertitz, Wien 1945).

Abb. 24: Hostěradice, Kirche der hl. Kunigunde, Eingangsraum im Turm, mit dem wohl nachträglich umgestalteten Fensterchen, rechts Schulterbogenportal zum ersten Obergeschoss.

Abb. 25: Hostěradice, Kirche der hl. Kunigunde, 1. Turmobergeschoss, das dendrochronologisch nach 1478 datierte Gewölbe.

Abb. 26: Hostěradice, Kirche der hl. Kunigunde, östliche Mauer der zweischiffigen Halle mit gut deutlichen Verblendungen, die den polygonalen Abschluss ausgleichen, Foto 1990 (H. Winklerová, NPÚ, ÚOP in Brno, Fotoarchiv, Best.-Nr. 102 165).

Abb. 27: Hostěradice, Kirche der hl. Kunigunde, Südschiff, westliche Partie.

Abb. 28: Hostěradice, Kirche der hl. Kunigunde, südliche Konsole mit Steinmetzzeichen zwischen der Empore und dem Südschiff.

Abb. 29: Hostěradice, Kirche der hl. Kunigunde, nördliche Konsole mit Steinmetzzeichen zwischen der Empore und dem Südschiff.

Abb. 30: Doubravník (Bez. Brno-Land), Kreuzerhöhungskirche, Kanzel mit dem Steinmetzzeichen an der Konsole, Foto 1931 (V. Dufka, NPÚ, ÚOP in Brno, Fotoarchiv, Best.-Nr. 10078-M29-362).

Abb. 31: Brno, Hl. Jakobskirche, Kanzel, Steinmetzzeichen.

Abb. 32: Hostěradice, Kirche der hl. Kunigunde, Säule mit Wappen der Herren von Lipa im Hauptschiff, die Empore auftragend.

Abb. 33: Hostěradice, Kirche der hl. Kunigunde, Kanzel.

Abb. 34: Hostěradice, Kirche der hl. Kunigunde, oberstes Turmgeschoss mit deutlichem Aufbau des letzten Viertels des 16. Jahrhunderts.

Abb. 35: Hostěradice, Kirche der hl. Kunigunde, Profilierung der architektonischen Glieder der Kirche (Zeichnung M. Kruntorád, Gestaltung J. Stýblo, NPÚ, ÚOP in Brno).

(Übersetzung J. Noll)

KRANĚ GOTICKÉ PODOBĚ CHRÁMU SV. BARTOLOMĚJE V KOLÍNĚ NÁLEZ FRAGMENTŮ JIŽNÍHO PORTÁLU TROJLODÍ

JAN KYPTA – FILIP LAVAL – ZDENĚK
NEUSTUPNÝ

On the Early Gothic Form of Saint Bartholomew Church in Kolín. Discovery of the Three-Aisled Church Southern Portal Fragments

The article presents the discovered fragments of the Early Gothic exterior entrance on the south side of three-aisled Saint Bartholomew Church in Kolín. The portal was most likely removed around the early 15th century, making way to the side chapel. The jamb fragments of the cancelled entrance are found under the threshold between three aisles and the chapel.

Key words: Kolín – town church – Early Gothic architecture – Gothic portal

V článku je představen objev fragmentů raně gotického exteriérového vstupu na jižní straně trojlodí chrámu sv. Bartoloměje v Kolíně. Portál byl zrušen při výstavbě boční kaple, a to patrně na počátku 15. století. Fragmenty ostění zrušeného vstupu se nacházejí pod prahem průchodu mezi trojlodím a kaplí.

Klíčová slova: Kolín – městský kostel – raně gotická architektura – gotický portál

<https://doi.org/10.56112/pp.2023.1.03>

Kolínský chrám sv. Bartoloměje, jehož podobu dodnes určují středověké etapy, prochází od roku 2002 postupnou obnovou interiéru i exteriéru. V průběhu velkého množství rozličných stavebních a restaurátorských prací se naskytla řada příležitostí k prohloubení poznatků o architektonických proměnách farního kostela bohatého královského města. Autoři stavebněhistorického průzkumu shrnuli svá zjištění v knižní monografii, koncipované jako chronologický nástin hlavních i dílčích stavebních etap (Petrný – Beránek 2014). Krátce předtím byly na stránkách *Průzkumů památek* detailně publikovány výsledky archeologického výzkumu, který proběhl v interiéru (Beránek – Kypka – Laval – Neustupný 2013). Stěžejním přínosem této akce se staly nálezy reliktů zbořeného raně gotického závěru, interpretované a dokumentované za účasti stavebního historika. Díky mezioborové spolupráci se v podzemních prostorách chrámu, a stejně tak i nad podlahou, podařilo zachytit řadu dalších nálezových situací důležitých pro rekonstrukci zaniklých partií raně gotické stavby.

Tímto krátkým materiálovým článkem, jehož předmětem jsou výsledky zatím poslední etapy archeologického výzkumu, se vracíme k problematice prvotní podoby chrámu. Protože citovaná knižní monografie obsahuje popis kostela a ucelený nástin stavebního vývoje, můžeme rovnou přistoupit k prezentaci závažných zjištění, učiněných

v roce 2021 v souvislosti se stavebními pracemi v interiéru tzv. Kokovské kaple. Jedná se o relativně drobnou přístavbu k jižnímu boku raně gotického trojlodí. V průchodu mezi trojlodím a kaplí se podařilo zachytit fragmenty dosud neznámého raně gotického exteriérového portálu. Vedle tohoto významného objevu zaměříme pozornost i na nálezové situace v obvodovém zdivu kaple, založené v předhusitském období.

Níže popisované objevy byly učiněny poté, co byla v celém prostoru kaple odstraněna dlažba a plošně snížena násyp o přibližně 40 cm. Pro potřeby archeologického výzkumu byly posléze položeny sondy podél severojižních zdí kaple. Další nálezové situace byly dokumentovány na stěnách kaple, na nichž byla do výšky cca 1 m osekána omítka.

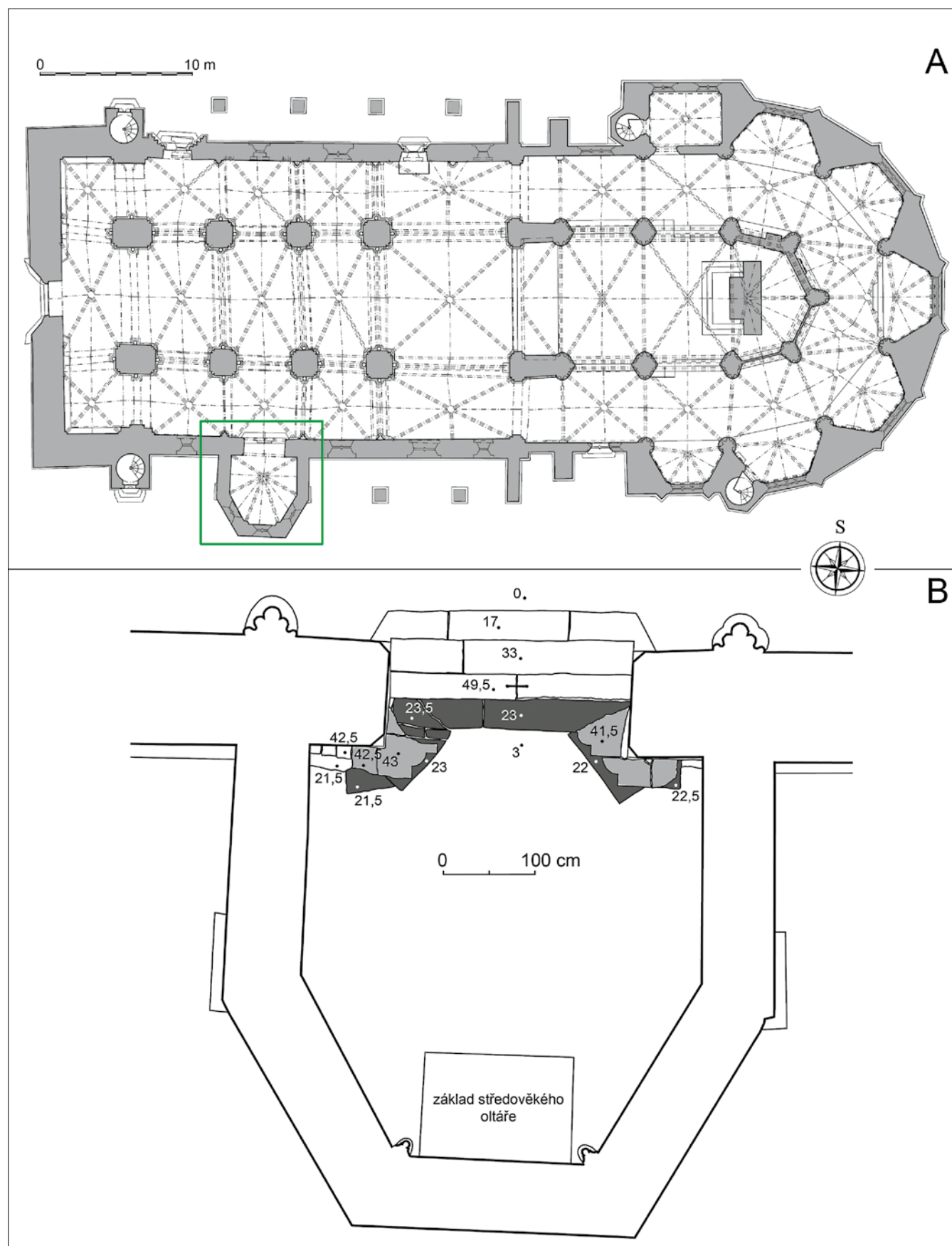
ZRUŠENÝ RANĚ GOTICKÝ PORTÁL

Zrušený vstup z exteriéru, jenž z jihu vedl do trojlodí, se nacházel přesně v místě dnešního průchodu do tzv. Kokovské kaple. Ta byla vsazena mezi dva z opěráků, které v pravidelném rytmu člení obě podélné fasády trojlodí. Tělesa opěrných pilířů nepřiléhají ke zdivu trojlodí v ce-

lé výšce, nýbrž jsou ve spodní části odsazena průchody, završenými čtvrtkruhovými oblouky. Od jihu k severu orientovaná kaple je na jižní straně trojboce ukončena, přičemž její podélné (severojižní) obvodové zdi jsou vtěleny do hmoty opěráků. Otázkou zůstává relativní chronologie opěráků. Tento problém je těžko řešitelný vzhledem k tomu, že opěráky byly kompletně zbořeny a znovu vyzděny při historizujících úpravách chrámu. Autoři stavebněhistorického průzkumu na základě určitých zmínek v tehdejších stavebních denících předpokládají, že pilíře byly k plášti korpusu dodatečně připojeny, a to až při realizaci zaklenutí trojlodí, tj. v poslední čtvrtině 13. století (*Patrný – Beránek 2014, 90–94*). Popřípadě pilíře vyrůstaly současně s obvodovým zdivem korpusu, jehož výstavba je datována do 3. čtvrtiny 13. století. Jisté naopak je, že tzv. Kokovská kaple přibyla dodatečně. Hruškový profil žeber její klenby napovídá, že vznikla podstatně později, „nejspíše počátkem 15. století“ (*Patrný – Beránek 2014, 103*). Kaple je završena jedním polem křížové klenby a v závěru dvojpaprskem. Podlaha kaple je oproti podlaze trojlodí zvýšena o 49,5 cm, což odpovídá středověké situaci. O stabilitě podlahových úrovní svědčí sokly klenebních pilířů.

Obr. 1: Kolín, kostel sv. Bartoloměje. Pohled k severovýchodu na jižní stranu chrámu, uprostřed tzv. Kokovská kaple (foto J. Kypta, 2023).

Obr. 2: A – celkový půdorys chrámu, v zeleném rámečku tzv. Kokovská kaple (geodetické zaměření GEKON, s. r. o.; úprava L. Chotěborská). B – půdorys tzv. Kokovské kaple; šedě zvýrazněny fragmenty zrušeného raně gotického portálu: tmavý odstín – podkladové desky, světlý odstín – fragmenty stojek (zaměření a kresba autoři, 2021).

Z boční lodi se do kaple vstupuje hrotitě završeným průcho-
dem s tesaným ostěním, které
je profilováno na obou stranách
stejným způsobem – jednodu-
chým okosením hran s trojúhel-
nými náběžnými štítky. Některé
prvky ostění průchodu byly vy-
měněny při historizující úpravě,
průchod jako celek je nicméně
autentický. Bezprostředně pod
prahem a stojkami průchodu se
dochovaly fragmenty raně gotic-
kého portálu. Z jeho ostění zby-
lo torzo soklu, dále se dochoval
jeden stupeň prahu. Torzo por-
tálu je tvořeno dvěma vrstvami
článků. Spodní vrstva sestává
z desek. Na nich spočívají pro-
filované prvky, z jejichž formy
jasně vyplývá, že stojky portálu
byly dvakrát odstupněny. Kou-
ty obou ústupků jsou vyplněny
čtvrtválcovými segmenty. Z po-
lohy tesaných prvků je zřejmé,
že těleso portálu předstupovalo
před líc obvodového zdiva.

OPĚRNÉ PILÍŘE LODI

Jak už bylo řečeno, v plášti kap-
le jsou zakomponována tělesa
opěrných pilířů boční lodi. Ty-
to starší bloky zdiva se nachá-
zejí na jižních koncích bočních
(severo jižních) zdí kaple. Oba
pilíře bylo možné jasně iden-
tifikovat při poslední stavební
obnově, a to nejen v kopaných
sondách v úrovni základového
zdiva, ale i díky částečnému
osekání interiérových omítek.
Rozsah základového zdiva pi-
lírů lze postihnout díky výraz-
ným svislým spárám a změně
tloušťky zdiva (mladší zákla-
dové zdivo je slabší). Nadzemní
partie tělesa pilíře byly mno-
hem lépe patrné na východní
straně, bližšímu ohledání na
západní straně bránily kusy ponechaných omítek a ci-
helná plenta vyrovnávající líc zdiva. V koutu na rozhra-
ní východní a jihovýchodní stěny kaple došlo po osekání
omítek k obnažení několika tesaných kvádrů opěrného
pilíře, včetně fragmentu soklové profilované římsy. Zby-
tek profilace se dochoval v místě, kde římsa zabíhá za
jihovýchodní stěnu kaple. Profilace v rozsahu východní
stěny kaple byla kompletně osekána v době její výstavby,
což souviselo s vyrovnáním interiérového koutu. Prostě
zkosená soklová římsa je shora lemována poměrně sub-
tilním oblounem.

Obr. 3: Jižní strana vstupu do tzv. Kokovské kaple s průhledem do trojlodí. Pod stojkami současného prů-
chodu jsou patrné fragmenty zrušeného raně gotického exteriérového portálu (všechna foto Z. Neustupný,
2021, není-li uvedeno jinak).

Obr. 4: Fragmenty východní strany zrušeného raně gotického exteriérového portálu, situovaného v místě
dnešního průchodu do tzv. Kokovské kaple.

OBVODOVÉ ZDIVO KAPLE

Nepočítáme-li bloky tvořené staršími opěrnými pilíři, po-
zorujeme v obvodovém zdivu kaple nápadnou změnu
struktury kamenného líce. Zdivo závěru kaple je vy-
skládáno odlišným způsobem než vyzdívky pod oblou-
ky opěrných pilířů (viz obr. 5). Proto předpokládáme, že
vyzdívky souvisejí se stavební etapou, která předcházela
vzniku kaple. Je-li naše domněnka správná, pak by ta-
to skutečnost dokládala existenci předsíně, zrušené při
výstavbě kaple.

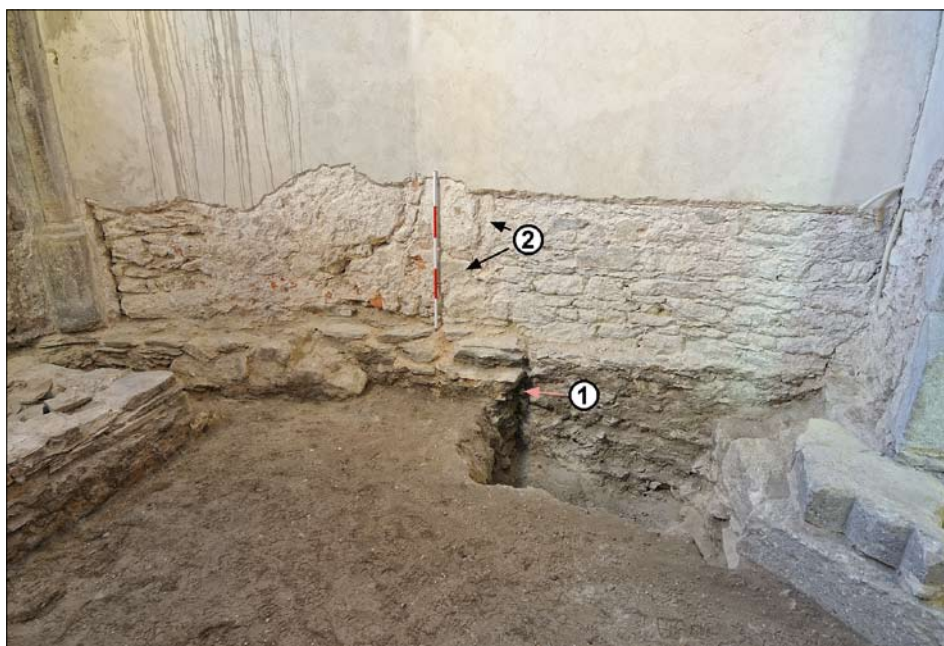
Obr. 5: Nálezové situace v tzv. Kokovské kapli, vlevo východní stěna, vpravo jižní stěna. 1 – základové zdivo opěrného pilíře trojlodí; 2 – tesané kvádry opěrného pilíře pláště trojlodí; 3 – fragment profilované soklové římsy opěrného pilíře.

V průběhu stavebních prací došlo k demontáži rozměrného novověkého oltáře v závěru kaple. Po jeho odstranění bylo možné dokumentovat dříve nepřístupné klenební přípory ohraničující jižní stěnu. Žebra se napojují bez konzol na přípory, přesto se mění profilace prvků. Zatímco žebra jsou hruškovitá, profilace přípor je tvořena válcovým prutem lemovaným výžlabky. Sokly přípor jsou kanelované. Při snižování zásypu pod poslední dlažbou kaple došlo k obnažení základového zdiva oltáře, vyskládaného čistě z lomových kamenů. Díky sondám do zásypů lze říci, že v kapli nebyla vybudována krypta.

ZÁVĚR

Vrátíme-li se k nejpodstatnějšímu objevu, totiž nálezů fragmentů raně gotického portálu, lze konstatovat, že se jednalo o třetí původní vstup do trojlodí. Dva další vstupy, dosud funkční a rovněž ústupkového typu, se nacházejí na severní, resp. západní straně. Jižní

vstup byl vůči severnímu umístěn asymetricky; zatímco severní vstup vede do nejzápadnějšího klenebního pole trojlodí, jižní vstup směřoval do sousedního klenebního pole. Navzdory silně fragmentárnímu stavu dochování předpokládáme, že jižní portál byl oproti dvěma dosud

Obr. 6: Nálezové situace v tzv. Kokovské kapli, vlevo jihozápadní stěna, vpravo západní stěna. 1 – spára mezi základovým zdivem opěrného pilíře pláště trojlodí (vlevo) a mladším zdivem; 2 – tesané kvádry opěrného pilíře.

existujícím vstupům realizován méně výpravným způsobem, což dedukujeme z jeho menších rozměrů. Navíc je třeba upozornit na celkové komunikační souvislosti. Zatímco vstupy na severní a západní straně se obracejí vůči obytné zástavbě města, jižní portál vedl do poměrně úzkého prostoru mezi chrámem a hlavní hradební zdí městského opevnění. V tomto prostoru se rozkládal hřbitov. Vstup, jenž sem vedl, zjevně plnil vedlejší úlohu ve vztahu k severnímu i západnímu vstupu. Raně gotický portál byl vybourán v souvislosti s výstavbou boční kaple, protože její funkční a komunikační souvislosti vyžadovaly vstupní otvor na způsob vítězného oblouku.

Obr. 7: Základové zdivo středověkého oltáře při jižní stěně tzv. Kokovské kaple.

MGR. JAN KYPTA, PH.D.; MGR. FILIP LAVAL, PH.D.;
MGR. ZDENĚK NEUSTUPNÝ
– NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ ÚSTAV, ÚZEMNÍ ODBOR
NĚ PRACOVNÍSTĚ STŘEDNÍCH ČECH V PRAZE,
SABINOVA 373/5, 130 00 PRAHA 3
KYPTA.JAN@NPU.CZ, LAVAL.FILIP@NPU.CZ,
NEUSTUPNY.ZDENEK@NPU.CZ

LITERATURA

Beránek, J. – Kypta, J. – Laval, F. – Neustupný, Z. 2013: Raně gotický závěr chrámu sv. Bartoloměje v Kolíně, *Průzkumy památek* XX, č. 1, s. 49–80.
Patrný, M. – Beránek, J. 2014: Arciděkanství chrám sv. Bartoloměje v Kolíně. Historický a stavební vývoj. České Budějovice – Praha.

ZUR FRÜHGOTISCHEN GESTALT DER ST. BARTHOLOMÄUSKIRCHE IN KOLÍN DER FUND DER SÜDPORTALFRAGMENTE VOM HALLENBAU DER KIRCHE

Die Kirche des hl. Bartholomäus in Kolín zählt zu den bedeutendsten Denkmälern der frühgotischen Baukunst in Böhmen. Von der sukzessiv in der 2. Hälfte des 13. Jahrhunderts entstandenen Kirche ist der dreischiffige Hallenbau mit einem Paar Türme in seiner westlichen Front erhalten. Der vorliegende Beitrag bringt die Entdeckung des ursprünglichen Eingangs von außen in das Südschiff herbei. Der Eingang wurde im Zusammenhang mit dem Zubau einer kleinen Seitenkapelle im frühen 15. Jahrhundert aufgehoben. Man legte Relikte nach dem aufgehobenen frühgotischen Portal während der archäologischen Forschung unter der Schwelle des Durchgangs zwischen dem Hallenbau und der Seitenkapelle frei. Die erhaltenen gehauenen Glieder zeigen ohne Zweifel die Lösung des aufgehobenen Portals als eines Stufenportals. Es handelte sich um den dritten Eingang in den dreischiffigen Hallenbau. Die zwei übrigen bislang funktionellen Eingänge sind viel mehr aufwändig gelöst. Das neuentdeckte Portal führte nur in den Kirchhof zwischen dem Kirchenbau und der Stadtmauer.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Kolín, Kirche des hl. Bartholomäus, Südseite, in der Mitte die sog. Kokovská Kapelle. Blick nach Nordosten (Foto J. Kypta, 2023).
Abb. 2: Kolín, Kirche des hl. Bartholomäus: A – gesamter Kirchengrundriss, grüne Umrahmung – sog. Kokovská Kapelle (geodätische Aufnahme GEKON GmbH, Gestaltung L. Chotěborská); B – Grundriss der sog. Kokovská Kapelle; Fragmente des aufgehobenen frühgotischen Portals sind grau ersichtlich gemacht: dunkle Tönung – Grundplatten; helle Tönung – Pfostenfragmente in der Mitte unten Fundament des mittelalterlichen Altars (Aufnahme und Zeichnung der Autoren, 2021).
Abb. 3: Kolín, Kirche des hl. Bartholomäus, südliche Laibung des Eingangs in die sog. Kokovská Kapelle mit Durchblick in den dreischiffigen Hallenbau. Unter den Pfosten des heutigen Durchgangs befinden sich deutliche Fragmente des aufgehobenen frühgotischen Außenportals (alle Fotos Z. Neustupný, 2021, falls nicht anders angeführt).
Abb. 4: Kolín, Kirche des hl. Bartholomäus, Fragmente der Ostseite des aufgehobenen frühgotischen Außenportals an Stelle des heutigen Durchgangs in die sog. Kokovská Kapelle.
Abb. 5: Kolín, Kirche des hl. Bartholomäus, Befund in der sog. Kokovská Kapelle, links die Ost-, rechts die Südwand: 1 – Fundamentmauerwerk vom Strebepfeiler des Hallenbaus der Kirche; 2 – Werksteine vom Strebepfeiler der äußeren Hülle des Hallenbaus; 3 – Fragment vom profilierten Strebepfeilersockelgesims.
Abb. 6: Kolín, Kirche des hl. Bartholomäus, Befund in der sog. Kokovská Kapelle, links die Südwest-, rechts die Westwand: 1 – Fuge zwischen dem Fundamentmauerwerk vom Hallenbau der Kirche (links) und dem späteren Mauerwerk; 2 – Werksteine des Strebepfeilers.
Abb. 7: Kolín, Kirche des hl. Bartholomäus, sog. Kokovská Kapelle, Altarfundamentmauerwerk an der Südwand.

(Übersetzung J. Noll)

STŘEDOVĚKÁ PODOBA HORNICKÉ KAPLE U VSI ŠVAŘEC

JAN VEČEŘA

Medieval Appearance of the Mining Chapel near the Village of Švařec

During the reconstruction of the Holy Trinity Chapel near Švařec (a village in the Žďár nad Sázavou Region), operative research and documentation were carried out. The acquired knowledge substantially concretised the idea about the chapel's building development. The previously stated origin in the 16th century must be shifted to the second half of the 13th century. Some construction features (longitudinal ground plan, set of Romanesque windows on the eastern façade) indicate that miners from western countries erected the chapel.

Key words: mining chapel – medieval architecture – mining – medieval settlement

V průběhu rekonstrukce kaple Nejsvětější Trojice u vsi Švařec (okr. Žďár nad Sázavou) byl realizován operativní průzkum a dokumentace. Získané poznatky podstatně zpřesnily představu o stavebním vývoji kaple. Dosud uváděný vznik v 16. století je nutno posunout do 2. poloviny 13. století. Některé stavební rysy (obdélný půdorys, sestava románských okének na východní fasádě) naznačují, že kapli vystavěli horníci pocházející ze západních zemí.

Klíčová slova: hornická kaple – středověká architektura – dolování – středověké osídlení

<https://doi.org/10.56112/pp.2023.1.04>

ÚVOD

Před třemi lety byl na stránkách *Průzkumů památek* publikován článek o hornické kapli stojící samostatně v extravilánu vsi Švařec (okres Žďár nad Sázavou). Důvod, proč k této nevelké a strohé stavbě po krátké době znovu obracíme pozornost, vyplynul z potřeby revidovat závěry předchozího statě. Nové a zásadní poznatky byly učiněny v loňském roce během opravy interiéru i exteriéru. Osekání části omítek vedlo k objevu původních okenních otvorů, jejichž tvarosloví posouvá dataci vzniku kaple mnohem hlouběji do minulosti oproti závěrům předloženým v roce 2020. Její výstavbu lze nově datovat do pozdně přemyslovského období, což z nenápadného objektu činí mimořádný příklad sakrální stavby, která úzce souvisela s hornickým osídlením. Pojednávanou stavbu, donedávna da-

tovanou do počátku novověku, je nově třeba počítat k památkám nadregionálního významu.

Základní charakteristiku kaple přinesl předchozí příspěvek,¹⁾ proto se můžeme hlavně věnovat nově dokumentovaným náleзовým situacím. Připomeňme, že kaple se nachází v hlubokém údolí Brťovského potoka, stojí na uměle vytvořené terase nad potočným korytem a současnou silnicí spojující obce Švařec a Brťov (obr. 1, 2, 3). Trasa historické cesty má oproti dnešní silnici odlišný průběh, v prostoru pod kaplí opustila údolí a stoupala hlubokým úvozem na tzv. Nivy, odkud pokračovala ve směru na Brťov. Půdorys kaple je obdélný, bez architektonicky a hmotově vyčleněného presbyteria. Síla obvodových zdí dosahuje 1–1,1 m. Vnější rozměry půdorysu (bez mladší předsíně) činí 8,5 × 12 m. Výška původní stavby dosahovala pouhých 4 m po korunní římsu na jižní (nejvyšší) straně. Níže předložený popis se týká situací dokumentovaných při operativním průzkumu v roce 2022.

NÁLEZOVÉ SITUACE

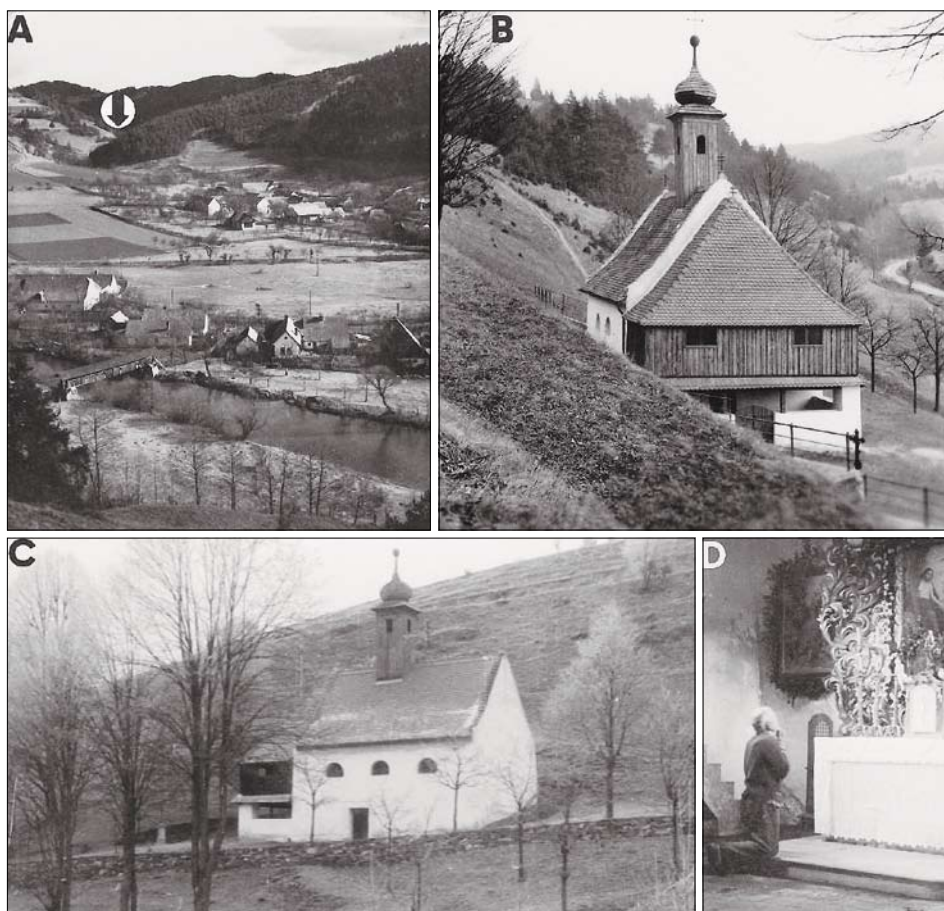
Základové zdivo kaple (a rovněž obvodové zdivo v nadzemních partiích) je tvořené lomovým kamenem, nároží jsou armována rozměrnějšími kameny se snahou o zavazování do obou stran. Hloubka základové spáry pod dnešním terénem nebyla obvodovým výkopem zjištěna, na východní straně nebylo dosaženo základové spáry ani 60 cm pod stávajícím okapovým chodníkem. Severovýchodní nároží je založeno mělce, neboť zaujalo pozici na skalním výchozu. Obvodovým výkopem pro odvlhčení stavby nebyly zjištěny ve zdivu žádné anomálie (stykové spáry, jizvy po odbouraných zdech apod.).

Obr. 1: Švařec (okres Žďár nad Sázavou), kaple Nejsvětější Trojice, tzv. císařský otisk mapy stabilního katastru vsi z roku 1826 s výřezem zachycujícím polohu kaple (Ústřední archiv zeměměřictví a katastru).

Obr. 2: Švařec, kaple Nejsvětější Trojice. A – pohled od východu, stav před rekonstrukcí z roku 2020; B – pohled od severovýchodu směrem k obci Švařec, 80. léta 20. století (archiv autora); C – pohled od západu, stav před rekonstrukcí z roku 2020; D – pohled od severovýchodu, stav před rekonstrukcí z roku 2020 (A, C, D foto M. Dlouhý).

Obr. 3: Švařec, kaple Nejsvětější Trojice. A – pohled od západu z Vorelského obce na obec Švařec, šipkou zvýrazněna poloha kaple, 50. léta 20. století (archiv autora); B – pohled od severozápadu, pol. 20. století (archiv NPÚ, ÚOP v Telči); C – pohled od jihu (archiv NPÚ, ÚOP v Brně, foto V. Dufka, 1948); D – záběr z interiéru kaple od jihozápadu (archiv NPÚ, ÚOP v Brně, 1946).

Východní fasáda: Zásadní náleзовé situace byly odkryty po částečném osekání omítek na východním průčelí (obr. 4, obr. 13: A). Sondami a odstraněním novodobých cementových omítek se podařilo částečně odkrýt trojici původních okének s půlkruhovým záklenkem a oboustrannými, nálevkovitě se rozšiřujícími špaletami. Okénka se nacházejí v jedné úrovni zhruba 2 m nad povrchem terénu, od sebe jsou rozmístěna v nepravidelných rozestupech. Nejlépe se dochoval otvor v ose východní zdi (nika vysoká max. 112 cm, široká max. 70 cm). Záklenky špalet jsou vyzděny z lomového kamene, organicky svázaného s okolním zdivem, vnější špalety jsou omítnuty omítkou identickou se zdíci maltou – hnědou s vápenými cíváry, pečlivě utaženou kovovým nástrojem. Hlazená omítka kolem oken vytvářela paspartu, odlišenou od okolních omítaných ploch strukturou omítky. Relikt identického okénka se nachází jižně od osového okna. Přítomnost tohoto okénka přesvědčivě dokládají pateční klenáky, protože výškově korespondují s patami záklenku osového okna. Drobnou sondou byl odhalen krátký úsek omítané špalety. Toto okénko bylo silně narušeno při proražení mnohem většího (rovněž zazděného) okna s lomeným záklenkem. Třetí identický okenní otvor zastihla sonda až cca 90 cm severněji od osového okna, přičemž se rovněž jedná o štípaným kamenem pečlivě zděný půlkruhový záklenek, tvořící nepochybně původní součást obvodového zdiva. Rozměry okénka odpovídají osovému otvoru. Zazdívku severního okénka včetně navazujících ploch východní fasády pokrývá pekovaná předbarokní omítka. V době průrazu relativně rozměrnějšího lomeného okna došlo jak ke zrušení jižního okénka z celé trojice, tak i zazdění severního okénka. Předpokládáme, že osově okénko bylo zaslepeno později, protože

Obr. 4: Švařec, kaple Nejsvětější Trojice, pohled od východu na čtveřici nalezených okenních otvorů východního závěru kaple (všechny snímky autor, 2022, není-li uvedeno jinak).

Obr. 5: Švařec, kaple Nejsvětější Trojice, snímek do částečně odhaleného prostoru východního osového okénka závěru kaple s patrnou dřevěnou výplní (foto V. Pavelka, 2022).

na jeho zazdívce se nepodařilo zachytit pekovanou předbarokní omítkou.

Sonda do zazdívky osového okna odhalila narušený stav záklenku okna. Vlastní průzor okénka je formován do tvaru trojlaloku, ale materiálem není tesaný kámen, ale kovovými kramlemi jištěné subtilní dřevěné lafky/prkénka (šířky 10 cm), v nichž je motiv jednoduše vyřiznut (obr. 5).²⁾ Dřevěný rám³⁾ průzoru okénka se nachází v hloubce 50 cm od vnějšího líce stavby. Svým jednoduchým provedením odpovídá celkově strohému rázu stavby. Hrany dřevěných latí jsou výřezy přizpůsobeny kamenům záklenku (k vsazení výplně tedy došlo v době, kdy záklenek pozbyval omítku ať již primárně či druhotně vlivem chátřání). Prkénka, v nichž je vyřiznut motiv jeptišky,

byla zajištěna světle šedou/bílou omítkou, jež se objevuje i na dalších vysprávkách původních otvorů. Světlá omítká (a částečně i původní hnědá) dřevěné „ostění“ okénka překryla. To znamená, že prkénka s motivem jeptišky vytvářela nosné kontury motivu trojlaloku, povrchově přepracovaného omítnutím. Vlastní dřevěný profil trojlístu nezůstal příznán a byl vsazen do vyzdžené drážky ve styku rozevírajících se špalet. Světlá šíře průzoru dosahuje 12 cm. Datace dřevěného prvku není blíže možná, ze vztahu relativní chronologie konstrukcí se ale může jednat o původní součást otvoru. Zazdívka osového půlkruhového okénka je až barokního stáří (barokní omítky se vyznačují silnou příměsí železářské strusky).

Mladší hrotité okno bylo posunuto o něco jižněji, a to patrně se záměrem více prosvětlit interiéru, přičemž jeho výrazně vychýlená pozice mohla být reakcí na umístění oltáře (obr. 3: D). Dodatečné lomené okno dosahuje vrcholnicí své vnější niky do předpokládané úrovně původní korunní římsy kaple (probíhající ve výšce cca 4 m nad zemí), snad i lehce nad její niveletu. Toto pozorování svědčí patrně o způsobu zastropení kaple, tedy přesněji řečeno přesahu do podkroví, neboť lomené okno by bylo částečně zaslepeno stropem v úrovni koruny zdiva. Okno má opět oboustranně rozevřené špalety, s rovným cihelným ostěním vlastního průzoru uprostřed zdiva. Jak samo ostění okna, tak i hrany jeho špalet

jsou vyzdženy z robustních cihel tloušťky 7 cm, čímž se liší od cihelného staviva zjištěného na několika místech kaple (běžné tloušťky cihel 5,5–6 cm). Převaha cihel použitých k vyzdžení lomeného okna podporuje jeho dataci do cca poloviny 16. století.⁴⁾ V zazdívce okna se často objevují kusy strusky, namodralé i nazelenalé barvy. Jedno z možných vysvětlení je získávání písku kopaného z řeky Svratky, s nímž stavitelé mohli získávat i větší frakce podobných struskovitých hmot (dle sdělení K. Malého se jedná o vysokopecní železářskou strusku). Přítomnost strusky je pro barokní malty švařecké kaple typická.

Lokálními sondami, detailním průzkumem omítkových trhlin a šikmým nasvícením nebyly jiné otvory ve východní zdi kaple zjištěny. Při průzkumu totiž byla zva-

žována i druhá (hraniční) interpretace stavby, a to profánního objektu, jehož kratší strany by bývaly byly prolomeny pyramidálně seskupenými okénky, typickými pro obytné, dřevem zašlepené místnosti středověkých hradů či měšťanských domů. Původní okna švařecké kaple však mají charakter oboustranně nálevkovitě špaletovaných otvorů s výplní zhruba uprostřed masy zdiva. Takto zděná okna představují pro románské i raně gotické stavby obvyklé řešení. Vzhledem ke všem popsaným skutečnostem a nálezovým situacím považujeme tuto variantu za nepravděpodobnou.

Obr. 6: Švařec, kaple Nejsvětější Trojice, pohled od jihovýchodu na odhalené špalety tří jižních oken kaple.

Jižní fasáda (obr. 13: C): Na jižní straně kaple byly po osekání novodobých omítek, nanesených do výšky přes 2 m nad stávajícím povrchem terénu, nalezeny úseky předbarokní (pekované) omítky, dekorované červeným pigmentem. Na této omítce, měkce kopírující nerovnosti zdiva, bylo minimálně na jihozápadním nároží vytvořeno iluzivní armování: ryté, červeným barvivem pojednané kvádry dosahující výšky cca 27 cm, od nároží dosahující délky 57–59 cm. Starší kvádrování je v tomto místě narušeno vybourávku pro ukotvení tesařské konstrukce stávající předsíně, která zároveň narušila mladší (barokní) iluzivní armaturu.

V místě drobných, svisle probíhajících trhlin v omítce byly sondou nalezeny pozůstatky tří předbarokních oken jižního průčelí; umístěny byly pod stávajícími termálními okny (obr. 6). Spodní hrany okenních nik dosahují výšky až 2,7 m nad okolním terénem. U všech tří otvorů scházejí záklenky, zanikly snad během barokních úprav při vyzdívání stávajících oken. Vzhledem k proporcím a umístění všech tří zrušených okének se zdá, že se jedná o otvory z nejstarší stavební fáze, znovu omítnuté během pozdně gotické, popř. raně renesanční přestavby kaple. Šírkou vnějších nik odpovídají původním okénkům východní fasády, a navíc s nimi korespondují i výškovou úrovní parapetů. Dataci okének do první stavební fáze nasvědčují i jejich výrazně se rozevírající špalety.

Severní fasáda: K severní straně kaple přiléhal do konce 50. let 20. století mohutný násep, který přecházel v přirozený svah. Není zřejmé, do jaké míry nárůst terénu v těchto místech souvisel s erozními procesy. Po částečném osekání novodobých omítek se cca 120–130 cm nad dnešní dlažbou z lomového kamene objevily zazdívky celkem tří vysokých zdvojených trámových kapes. Jejich překlady jsou tvořeny rozměrnými plochými kameny. Kapsy zjevně představují integrální součást zdiva severní obvodové zdi; na ostatních průčelích kaple nebyly objeveny. Výška kapes napovídá, že zdvojené trámy vynášely nějakou předsazenou konstrukci v interiéru (raně barok-

ní pavlač?). Stáří kapes, stejně jako celé severní zdi nelze jednoznačně určit. Je nápadné, že spodní části kapes se nacházejí ve stejné výškové úrovni jako dubové konzoly starší kruchty, dendrochronologicky datované do doby kolem roku 1700. Zdá se, že celá severní zeď byla v době před rokem 1700 snesena a opětovně vyzděna. Pro tuto možnost svědčí několik důvodů těžko interpretovatelných anomálií: a) tloušťka zdi – celá severní zeď je subtilnější než ostatní obvodové zdi, dosahuje mocnosti pouze cca 60 cm; b) situace severovýchodního nároží – v interiéru je patrná jizva po odbourání nároží, v exteriéru je nápadné nedůsledné provázání nároží a jiná technologie zdění; c) severní zeď (a navazující část západní zdi) neobsahuje vyrovnávací spáry, jinak běžné ve všech ostatních odkrytých partiích na východní, jižní a jihozápadní zdi; d) zavalení svahem mohlo způsobovat degradaci zdiva, a tím i statické poruchy, nová barokní zeď je zděna viditelně kónicky, snad z obav před statickými poruchami; e) v ploše severní zdi nebyly restaurátorským průzkumem zjištěny starší (tj. předbarokní) omítky, a to ani ve vyšších partiích zdiva.

Západní fasáda (obr. 13: B): V současné podobě je západní průčelí téměř kompletně překryto poměrně robustní předsíní (obr. 2: C). V jejím půdním prostoru se však nachází otisk stříšky starší předsíně (patrně raně barokní). K otisku stříšky kryté šindelem dobíhá vodorovný malovaný pás identický jako další pásy raně barokní omítky na dalších průčelích kaple (včetně paspart oken). Pozoruhodnou situaci lze sledovat těsně nad překladem dveřního otvoru v patře předsíně (sloupek zárubně vstupu na kůr z patra předsíně byl zhotoven z dubu pokáceného v letech 1764–1765). Zjevně narušuje buď starší průchod skrz západní zeď na kruchtu, nebo kruhové okno. Tento otvor je původní součástí zdiva, o čemž svědčí vyzdění záklenku z lomového kamene, organicky svázaného s okolním kamenným zdivem. Vlastní záklenek je poněkud zploštělý.

Obr. 7: Švařec, kaple Nejsvětější Trojice, pohled od severu na východní část jižní zdi. Vlevo pozůstatky předbarokních omítek, napravo šikmá technologická spára dokládající sezónní rozvrh zednických prací. Vpravo druhotně vysekaná nika.

Podle stop se jedná s největší pravděpodobností o rozměrné kruhové okno o průměru cca 1,5 m, jehož špalety se rozevírají do exteriéru. Samotný otvor je umístěn přesně v ose západního průčelí (cca 3,5 m od obou nároží), což podporuje interpretaci otvoru jako okna. Nápadná je dále přibližná shoda mocnosti obvodových a štítových zdí kaple (tloušťka zdiva štítů kolísá kolem 90 cm, u obvodových zdí kaple činí 100–110 cm), což spolu s existencí původního otvoru v západním štítu nasvědčuje někdejšímu přesahu lodě do krovu (příp. existenci bedněné klenby, po níž ale scházejí stopy). Původní kruhové okno totiž sahá přibližně 1 m nad úroveň primární korunní římsy kaple a koliduje s případnou polohou rovného trámového stropu (u kostelních interiérů završených plochým stropem bývá většinou hmota štítu oproti vlastní obvodové zdi zeslabena).

Interiér: Co se týče niky ve východní zdi, ze vztahu jejích špalet a navazujícího zdiva je zřejmé, že nika je integrální součástí zdiva kaple a sloužila nejspíše jako odkládací výklenek. Vzhledem ke svému prostému provedení, umístění nevysoko nad podlahou, stejně jako vsazení jižně od osy stavby, nepředpokládáme funkci niky jako sanktuária. Umístění původního sanktuáře lze předpokládat spíše u evangelní strany kaple při severovýchodním rohu kaple.

Spára indikující sezónní ukončení prací se nachází v jižní zdi (obr. 7), východně od druhotně vysekané odkládací niky. Spára probíhá šikmo, a to do úrovně vyrovnávací spáry nad nikou. Předpokládáme tedy, že do výšky cca 1,2 m vyzděné obvodové zdivo kaple (vyjma části jižní zdi) bylo v tomto stavu zajištěno a ponecháno například přes zimní období. Západní vstup se do interiéru obrací nikou s rozevřenými špaletami, završenou segmentovým záklenkem. Nika vstupu je druhotně vysekaná do obvodového zdiva, je totiž tvořena cihlami, které nejsou inte-

grálně zavázány do kamenných navazujících partií zdi. Cihly niky dosahují tloušťky 5,5–6 cm a šířky 14 cm. Jedná se buď o rozšíření staršího vstupu, či (pravděpodobněji) o vstup nově proražený v 16.–17. století. Jižní vstup lze po osekání omítek naopak vyhodnotit jako primární, a to v rozsahu západnější špalety, vyzděné z lomového kamene (s armovacími kameny v nároží) a pokryté pekovanou omítkou předbarokního stáří. Zajímavá situace byla odhalena v západní části jižního vstupu. Přibližně 70 cm od vnitřního líce a cca 110 cm nad současnou podlahou se objevila cihlami (tloušťky 5 cm) zazděná kapsa trámku, vloženého současně se zděním obvodového kamenného zdiva, o čemž svědčí maltové otisky. Zazdívka kapsy je patrně barokní, přičemž kapsa je

v superpozici se stávajícími dveřmi. Zazděný vodorovný trám předstupoval o nejméně 14 cm před kamenný líc západnější špalety jižního vstupu, nejedná se tedy o kapsu

Obr. 8: Švařec, kaple Nejsvětější Trojice, fragmenty výmalby východní stěny kaple.

pro závoru. Funkci vodorovného trámu, předstupujícího před zdivo špalety vstupní niky, nedokážeme uspokojivě vysvětlit. Pokud byl horizontálně zazděný trám tesařsky převázán se stojkou, mohlo by jít o zapuštění starších dřevěných zárubní hluboko do zdiva.⁵⁾ Přesah tesařských zárubní by se hypoteticky mohl nacházet v místě horního ukončení stojek zárubní při styku s dřevěnou „archivoltou“. Je třeba počítat s možností, že uplatnění dřevěných zárubní namísto kamenných ostění mohlo představovat v období středověku běžnější jev.⁶⁾ Přesahující otisk vodorovného trámku v kamenném zdivu by tak svědčil o provedení vstupu v podobě vyzděného otvoru z lomového kamene, za nímž se nacházela trámková zárubeň z pouze hrubě opracovaných prvků, vetknutých hluboko do obvodového zdiva kaple (nejméně 40 cm). Sondou odhalená kapsa by tak nejspíše měla náležet „patečnímu“ trámku pod archivoltou (není vyloučen ani půlkruhový tvar nadpraží) ve výši 1,5 m nad nejstarší zjištěnou podlahou.

Na východní stěně se podařilo zachytit fragment malby v místě předpokládaného původního sanktuáře (obr. 8). Blíže severovýchodnímu koutu se ve výšce přes 2 m objevil fragment jednoduché červené a černé malby, snad s motivem účesu a lineární kontury postavy (?). Malovaný motiv byl nanesen na primární povrchovou úpravu interiéru kaple, tedy na nátěrovou vrstvu aplikovanou na základní hrubé omítce. Tato omítka odpovídá svým charakterem a barvou zdíci maltě (hnědá hlinitá maltovina). Nejistá je datace maleb, dochovaných ve značně omezeném rozsahu. Podle kadeření vlasů a primitivních lineárních tahů v červeno-černé kombinaci by bylo možno malby datovat do 16. století (případně sklonku století předcházejícího). Komplikaci představuje stratigrafie omítek, kdy podle stop na východní zdi tvoří malby na omítce nejstarší povrchovou úpravu, překrytou následně vrstvami datovanými rámcově do 14.–15. století (předcházející časné novověkému lomenému oknu východní zdi). Vzhledem ke značně torzálnímu stavu dochování není možné postihnout ikonografii výzdoby.

Obr. 9: Švařec, kaple Nejsvětější Trojice, interiérová část západního štítu od severovýchodu z podkrovní nadkaplí. Patrné je omítnutí štítu v rozsahu první a druhé vývojové etapy.

Další nálezové situace byly dokumentovány na západní stěně. Západní trám dochované hudební kruchty, který s drobnou distancí přiléhá k lici zdi, překryl starší omítku smíšenou s červeným pigmentem a dvě trámové kapsy. Jedna kapsa se nachází těsně nad horní severní konzolou, vetknutou do západní zdi a vynázející kruchtu. Druhá kapsa je umístěna v západní zdi tak, že lícuje se severní stěnou lodi. Jižně od západních dveří nebyly stopy po kapsách nalezeny, nicméně zde se objevuje novější hrubá omítka. Obě trámová lůžka se nacházejí shodně 245 cm nad stávající podlahou. Trámy západovýchodní

Obr. 10: Švařec, kaple Nejsvětější Trojice, vnitřní líc východního štítu kaple od západu s vyznačenými původními kapsami nejspíše pro osazení vaznic. Dobře čitelné jsou tři vývojové etapy výstavby štítu (foto V. Pavelka, 2022).

Obr. 11: Švařec, kaple Nejsvětější Trojice. Vyobrazení kaple od F. Richtera z doby okolo roku 1820 (Moravská galerie v Brně).

orientace byly zazděny současně s budováním obvodového zdiva a jsou v superpozici se stávající konstrukcí barokního kúru. Kapsy lze hypoteticky interpretovat jako pozůstatky předchůdce dnešní hudební kruchty – tribuny. Tomu by nasvědčovala i existence původního otvoru v patě západního štítu, ať vstupního, či (mnohem pravděpodobněji) rozměrného kruhového okna.

Úvaha nad krokevní soustavou prvé vývojové etapy:

Pro zjištění typu krovové konstrukce první stavební fáze kaple postrádáme uspokojivě interpretovatelné doklady. V podkroví je však možno sledovat charakter zdiva obou štítů. Zatímco západní štít (obr. 9) je z interiéru půdy omítnutý v rozsahu své první a druhé vývojové etapy, východní štít (obr. 10) interiérovou omítku postrádá. Na východním štítu se v partii zdiva z první vývojové fáze dochovaly dvě původní kapsy – negativy trámů (vzdálené od sebe 167 cm), a to v symetrickém rozmístění. Kapsy hluboké cca 50 cm neprocházely skrz celou tloušťku zdi. Zdící malta obsahuje otisky trámů, zazděných v době výstavby štítu. Otázka účelu těchto prvků zůstává otevřena. Vodorovné trámkové mohly souviset s konstrukcí ramenátů, které zajišťovaly bedněnou konstrukci imitující kamennou klenbu nad oltářem.

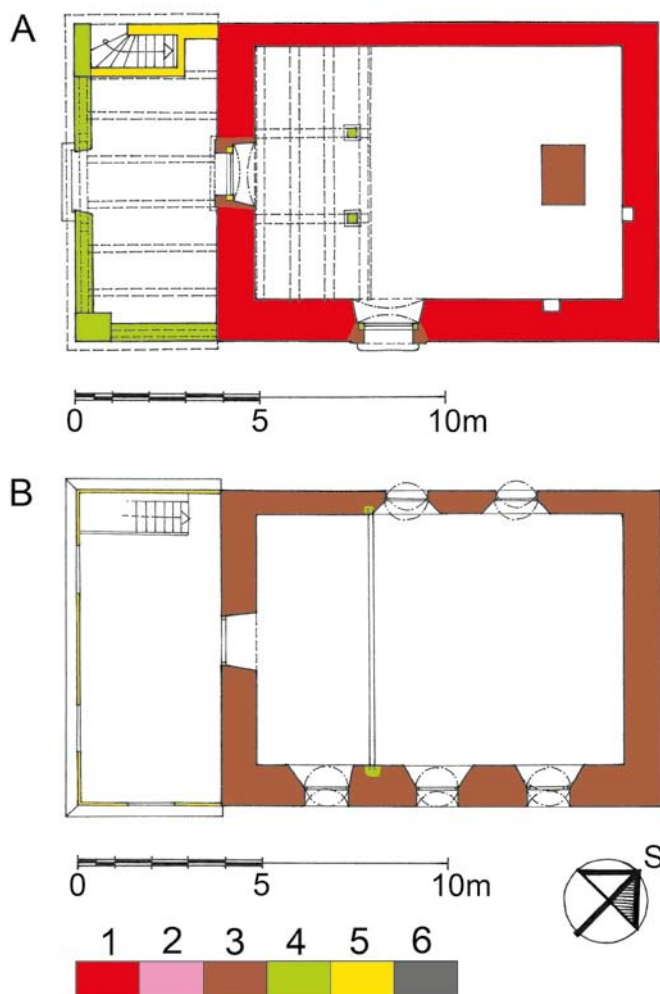
SHRNUTÍ POZNATKŮ O STAVEBNÍM VÝVOJI KAPLE (viz obr. 12)

Původem středověká kaple, situovaná stranou vesnických jader, evidentně od počátku souvisela s hornickým osídlením. Těžko vysvětlitelná je ale její poloha, protože v blízkém okolí zatím postrádáme výraznější stopy těžebních aktivit. Pouze na klesajícím hřebeni tzv. Horky nad kaplí

byly identifikovány na výchozech mramorů tři mělčí a jedna hlubší prospekční šachtice s nasucho kladeným ostěním ohlubeně. Doklady využití Brťovského potoka v rámci zpracovatelských či hutnických provozů prozatím chybí. Vyřešení okolností výstavby sakrální stavby na umělé terase nad drobnou vodotečí mimo vlastní montánní areály tak bude předmětem dalšího průzkumu. Nápadná je snad poloha stavby v místě směrového zlomu cesty, spojující obec Švařec, polohu Nivy (odkud je snadno dosažitelná lokalita Havírna/Cumberk) a obec Brťov. Tyto lokality mohly představovat nejbližší zemědělské zázemí středověkých hornických sídlišť. Nadto nemusela havířská kaple sloužit potřebám jednoho konkrétního sídliště, ale rozptýlených sídelních jednotek v širší oblasti včetně Koroužného, Švařce, vlastní Havírny (pokud zde neexistoval sakrální objekt) či lokalit v Záskaří (u nichž však není zatím jednoznačně doložena středověká etapa dolování).

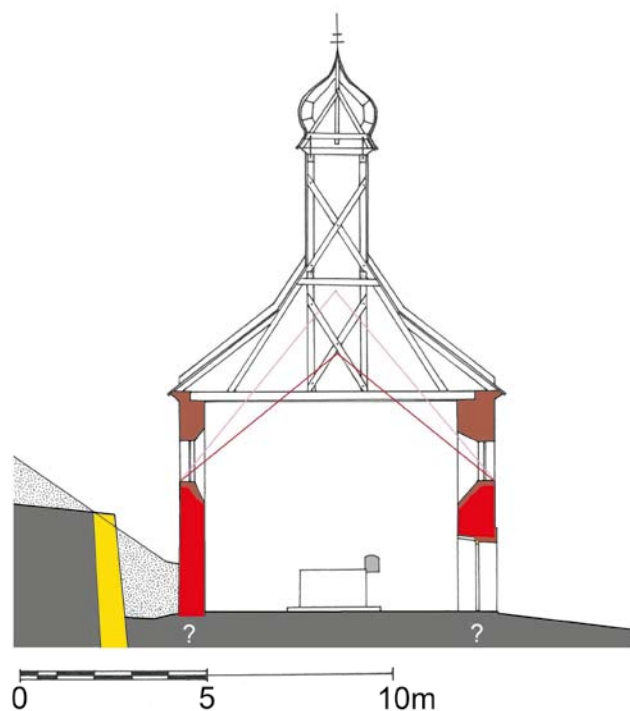
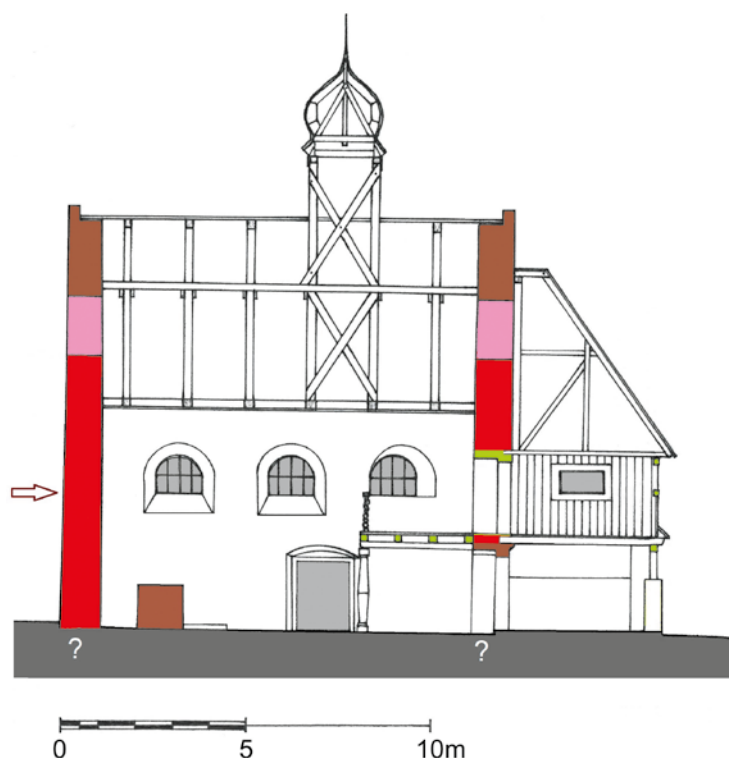
1. stavební fáze (2. polovina 13. století): Nepočítáme-li mladší předsíň, současná bloková dispozice kaple vznikla již v první stavební fázi, kterou můžeme označit za ještě románskou (obr. 14). Slohové určení se hlavně opírá o dva znaky: vedle nízkého sklonu štítů (cca 35°) to jsou i úzká okénka s půlkruhovými záklenky. Chronologicky citlivějším rysem je nízký sklon střechy, okénka románského tvarosloví se mohou vyskytovat i po roce 1300. Právě podle archaického tvaru střechy (a s přihlédnutím k doloženým montánním aktivitám v širším okolí) lze výstavbu kaple datovat rámcově do 2. poloviny 13. století, příp. do doby o málo starší.

Vzhledem k jistě vědomé dočasnosti hornického sídliště přikročili stavitelé k výstavbě prosté kaple, zbudované pouze z lokálních zdrojů bez užití náročnějších architek-

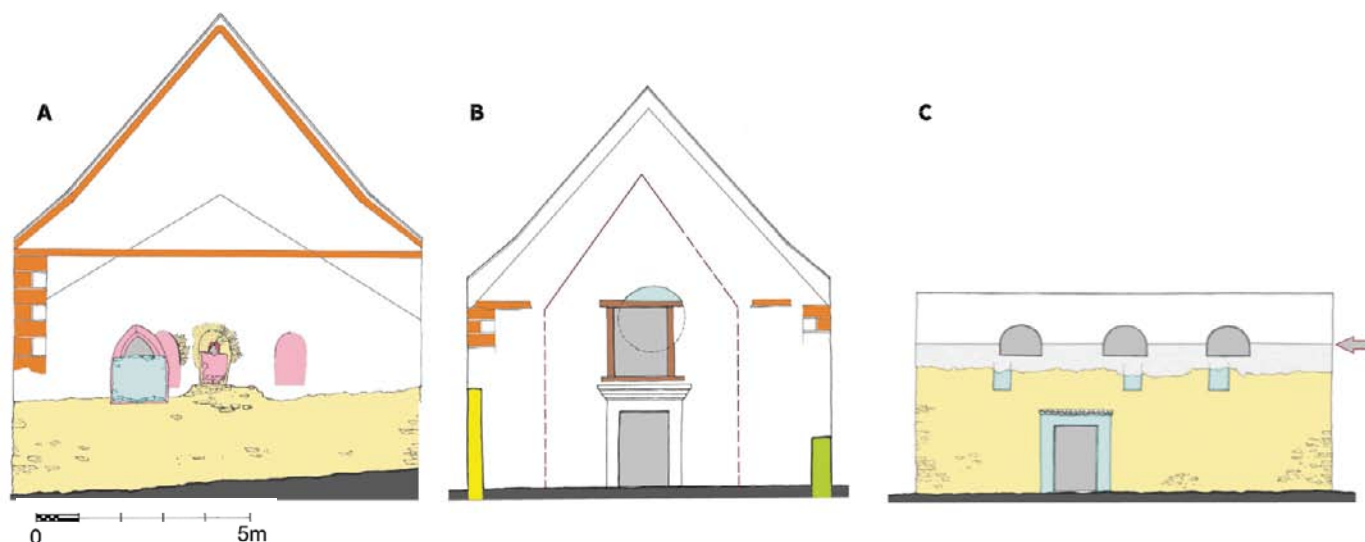
Obr. 12: Švařec, kaple Nejsvětější Trojice. A – půdorys kaple v úrovni dveří; B – půdorys kaple v úrovni oken; C – podélný řez (šipka označuje původní výšku obvodového zdiva); D – příčný řez. Rozlišení zdív: 1 – románsko-gotické; 2 – vrcholně gotické; 3 – barokní zdivo; 4 – konstrukce 19. století; 5 – konstrukce 20. století; 6 – terén (zaměření autor, kresba J. Štětina, barevné rozlišení M. Lanc).

tonických prvků (např. tesaných ostění). Korunní římsa probíhala po celém obvodu v jedné výškové úrovni. Původní je rovněž východní nika v interiéru, situovaná jižně od osy stavby. Primární je trojice půlkruhových oken ve východní zdi. V jižní zdi průzkum narazil na šířkově podobná okénka, z nichž východní je vzdáleno přesně 3 m od jihovýchodního nároží kaple a umístěno 2,7 m nad zemí, což znamená, že dnes zaniklá vrcholnice špalety okénka se nacházela těsně (15–20 cm) pod korunní římsou (počítáme-li výšku okénka cca 90 cm jako na východní straně). Rozmístění tří jižních okének je v souladu s pozicí původního jižního vstupu, z jehož prvotní formy se dochovala západní strana (vstup byl druhotně rozšířen asi ve 2. polovině 17. století). V omítce západní části niky jižního vstupu se neobjevují stopy po případné kapse závory. Podle několika stop a zejména podle zazděného horizontálního trámku navazujícího na interiérovou špaletu vstupu lze usuzovat na aplikaci tesařské zárubně suplující tesané ostění. Západní strana kaple byla patrně osvětlena osovým kruhovým oknem, umístěným

cca 3,5 m nad terénem. Mladšímu období výstavby kaple (často uvažovanému renesančnímu stáří) nenasvědčuje ani charakter odkrytého zdiva – čistě kamenného, bez jakéhokoliv podílu cihel alespoň v retuších a partiích vhodných k pečlivějšímu provazování zdiva (typicky nároží, hrany otvorů).

V mnohém ojedinělá a neobvyklá podoba kaple oproti okolním kostelům a kaplím (poloha, stavební provedení, dispozice) zjevně vypovídá o souvislosti s hornickým osídlením. V úvahu je nutné vzít i existenci vodního pramene v blízkosti kaple. V době vzniku švařecké kaple postupně

Obr. 13: Švařec, kaple Nejsvětější Trojice. Dokumentace nově zjištěných náleзовých situací v roce 2022. A – pohled na východní exteriérovou stěnu kaple s částečně zachovanou barokní výzdobou průčelí (vyneseno hnědou barvou). Žlutě vyznačeno odhalené zdivo první fáze kaple; tmavě fialovou vyznačena dřevěná kružba osového okna; světle fialovou vyznačeny zazdívkovy románských oken a okno lomené; světle modrou vynesená raně barokní zazdívka lomeného okna. B – pohled na západní stěnu. Tmavě červená linka vymezuje polohu starší fáze západní přístavby (čárkovane předpokládáný průběh, plnou čarou doložený průběh); žlutě část stávající předsíně z 1. pol. 20. století; zelenou obvodová zeď předsíně patrně z 19. století. V patře stávající průchod na kruchtě z doby okolo roku 1770, který narušil rozměrné kruhové okno z první vývojové fáze kaple. C – jižní stěna kaple. Tmavě šedou vynesená stávající barokní okna; světle šedou je znázorněno zdivo odstraněné pod původní korunou jižní zdi; žlutě vyznačeno odhalené zdivo první fáze kaple; světle modrou vynesený raně barokní zazdívkovy původních oken a ostění jižního portálu. Šipka označuje původní niveletu koruny obvodového zdiva (zaměření autor, kresba J. Štětina).

nastává rozmach těžby stříbrných rud na blízké Havírně (nálezy z doby před polovinou 13. století však netvoří v náleзовém fondu většinové zastoupení). Od počátku 14. století je Havírna postupně opouštěna a důlní práce se kolem poloviny téhož věku omezují na udržovací práce dědičných štol.⁷⁾ Písemné prameny z doby okolo poloviny 14. století nám ilustrují skutečnost, že se dolů brněnský patricijský rod Goblinů zbavuje jako nerentabilních podniků a postupuje je jiným těžařům. Zanikání hornických sídlišť na přelomu 13. a 14. století představuje obecný jev na Vysočině. Pozemkovou vrchnost v okolí Štěpánova nad Svratkou okolo poloviny 14. století tvořili členové erbu zubří hlavy, nějaká práva tu snad mohl mít doubavnický konvent – pakliže lze doly u Švařce topograficky spojit s „horou stříbra“ z mandátu krále Václava I. Nicméně víme, že se v těžbě často angažoval městský, zejména brněnský patriciát (písemnosti z let 1348, 1350 a 1352 zmiňují výše uvedené Gobliny). Ve všech třech dokumentech vzniklých kolem poloviny 14. století (1348 *Hohenrod*, 1350 *Czotenperch* a 1352 *Švařec*) se uvádí tři odlišné názvy. Lokalitu Hohenrod ztotožnili J. Doležel a J. Sadílek s dnešní Havírnou,⁸⁾ *Czotenperch* představuje nepochybně dnešní Cumberk (již na katastru Švařce, oddělený od Havírný potočným korytem). Lze předpokládat, že švařecká dědičná štola tak nebude poziciálně totožná s výše uvedenými dvěma horními díly, nicméně se jedná o spekulaci. Kromě možné lokalizace do prostoru pojednáváné kaple, kde však významnější doklady důlních děl postrádáme, je možné uvažovat o důlních pracích například na Panisádku dosud blíže neznámého stáří, případně o jiné stařině v okolí.

2. fáze (14. – počátek 15. století): Detailním průzkumem se podařilo zachytit vrcholně gotickou stavební etapu. Do

ní přesvědčivě spadají opravy půlkruhových okének ve východní zdi kaple. Nejpravděpodobněji do této doby lze datovat změnu sklonu krovu, projevující se navýšením obou štítů do strmější podoby (o sklonu bezmála 60°). Na západním štítě se dochovala interiérová omítka, východní štít omítku postrádá.

3. fáze (cca polovina 16. století): Z této doby pochází asymetricky umístěné, ostře lomené okno, prolomené ve východní zdi, vyzděné z vyšších cihel. Dataci do uvedeného období podporují i celkové proporce okna včetně mělkého zahrocení vrcholnice. Časové určení se opírá i o existenci barokní zazdívkovy, přetažené omítkou, vytvářející na nároží iluzivní armaturu. Toto okno se vyhýbalo nejspíše předchůdci dnešního barokního oltáře, proto je posazené jižněji z důvodu výhodnějšího osvětlení interiéru kaple. Relativně rozměrné lomené okno zrušilo jižní z trojice původních okének a patrně v téže době došlo k zazdění i severního okénka ve východní zdi. Vzhledem k faktu, že lomené okno ve štítové zdi patrně lehce vystupovalo nad rovinu korunní římsy (případně by s její výškou korelovalo), předpokládáme, že prostor kaple se stále ještě otvíral do krovu.

Interiérové stěny pokrývá utážená omítka kopírující nerovnosti zdiva. Tyto omítky jsou doloženy i v exteriéru, kde na nárožích vytvářejí jednoduchou iluzivní armaturu v podobě červeně pojednaných omítkových kvádrů. Omítka na vnějších lících byla patrně nahozena v řídkém stavu a nebyla dále upravována. Povrch byl pojednán vápenným nátěrem v bílé barvě smíšené s červeným pigmentem, který na exteriéru nevytváří žádný ucelený výzdobný motiv (kromě nárožní iluzivní armatury). Podle profilace návoje římsy nad západním vstupem lze s otazníkem do této etapy zahrnout i vznik tohoto otvoru.

Do roku 1558 je rovněž datován nejstarší zachovaný zvon švařecké kaple.⁹⁾ Z této etapy pochází i dosud nejstarší zjištěná písemná zmínka o existenci švařecké kaple. Nejsvětější Trojice, hlásící se do roku 1519. Ačkoli se jedná o vidimus, o jeho faktické správnosti netřeba pochybovat. Text dokumentu je následující: „*Létha Pánie 1519 uroz. p. p. Vilém z Pernštejna a na Helfštejnu ráčil jest spojit faru Nedvědickú s Štěpánovskými na tento způsob: aby Štěpánovští dosti jměli na neděli třetí a Čepští mají službu boží na svatýho Václava a na posvěcení, aby při tom stali, a Švařečští na svatou Trojici toliko.*“¹⁰⁾

Jedná se o období obnovení těžby na pernstejnském panství za Viléma z Pernštejna. Roku 1484 Vilémovi povolil král Vladislav Jagellonský listem, sepsaným na Kutné Hoře, „*aby mohl na všelijakém zboží svém hory nové raziti anebo staré duoly sdělati a těch hor aby mohl požívat tak, kterak by se jemu líbilo nejlépe a nejužitečněji zdálo*“. Dále Vilémovi povolil, aby „*huti lenšafy mohl propůjčovati anebo sám k své ruce dělati. Item trh svobodný a právo hornie, kdež by kolvěk takové hory zarazil, staré nebo nové, aby mohl umítá šenky a jiné živnosti nebo potřeby aby mohl dáti vésti i sobě spuosititi.*“¹¹⁾

O rozsahu vlastní těžby mnoho nevíme, ale podle všeho se těžilo právě v Koroužném a Švařci. Například z 50. let 16. století víme o dolech v Raduškách (1554) u Koroužného. Rekonstrukce švařecké kaple by se tak vážala na druhé období těžby polymetalických rud v okolí Štěpánova. Právě ve Štěpánově v této době sídlí horní správa a v 16. století dochází patrně k významným urbanistickým změnám. Bohužel polohu dolů a objem těžby rud v této době neznáme, zmínky o hornících se sice objevují v bystrické městské knize z let 1502 či 1515, konkrétnější informace nám ale neposkytují. Je však zřejmé, že v tomto období již nevznikají výlučné sídlištní hornické lokality, spjaté s těžbou rud, ale že horníci a další personál obsluhy dolů sídlí v blízkých městečkách a vesnicích. Dále z roku 1520 pochází listina vydaná Vladislavem Jagellonským a určená Vilémovi z Pernštejna, aby se Vilém na svých dolech v oblasti pernstejnského panství řídil kutnohorským horním právem. Cenný je topografický údaj lokalizující tehdy činné důlní podniky: listina hovoří o dolech u Švařce a u Horního Čepí („*Czepper Gebirge*“). Je možné, že vzhledem k výrazným pozdně gotickým úpravám švařecké kaple se zmíněné doly týkají blízkosti sakrální stavby.

4. fáze (cca 1670–1700): Podle několika indicií lze usuzovat, že před rokem 1700 byla snesena celá severní zeď a opětovně vyzděna. Na tuto skutečnost poukazují některé anomálie, které lze u severní zdi pozorovat: především masivní trámové kapsy současné s vlastním zdívem, které pokládáme za součást barokní kruchty zalomené v půdorysu do tvaru písmene L. Kapsy se nacházejí ve shodné výšce jako dubové konzoly datované dendrochronologicky do let 1701–1714. Na jižní zdi stopy po identických kapsách chybějí. Dokončen je hmotový vývoj základní části kaple, a to navýšením obvodových zdí o cca 1,5 m a pravděpodobně i vznikem konečné (tj. třetí) fáze štítu (pokud se nejedná o starší stavební úpravu). Všechna čtyři nároží kaple pokrývá barokní přepis starší iluzivní armatury. Jsou zazděny veškeré starší otvory, kaple je nově omítnuta a dekorována uceleným systémem barevného pásového

dekoru. Nově vzniká pětice termálních oken v podélných zdech. Nejspíše až v raném baroku vzniká předchůdce dnešní západní předsíně, ovšem výrazně užší než širší vlastní kaple. V podstřeší dnešní předsíně se dochoval otisk dvou krokví přiložených ke štítu kaple. V exteriérové omítce se rovněž zachovaly otisky šindele. Jeho pokládka tedy probíhala v době, kdy byla omítka čerstvá. Jedná se o omítku, která na nárožích vytváří iluzivní armaturu a na štítech, pod římsami a kolem oken člení fasádu kaple malovanými pásy vymezenými rytými linkami. Vlivem tohoto uceleného schématu barokní výzdoby, realizovaného v jedné formě i kolem oken (datovaných rámcově do 2. poloviny 17. století), klademe vznik zdobné fasády do čtvrté stavební fáze vývoje kaple. Podlahu v presbytáři v této etapě kryje keramická dlažba 30/30/6 cm.

5. fáze: Kolem roku 1770 vzniká patrně nový krov nad kaplí, případně i nad předsíní. V této etapě je rovněž vybudována i dochovaná hudební kruchta včetně stávajícího dveřního otvoru. Nový vstup na kruchtu zrušil kruhové okno západního štítu.

Autor tohoto příspěvku dříve formuloval názor o vzniku dnešní patrové západní předsíně právě v období před rokem 1770. Po rozkrytí prkenného deštění stěn západní předsíně kaple vyšlo ovšem najevo, že základní tesařská konstrukce byla zhotovena z druhotně použitých trámů, které v nové konstrukci předsíně nevykazují konstrukční celek. To znamená, že výstavba dnešní podoby západní předsíně spadá patrně do mladšího období. Pokud bychom přiznali nejstaršímu známému vyobrazení švařecké kaple – Richterově kresbě (kol. 1820, obr. 11) plnou věrohodnost, pak se ještě kolem roku 1820 před západním průčelím kaple nachází předchůdce předsíně, oproti šíři kaple užší. Na základě uvedeného zjištění se zdá reálné, že tradovaná výstavba západní předsíně hmotově srovnané se šíří hmoty vlastní kaple spadá skutečně do období až kolem roku 1857 za hraběte Vladimíra Mitrovského. Z jaké konstrukce kaple by druhotně užitě trámy pocházely, není jasné. Nabízí se domněnka, že v roce 1857 dochází k výstavbě nového krovu nad kaplí, přičemž některé trámy ze staršího krovu z období kolem roku 1770 byly použity pro tesařskou konstrukci nové předsíně. To by v konečném důsledku znamenalo, že v páté fázi stavebního vývoje kaple vzniká i nový krov nad kaplí.

6. fáze: Období kolem roku 1857 je v literatuře hojně spojováno s obnovou kaple za Vladimíra Mitrovského. Snad právě v této etapě vzniká dnešní charakteristická západní předsíň, která se šířkově vyrovnala vlastní kapli. Výstavbou předsíně základní vývoj stavební podoby kaple v podstatě končí.

PATROCINIUM KAPLE

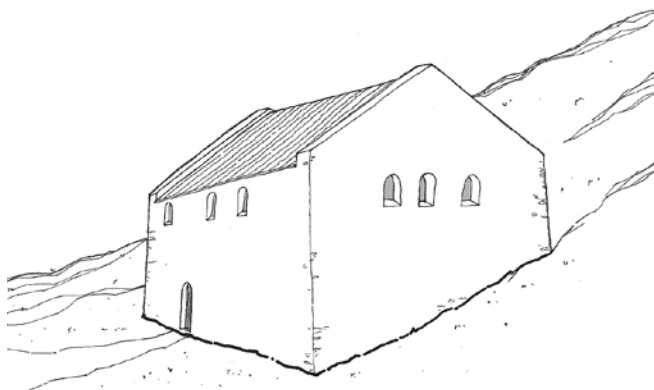
V dosavadních pracích¹²⁾ věnovaných alespoň dílčím způsobem dějinám švařecké kaple se uvádějí různé letopočty první písemné zmínky (1596, dále 1582/1591), naproti tomu všichni jmenovaní autoři pominuli nejstarší doklad patrocinia švařecké kaple, byť byl již v roce 1970 zveřejněn v odborném tisku.¹³⁾ J. Sadílek zmiňuje pouze

práci místopisce pernštejnského panství Františka Václava Pischelyho, který uvádí roku 1727 u Švařce soteriologické patrocinium Svaté Trojice. Přitom zůstaly nepovšimnuty dva jiné archivní zdroje, pro dějiny švařecké kaple podstatné.¹⁴⁾ Mladší doklad zasvěcení kaple ve Švařci Nejsvětější Trojici představuje popis olomoucké diecéze z let 1771–1772.¹⁵⁾ Zásadní vypovídací hodnotu má však starší pramen. Jedná se o vidimus staršího dokumentu, vystavený v roce 1655 a popisující situaci v roce 1519.¹⁶⁾ Podle tohoto dokumentu Vilém z Pernštejna v roce 1519 nařizuje, aby se ve Švařci konaly bohoslužby jednou v roce na svátek Nejsvětější Trojice. Tato zmínka tedy posouvá první písemný doklad o existenci sakrální stavby ve Švařci již do konce 2. desetiletí 16. století, přičemž představuje doklad o zasvěcení kaple. Je dosti pravděpodobné, že se jedná o původní, tedy středověké patrocinium. Starší středověké prameny až na výjimky zasvěcení u venkovských kostelů neuvádí (nebylo nutné rozlišen více kostelů jako v případě městských celků) a výjimkou není ani řešená lokalita. Patrocinium Nejsvětější Trojice je hodnoceno všeobecně jako typicky barokní,¹⁷⁾ objevuje se však i v průběhu středověku. Středověké doklady zasvěcení přímo Bohu v Trojjediné podobě známy jsou, například v případě karuziánského kláštera v Králově Poli, založeného roku 1375 již s tímto zasvěcením, dále se jedná o kapli pod hradem Cornštejnem, doloženou k datu 1403, a snad také o Řečici v okr. Pelhřimov.

ZÁVĚR

Jak obdélná dispozice kaple, tak i pro naše území atypická sestava trojice oken východní zdi kaple (obr. 14) vyvolávají otázku stran původu celkové architektonické formy. S přihlédnutím k vazbě kaple na hornické osídlení je nasnadě hypotéza o ideovém importu z oblastí ležících západně od českých hranic. Z hornických kostelů lze uvést například podobnost dispozice švařecké kaple s prvotním kostelem sv. Mikuláše v alpské hornické osadě Brandes-en-Oisans.¹⁸⁾ Jednalo se o stavbu vybudovanou nad půdorysem elementárního obdélníku. Autoři výzkumu s otazníkem datují stavbu před polovinu 13. století. Následně je kaple rozšířena o mírně lichoběžnou loď. Kostel na zaniklém hornickém sídlišti v poloze Geißmättle (Sulzbachtal) patrně z konce 12. století se vyznačoval pravoúhle koncipovaným presbyteriem.¹⁹⁾

V okolí Kutné Hory, kde se datuje rozmach těžby stříbrnosných rud do 2. poloviny 13. století, je známo vícero kostelů zajišťujících duchovní služby horníkům. V nejstarším období těžby šlo přesvědčivě o kostely a kaple dřevěné, přestavěné do zděné podoby až podle nadějných výhledů na delší časový horizont dolování. Zajímavá je zmínka o přebudovávání kostelů z „nízkých na vysoké“.²⁰⁾ Dle J. Kořínka představuje nejstarší hornický sakrální objekt u Kutné Hory kostel Všech svatých, „kterýžto, hned při založení hor, havíři z Němec povolání, založili“. Zde je tedy konkrétně uvedeno, že svatyni založili lidé pocházející z Německa hned při založení dobývek. Značně podobný průběh předpokládáme v případě švařecké hornické kaple, ovšem s tím rozdílem, že k jejímu vyzdvižení bylo hned od počátku užito v okolí hojného kamene místní provenience. Právě v počátcích těžby stříbrných rud na

Obr. 14: Švařec, kaple Nejsvětější Trojice. Kresbná rekonstrukce původní podoby od jihovýchodu (kresba J. Štětina).

našem území bylo přístupováno k výstavbě sakrálních staveb, a to v těsné blízkosti důlních děl.²¹⁾ Stejně tak se v nejstarším období důlního podnikání přímo na důlní objekty vážou i obytné stavby (byť nikoli ve všech případech). Dosud známé hornické kostely či kaple se nacházejí spíše v rámci sídlištních ploch bez přímé vazby na důlní a hutnické areály (např. Brandes, sídliště kolem kostela sv. Jana v Goslaru). V bezprostřední blízkosti města Goslaru se nacházela neagrární sídliště dvě – jedno v blízkosti dolů na Rammelsbergu s obyvatelstvem bezprostředně spjatým s provozem dolů a přidružených profesí, druhé mimo těžební areál kolem kostela sv. Jana, jehož obyvatelstvo tvořila vrstva spojená s následným importem (rudokupci a další).²²⁾ Umístění hornických kostelů v krajině je značně variabilní. V Brandes stojí kostel i s opevněním na skalní vyvýšené poloze, namátkou stříbrnohorský kostel sv. Kateřiny na mírně klesajícím svahu (přesto jde o dominantní polohu), kostel na sídlišti Geißmättle odpovídá poloze švařecké kaple v údolí.

Bude úkolem dalšího bádání řešit otázku původu atypické sakrální stavby ve štěpánovském rudním revíru jako možného přímého ideového importu doprovázejícího příliv hornického elementu ze západních zemí. Po prvotním vyčerpání přípovrchových či obecně nehluboko pod zemí se nacházejících ložisek stříbrných rud se kaple nezměnila v ruinu, ale za své vzácné autentické dochování vděčí jak odlehle poloze, tak periodicky se opakujícím vlnám těžby, ať už drahých či obecných kovů. První dosud známá písemná zmínka o kapli z roku 1519 zachycuje stavbu s dlouhou historií a dokládá patrně primární zasvěcení Nejsvětější Trojici.

Za mnohé cenné rady, názory a informace autor vřele děkuje Mgr. Janu Štětinovi, PhDr. Daliboru Prixovi, CSc., PhDr. Jiřímu Doleželovi, Mgr. Aleši Flídrovi, RNDr. Karlu Malému, Ph.D., PhDr. Petru Jokešovi, Ph.D., prof. Mgr. Liboru Janovi, Ph.D. a Karlu Pročkoví.

BC. JAN VEČEŘA – NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ ÚSTAV,
ÚZEMNÍ ODBORNÉ PRACOVÍŠTĚ V TELČI,
HRADECKÁ 6, 588 56 TELČ
VECERA.JAN@NPU.CZ

POZNÁMKY

- 1) J. Večeřa, Stavební vývoj kaple Nejsvětější Trojice ve Švařci u Štěpánova nad Svratkou, Průzkumy památek XXVII, č. 1, 2020, s. 45–58.
- 2) V. Pavelka, Švařec – kaple Nejsvětější Trojice. Sondy v exteriéru – částečný odkryv dvou zazděných oken (Zjednodušená zpráva nahrazující standardní náleзовou zprávu č. 2022-Xzp-06), NPÚ, ÚOP v Telči, červen 2022.
- 3) Analogii představuje například okénko na severní straně lodi kostela sv. Oldřicha v Nových Sadech (okr. Jindřichův Hradec), kde je ostění úzkého okénka opět vyřiznuto v prkénku, viz J. Sommer, Gotická kostelní okna bez zasklení – několik příkladů, Svorník 2, 2004, s. 105.
- 4) Cihly stejné mocnosti byly například použity k vyzdění renesančního západního štítu kostela sv. Václava v Krchlebech u Čáslavi, datovaných starší literaturou do 40. let 16. století, srov. K. Kibic ml., Operativní průzkum a dokumentace kostelů v Jindřichově u Krchlebech při opravě, Průzkumy památek XVII, č. 1, 2010, s. 102.
- 5) Srov. podobný příklad M. Rykl – J. Škabrada, Okna tvrze v Sudkově Dole, in: Svorník 2 – Okna a dveře, Praha 2004, s. 119, obr. 7.
- 6) Srov. J. Sommer, o. c. v pozn. 3, s. 104.
- 7) J. Doležel, Středověký areál těžby stříbra Havírna u Štěpánova nad Svratkou: dokumentace v letech 2017–2019 a problém její interpretace, in: Přehled výzkumů 61/2, 2020, s. 71–112.
- 8) J. Doležel – J. Sadílek, Středověký důlní komplex v trati Havírna u Štěpánova nad Svratkou. Příspěvek k dějinám těžby stříbra v oblasti severozápadní Moravy ve 13. a 14. století. I. Výsledky průzkumu v letech 1990–2001, edice písemných pramenů, in: K. Nováček ed., Těžba a zpracování drahých kovů: sídelní a technologické aspekty. Praha: Archeologický ústav AV ČR – Brno: Archeologický ústav AV ČR – Plzeň: Západočeské muzeum 2004, s. 84.
- 9) Zdroj: Muzeum Vysočiny Jihlava, databáze zvonů, okres Žďár nad Sázavou. Za laskavé sdělení děkuji PhDr. Radimu Gondovi, Ph.D.
- 10) Citováno dle *Drobné zprávy*, Vlastivědný věstník moravský XXII, č. 1, 1970, s. 117.
- 11) Citováno dle J. Sadílek, Koroužné. Švařec. Kobylnice. Historie a vývoj osídlení obce. Bystřice nad Pernštejnem 2016, rkp., s. 80.
- 12) J. Niesyt, Švařec. Kaple Nejsvětější Trojice. Stavebně historický průzkum. 2015, rkp., s. 9; J. Sadílek, o. c. v pozn. 11, s. 63–69; J. Večeřa, o. c. v pozn. 1, s. 45–58.
- 13) *Drobné zprávy*, o. c. v pozn. 10, s. 117.
- 14) Autor děkuje PhDr. Petru Jokešovi, Ph.D. za upozornění na oba prameny.
- 15) Zemský archiv v Opavě (dále jen ZAO), pobočka Olomouc, fond ACO, úřední knihy č. 23, s. 504–505.
- 16) ZAO, pobočka Olomouc, fond ACO, B 12, kartón 669. Vidimus městečka Doubravníka z 17. 4. 1655.
- 17) P. Jokeš, „...beate Marie virginis gloriose, in cuius honorem eadem parochialis ecclesia sit consecrata...“ Pohledy do světa středověkých patrocinii na jižní Moravě, Časopis Matice moravské 133/1, 2014, s. 20.
- 18) M-Ch. Bailly-Maitre – J. Bruno-Dupraz, Brandes-en-Oisans. La mine d'argent des Dauphins (XIIe–XIVe siècles). Isère 1994.
- 19) G. Goldenberg – H. Steuer, Mittelalterlicher Silberbergbau im Südschwarzwald, in: G. Markl – S. Lorenz edd., Silber Kupfer Kobalt. Bergbau im Schwarzwald. Filderstadt 2004, s. 45–80.
- 20) Citována práce J. Kořínka (1675, s. 329) podle M. Bartoš, Středověké dobývání v Kutné Hoře, in: K. Nováček ed., o. c. v pozn. 9, s. 170.
- 21) M. Bartoš, o. c. v pozn. 20, s. 175.
- 22) Srov. K. Nováček, Hornická sídliště – příspěvek ke studiu středověkého neagrárního osídlení, in: Památky archeologické – Supplementum 2, Mediaevalia Archaeologica Bohemica 1993, Praha: Archeologický ústav AV ČR 1994, s. 160.

PRAMENY A LITERATURA

- Bailly-Maitre, M-Ch. – Bruno-Dupraz, J. 1994: Brandes-en-Oisans. La mine d'argent des Dauphins (XIIe–XIVe siècles). Isère.
- Bartoš, M. 2004: Středověké dobývání v Kutné Hoře, in: K. Nováček ed., Těžba a zpracování drahých kovů: sídelní a technologické aspekty. Praha: Archeologický ústav AV ČR – Brno: Archeologický ústav AV ČR – Plzeň: Západočeské muzeum, s. 157–201.
- Doležel, J. 2020: Středověký areál těžby stříbra Havírna u Štěpánova nad Svratkou: dokumentace v letech 2017–2019 a problém její interpretace, in: Přehled výzkumů 61/2, s. 71–112.
- Doležel, J. – Sadílek, J. 2004: Středověký důlní komplex v trati Havírna u Štěpánova nad Svratkou. Příspěvek k dějinám těžby stříbra v ob-

- lasti severozápadní Moravy ve 13. a 14. století. I. Výsledky průzkumu v letech 1990–2001, edice písemných pramenů, in: K. Nováček ed., Těžba a zpracování drahých kovů: sídelní a technologické aspekty. Praha: Archeologický ústav AV ČR – Brno: Archeologický ústav AV ČR – Plzeň: Západočeské muzeum, s. 43–119.
- Drobné zprávy*, 1970: Vlastivědný věstník moravský XXII, č. 1, 1970, s. 117.
- Goldenberg, G. – Steuer, H. 2004: Mittelalterlicher Silberbergbau im Südschwarzwald, in: G. Markl – S. Lorenz edd., Silber Kupfer Kobalt. Bergbau im Schwarzwald. Filderstadt, s. 45–80.
- Jokeš, P. 2014: „...beate Marie virginis gloriose, in cuius honorem eadem parochialis ecclesia sit consecrata...“ Pohledy do světa středověkých patrocinii na jižní Moravě, Časopis Matice moravské 133/1, s. 3–24.
- Kibic ml., K. 2010: Operativní průzkum a dokumentace kostelů v Jindřichově u Krchlebech při opravě, Průzkumy památek XVII, č. 1, s. 90 až 106.
- Niesyt, J. 2015: Švařec. Kaple Nejsvětější Trojice. Stavebně historický průzkum. Rkp.
- Nováček, K. 1994: Hornická sídliště – příspěvek ke studiu středověkého neagrárního osídlení, in: Památky archeologické – Supplementum 2, Mediaevalia Archaeologica Bohemica 1993, Praha: Archeologický ústav AV ČR, s. 158–170.
- Pavelka, V. 2022: Švařec – kaple Nejsvětější Trojice. Sondy v exteriéru – částečný odkryv dvou zazděných oken. Zjednodušená zpráva nahrazující standardní náleзовou zprávu č. 2022-Xzp-06. NPÚ, ÚOP v Telči, rkp.
- Rykl, M. – Škabrada, J. 2004: Okna tvrze v Sudkově Dole, in: Svorník 2 – Okna a dveře, Praha, s. 115–124.
- Sadílek, J. 2016: Koroužné. Švařec. Kobylnice. Historie a vývoj osídlení obce. Bystřice nad Pernštejnem, rkp.
- Sommer, J. 2004: Gotická kostelní okna bez zasklení – několik příkladů, in: Svorník 2 – Okna a dveře, Praha, s. 103–108.
- Večeřa, J. 2020: Stavební vývoj kaple Nejsvětější Trojice ve Švařci u Štěpánova nad Svratkou, Průzkumy památek XXVII, č. 1, s. 45–58.

DIE MITTELALTERLICHE GESTALT DER BERGKAPELLE BEI ŠVAŘEC

Die Facharbeitsstelle des Nationalinstituts für Denkmalpflege (NPÚ, ÚOP) in Telč hat im Jahre 2022 während der Rekonstruktionsarbeiten eine Operativuntersuchung und Dokumentierung der ehemaligen Bergkapelle bei Švařec (Bez. Žďár nad Sázavou) durchgeführt. In diesem Zusammenhang ermittelte man bislang unbekannte Informationen zur Baugeschichte und den Anfängen dieses ungewöhnlichen Bauwerks, die sich mit dem in der Region gegen Mitte des 13. Jahrhunderts begonnenen polymetallischen Erzbau verknüpfen lassen. Kurz danach entstand auch aufgrund der Notwendigkeit eines geistlichen Hintergrunds der Bergmannschaft das selbständige Kirchenobjekt – die Kapelle bei Švařec. Der Bau beschränkte seine Gestalt ursprünglich auf ein schlichtes rechteckiges Gebäude ohne ausgegliederten Altarraum. Die gerade östliche Mauer brachen drei nebeneinander situierte rundgewölbte Fensterchen. Den ursprünglichen Eingang aus der Südseite umrahmte eine Holzzarge. Die Westwand wurde mit einem Rundfenster durchgebrochen. Ein deutlich niedriger Dachstuhl trug das Dach.

Die erste ungerade Erwähnung des Vorhandenseins der Kapelle bei Švařec ist zum Jahr 1519 gebunden. Im 16. Jahrhundert erhielt sich die Kapelle ihre ursprüngliche Anlage, sie wurde lediglich durch eine, in der Ostmauer exzentrisch durchgebrochene große Fensteröffnung ergänzt. Die späteren Umbauten veränderten das ursprüngliche Massengefüge der Kapelle nur unbedeutend – durch die Erhöhung der Umfassungsmauern und die Erbauung des einstöckigen westlichen Vorraums. Die mittelalterliche Bergkirche ist daher in einem außerordentlich authentischen Zustand erhalten.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Švařec (Bez. Žďár nad Sázavou), Kapelle der Allerheiligsten Dreifaltigkeit, sog. Pflichtabdruck der Mappe des Stablen Katasters, 1826, Ausschnitt mit Position der Kapelle (Zentralarchiv von Geodäsie und Kataster).

Abb. 2: Švařec, Dreifaltigkeitskapelle: A – Ostansicht, Zustand vor der Rekonstruktion, 2020; B – Ansicht von Nordosten in der Richtung zur Gemeinde Švařec hin, 1980er Jahre (Archiv des Autors); C – Westansicht, Zustand vor der Rekonstruktion, 2020; D – Nordostansicht, Zustand vor der Rekonstruktion, 2020 (Fotos A, C, D – M. Dlouhý).

Abb. 3: Švařec, Dreifaltigkeitskapelle: A westliche Ansicht vom Hügel Orelský kopec zu, Pfeil zeigt die Lage der Kapelle, 1950er Jahre (Archiv des Autors); B – Ansicht von Nordwesten, Mitte des 20. Jahrhunderts (NPÚ, ÚOP [Nationalinstitut für Denkmalpflege, Facharbeitsstätte] in Telč, Archiv); C – Ansicht von Süden (NPÚ, ÚOP in Brno, Archiv, Foto V. Dufka, 1948); D – Kapelleninneres, Blick von Südwesten (NPÚ, ÚOP in Brno, Archiv, 1946).

Abb. 4: Švařec, Dreifaltigkeitskapelle, Ostseite, östliche Ansicht mit vier freigelegten Fensteröffnungen (alle Fotos des Autors, 2022, falls nicht anders angegeben).

Abb. 5: Švařec, Dreifaltigkeitskapelle, zum Teil freigelegte Nische des axialen Ostfensterchens mit deutlicher hölzerner Ausfüllung (Foto V. Pavelka, 2022).

Abb. 6: Švařec, Dreifaltigkeitskapelle, Südseite, südöstliche Ansicht mit freigelegten Laibungen der drei Fenster der Kapelle.

Abb. 7: Švařec, Dreifaltigkeitskapelle, Südmauer, östlicher Teil, Ansicht von Norden. Links Reste vom vorbarocken Verputz, rechts schräge technologische Fuge der Einteilung der Maurer-Saisonarbeit. Rechts eine nachträglich ausgehauene Nische.

Abb. 8: Švařec, Dreifaltigkeitskapelle, östliche Wand, Fragmente der Ausmalung.

Abb. 9: Švařec, Dreifaltigkeitskapelle, Dachraum, Innenseite des Westgiebels, Ansicht von Nordosten. Deutlicher Giebelverputz im Ausmaß der ersten und zweiten Bauetappe.

Abb. 10: Švařec, Dreifaltigkeitskapelle, Dachraum, Ostgiebel, inneres Mauerhaupt mit ersichtlich gemachten ursprünglichen, am ehesten Pfettenlagern, Ansicht von Westen. Deutliche drei Bauphasen des Giebels (Foto V. Pavelka, 2022).

Abb. 11: Švařec, Dreifaltigkeitskapelle, Abbildung der Kapelle von F. Richter, gegen 1820 (Mährische Galerie, Brno).

Abb. 12: Švařec, Dreifaltigkeitskapelle: A – Grundriss in der Türhöhe; B – Grundriss in der Fensterhöhe; C – Längsschnitt (Pfeil zeigt die ursprüngliche Umfassungsmauerwerkshöhe); D – Querschnitt. Erklärungen: 1 – romanisch-gotisches Mauerwerk; 2 – Hochgotik; 3 – Barock; 4 – Konstruktionen des 19. Jahrhunderts; 5 – Konstruktionen des 20. Jahrhunderts; 6 – Gelände (Aufnahme des Autors, Zeichnung J. Štětina, Farbenunterscheidung M. Lanc).

Abb. 13: Švařec, Dreifaltigkeitskapelle. Dokumentierung des jüngst festgestellten Befunds, 2022: A – östliche Außenwand mit teilweise erhaltener Barockausschmückung (braun ersichtlich gemacht); gelb – freigelegtes Mauerwerk der ersten Phase der Kapelle; dunkelviolet – Holzmaßwerk des axialen Fensters; hellviolett – Vermauerungen der romanischen Fenster und das Spitzbogenfenster; hellblau – frühbarocke Vermauerung des Spitzbogenfensters; B – Westwand, Ansicht: dunkelrote Linie – Lage der älteren Phase vom westlichen Zubau (Strichlinie – vorausgesetzter, Volllinie – belegter Verlauf); gelb – Teil der bestehenden Vorhalle aus der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts; grün – Umfassungsmauer der Vorhalle, wohl aus dem 19. Jahrhundert. Im Obergeschoss der bestehende Eingang zur Empore, gegen 1770, der das große Rundfenster aus der ersten Entwicklungsphase der Kapelle beeinträchtigt hat. C – Südwand der Kapelle: dunkelgrau – vorhandene Barockfenster; hellgrau – abgebautes Mauerwerk unter der ursprünglichen Mauerkrone (Südmauer); gelb – freigelegtes Mauerwerk der ersten Bauphase; hellblau – Frühbarockvermauerungen von ursprünglichen Fenstern und das Gewände vom Südportal. Pfeil zeigt die ursprüngliche Mauerkronenhöhe (Aufnahme des Autors, Zeichnung J. Štětina).

Abb. 14: Švařec, Dreifaltigkeitskapelle. Zeichnerische Rekonstruktion der ursprünglichen Gestalt, Ansicht von Südosten (Zeichnung J. Štětina).

(Übersetzung J. Noll)

DODATKY K SOUPISU POZDNĚ GOTICKÝCH BOŽÍCH MUK NA JIŽNÍ MORAVĚ

ZDENĚK VÁCHA

Additional Information to the Late Gothic Wayside Shrines in South Moravia

A considerable amount of wayside shrines have survived in the South Moravian countryside, characterising the local area between the Late Middle Ages and early modern times. Regarding typology and the frequently used stone for the shrines, South Moravia and especially the Znojmo Region formed a single cultural area with Lower Austria in that period of time, which to some extent also applies to the neighbouring Moravian regions. The number of identified examples of this type of small architecture continuously increases, though some are just new findings based on historical photographs of perished structures. The selected examples of these small-sized structures (Hostěradice, Olbramovice, Valtice, Jaroslavice, Modřice), including the yet unpublished ones, are subjected to typological and morphology analyses and comparisons, and attempts to identify their workshop relations are conducted. Furthermore, the recognised modern history of these structures is monitored.

Key words: wayside shrines – Late Gothic – South Moravia – Lower Austria – small architecture – Hostěradice – Olbramovice – Valtice – Jaroslavice – Modřice

Jedním z charakteristických prvků jihomoravské krajiny byla v průběhu pozdního středověku a raného novověku boží muka, jejichž příklady se zde dodnes zachovaly v poměrně značném počtu. Co do typologie i převážně použitého kamene božích muk jde v případě jižní Moravy a zvláště Znojemska v daném období o jednu kulturní oblast s Dolními Rakousky, což v podobné míře platí i pro další přilehlé moravské regiony. Počet identifikovaných reprezentantů tohoto typu drobné architektury přitom stále narůstá, byť někdy jde jen o nová zjištění na základě historických fotografií zaniklých památek. Na základě vybraných příkladů této drobné architektury (Hostěradice, Olbramovice, Valtice, Jaroslavice, Modřice) včetně těch doposud nepublikovaných jsou prováděny jejich typologické a tvaroslovné analýzy spolu s komparací a zároveň částečně činěny pokusy o určení jejich dílenských vazeb. Současně je sledována i známá novodobá historie těchto památek.

Klíčová slova: boží muka – pozdní gotika – jižní Morava – Dolní Rakousko – drobná architektura – Hostěradice – Olbramovice – Valtice – Jaroslavice – Modřice

<https://doi.org/10.56112/pp.2023.1.05>

ÚVOD*

Jedním z charakteristických prvků jihomoravské krajiny byla v průběhu pozdního středověku a raného novověku boží muka, jejichž příklady se zde dodnes zachovaly v poměrně značném počtu. Boží muka obsahující figurální složku jsou zároveň potenciálně podstatným zdrojem informací o kamenosochařské produkci regionu ve vazbě na dílny větších sakrálních objektů; jejich hlubší poznání by tedy mohlo přispět k ozřejnění vazeb mezi jednotlivými stavebními podniky a jejich hlavními protagonisty. Již samotná analýza tvarosloví, tedy morfologický rozbor jejich

architektury, dovoluje do určité míry, u vědomí torzálnosti dochovaného fondu, uvažovat o vývojových liniích pozdně gotické architektury na jižní Moravě spolu s vazbami na sousední teritoria. Vzhledem k úplné absenci písemných pramenů takto jde, přirozeně, o pokračování stěžejního směru bádání.

Co do typologie děl i převážně použitého kamene božích muk jde v případě jižní Moravy a zvláště Znojemska v daném období o jednu kulturní oblast s Dolními Rakousy, což v podobné míře platí i pro další přilehlé moravské regiony. Počet identifikovaných reprezentantů tohoto typu drobné architektury přitom stále narůstá, byť někdy jde o nová zjištění jen na základě historických fotografií zaniklých památek.

HOSTĚRADICE

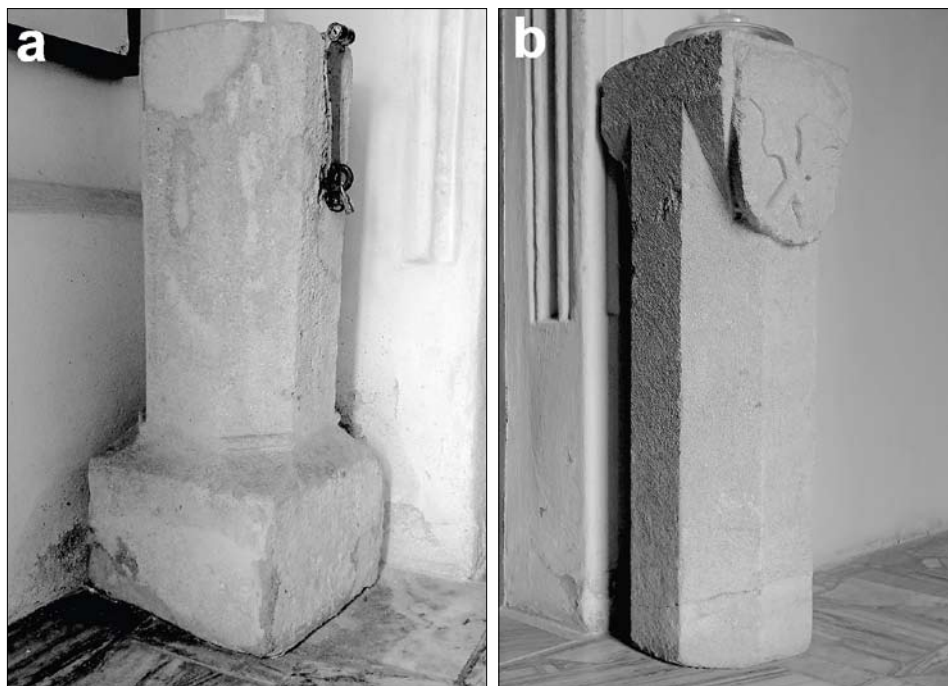
Obec Hostěradice (okr. Znojmo) patří k jihomoravským sídlům s bohatým památkovým fondem. Dominantní je církevní areál s počátky spojenými s louckým klášterem,¹⁾ později zde zřídil svou komendu Řád německých rytířů, jehož působení však končí v 80. letech 15. století.²⁾ Obdobím největší prosperity obce, ve středověku tržišního městečka, i celého regionu, soudě též dle stavebních aktivit, byl patrně konec 15. a celé 16. století, byť se obci nevyhnuly válečné události³⁾ a definitivní přítrž zdárnému rozvoji zeměpanského městečka s více než 150 usedlými domy⁴⁾ přinesla patrně až třicetiletá válka. Prosperitě vedle příhodných podmínek pro zemědělství přispívala i skutečnost, že se zde stýká pět cest – z královského města Znojma, ekonomického i správního centra regionu, ze sousedního města Miroslavi a městečka Oleksovic, z Horních Kounic a v neposlední řadě ze sídla hostěradické vrchnosti, Moravského Krumlova. Kromě toho Hostěradice ležely na západní větvi části tzv. Znojenské cesty, na spojnici mezi Znojmem a Brnem.⁵⁾

Obr. 1: Hostěradice (okres Znojmo), zaniklá boží muka (archiv NPÚ, ÚOP v Brně).

Starší doklad o existenci božích muk v Hostěradicích nemáme a, pokud víme, nebyla zaznamenána *in situ* ani v dosavadní literatuře; žádná boží muka zde dnes nejsou evidována jako kulturní památka. Jejich někdejší existence však můžeme dovozovat z hmotných i obrazových dokladů.

Indicií pro zastoupení tohoto typu pozdně gotické drobné architektury v městečku je fotografie z archivu NPÚ, ÚOP v Brně (nedatováno, patrně z 60. až 70. let 20. století). (obr. 1) Zachycuje nedochovaná boží muka, jejichž samotná lokalizace se zatím nezdařila (na kartonu, na níž je nalepena, stojí *Boží muka u hřbitova*); v pozadí je vidět jen blíže neidentifikované stavení. Boží muka jsou značně neobvyklá, především disproporční; nízký spodní díl pilíře je subtilní, na něj nasedá hmotnější část vrcholící zčásti otevřenou lucernou se stánovou stříškou a křížkem. Je tedy zřejmé, že kompozice je nepůvodní, nás však zajímá jen její spodní část. Byla šestiboká

Obr. 2: Hostěradice, torzo božích muk v předsíni farního kostela sv. Kunhuty; a – spodní díl dřívku, b – horní díl dřívku (všechny snímky autor, není-li uvedeno jinak).

Obr. 3: Hostěradice, torzo božích muk v předsíni farního kostela sv. Kunhuty, detail kamenické značky na horním díle dřívku.

s rozšířenou základnou čtvercového půdorysu, drobné, hraněné a podseknuté konzolky⁶⁾ zprostředkovaly přechod do rozšířené horní části, patrně čtvercové s okosenými hranami. S podobnými konzolkami se setkáváme kupř. i u pozdně gotických božích muk v Tasovicích u Znojma, tam podepírají římsu základny (zaniklé) lucerny na kvádrovém ukončení tordovaného dřívku. Z jediné, poměrně málo vypovídající fotografie zaniklé hostěradické památky nemůžeme dělat zásadní závěry, lze však uvažovat o torzu pozdně středověkých božích muk, jimž zanikla lucerna, a celý útvar byl později doplněn.

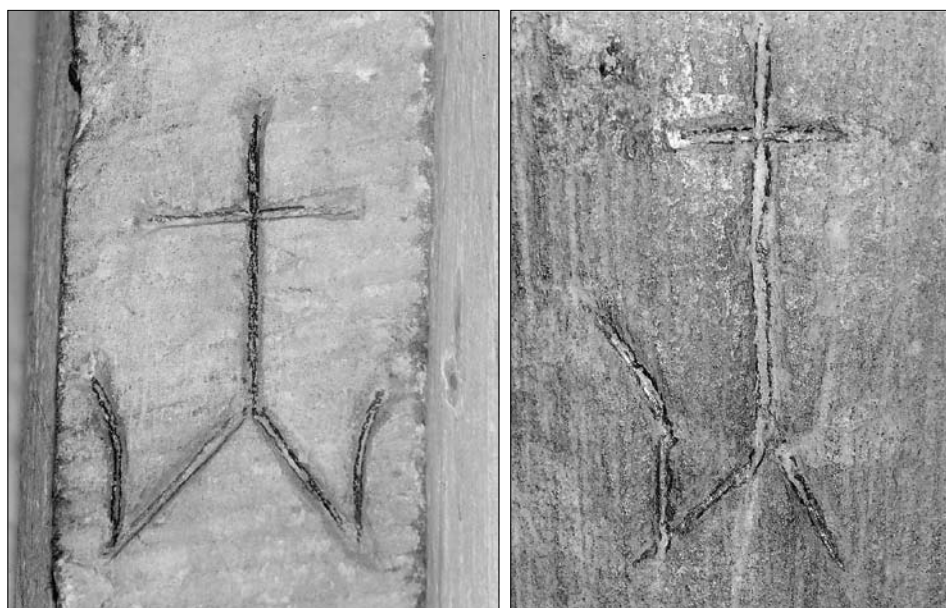
Další příklad torza zaniklých božích muk představují s největší pravděpodobností dva kamenné bloky pilíře nacházející se v současnosti po stranách vstupu v předsíni farního kostela sv. Kunhuty.⁷⁾ Spodní díl čtvercového průřezu slouží dnes jako pokladnička (s vybráním v hmotě a kovaným doplňkem – víkem s petlicí pro uzavření schrány) (obr. 2a), původně navazující horní část se štítkem a přechodovým rozšířením, jež patrně nesla hlavici s lucernou, je používána jako podnož pro improvizovanou kropenku. (obr. 2 b) Patka má podobu blokové základny čtvercového půdorysu, jež přechází nárožními

splávky svrchu ukončenými subtilním oblounem do polygonu dřívku. Horního dílu s čelně přidanou hmotou štítku přechází z osmihranu do rozšířené čtvercové plochy obrácenými jehlany. Podstatná je především skutečnost, že pod štítkem se překříženými vinařskými noži, kosíři (s výrazným sekerkovitým ostrím /securis/ na vnější straně), se nachází do hmoty bloku mělce vysekaná kamenická značka (W se symetricky nasazeným latinským křížem, vnější úseky W jsou obloukovitě prohnuté směrem ven), (obr. 3) k níž se ještě vrátíme.

Co se týče kamenného materiálu díla, jde o krinoidový vápenec ze Stránské skály, dnes v katastru Brna, což je v regionu s převahou dolnorakouského importu tzv. mušlového vápence u pozdně gotických artefaktů výjimečné,⁸⁾ jde snad o určitou indicii pro „domácí“ původ artefaktu. Samo zobrazování zemědělských nástrojů na štítcích je ve vinohradnických oblastech běžné; nacházíme zde většinou zmiňované kosíře,⁹⁾ často v kombinaci s radlicí nebo motykou; z ostatních symbolů činností, resp. řemesel potom co do četnosti následují řeznické motivy, sekera či sekáček. Zmíněná kamenická značka je pouze druhá, již známe ze středověkých božích muk na Moravě, tou další je značka ze Staroviček (okr. Břeclav).

Totožnou značku jako na torzu předpokládaných božích muk v Hostěradicích nacházíme na hlavním a na severním bočním portále farního kostela sv. Jakuba Většího v Boskovicích (obr. 4a) a ostění oken věže kostela sv. Mikuláše a Václava v době jeho pozdně gotické přestavby v liechtensteinských Pouzdřanech.¹⁰⁾

Na hlavním portále boskovického chrámu jsou v záklenu dva letopočty (1501 a 1527);¹¹⁾ na přibližně současném, reprezentačním bočním portále jižní strany se štítonoší¹²⁾ nesoucími znaky Boskoviců a Berků z Dubé, rodu, z něhož pocházela Ladislavova manželka Magdalena z Dubé a z Lipé, letopočet ani kamenické značky ovšem nenalézáme. Přestavba boskovického farního kostela sv. Jakuba probíhala pod patronací Ladislava Černohorského z Boskovic († 1520) a ještě pokračovala asi desetiletí po jeho smrti. Zde lze tedy uvažovat o totožném

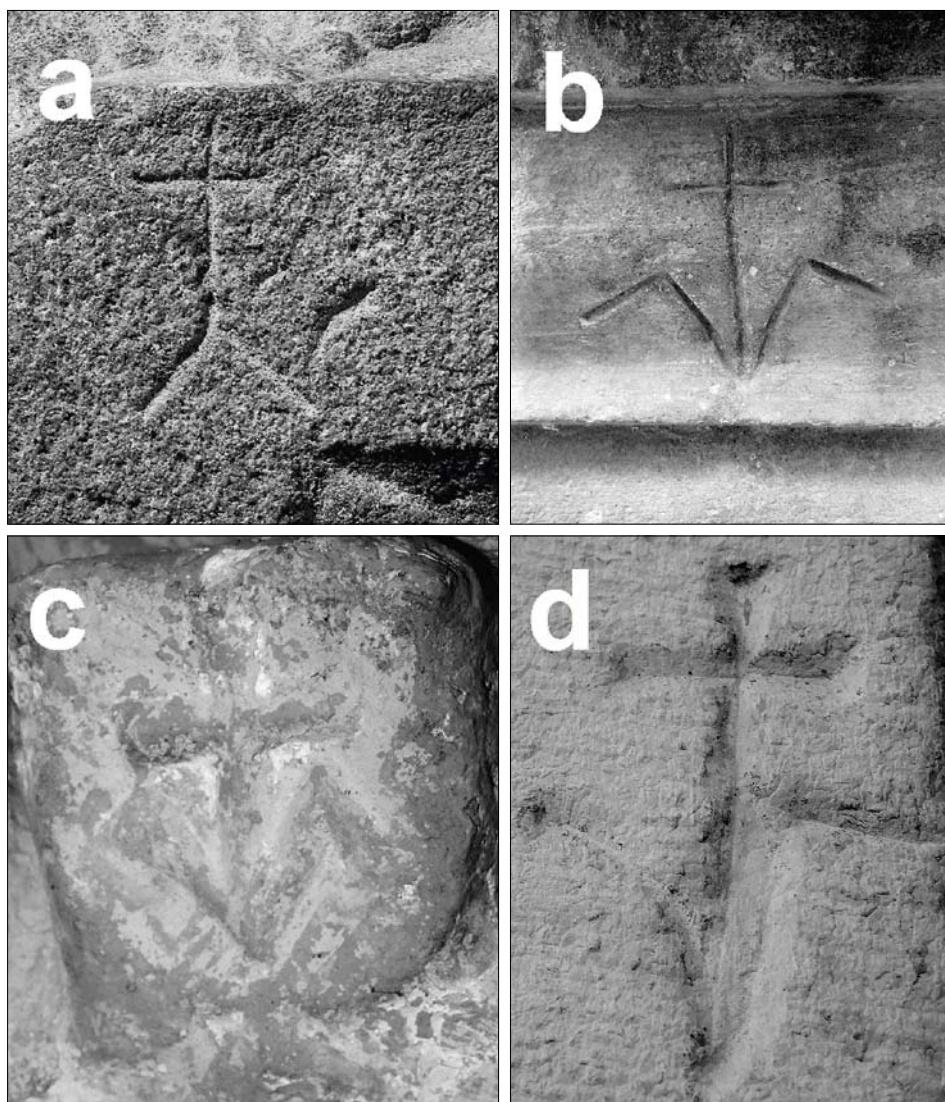
Obr. 4: Boskovice (okres Blansko), dvě kamenické značky severního portálu lodi farního kostela sv. Jakuba staršího.

kameníkovi pohybujícím se na liechtensteinských stavebních podnicích na Břeclavsku, v moravskokrumlovském prostředí majetků v držení Pertolda (IV.) z Lipé¹³⁾ a Boskovicku pánů rodu Černožských z Boskovic.

Na hlavním a severním bočním portále boskovického kostela se vedle námi nyní sledované značky nachází další, typově příbuzná značka, tentokrát redukováná, a tedy vůči hostěradické asymetrická, jež se liší pouze absencí pravého obloučku „W“ (obr. 4 b); mohlo by jít o značku mistrova zástupce.¹⁴⁾ Na portále nádvoří pernštejnského zámku v Pardubicích z roku 1538¹⁵⁾ vidíme potom tuto kamenickou značku v porovnání s Boskovicemi v zrcadlově obrácené podobě. (obr. 5a) Typově podobnou a časově pravděpodobně blízkou značku s tou na části dřívku se štítkem předpokládaných božích muk v předšní farního kostela v Hostěradicích pak známe ze Znojma, z domu č. 2 na Slepčím trhu, kde se v arkádovém nádvoří nachází pod *werkmistrovským* štítkem s datováním 1526, umístěným na pilíři přízemí. (obr. 5 b)

Již dříve byl vysloven předpoklad o druhé vlně kameníků v pernštejnském Doubravníku kolem poloviny 16. století, přicházejících z dalších rodových podniků, zámků v Pardubicích a Prostějově,¹⁶⁾ přičemž značku totožnou se značkou na štítku konzoly v podobě hlavy muže se svěšenými koutky a výrazným zatočeným knírem hvězdicové klenby jižní stěny západního úseku jižní lodi kostela sv. Kunhuty v Hostěradicích (obr. 5c) nacházíme na doubravnickém kostele na blocích pláště stavby (obr. 5d) a v monumentální podobě na konzole kazatelny (pravý úsek navazující na V je více sklopen, tedy zcela totožný s Hostěradicemi); zde muselo jít opět o *werkmistra*, jak bylo upozorněno již dříve.¹⁷⁾ Značky, nacházející se v hostěradickém kostele na figurálních konzolách (hlava muže se zatočeným knírem a hlava muže vkládajícího si ukazováčky do koutků úst) hvězdicové klenby jižní a severní stěny západního úseku jižní lodi,¹⁸⁾ dvou vedoucích postav tamní dílny ve 30. letech 16. století, vyžadují další sledování. Doubravnická pernštejnská dílna propojená personálně s hostěradickou kamenickou dílnou pánů z Lipé má potom, jak je dnes shodně uvažováno, nejužší vazby jednoznačně na Brno (sv. Jakub).¹⁹⁾

Stavebně historický vývoj hostěradického farního kostela je ještě stále spojený s řadou otevřených otázek, jisté se však zdá, že pozdně gotická huť přinášející rozšíření

Obr. 5: Kamenické značky: a – zámek v Pardubicích; b – Znojmo, Slepčí trh č. 2; c – farní kostel sv. Kunhuty v Hostěradicích; d – farní kostel Nalezení sv. Kříže v Doubravníku (okres Brno-venkov) (foto a – M. Křištof, NPU, ÚOP v Pardubicích; b, c, d autor).

dvoulodí o jižní loď v její východní části působila kolem roku 1500 či později též v nedalekých Oleksovicích (okr. Znojmo), jak prozrazuje profilace obdobných pilířů s nárožními půljehlanovitými konzolami (kamenické značky zde nebyly prozatím sledovány); ostrve pánů z Lipé se nacházejí na štítku tamní středověké křtitelnice spolu s odřívousem pánů z Kravař.

OLBRAMOVICE

Rovněž Olbramovice patřily na přelomu středověku a novověku k prosperujícím obcím regionu. Tento vývoj má počátky nejpozději v první polovině 15. století (v roce 1436 získalo městečko právo dvou výročních trhů),²⁰⁾ pokračování pozitivního směřování v 16. století dokládá mj. pozoruhodná renesanční radnice.

V Olbramovicích (okr. Znojmo) se dnes nacházejí dvoje boží muka. U farního kostela, datována vysekaným letopočtem 1518 (obr. 6), a na severozápadním okraji sídla druhá, u silnice do Moravského Krumlova (dříve udávána jako stojící směrem na Bohutice).²¹⁾ (obr. 7) Tuto drobnou architekturu si povšiml již Gregor Wolny, jenž ve své

Obr. 6: Olbramovice (okres Znojmo), boží muka u kostela, „Želovická“.

v roce 1837 vydané topografii Znojemska hovoří o prastarých božích mukách (*uralte Martersäule*) u cesty na Bohutice, jejíž *kamenické práce prozrazují na tu dobu školnou ruku*.²²⁾ Boží muka u kostela bývají též označována jako Želovická (*Klein-Seelowitzer Marterl*), neboť původně stála právě jihozápadně od obce Želovice²³⁾ na křižovatce k Našiměřicím; obec Želovice se stala součástí Olbramovic v roce 1949; jedna z tratí bývalého želovického katastru nese na indikační skice z roku 1825 název *Bei der Marter=Saeule*.²⁴⁾

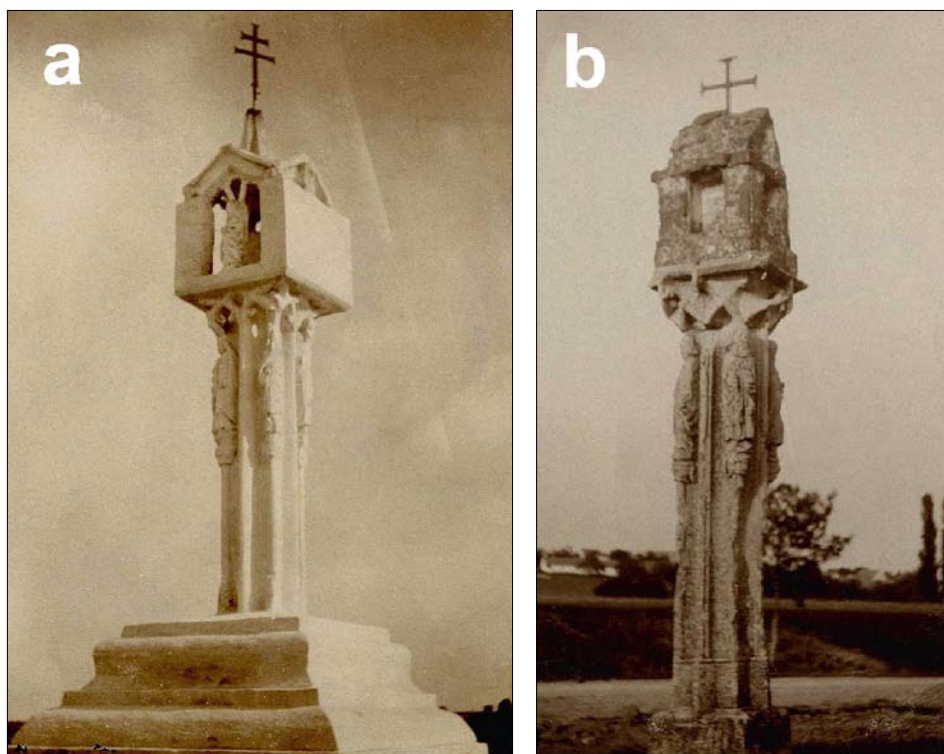
Obě drobné architektury jsou dnes přemístěné, jejich podoba před poslední translokací a s ní spojenými úpravami se však zachovala na rokem 1896 datovaných foto-

Obr. 7: Olbramovice, boží muka na severozápadním okraji sídla.

grafiích (signovaných Houdek) v archivu brněnského pracoviště NPÚ. (obr. 8a a 8 b) Informacím získaným z těchto a dalších historických fotografií se tedy nyní budeme věnovat. Z nich je zřejmé, že v souvislosti s přemístěním obou objektů došlo k poměrně rozsáhlému přehodnocení jejich někdejší prezentační koncepce, již ovšem nemůžeme zdaleka považovat ani předtím, zejména v případě luceren, za autentickou.

U Želovických božích muk došlo ke změně způsobu jejich osazení, na starších snímcích (obr. 8a, 9) vidíme mohutnou zděnou podnož s poměrně bohatou profilací, podstatnější jsou však (z hlediska dnešního způsobu prezentace a souvisejících úvah k typologii) změny lucerny. Dnes je

Obr. 8: Olbramovice, boží muka na snímcích z roku 1896: a – „Želovická“; b – na severozápadním okraji sídla (archiv NPÚ, ÚOP v Brně).

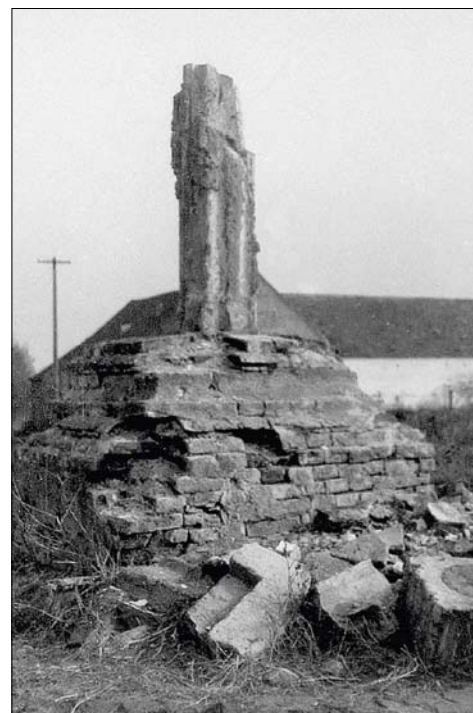
lucerna otevřená do tří stran – zadní plná stěna nese reliéf Ukřižovaného, zepředu spočívá stříška na dvou sloupcích s představenými figurami světic. Předchozí řešení, jistě již nepůvodní, však umísťovalo tyto drobné sochy do osbočnicových výřezů lucerny se zbytky sukovitých větví. Pilíř se sochami²⁵⁾ spolu s hlavicí zůstaly i po přemístění v roce 1952, pokud lze usuzovat z fotografie, bez zásadní změny. Způsob osazení světic, neorganicky uplatněné součásti památky neznámého původu již v rámci předcházející redakce před jejím posledním přemístěním, považujeme za invenci při opětovném skládání díla; ještě v roce 1953 se hovoří o plánu vyhotovení nových pilířků, jež ponesou střechu.²⁶⁾ Stav božích muk po destrukci je zachycen na poněkud rozostřené nedatované fotografii z archivu NPÚ (obráz. 10), míra poškození byla evidentně mimořádná; značný úbytek hmoty je dnes zejména u postav zadní strany, kdy z jedné postavy zůstalo jen neformální torzo. V různém stupni poškození zůstaly zachované radikálně karikované hlavy – maskarony, součásti konzol světeckých postav, jejichž sjednocujícím prvkem jsou vinuté turbánky. Co na všech výše uvedených fotografiích staršího stavu zaujme, je absence patky; pilíř vyrůstá přímo z podnože.

Obr. 9: Olbramovice, „Želovická“ boží muka před přemístěním ke kostelu; nedatováno (zdroj: www.suedmaehren.eu/places/klein-seelowitz).

V případě božích muk na kraji obce (obráz. 8 b) je v případě pilíře (zejména lípaných prutů) na starší dokumentaci vidět značný úbytek hmoty, je však ještě zachovaná plná lucerna s obdélnými výklenky a stanovou střechou. Lucerna se zdá být nejspíše složená z cihel, v každém případě jde opět o nějaké druhotné, nouzové řešení. V současné podobě po posledním přemístění a opravě (patrně ve stejné době jako Želovický pendant) je lucerna nahrazena nízkým cihelným komolým jehlanem s jednoduchým kovovým křížem. Spodní římsa lucerny byla osekáním upravena do podoby osmiúhelníku, čímž deska ztratila svůj původní čtvercový průřez i dekoraci v podobě nárožních stříšek,²⁷⁾ jež zachytila fotografie z roku 1896. Válcové pruty pilíře jsou v té době sice značně poškozené, nejsou však ještě redukovány, „kultivovány“

do podoby tupých klínových žeber. V důsledku této redukce se i nasazení košové hlavice dnes jeví jako neorganické, původní přirozené propojení prutů se sukovitým větvovitým hlavicí bylo přerušeno. Světecké postavy²⁸⁾ jsou zde umístěny opět na figurálních konzolách, tentokrát v podobě méně radikálně karikovaných hlav s vlasovou či jinou pokrývkou. Charakteristickým prvkem je patka pilíře. (obráz. 11a) Blok čtvercového průřezu tvořící spodní

Obr. 10: Olbramovice, „Želovická“ boží muka po destrukci; nedatováno, patrně rok 1951 (archiv NPÚ, ÚOP v Brně).

díl patky je ukončen výžlabkem odděleným oblounem v horním okosení, jímž pronikají oblé pruty. Na něm ležící díl ukončený drobným odsazeným oblounem má potom, v návaznosti na průřez pilíře s (původně oblými) pruty, hvězdicový půdorys. Blízké řešení nalézáme i v Odrovicích, obci mezi Pohořelci a Dolními Kounicemi (okr. Brno-venkov) (obr. 11 b), kde se však boží muka zachovala opět ve velmi redukované „restaurované“ podobě.

Společným architektonickým detailem olbramovických příkladů božích muk jsou nárožní „stříšky“ římsy základny lucerny; nárožní stříškové útvary v podobě trojúhelníkových prvků známe z řady obdobných objektů²⁹⁾ i sakrálních staveb.³⁰⁾ Nacházíme je i v Sedlešovicích – Novém Šaldorfu, kde se v přímém dotyku s nimi na ploše hrany římsy navíc objevují klopené trojúhelníkové plošky, jež známe kupř. i z konzoly varhanní empory (1513) nad podobiznou Antona Pilgrama a z tzv. Pilgramovy kazatelny dómu sv. Štěpána ve Vídni, datované nověji mezi léta 1513–1515.³¹⁾ Jde o ztvárnění vzájemného pronikání hran římsy, podobné, navíc s prolamováním do tvaru „V“, se nacházejí i přímo na kazatelně farního kostela sv. Štěpána v Eggenburgu (k tématu se ještě vrátíme), v té době šlo však obecně o poměrně rozšířený motiv.³²⁾

Dalším společným, v našem kontextu však unikátním prvkem olbramovických muk, jsou části konzol figurální výzdoby pilíře v podobě hlav, jež nemají spodní čelist, tedy bradu, neboť jde o „sloupožrouty“ (obr. 12a, 12 b); válec prutu do hlav odspodu jakoby proniká, proto je tento původem románský dekorativní prvek³³⁾ v německé literatuře označován jako *Säulenfresser*. Z našeho fondu pozdně gotické drobné architektury jej jinak patrně neznáme.

V obou olbramovických případech jsou téměř úplně prostorově vyvinuté světecké sochy osazeny do polí oddělených pruty, jež přímo nesou košovou hlavici z propletených sukovitých větví „rozvětvlujících“ se do podoby baldachýnu. Jde o organické řešení architektury pilíře včetně hlavice pomocí válcových prutů; pruty nároží nesou konzoly sochařské výzdoby a nad figurami pokračují k hlavici, dělicí pruty propojují patku s hlavici přímo. Větvoví koše hlavice tak vlastně pomyslně z hladkých prutů – kmínků vyrůstá. Předobraz takového košového útvaru spleteného z kýlových segmentů známe z dolnorakouského Štýru

Obr. 11: Patky božích muk: a – Olbramovice, boží muka na severozápadním okraji sídla; b – Odrovce (okres Brno-venkov); c – Sedlešovice (okres Znojmo).

(Steyr), z farního kostela sv. Jiljí a Kolomana, kupř. konzol západní předsíně.³⁴⁾ Tento širší tvaroslovný aparát, uplatňovaný i na jiných typech artefaktů,³⁵⁾ představuje zároveň propojení jihomoravského prostředí s hutí farního kostela ve Štýru (se statusem filiální huti Vídně – *Viertellade*) a zprostředkovaně též se štýrskou hutí Admontskou, jak bylo na jiném místě již zmíněno.³⁶⁾

Jedním z momentů, jež oboje olbramovická boží muka odlišuje, je absence rozšířené patky u Želovického exempláře; pruty pilíře jsou nasazeny na hraně stěn spodního hranolového dílu patky s obrysovým obrazcem v podobě kolího štítu s kosířem podloženým radlicí.³⁷⁾ Zde však nelze vyloučit původní odlišné řešení; mohlo jít o zdvojenou, dvouetážovou patku sestávající ze dvou přibližně krychlových bloků na kamenné podnoží, navzájem pootočených o 45 °.³⁸⁾ Typově nejbližším jihomoravským příkladem takového řešení jsou boží muka z Lechovic, nacházející se nyní v nádvoří znojemskeho muzea.³⁹⁾

V olbramovických božích mukách vidíme, navzdory uvedenému rozdílu („rozmarům“ kameníka), díla vzniklá v jedné dílně někdy v období druhého či začátku třetího decennia 16. století. Této dílně připisujeme, jak již bylo

Obr. 12: Olbramovice, boží muka, konzoly figur dřívku: a – u kostela, „Želovická“; b – na severozápadním okraji sídla.

konstatováno,⁴⁰⁾ i torzálně zachovanou architekturu božích muk v Odrovicích (1521), i když tato patrně patřila, na rozdíl od olbramovických příkladů, k typu s plnou lucernou. V Odrovicích je zachovaná jen jedna reliéfní deska a konzola pod jedinou zachovanou skulpturou (sv. Ondřej) je architektonická, nikoli figurální. Nejvíce reprezentační podobu mají potom typově, ne dílensky, příbuzná boží muka v Sedlešovicích. (obr. 11c) Hlavními znaky této skupiny by potom byly pilíř rozvinutý lípanými pruty („svazkový pilíř“) s figurální výzdobou, patka hvězdicového průřezu a košová hlavice tvořená sukovitým větrovím, resp. profilovanými oblouky s větrovím, včetně bohaté sochařské výzdoby.

VALTICE

Byť zde nelze hovořit o památce z historického území Moravy, dolnorakouské území Valticka (Feldsberg) bylo přičleněno k českým zemím (Československu) prvně až 1920, uvádíme ji. Přímou ve Valticích (okr. Břeclav)

Obr. 13: Valtice (okres Břeclav), boží muka: a, b (převzato z publikace NPÚ: P. Czajkowski, *Sbírka kresby, grafiky a fotografie na Státním zámku Lednice*. Britanika & Liechtensteiniana. Brno 2016).

se dnes středověká boží muka nenacházejí,⁴¹⁾ doklad o jejich někdejší existenci však nalézáme v liechtensteinské sbírce fotografií zachované na zámku v Lednici.⁴²⁾ (obr. 13a, 13 b) Jde o dvojici nedatovaných fotografií zobrazujících tutéž drobnou architekturu ze dvou pohledů, přibližně zepředu a zezadu. To nám dovoluje vytvoření představ o její podobě.

Na podnoží čtvercového půdorysu se nachází patka stejné-

ho průřezu s okosenými nárožními. Ta nese dřív nepravidelného pětistranného průřezu (?) ukončený nízkou hlavicí s trojúhelníkovými plochami na hranách. Na ní spočívá lucerna otevřená do dvou stran výřezy ve tvaru kýlového oblouku. V ostění otvorů je zřejmá profilace s přetínáním ve vrcholu oblouku, jedna stěna nese stejnou profilaci jako slepou, druhá stěna lucerny je hladká. Ze stanové stříšky (v době pořizování fotografií kryté pálenými taškami s rovnou okapní hranou) vyrůstá jehlanovitý útvar s vrcholovým kovaným křížem (raný barok?); je tedy pravděpodobné, že nejde o původní řešení.

Valtická boží muka jsou v moravském kontextu poměrně neobvyklá, zejména zaujme jejich konstrukční podstata. Zatímco naprostá většina známých, prokazatelně středověkých příkladů z našeho území je složena z větších kamenných bloků, zpravidla ve členění podnož, patka s dřívem a hlavicí a lucerny skládající se z více kusů, valtická architektura byla vyzděna z různých velkých, nepravidelně kladených kamenných bloků. Známe prozatím jen jedna podobná boží muka, ta v Petrovicích (okr. Třebíč), vystavěná obdobně, ovšem

v pečlivé, pravidelné skladbě. Pocházejí patrně z 80.–90. let 15. století.⁴³⁾

Méně obvyklé jsou u valtického exempláře otevření lucerny do dvou stran (převládá řešení s otvorem na čelní straně či do tří stran) a nepravidelný průřez pilíře, použití motivu kýlového oblouku je opět dost běžné. Z fotografií není zřejmé, zda přímou součástí lucerny byla i reliéfní složka.

JAROSLAVICE

Jaroslavice, zemědělská obec na samotné hranici Moravy a Dolních Rakous jihovýchodně od Znojma, ležící pod tvrzí z 13. století, byly od roku 1466 v držení rodu Eintzingerů, jejichž přičleněním se staly nejpozději v roce 1506 městečkem. Následně dochází k poměrně častému střídání vlastníků, v roce 1517

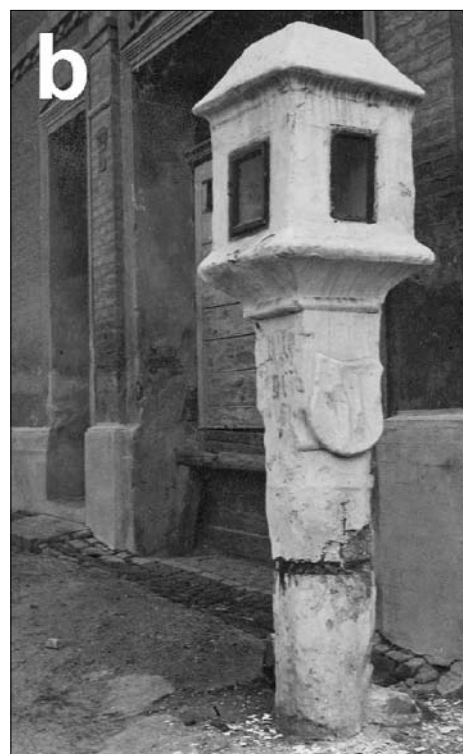
je Eintzingerové prodávají Adamu z Bačkovic a následují další rychlé změny; od roku 1526 jsou v držení Kunštátů a roku 1549 přecházejí na rod Krajířů z Krajků.⁴⁴⁾

Boží muka (*Martensäule*) zde zaznamenává v roce 1846 opět Wolny, umísťuje je přímo k ulici v jádru zástavby domnívaje se, že nesou letopočet 1506.⁴⁵⁾ Lze předpokládat, že jde právě o zaniklou architekturu, jíž se budeme zabývat a k níž se zachovala fotodokumentace v brněnském památkovém archivu. (obr. 14a, 14 b)

V Jaroslavicích se dodnes zachovalo torzo středověkých božích muk, jež jsou v kontextu našeho památkového fondu opět ojedinělá. Jde o vzdálenou variantu typu *Vierkopfsäule*/ *säule*, kdy pilíř zpravidla nese pod hlavicí či jako její součást na nároží čtveřici reliéfních hlav / maskaronů.⁴⁶⁾ V našem případě jde o určité rozvinutí toho typu; z trnože čtvercového průřezu s okosenými trojúhelníkovými ploškami na nárožích vyrůstá osmihranný dřík pilíře s konkávními stranami v diagonálách, jež nesou figurální výzdobu. Asi v polovině výšky dříku jsou na obláčných konzolách čtyři polopostavy zbrojnošů (?), podobně ve vrcholu dříku pod odsazenou hlavicí jsou na obláčcích světecké polopostavy⁴⁷⁾ a hlavička má v hlavních osách podvěšené lilie; lucerna je druhotná.⁴⁸⁾

Zaniklá boží muka byla v době dokumentace (asi 40. léta 20. století) již značně narušená, na fotografii chybí patka, kámen, krytý silnou vrstvou vápenných nátěrů je místy oslabený a rovněž se zdá, že dřík je přepásán zpevňující obručí; o původnosti lucerny nelze říci nic určitého. Lze však usuzovat, že architektura představovala jednoduchý typ božích muk s polygonálním průřezem pilíře s užšími stranami diagonál. Na horní hranolové části dříku, „hlavici“, je umístěn kolčí štít s blíž neurčitelným reliéfem a dvojřádkový nápis s domnělým letopočtem, další strana je hladká a čtvrtá strana, přivrácená k budově, u níž muka stojí, není zaznamenána. Pomineme-li pravděpodobné úbytky hmoty, je nečitelnost nápisu a amorfnost reliéfu mj. dána právě zmíněným silným souvrstvím nátěrů. Spodní římsa lucerny má v řezu tvar asymetrického klínu bez profilace.⁴⁹⁾ Na fotografiích má lucerna (druhotně upravovaná) tři prosklená okénka, mírně předstupující stříška s okapní profilací, jaké známe z pozdně gotických analogií, má tvar seříznutého jehlanu.

Tato boží muka patří patrně, při všech omezeních daných stavem v době pořízení fotografií, ke skupině pozdně gotických drobných architektur s polygonálním dříkem, náznak hlavičky nepřesahující obrys dříku je tvořen vlnkovitým vybráním v diagonálách; podobné řešení jinak neznáme.

Obr. 14: Jaroslavice (okres Znojmo), zaniklá boží muka, nedatováno, patrně 30. – 40. léta 20. století (archiv NPÚ, ÚOP v Brně).

MODŘICE

U rybníku Primál, jižně od Modřic směrem na Popovice a Rajhrad, se nachází novodobá stavba kryjící tamní prameniště. Má podobu protáhlé klenuté šije, přičemž součástí její zadní stěny je kamenný tordovaný pilíř,⁵⁰⁾ (obr. 15) u něž lze dle základních znaků vyslovit taktéž předpoklad pozdně gotického původu.

Spodní část subtilního kamenného bloku je amorfní, přechod ke kvadratické trnoži však zprostředkovávají drobné trojúhelníkové stříšky a posléze, bez výrazného předělu, se pilíř šroubovitě stáčí. Tordování je dáno žebry klínového tvaru. V horní části je zřejmý velký úbytek hmoty a ukončení je opět amorfní. Neznáme tedy celkový tvar ani funkci tohoto útvaru, v každém případě však z Modřic podobné tvarové řešení v sakrální, profánní či drobné architektuře neznáme; pro boží muka s tordovaným pilířem však na našem území analogii máme.⁵¹⁾

Na konci 15. století a na začátku století následujícího byly Modřice jako součást biskupského panství ležící na strategické cestě z Brna do Vídně běžným poddanským městečkem⁵²⁾ a prakticky jediným výstavním objektem s pozdně gotickými kamennými ostěními oken a renesančními portály byl objekt ztotožněn s biskupským hostincem.⁵³⁾

Otevřený zůstává i případný vztah artefaktu k rybníku, jenž je obnovenou částí Modřického rybníka, založeného údajně olomouckým biskupem Thurzem a doloženého v roce 1518.⁵⁴⁾ V polovině 18. století byl rybník již převážně zasypan, na vojenské mapě z roku 1835⁵⁵⁾ jsou na jeho místě zakresleny mokřady, na Císařském povinném otisku z roku 1840⁵⁶⁾ již vidíme v prostoru s pomístním názvem *Modritzter Teich* polní tratě.

Existence pilíře není zmíněna ani v aktuální souhrnné publikaci k dějinám a památkám města,⁵⁷⁾ nelze však zcela vyloučit ani původ mimo Modřice.

Obr. 15: Modřice (okres Brno-venkov), dřík neznámého původu v prameništi u rybníku Primál.

ZÁVĚR

Původ výše uvedených drobných architektur, resp. dílen, které je zhotovovaly, zůstává předběžně neznámý. Zda jde o práce tuzemské či rakouské (díla kameníků z Vídně, dalších lokalit s významnými pozdně gotickými stavebními podniky nebo obecně řemeslníků podílejících se na stavbách v Dolních Rakousích), resp. v případě použití krinoidového vápence ze Stránské skály přímo o práce brněnské, zůstává nadále otevřenou otázkou. Nelze však pochybovat o možnostech kamenických dílen rozsáhlých pozdně gotických staveb kostelů v Brně, Znojmě, resp. Hnanicích, Hostěradicích a jinde, provádět v období před a po roce 1500 drobnější zakázky typu božích muk či luceren mrtvých.

Zadavatelé božích muk na moravsko-rakouském pomezí zůstávají vesměs též neznámí, výjimkou jsou ta v Hrádku (Hrádek I), kde nám erb s žernovem prozrazuje spojení s rodem pánů z Veitmile s rozsáhlými majetky také na Znojemsku.

V časové vrstvě pozdní gotiky se na zkoumaném teritoriu vyskytují, vedle výše rozsáhleji pojednávaných božích muk se „svazkovým pilířem“, i další základní typy. Z nich

je nejjednodušší prostý pilíř čtvercového či osmihranného průřezu, jaký vidíme kupř. v Hostěradicích; podskupinu potom tvoří dřík přecházející do hlavice ladnými kýlovými plochami, jaké nacházíme po obou stranách hranice,⁵⁸⁾ a to v různých modifikacích (včetně architektur s figurální výzdobou). Jejich hlavním představitelem jsou u nás boží muka v Šatově, jež mohou mít, při vši opatrnosti, původ přímo v dílně kostela sv. Wolfganga v Hnanicích; mezi formami této po tvaroslovné stránce patrně nejbohatší sakrální architektury konce středověku na Moravě vůbec nacházíme i analogické měkké tvary a přechody. Též blízkost obou lokalit (asi 1, 5 km vzdušnou čarou) a předpokládaná stejná doba vzniku by mohly být indiciemi pro naznačovanou úzkou vazbu. Východiška pro hnanickou huť potom vidíme ve stavebních podnicích dolnorakouské Kremže (piaristé, měšťanský špitální kostel; přímou vazbu nacházíme, trochu paradoxně, v prostředí profánní architektury, na arkýři kaple měšťanského domu zvaného Göglhaus, konzoly a baldachýny jsou s hnanickým nejbližší), tedy ne přímo Vídně, a vůbec již neshledáváme žádné vazby na Eggenburg (viz dále). Zvláštní skupinu tvoří boží muka s tordovaným či prolamovaným pilířem,⁵⁹⁾ jejichž původ lze do značné míry opět hledat v pracích již zmíněné Admontské huti, zprostředkovaných Vídní. V tomto případě – u božích muk Hrádek II, Křídlovky a Tasovice (vše okres Znojmo) jde typem i provedením opět o natolik blízké exempláře, že lze hovořit o původu ve stejné dílně. Její lokalizace však není známá, dokonce ani rakouské analogie obdobně ztvárněných božích muk, tedy možné indicie pro tamní původ, snad s výjimkou tordovaného dříku božích muk v Großmugl jihovýchodně od Hollabrunnu, nebyly identifikovány.

Dosavadní tuzemské bádání o středověkých božích mukách je ze značné části charakterizováno snahou o vymezení určitých skupin artefaktů a vytvoření předpokladů k nalezení vzájemných vazeb. Tak ostatně vznikl kupř. konstrukt *sedlešovického okruhu*, a to dle nejvýznamnějšího zachovaného díla drobné architektury typu božích muk na jižní Moravě v Sedlešovicích;⁶⁰⁾ pozdější pokus nahradit toto vymezení *okruhem eggenburským* a dalšími⁶¹⁾ v zásadě jen dále sledoval snahy o pojmenování domnělých autorských / dílenských / cechovních vazeb na základě více či méně zřejmých formálních příbuzností. Zásadní roli měla hrát kupř. věžová lucerna (*Lichthäuschen*) farního kostela sv. Štěpána v Eggenburgu (datovaná rokem 1505),⁶²⁾ v níž byl předpokládán vzor pro tvarosloví drobných architektur celé skupiny; při určování vazeb však narážíme na zásadní limity, jimiž jsou především příliš velká typologická a tvaroslovná různorodost dochovaných příkladů, „okruhy“ jsou takto zcela disparátní a inkohorentní.

I otázka role samotného Eggenburgu, centra těžby kamene, zůstává v kontextu drobné architektury pro období pozdní gotiky nadále otevřená. Nelze vyloučit, že město s lomy „mušlového vápence“, z něhož je většina těchto artefaktů v Dolních Rakousích i na jižní Moravě vyhotovena, mohlo hrát svou roli a tvarový repertoár zmíněné lucerny (a též již uvedené kazatelny tamního farního kostela z roku 1515) a pomáhat anticipovat šíři tvarů architektury božích muk kupř. v Sedlešovicích (1525; letopočet vysekán na hraně horní římsy hlavice). Na stavbě eggenburského farního kostela v se však s největší pravděpodobností po-

díleli přímo migrující vídeňští kameníci, kteří, přirozeně, používali tvarosloví centra. Zda bylo toto šířeno bezprostředně z Eggenburgu, včetně článkoslovného a výtvarného repertoáru drobných architektur, není vůbec zřejmé, spíše tomu nic nenasvědčuje. Kámen z Eggenburgu a okolí (Zogelsdorf a další) se již ve 14. století vozil do Znojma na stavbu kostela sv. Mikuláše⁶³⁾ a později (1510) ke sv. Štěpánovi do Vídně⁶⁴⁾ a prakticky celého blízkého Podunají; byl využíván nejen eggenburskými kameníky.⁶⁵⁾ Eggenburská produkce fakticky není blíže známa, ví se však, že šlo především o kamenické výrobky v pravém slova smyslu a pro náročnější (sochařské) práce byli přizíváni specialisté z Vídně,⁶⁶⁾ což mohl být právě případ lucerny a kazatelny tamního farního kostela. Bernard z Eggenburgu, nejstarší pozitivně doložený řemeslník tohoto původu působící ve Znojmě, resp. na Znojmsku, se podílel po polovině 16. století (1552) na výstavbě tamější věznice, šlo tedy zřejmě též o jednoduchou kamenickou práci.⁶⁷⁾ Tezi, že v Eggenburgu jako centru kamenické produkce⁶⁸⁾ *sídlil významný kamenický cech*,⁶⁹⁾ také nelze v případě 15. a první třetiny 16. století podpořit, naopak, jeho existence ve středověku či v raném novověku není pramenně doložena⁷⁰⁾ (pramenně doložena není ostatně ani samostatná kamenická huť při eggenburském farním kostele) a hojný výskyt jmen kameníků pracujících v tomto městě či z něj pocházejících zaznamenáváme, včetně uvedené zmínky ze Znojma, až po polovině 16. století.⁷¹⁾ Stejně tak snahy připsat dílo z obecně používaného tzv. mušlového vápence dolnorakouské proveniencí „moravskému“ či „eggenburskému“ kameníkovi v době veliké mobility řemeslníků v rámci kulturně úzce provázaných regionů proto musejí, bez dalších důkazů, nutně vynít naprázdno.

PHDR. ZDENĚK VÁCHA – NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ
ÚSTAV, ÚZEMNÍ ODBORNÉ PRACOVNÍŠTĚ V BRNĚ,
NÁM. SVOBODY 72, 602 00 BRNO
VACHA.ZDENEK@NPU.CZ

POZNÁMKY

*) Jde o doplnění informací ke statím na téma božích muk na Moravě (Z. Vácha, Středověká boží muka a sloupky na jižní Moravě a jejich brněnské příklady. *Gotická drobná architektura a její funkce*, in: Archivum amicus historici est. Sborník příspěvků k životnímu jubileu Hany Jordánkové. Archiv města Brna 2015, s. 169–189; *týž*, Středověká drobná architektura na Moravě, Monumentorum tutela / Ochrana pamiatok 26, Bratislava 2016, s. 59–76). Webový katalog autora s označením božích muk používaným i v tomto textu (neaktualizováno) je dostupný na <https://npu.maps.arcgis.com/apps/MapTour/index.html?appid=9ddd31c688d44dc1877d1b87cba3997e>. Zatímco v roce 1980 Zdenka Bláhová ve své disertační práci *Drobná pozdně gotická architektura na Moravě* (viz pozn. 60) znala 19 objektů gotických božích muk (včetně příkladu z Olomouce-Hodolan, který však považujeme již za renesanční), dnes lze hovořit na teritoriu historické Moravy o více než 50 identifikovaných exemplářích.

- 1) L. Hosák, *Historický místopis země moravskoslezské*. Praha 2004, s. 93.
- 2) D. Foltýn, *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*. Praha 2005, s. 309.
- 3) Z. Šípek, *Hostěradice, 800 let od první písemné zmínky*. Praha 1999, s. 16–17.
- 4) K. Kuča, *Města a městečka v Čechách na Moravě a ve Slezsku 2 (H-Kole)*. Praha 1997 s. 219.

- 5) R. Vermouzek, *Znojemska cesta, západní větev*, in: *Jižní Morava 29*, 1990, s. 24–25.
- 6) S podobným podseknutím se setkáváme i u žeber jižní boční lodi zdejšího farního kostela při dosednutí na sloupky.
- 7) Torza božích muk v kostele si povšimnul Bohumil Samek (*B. Samek, Umělecké památky Moravy a Slezska 1 (A-I)*. Praha 1994, s. 532), datuje je do poloviny 16. století a zmiňuje též kamenickou značku.
- 8) Nedávno objevené torzo pozdně středověkého pranýře s tordovaným dřikem v Hrušovanech nad Jevišovkou (okr. Znojmo) se co do materiálu též odlišuje, pranýř je vyhotoven z pískovce.
- 9) Prakticky stejně ztvárněný motiv včetně tvaru štítku nacházíme na božích mukách kupř. v dolnorakouských Göllersdorfu / Großteulendorfu a podobně v nedalekém Aspersdorfu u Hollabrunnu a Gaubitsch jižně od Lávy nad Dyjí (Laa an der Thaya), též v Mödringu. Tři kosíře, spojené svými hroty, se nacházejí též ve štítě na jednom z opěráků kostela sv. Jana Křtitele v Kurdějově (okr. Břeclav).
- 10) Jak v případě Pouzdrán dokládá soupis Umělecké památky Moravy a Slezska (*B. Samek – K. Dolejší edd., Umělecké památky Moravy a Slezska 3, sv. 2 (O-P)*. Praha 2021, s. 879), pozdně gotická etapa je kladena k letům 1498/1499. Fotodokumentace této značky není (ani v restaurátorských zprávách pláště stavby) na brněnském pracovišti NPÚ k dispozici. Podobná značka byla zaznamenána i na děkanském kostele v Mostě, z jeho první fáze 1518–1532 (*H. Mannlová Raková*, *Kulturní památka Most. Děkanský kostel a jeho stavitelé*. Most 1989, s. 97, tabulka, položka 121). Tuto značku známe i z trojlodí farního kostela ve Waldhausenu in Strudengau (Horní Rakousy). Výstavba po-gotického trojlodí ve Waldhausenu, jednoho z pregnantních příkladů gotického survivalu, spadá potom dokonce až do období mezi léty 1609–1613, zde jde tedy jednoznačně o migraci formy značky napříč staletími. Značka je publikována spolu s jejím časovým zařazením v monografickém zpracování kostela (*T. Schmid*, *Waldhausen. Baugeschichte der Pfarrkirche Waldhausen im Strudengau, Oberösterreich. Anwendung interdisziplinärer Forschungsmethoden in der historischen Bauforschung*, Technische Universität Wien Fakultät für Architektur und Raumplanung 2012, s. 141), dostupné na: https://publik.tuwien.ac.at/files/PubDat_215802.pdf. Zmíněný výskyt totožných kamenických značek ve značném teritoriálním i časovém rozptýlu musí však vést k dalším úvahám o jejich validitě a vypovídací schopnosti pro průzkum stavebních památek. Podobná značka je dokonce umístěna mezi iniciály HF (Hans Fries?) na dřevorytu *Sv. Václav doprovázený dvěma anděly* z roku 1499 (Zemský archiv Opava, pobočka Olomouc).
- 11) *B. Samek*, o. c. v pozn. 7, s. 103.
- 12) Podoba štítůnošů ve sférickém lomeném rámování má nejbližší analogii v konzolových bustách „jižního západního“ portálu Münsteru v Bernu z 60. až 70. let 15. století, stylové spojení bernské stavby s Münsterem v Ulmu je pravděpodobné. Viz: *L. Mojon*, *Das Berner Münster. Die Kunstdenkmäler des Kantons Bern. Band IV. Die Kunstdenkmäler der Schweiz*. Basel: Birkhäuser Verlag 1960, s. 169–171.
- 13) Pozdně gotická přestavba kostela sv. Kunhuty v Hostěradicích probíhá jeho přičiněním údajně v období před rokem 1482, kdy umírá, a završuje se snad někdy koncem 15. století (*H. Rulišek*, *Die Kirche der hl. Kunigunde in Hostěradice*, in: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity 19–20, F 14–15*, Rada uměnovědná, Brno 1971, s. 140). Poslední fáze pozdní gotiky v hostěradickém kostele je kladena do 30. let 16. století. Viz pozn. 17.
- 14) Ke struktuře středověkých hutí a roli zástupců *werkmistrů* viz *S. Bürger*, *Glossar zu den Quellen des Steinmetzhandwerks*, in: *Bürger, S. ed., Werkmeister im Konflikt. Quellen, Beiträge und ein Glossar zur Geschichte der sogenannten Bauhütten. Der Annaberger Hüttenstreit und andere Streitfälle im Bauwesen des 15. und frühen 16. Jahrhunderts als Spiegel bauorganisatorisch-rechtlicher Verhältnisse großer und kleiner Handwerksverbände der Steinmetzen. Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig 2020*, s. 235.
- 15) Datování dle Hrubého (*V. Hrubý*, *Pozdní gotika a raná renesance v Pardubicích v letech 1491–1548. Malířství a sochařství*. Pardubice 2003, s. 140–141); Hrubý kamenickou značku nezmiňuje, zároveň však ve stejné kapitole *Portál ke schodišti do jižního křídla zámku v Pardubicích a fragmenty příbuzných portálů s reliéfy ornamentální a figurální výzdoby* představuje příbuznou reliéfní bustu ze zaniklého portálu před rokem 1540. Tam je zřetelná i kamenická značka, využívající rovněž motiv latinského kříže, zcela typologicky odlišná. Nelze proto zavrhnout úvahu, že vyhotovením architektonických dílů portálů a figurálních reliéfů byli pověřeni odlišní, specializovaní kameníci.

- 16) M. Procházková – P. Kroupa, Memoriální a farní kostel Nalezení sv. Kříže v Doubravniku. Architektura, in: K. Chamoníkola ed., Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550. II. Brno, Brno 1999, s. 102.
- 17) Tamtéž.
- 18) Tato část stavby je kladena Petrem Kroupou do 30. let 16. století (P. Kroupa, Řádový a farní kostel sv. Kunhuty, komendy německých rytířů v Hostěradicích. Architektura, in: K. Chamoníkola ed., o. c. v pozn. 16, s. 107).
- 19) Ze svatojakubské brněnské huti měl pocházet i *werkmistr*, jenž je ztotožňován s kameníkem zanechavším svou monumentální značku na doubravnické kazatelně, na obou kostelích je údajně minimálně 9 shodných značek (M. Procházková – P. Kroupa, o. c. v pozn. 16, s. 102).
- 20) L. Hosák, Historický místopis země moravskoslezské. Praha 1938, s. 117.
- 21) A. Prokop, Die Margrafschaft Mähren in kunsthistorischer Beziehung. Grundzüge einer Kunstgeschichte dieses Landes mit besonderer Berücksichtigung der Baukunst. II. Band Das Zeitalter der gothischen Kunst. Wien 1904, s. 594; bývá též nazývána *Köpfermarter* a spojována bez komotáře s letopočtem 1472 (viz <https://de.wikipedia.org/wiki/Olbramovice>).
- 22) G. Wolny, Die Markgrafschaft Mähren, topographisch, statistisch und historisch geschildert. III. Band: Znaimer Kreis. Brünn 1837, s. 345.
- 23) A. Prokop, o. c. v pozn. 21, s. 595.
- 24) Babice, indikátor MOR00361825, ČÚŽK.
- 25) Na čelní straně dřívku vlevo je (dle atributů) sv. Šimon (pila), vpravo sv. Barbora (věž), zezadu vlevo sv. Pavel, (torzo meče s kulo-vitou hlaví), z další postavy zůstalo jen neforemné torzo. Pod sochou sv. Šimona je vysekaný letopočet 1518. Jednu světlou lucernu lze označit jako sv. Kateřinu, druhá je pro určení opět příliš torzální.
- 26) Dle archivních pramenů NPÚ rozebral architekturu v roce 1951 sochař Antonín Zeithammer a uložil na faře. Důvodem pro rozebrání božích muk byla skutečnost, že „Baldachýn a část dřívku se starou trhlínou se sesula.“; MNV píše 12. března 1951, že „... boží muka se přelomila a spadla.“. Opravu pravděpodobně provedli restaurátoři Špaček a Řezník.
- 27) Profilace se zachovala na částech římsy, „skrojené“ úseky profilaci postrádají.
- 28) Sv. Ondřej, sv. Vavřinec, sv. Petr (?), sv. Pavel.
- 29) Boží muka Dyjákovice, Hrádek I, Olbramovice (Želovická b. m.), za hranicemi Bergau a Grossstelzendorf, obě u Hollabrunnu, Mödring, Pulkau (Großreipersdorf), Gaubitsch, vše Dolní Rakousy.
- 30) Kupř. kostel svatého Mikuláše a Václava v Pouzdřanech (okr. BV), dokončeném roku 1498/99, kostel sv. Petra a Pavla v Nových Hradech (okr. České Budějovice) po 1500; St. Martin im Mühlkreis v Horních Rakousích. S variací tohoto motivu se setkáváme na vrcholové stříšce opěráků severní strany presbytáře farního kostela sv. Mikuláše ve Znojme.
- 31) P. Zitzlsperger, Anton Pilgrams letzter Streich. Hinterlist und Selbstdarstellung eines Künstlers im Wiener Stephansdom, in: A. Tacke – D. Eichberger – B. U. Münch edd., „MATERIAL CULTURE“. Petersberg 2018, s. 221–245. K varhanní empoře a dílům připisovaným Antonu Pilgramovi nověji G. Endrůdi, Der Architekt Anton von Brünn genannt Pilgram und der Bildhauer Meister MT, in: A. Hubel – J. Rüf-fer – G. Endrůdi, Meister Ludwig – Peter Parler – Anton Pilgram. Architekt und Bildhauer? Zu einem Grundproblem der Mediävistik. Kompass Ostmitteleuropa. Kritische Beiträge zur Kulturgeschichte (3). Ostfildern: Jan Thorbecke Verlag 2021, s. 211–298.
- 32) U nás na božích mukách ve Starovičkách (okr. Břeclav) a na římsách kazatelny kostela sv. Jana Křtitele v Kurdějově (okr. Břeclav) z roku 1522, dále též na dolnorakouských božích mukách v Eitzersthalu (u Tullner Straße), Bergau, Großstelzendorfu, též v Gaubitsch, tam v nezvyklé situaci na spodní hraně odsazené hlavice; v nejvíce hypertrofované podobě jako samostatný motiv navzájem propojené na pilíři v Altenburgu (areál kláštera); tento motiv nacházíme též na bohatě profilovaných konzolách kleneb kupř. ve štyrském Gröbmingu, farním kostele Nanebevzetí Panny Marie, dokládající právě spojení Admontské huti s Vidní (A. Schifter, Eine Gruppe spätgotischer Sakralbauten im Umfeld der Admonter Bauhütte. Dissertation. University of Vienna, Historisch-Kulturwissenschaftliche Fakultät. Vienna 2010, s. 330) a v dolnorakouských Behambergu a Hollenburgu s výskytem kolem roku 1500 (po roce 1490 až po druhé desetiletí 16. století). Podobný princip se uplatnil na již zmíněném figurálním portále farního kostela v Boskovicích, kde v křížení profilů lomeného rámování bust vidíme zvyrazněné stejné útvary přibližného prů-řezu čtverce. Viz pozn. 12.
- 33) Z 12. století je známa z dekorace kostela sv. Martina v akvitánském Chadenacu, v prvních dvou desetiletích 16. století se uplatnili též na Kilianskirche v Heilbronn (viz K. Halbauer, Der Westturm der Heilbronner Kilianskirche. Beschreibung und kunstgeschichtliche Einordnung. Sonderdruck aus: C. Schrenk – P. Wanner edd., Heilbronnica 3, Beiträge zur Stadt- und Regionalgeschichte Quellen und Forschungen zur Geschichte der Stadt Heilbronn. 17 Jahrbuch für schwäbisch-fränkische Geschichte 35, Stadtarchiv Heilbronn 2006).
- 34) Spadají tedy do období, kdy tam od 80. let 15. století do roku 1513 působil stavitel Tenk, jedna z vedoucích postav Admontské huti, na nějž navázal Hans Schwettichauer, oba ze Štýrska (viz M. Birngruber, Das Bürgerspital und die Spitalskirche in Bad Leonfelden. Spätgo-tische Architektur im Brennpunkt von Bayern, Böhmen und Öster-reich. Diplomová práce, Universität Wien 2011, rkp., s. 82–83).
- 35) Z. Vácha, Poznámky k vybraným pozdně gotickým kamenným reli-éfům na jižní Moravě, Průzkumy památek, XXVIII, č. 1, 2021, s. 118.
- 36) Z. Vácha, Středověká drobná architektura na Moravě, Monumento-rum tutela 26, 2016, s. 72; na případnou další spojitost architek-tury městského kostela ve Steyeru z doby stavitele Wolfganga Tenka a moravským prostředím (baldachýny jižního portálu katedrály sv. Mořice v Olomouci) upozornila nedávno Sophie Morawitz (S. Mo-rawitz, Der Chor von St. Moritz in Olmütz (Olomouc) im Span-nungsfeld architekturgeschichtlicher Erfindungen des mitteleuro-päischen Spätmittelalters. Alte Beobachtungen und neue Erkennt-nisse, ARS 53, č. 2, 2020, s. 189–190).
- 37) Zde je motiv umístěn atypicky na bloku patky, stejné umístění na-cházíme i v Sedlešovicích.
- 38) Potom by blok se štítkem představoval zachovaný horní díl patky.
- 39) Dilenskou příbuznost lechovického exempláře k olbramovickým a odrovickým božím mukám vzhledem k mnoha formálním odliš-nostem nepředpokládáme.
- 40) Z. Vácha, o. c. v pozn. 36, s. 71.
- 41) Za pozdně gotická lze považovat boží muka na polní cestě mezi Val-ticemi a Katzelsdorfem (označovaná též Alte Ried- / Grenzmarterl), dnes kulturní památka (č. ÚSKP 105612). Ještě před prohlášením věci za KP (2015) byla tato architektura necitlivě, bez patřičného průzkumu a dokumentace obnovena (2007).
- 42) P. Czajkowski, Sběrka kresby, grafiky a fotografie na Státním zámku Lednice. Britanika & Liechtensteiniana. Brno: NPÚ 2016, s. 233, 236. Autorem fotografií je Franz Pateisky, v publikaci jsou datovány 4. čtvrtinou 19. století.
- 43) Z. Vácha, o. c. v pozn. 36, s. 75.
- 44) M. Markel, Dějiny Jaroslavic. [Rajhrad] 2006, s. 30–35.
- 45) Im Marke, hart an der Straße, steht eine steinerne Martersäule, mit, wenn ich nicht irre, der Jahreszahl 1506. (G. Wolny, Die Markgraf-schaft Mähren, topographisch, statistisch und historisch geschildert. II. Abtheilung, Brünn Diöcese, II. Band. Brünn 1846, s. 149).
- 46) Další varianta s hlavami na obou koncích pilíře, dole a nahoře, je u nás však známá z Telče (okr. Jihlava), božích muk u Ulického ryb-níka. *Vierköpffeiler* je jako typ nejvíce rozšířen v dolnorakouské oblasti Weinviertel, jižně od Znojma podél řeky Pulkavy. Zde se rov-něž setkáváme se zavěšenými rostlinnými motivy na naznačené kružbové panelaci. Viz W. Berger, Vierköpfige Lichtstock-Schäfte im niederösterreichischen Weinviertel (Mit 27 Abbildungen und 1 Kar-te), Österreichische Zeitschrift für Volkskunde, Neue Serie, Band XXV, Wien 1971, s. 153–168.
- 47) Sv. Petr, sv. Ondřej, sv. Pavel, sv. Jakub Větší.
- 48) Tato boží muka jsou pravděpodobně míněna v Uměleckých památ-kách Moravy a Slezska (... *patrně z 1. pol. 17. stol. ve tvaru polygo-nálního kamenného pilíře s reliéfy světců...*), viz B. Samek, Umělecké památky Moravy a Slezska 2 (J-N). Praha 1999, s. 32.
- 49) Podobné řešení vidíme kupř. na božích mukách typu Vierköpffeiler v dolnorakouském Großkadolz.
- 50) Poděkování za upozornění patří Mgr. Petru Holubovi (NPÚ, ÚOP v Brně).
- 51) Boží muka v Tasovicích, též zmíněný pranýř z Hrušovan nad Jevi-šovkou (obě okr. Znojmo).
- 52) J. Štěpán, Modřice v 16.–18. století, in: J. Mitáček – R. Procházka red., Modřice – dějiny města. Modřice 2017, s. 181–183.
- 53) A. Filip, Umělecké památky Modřic. Historická profánní architek-tura, in: J. Mitáček – R. Procházka red., o. c. v pozn. 52, s. 774.
- 54) J. Štěpán, Modřice v 16.–18. století: Modřický rybník, in: J. Mitáček – R. Procházka red., o. c. v pozn. 52, s. 240. 240–242.
- 55) <https://vilemwalter.cz/mapabrna/>
- 56) <https://ags.cuzk.cz/archiv/>
- 57) J. Mitáček – R. Procházka red., o. c. v pozn. 52.

- 58) U nás potom dále boží muka částečně (s figurální výzdobou) v Jaroslavicích (obě okr. Znojmo), v Dolních Rakousích (severně od Dunaje) Eibenwegmarterl u Mödringu / Hornu (1533), Eitzersthal, Göllersdorf jižně od Hollabrunnu, Obernallb, Pernersdorf a Gaubitsch (obě typ Vierköpffleier). Pokud bychom chtěli vymezit jejich výskyt svislicemi směřujícími ke dnešní hranici, šlo by asi o úsek mezi Bítovem a Hevlínem na naší straně. Některé jsou geograficky blíže Vídní než Eggenburgu.
- 59) Ani v jednom případě se nezachovala lucerna, jež by mohla napovědět při další snaze o zjištění stylových vazeb.
- 60) Z. Bláhová, Drobná pozdně gotická architektura na Moravě. Disertační práce na FFUJEP v Brně, 1980, rkp., s. 40, 64–65). Bláhová do eggenburského okruhu řadí boží muka v lokalitách Sedlešovice, Lechovice, Odrovce, Hevlín a obě boží muka z Olbramovic.
- 61) Později se hovořilo (místo o sedlešovickém okruhu) o eggenburském, resp. odvozené o drosendorfském či aspersdorfském okruhu (P. Čehovský, Pozdně gotická boží muka, pastoforia a poprsné krucht v Podyjí v první třetině 16. století, Památková péče na Moravě / Monumentorum Moraviae tutela 11, Brno 2006, s. 27–42), domnělé okruhy však nejsou naplněny skutečným obsahem.
- 62) E. Benesch a kol., Niederösterreich nördlich der Donau. Dehio Handbuch, Die Kustdenkmäler Österreichs. Wien 1990, s. 151; Zdenka Bláhová (Z. Bláhová, o. c. v pozn. 60, s. 52) i Petr Čehovský (P. Čehovský, Kamenné skulptury v Podyjí 1480–1550. Olomouc 2012, s. 116) označují lucernu jako pastoforium.
- 63) P. Kroupa, Farní kostel sv. Mikuláše ve Znojmě, Průzkumy památek III, č. 2, 1996, s. 89.
- 64) B. Gaspar, Das Steinmetzhandwerk in Eggenburg, in: Waldviertel – Denkmalpflege in Niederösterreich, St. Pölten 2004, s. 20.
- 65) Proto i tvrzení, že tento kámen může být považován za potvrzení eggenburské proveniencie děl (P. Čehovský, o. c. v pozn. 62, s. 40) je nutné odmítnout.
- 66) B. Gaspar, o. c. v pozn. 64, s. 20. V rozporu s Gasparem hovoří Madritschová s Toriserem o *umělecky vysoce postavené výrobě v Eggenburgu*. (R. Madritsch – A. Toriser, Herkunft, Aufbau und Bedeutung der Kleindenkmäler im nördlichen Niederösterreich, in: Denkmalpflege in Niederösterreich. Band 2. Kleindenkmäler. Nr. 7, 1987, s. 26).
- 67) B. Samek, Stavitelé a umělečtí řemeslníci ve Znojmě 1408–1621, Vlastivědný věstník moravský XXIII, 1971, s. 33.
- 68) P. Čehovský, o. c. v pozn. 62, s. 90.
- 69) Tamtéž, s. 28.
- 70) V roce 1521 jsou (v souvislosti s donací oltáře farního kostela) zmíněny v Eggenburgu 3 cechy (vinaři, hospodští, hrnčíři), jak konstatuje Hermann J. Maurer (H. J. Maurer, Waldviertel. Bonn 1985, s. 39); seznam cechu kameníků, mistrů a tovaryšů pro Eggenburg existuje až po roce 1684 (H. Hakala, Die Dreifaltigkeitssäule in Zwettl, Das Waldviertel, Zeitschrift für Heimatkunde und Heimatpflege, vereinigt mit „Waldviertler Heimat“, Folge 10/12, 1965, s. 124.)
- 71) B. Gaspar, o. c. v pozn. 64, s. 21.
- Za vstřícnou úpravu fotografií, zejména vložení do bloků a korekce snímků, děkuje autor panu Radimu Vrlovi z Horní Lhoty. Za laskavé pořízení snímku kamenické značky na zámku v Pardubicích patří dík panu Milanu Křištofovi z pardubického pracoviště NPÚ.

LITERATURA

- Benesch, E. a kol. 1990: Niederösterreich nördlich der Donau. Dehio Handbuch, Die Kustdenkmäler Österreichs. Wien.
- Berger, W. 1971: Vierköpfige Lichtstock-Schäfte im niederösterreichischen Weinviertel (Mit 27 Abbildungen und 1 Karte), Österreichische Zeitschrift für Volkskunde, Neue Serie, Band XXV, Wien, s. 153–168.
- Birngruber, M. 2011: Das Bürgerspital und die Spitalskirche in Bad Leonfelden. Spätgotische Architektur im Brennpunkt von Bayern, Böhmen und Österreich. Diplomová práce, Universität Wien, rkp.
- Bláhová, Z. 1980: Drobná pozdně gotická architektura na Moravě. Disertační práce na FFUJEP v Brně, rkp.
- Bürger, S. 2020: Glossar zu den Quellen des Steinmetzhandwerks, in: Bürger, S. ed., Werkmeister im Konflikt. Quellen, Beiträge und ein Glossar zur Geschichte der sogenannten Bauhütten. Der Annaberger Hüttenstreit und andere Streitfälle im Bauwesen des 15. und frühen 16. Jahrhunderts als Spiegel bauorganisatorisch-rechtlicher Verhältnisse großer und kleiner Handwerksverbände der Steinmetzen. Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig, s. 228–239.
- Czajkowski, P. 2016: Sbírká kresby, grafiky a fotografie na Státním zámku Lednice. Britanika & Liechtensteiniana. Brno: NPÚ.
- Čehovský, P. 2006: Pozdně gotická boží muka, pastoforia a poprsné krucht v Podyjí v první třetině 16. století. Památková péče na Moravě / Monumentorum Moraviae tutela 11, Brno, s. 27–42.
- Čehovský, P. 2012: Kamenné skulptury v Podyjí 1480–1550. Olomouc.
- Endrůdi, G. 2021: Der Architekt Anton von Brünn genannt Pilgram und der Bildhauer Meister MT, in: A. Hubel – J. Rüffer – G. Endrůdi, Meister Ludwig – Peter Parler – Anton Pilgram. Architekt und Bildhauer? Zu einem Grundproblem der Mediävistik. Kompass Ostmitteleuropa. Kritische Beiträge zur Kulturgeschichte (3). Ostfildern: Jan Thorbecke Verlag, s. 211–298.
- Filip, A. 2017: Umělecké památky Modřic. Historická profánní architektura, in: J. Mitáček – R. Procházka red., Modřice – dějiny města. Modřice, s. 771–777.
- Foltýn, D. ed. 2005: Encyklopedie moravských a slezských klášterů. Praha.
- Gaspar, B. 2004: Das Steinmetzhandwerk in Eggenburg, in: Waldviertel – Denkmalpflege in Niederösterreich, St. Pölten, s. 20–25.
- Hakala, H. 1965: Die Dreifaltigkeitssäule in Zwettl, Das Waldviertel, Zeitschrift für Heimatkunde und Heimatpflege, vereinigt mit „Waldviertler Heimat“, Folge 10/12, s. 120–125.
- Halbauer, K. 2006: Der Westturm der Heilbronner Kilianskirche. Beschreibung und kunstgeschichtliche Einordnung. Sonderdruck aus: C. Schrenk – P. Wanner edd., Heilbronnica 3, Beiträge zur Stadt- und Regionalgeschichte. Quellen und Forschungen zur Geschichte der Stadt Heilbronn. 17. Jahrbuch für schwäbisch-fränkische Geschichte 35, Stadtarchiv Heilbronn.
- Hosák, L. 1938: Historický místopis země moravskoslezské. Praha.
- Hosák, L. 2004: Historický místopis země moravskoslezské. Praha.
- Hrubý, V. 2003: Pozdní gotika a raná renesance v Pardubicích v letech 1491–1548. Malířství a sochařství. Pardubice.
- Kroupa, P. 1996: Farní kostel sv. Mikuláše ve Znojmě, Průzkumy památek III, č. 2, 1996, s. 73–100.
- Kroupa, P. 1999: Řádový a farní kostel sv. Kunhuty, komendy německých rytířů v Hostěradicích, in: K. Chamonikola ed., Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550. II. Brno, s. 106–108.
- Kuča, K. 1997: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku II (H-Kole). Praha.
- Madritsch, R. – Toriser, A. 1987: Herkunft, Aufbau und Bedeutung der Kleindenkmäler im nördlichen Niederösterreich, in: Denkmalpflege in Niederösterreich. Band 2. Kleindenkmäler. Nr. 7, Wien, s. 19–34.
- Mannlová Raková, H. 1989: Kulturní památka Most. Děkaný kostel a jeho stavitelé. Most.
- Markel, M. 2006: Dějiny Jaroslavic. [Rajhrad].
- Maurer, H. J. 1985: Waldviertel. Bonn.
- Mojon, L. 1960: Das Berner Münster. Die Kunstdenkmäler des Kantons Bern. Band IV. Die Kunstdenkmäler der Schweiz. Basel: Birkenhäuser Verlag.
- Morawitz, S. 2020: Der Chor von St. Moritz in Olmütz (Olomouc) im Spannungsfeld architekturgeschichtlicher Erfindungen des mitteleuropäischen Spätmittelalters. Alte Beobachtungen und neue Erkenntnisse, ARS 53, č. 2, s. 173–194.
- Procházková, M. – Kroupa, P. 1999: Memoriální a farní kostel Nalezení sv. Kříže v Doubravniku. Architektura, in: K. Chamonikola ed., Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550. II. Brno, s. 102n.
- Prokop, A. 1904: Die Margravschaft Mähren in kunsthistorischer Beziehung. Grundzüge einer Kunstgeschichte dieses Landes mit besonderer Berücksichtigung der Baukunst. II. Band. Das Zeitalter der gotischen Kunst. Wien.
- Rulišek, H. 1971: Die Kirche der hl. Kunigunde in Hostěradice, in: Sborník prací Filosofické fakulty brněnské university 19–20, F 14–15, Brno, s. 129–142.
- Samek, B. 1971: Stavitelé a umělečtí řemeslníci ve Znojmě 1408–1621, Vlastivědný věstník moravský XXIII, č. 1, s. 32–36.
- Samek, B. 1994: Umělecké památky Moravy a Slezska 1 (A-I). Praha.
- Samek, B. 1999: Umělecké památky Moravy a Slezska 2 (J-N). Praha.
- Samek, B. – Doléžal, K. edd. 2021: Umělecké památky Moravy a Slezska 3, sv. 2 (O-P). Praha.
- Schifter, A. 2010: Eine Gruppe spätgotischer Sakralbauten im Umfeld der Admonter Bauhütte. Dissertation. University of Vienna, Historisch-Kulturwissenschaftliche Fakultät. Vienna, rkp.
- Šípek, Z. 1999: Hostěradice, 800 let od první písemné zmínky. Praha.
- Štěpán, J. 2017: Modřice v 16.–18. století, in: J. Mitáček – R. Procházka red., Modřice – dějiny města. Modřice, s. 181–260.
- Štěpán, J. 2017: Modřice v 16.–18. století: Modřický rybník, in: J. Mitá-

ček – R. Procházka red., Modřice – dějiny města. Modřice, s. 240–242.

Vácha, Z. 2015: Středověká boží muka a sloupy na jižní Moravě a jejich brněnské příklady. Gotická drobná architektura a její funkce, in: Archivum amicus historici est. Sborník příspěvků k životnímu jubileu Hany Jordánkové. Archiv města Brna, s. 169–189.

Vácha, Z. 2016: Středověká drobná architektura na Moravě, Monumentum tutela / Ochraňa pamiatok 26, Bratislava, s. 59–76.

Vácha, Z. 2021: Poznámky k vybraným pozdně gotickým kamenným reliéfům na jižní Moravě, Průzkumy památek XXVIII, č. 1, s. 112–123.

Vermouzek, R. 1990: Znojemska cesta, západní větev, in: Jižní Morava 29, s. 19–39.

Wolny, G. 1837: Die Markgrafschaft Mähren, topographisch, statistisch und historisch geschildert. III. Band: Znaimer Kreis. Brünn.

Wolny, G. 1846: Die Markgrafschaft Mähren, topographisch, statistisch und historisch geschildert. II. Abtheilung, Brünn. Diöcese, II. Band. Brünn.

Zitzlsperger, P. 2018: Anton Pilgrams letzter Streich. Hinterlist und Selbstdarstellung eines Künstlers im Wiener Stephansdom, in: A. Tacke – D. Eichberger – B. U. Münch edd., „MATERIAL CULTURE“. Petersberg, s. 221–245.

INTERNETOVÉ ZDROJE

<https://npu.maps.arcgis.com/apps/MapTour/index.html?appid=9ddd31c688d44dc1877d1b87cba3997e>

T. Schmid, Waldhausen. Baugeschichte der Pfarrkirche Waldhausen im Strudengau, Oberösterreich. Anwendung interdisziplinärer Forschungsmethoden in der historischen Bauforschung. Technische Universität Wien Fakultät für Architektur und Raumplanung 2012 dostupné na: https://publik.tuwien.ac.at/files/PubDat_215802.pdf

<https://vilemwalter.cz/mapabrna/>

<https://ags.cuzk.cz/archiv/>

NACHTRÄGE ZU SPÄTGOTISCHEN MARTEIN SÜDMÄHRENS

Eines der landschaftscharakteristischen Zeichen Südmährens stellten im Spätmittelalter und in der Frühneuzeit die Martein dar, deren Beispiele sich bis heute in einer verhältnismäßig reichen Vertretung erhielten. Was die Typologie und überwiegende Materialwahl der Martein betrifft, handelte es sich im Fall Südmährens und besonders der Znaimer Region in jener Zeit um ein einheitliches Kulturgebiet mit Niederösterreich, was im ähnlichen Maß auch für weitere anliegende mährische Grenzgebiete gilt. Die Zahl der identifizierten Vertreter dieses Kleinarchitekturtypus wächst stets an, obwohl mitunter durch Neuerkenntnisse anhand der historischen Fotos von verschwundenen Denkmälern. Auf Grund der ausgewählten Beispiele dieser Kleinarchitektur (Hostěradice, Olbramovice, Jaroslavice, Valtice, Modřice [Hostěrlitz, Wolframitz, Joslowitz /Bez. Znojmo-Znaim/, Feldsberg /Bez. Břeclav-Lundenburg/, Mödritz /Bez. Brno-Land/ samt den bislang nicht Veröffentlichten führt man ihre typologische und formensprachliche Analyse zusammen mit Vergleichen durch, und zugleich werden Versuche zur Bestimmung ihrer Werkstattbindungen unternommen.

Dazu wird gleichzeitig auch die bekannte neuzeitliche Geschichte dieser Denkmäler verfolgt.

Der Ursprung der angeführten Kleinarchitekturen, bzw. der Werkstätten, die sie zu verfertigen pflegten, bleibt vorübergehend unbekannt. Weiterhin bleibt eine offene Frage, ob es sich um Werke der einheimischen oder österreichischen Steinmetze (der aus Wien, Eggenburg oder allgemein der an den Bauten in Niederösterreich teilnehmenden Handwerker), bzw. bei der Ausnutzung des Krinoidkalksteins aus Stránská skála bereits um die Brünnner Arbeiten handelt. Es ist jedoch kein Zweifel von Möglichkeiten der Steinmetzhütten der großen Kirchenbauunternehmen in Brno, Znojmo oder Hnanice, Hostěradice (Brünn, Znaim oder Gnadlersdorf, Hosterlitz) u. a. in der Zeit nach 1500 kleinere Aufträge vom Typ der Marterln oder Totenleuchten auszuführen. Die Bemühungen ein Werk aus dem gemein verwendeten sog. Muschelkalkstein niederösterreichischer Herkunft einem „Mährischen“ oder „Eggenburger“ Steinmetzen zuzuschreiben müssen ohne weiteres in der Zeit der großen Handwerkermobilität im Rahmen der kulturell eng verknüpften Regionen leer ausklingen.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Hostěradice (Hosterlitz, Bez. Znojmo [Znaim]), verschwundenes Marterl (NPÚ, ÚOP [Nationalinstitut für Denkmalpflege, Facharchivstelle] in Brno, Archiv).

Abb. 2: Hostěradice, Marterltorso in der Vorhalle der Pfarrkirche der hl. Kunigunde: a – Unterteil des Schaftes; b – Oberteil des Schaftes (Foto Autor).

Abb. 3: Hostěradice, Marterltorso in der Vorhalle der Pfarrkirche der hl. Kunigunde, Detail des Steinmetzzeichens am Schaftoberteil (Foto Autor).

Abb. 4a, b: Boskovice (Bez. Blansko), Pfarrkirche des hl. Jakob d. Gr., Schiff, Nordportal, Steinmetzzeichen (Foto Autor).

Abb. 5: Steinmetzzeichen: a – Schloss Pardubice; b – Znojmo, Slepíč trh [Znaim, Hühnerplatz] Nr. 2; c – Hostěradice, Pfarrkirche der hl. Kunigunde; d – Doubravnik (Bez. Brno-Land), Pfarrkirche der Auffindung d. hl. Kreuzes (Fotos: a – Milan Křišťof, NPÚ, ÚOP in Pardubice, b, c, d – Autor).

Abb. 6: Olbramovice (Wolframitz, Bez. Znojmo), Marterl „Želovická (Klein-Seelowitzer)“ bei der Kirche (Foto Autor).

Abb. 7: Olbramovice, Marterl am Nordwestrand der Ortschaft (Foto Autor).

Abb. 8: Olbramovice, Marterln, Fotos aus dem Jahr 1896: a – „Želovická“; b – am Nordwestrand der Ortschaft (NPÚ, ÚOP in Brno, Archiv).

Abb. 9: Olbramovice, „Želovická“ Marterl vor der Translozierung zur Kirche, nicht datiert (Quelle: www.suedmaehren.eu/places/klein-seelowitz).

Abb. 10: Olbramovice, „Želovická“ Marterl nach Zerstörung, nicht datiert, wohl 1951 (NPÚ, ÚOP in Brno, Archiv).

Abb. 11: Marterlfüße: a – Olbramovice, das Marterl am Nordwestrand der Ortschaft; b – Odřovice (Bez. Brno-Land); c – Sedlešovice (Edelspitz, Bez. Znojmo – Foto Autor).

Abb. 12: Olbramovice, Marterln, Konsolen der Schaftfiguren: a – „Želovická“ bei der Kirche; b – am Nordwestrand der Ortschaft (Foto Autor).

Abb. 13a, b: Valtice (Feldsberg, Bez. Břeclav), Marterl (übernommen aus der Publikation des NPÚ: P. Czajkowski, Sbírka kresby, grafiky a fotografie na Státním zámku Lednice [Sammlung der Zeichnung, Grafik und Fotografie im Staatlichen Schloss Lednice]. Britanika & Liechtensteiniana. Brno 2016).

Abb. 14 a, b: Jaroslavice (Joslowitz, Bez. Znojmo), verschwundenes Marterl datiert, wohl 1920er–1930er Jahre (NPÚ, ÚOP in Brno, Archiv).

Abb. 15: Modřice (Mödrütz, Bez. Brno-Land), ein Marterlschaft unbekannter Herkunft im Quellgebiet beim Teich Primal (Foto Autor).

(Übersetzung J. Noll)

Nabídka titulů vydaných Národním památkovým ústavem, územním odborným pracovištěm středních Čech v Praze

Tituly z naší produkce si můžete objednat a pouze přímo zakoupit na adrese: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště středních Čech v Praze, Sabinova 5, pošt. schr. 45, 130 11 Praha 3, e-mail: roubickova.dita@npu.cz, tel. 724 959 208 (publikace nezasíláme), nebo na webové adrese www.npu.cz/e-shop. Zde při zaslání poštou se k ceně publikací připočítává poštovné. Publikace naleznete také v prodejně a infocentru NPÚ Na Perštýně 12, Praha 1.

Středověká opevnění českých měst, 1. díl, Výklad **Vladislav Razím**

Praha, NPÚ ÚOP SČ, 2022, 496 s., bohatá obrazová dokumentace, ISBN: 978-80-88339-12-0 1 250 Kč

Do rukou čtenáře se dostává první díl knihy, kterou Národní památkový ústav vydával z praktických důvodů postupně v letech 2019–2022 (3. díl – katalog pro území Moravy a Slezska 2019, 2. díl – katalog pro území Čech 2020, 1. díl – výklad – systematický souhrn 2022).

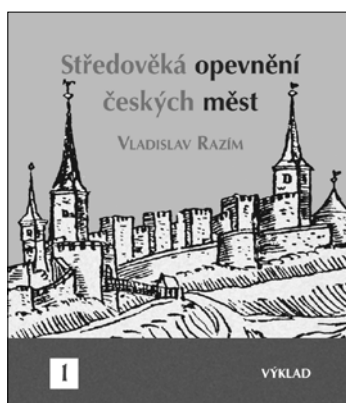
První díl přináší souhrnné kapitoly, které se zabývají základními, nejdůležitějšími tématy výzkumu středověkých městských opevnění. Po úvodu, který se věnuje hlavně postupům a stavu výzkumu, následují kapitoly o úlohách opevněných měst v průběhu středověku, o vývoji a struktuře středověkých měst ve vztahu k jejich hradbám, o stavební podobě a vývoji jednotlivých součástí opevnění, o výstavbě hradeb a jejich obraně, o otázkách provenience a místě českých městských opevnění v evropském středověku. Nechybějí ani krátké přehledy o postupném zániku městských opevnění v průběhu 16. – 19. století, o zásadách památkové péče od poloviny 19. století dodnes a o potřebách dalšího zkoumání. Všechny kapitoly jsou doprovázeny bohatými obrazovými přílohami různého druhu a původu, které se doplňují se zobrazeními katalogových dílů a v neposlední řadě poskytují také srovnání se zahraničním materiálem.

Knihla se pokouší splnit dlouhodobý badatelský dluh, který vynikal zvláště při srovnání s bohatou historií výzkumu a prezentace středověkých hradů. Je určena především zájemcům o historická města a středověkou fortifikační architekturu, může však být přitažlivá i pro další milovníky historie a jejich hmotných odkazů.

Středověká opevnění českých měst, 2. díl, Čechy **Vladislav Razím**

Praha, NPÚ ÚOP SČ, 2020, 1152 s. (2 svazky), bohatá obrazová dokumentace. 978-80-88339-03-8 2 000 Kč

Druhý svazek knihy kromě přehledu dějin, popisu a nástinu stavebněhistorického vývoje hradeb v jednotlivých městech se hesla katalogu skládají z historických a současných plánových, obrazových a fotografických příloh, které z velké části dosud nikdy nebyly publikovány. Poprvé lze v katalogu nalézt také plánky s vyznačením k dnešku dochovaných, různě rozsáhlých zbytků opevnění každého města. Katalog tak poskytuje zejména komplexní představu o celkovém charakteru a stavebních proměnách uvedených městských fortifikací ve středověku (asi do poloviny 16. století) a zároveň ulehčuje dnešnímu zájemci nalézt jejich pozůstatky v často složitém a nepřehledném organismu městské zástavby. Mezi celkem 172 lokalitami dvou-svazkového katalogu Čech však najdeme také města, v nichž se z hradeb nad dnešní úrovní terénu nic nedochovalo, ale jejich existence je doložena prameny. Další poznatky z výzkumu jednotlivých opevnění budou využity v prvním, souhrnném dílu v rámci srovnávacího studia.

Středověká opevnění českých měst, 3. díl, Morava a Slezsko

Praha, NPÚ ÚOP SČ, 2019, 504 s., bohatá obrazová dokumentace. 978-80-88339-03-8 1 200 Kč

Třetí, závěrečný svazek knihy – katalog pro území Moravy a Slezska. Kromě přehledu dějin, popisu a nástinu stavebněhistorického vývoje hradeb v jednotlivých městech se hesla katalogu skládají z historických a současných plánových, obrazových a fotografických příloh, které z velké části dosud nikdy nebyly publikovány. Poprvé lze v katalogu nalézt také plánky s vyznačením k dnešku dochovaných, různě rozsáhlých zbytků opevnění každého města. Katalog tak poskytuje zejména komplexní představu o celkovém charakteru a stavebních proměnách uvedených městských fortifikací ve středověku (asi do poloviny 16. století) a zároveň ulehčuje dnešnímu zájemci nalézt jejich pozůstatky v často složitém a nepřehledném organismu městské zástavby. Mezi celkem 88 lokalitami katalogu Moravy a Slezska však najdeme také města, v nichž se z hradeb nad dnešní úrovní terénu nic nedochovalo, ale jejich existence je doložena prameny. Další poznatky z výzkumu jednotlivých opevnění budou využity v prvním, souhrnném dílu v rámci srovnávacího studia.

Terénní stopy obléhání hradů v husitském století **Jan Kypta – Jiří Marounek**

Praha, NPÚ ÚOP SČ 2022, ISBN 978-80-88339-14-4 900 Kč

Knihla zhodnocuje výsledky dlouhodobého archeologického výzkumu dobývání hradů v České republice. V centru zájmu stojí terénní relikty, které souvisejí s činností obléhatelů v pozdním středověku. Ostatní druhy archeologických pramenů (např. střelivo a zbraně) jsou ponechány stranou pozornosti. Hlavní výzkumnou metodou je povrchový průzkum terénních relikтів, které se dochovaly v lesním prostředí v okolí obléhaných hradů.

Terénní stopy činnosti obléhatelů, které se dochovaly na území České republiky, jsou v evropském kontextu unikátní po kvantitativní i kvalitativní stránce. Nemají srovnání co do celkového počtu dochovaných příkladů. Unikátní jsou i jednotlivé lokality. Nikde jinde v Evropě se nedochovaly středověké vojenské tábory srovnatelné s areály u hradů Bechyně, Sion a Nový hrad (Praha 4). Středověké obléhací pevnosti jsou známy i z jiných evropských regionů (např. ze středního Německa), české příklady jsou přesto mimořádné.

